

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

UDK 34

АПФ

У ЧАСТ АКАДЕМИКА
ПРОФЕСОРА ЈОВАНА ЂОРЂЕВИЋА

1—2

БЕОГРАД, 1984.

Најстарији југословенски живи часопис из области права „Архив за правне и друштвене науке” од свог покретања 1906. године до другог светског рата био је орган Правног факултета у Београду. У том периоду његови уредници били су: Коста Кумануди и Драгољуб Аранђеловић (1906—1911), Коста Кумануди (1911—1912), Чедомиљ Митровић и Коста Кумануди (1912—1914), Чедомиљ Митровић (1920—1933), Михаило Илић (1933—1940) и Борђе Тасић (1940). После ослобођења „Архив” је наставио да излази као орган Савеза удружења правника Југославије, а његово место на Правном факултету у Београду попунили су „Анали”, настављајући тако један континуитет започет 1906. године

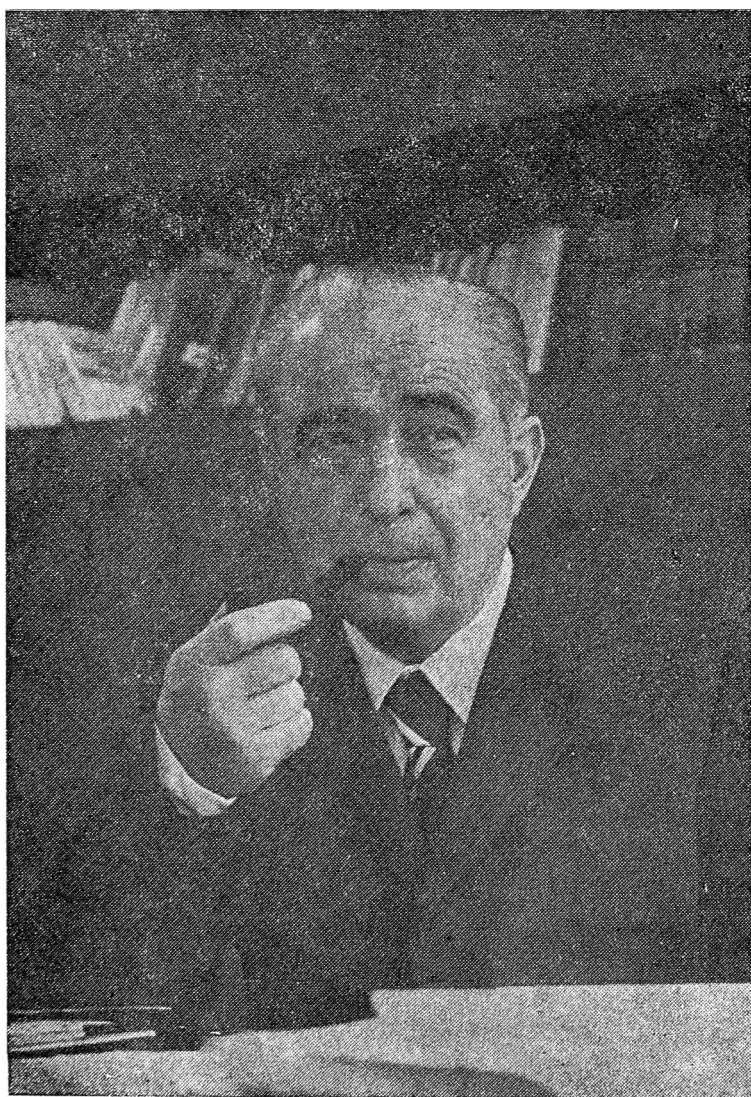
ДОСАДАШЊИ ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИЦИ „Анали”: др Михаило Константиновић (1953—1960), др Милан Бартош, заменик др Борислав Т. Благојевић (1960—1966), др Војислав Бакић (1966—1978), др Војислав Симовић (1978—1982).

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

Главни и одговорни уредник: др Обрен Станковић.
Заменик главног и одговорног уредника: др Зоран Видаковић. Чланови: др Владимир Јовановић, др Љубиша Лазаревић, др Стеван Врачар, др Обрад Станојевић, др Миленко Крећа, др Дејан Поповић (секретар Уређивачког одбора), др Стеван Лијић и др Драгор Хибер.

Лектор: мр Радмила Шуљагић

Технички уредник и коректор: Вукосава Манојловић

Jovan Djordjević

АН АЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXXII

јануар — април

Број 1—2

UDK 34

YU — ISSN 003 — 2565

1. Академик професор др Јован Борђевић рођен је 1908. године. Завршио је Правни факултет у Београду и докторат права у Паризу 1933. године. Од 1936. доцент, а затим ванредни професор Правног факултета у Београду. За време окупације отпуштен је из службе и активно учествује у Народноослободилачком покрету Београда и Србије. Писао чланке за лист „Глас“ Народноослободилачког фронта Србије.

Одмах после рата биран за редовног професора Правног факултета. Био је секретар Комисије за обнову Универзитета и у два маха декан Правног факултета. Редовни професор је и Факултета политичких наука у Београду и придружени професор Париског Универзитета Сорбона I.

Дуго времена је био члан извршног одбора Савеза удружења правника, а од 1954. до данас је председник Удружења за политичке науке Југославије. Један је од оснивача Међународног удружења за политичке науке и дуже време члан његовог Извршног одбора и његов потпредседник. Један од иницијатора и оснивача, а данас и председник, Међународног удружења за уставно право.

Члан је Међународне академије за уставне науке и редовни члан Српске академије наука и уметности. Дописни члан Југословенске академије знаности и умјетности и Словеначке академије наука. Предавао је на већем броју универзитета у свету.

Учествовао је својим оригиналним прилозима на многим међународним и домаћим научним састанцима и симпозијумима.

Дугогодишњи је уредник часописа „Архив за правне и друштвене науке“ и писац низа радова и чланака у свим нашим часописима. Почасни је доктор Универзитета у Стразбуру.

Вршио је и следеће јавне функције: помоћник министра за Конституанту, секретар Савезног савета за законодавство, преседник Правног савета, судија Уставног суда Југославије и председник Уставног суда Србије.

Носилац је појединих страних и домаћих одликовања. Последње одликовање које је добио 1975. године је „Орден Републике са златним венцем“. Носилац је награде АВНОЈ-а.

Академик др Јован Борђевић је научни радник, теоретичар и мислац који ужива велики углед у нашој и светској академској средини, истакнута личност нашег јавног и културног живота, признати писац капиталних дела у многим областима друштвених наука, од права и политичких наука, до социологије и политичке историје, иницијатор и стваралац више енциклопедијских дела и педагог који утиче на формирање генерација стручњака и научних радника у нашој земљи, у раздобљу дугом више од три деценије.

Доприноси које је проф. Борђевић дао теорији и пракси социјалистичког самоуправљања у Југославији обухватају велики део његовог укупног стваралаштва и у свим својим видовима су значајни и драгоцени. Као непосредни сарадник друга Кардеља и Моше Пијаде учествовао је у стварању инаугуралног акта о радничком самоуправљању у Југославији — Закона о управљању државним привредним предузећима и вишим привредним удружењима од стране радних колектива (1950). Крупне доприносе уставној елаборацији и решењима у области самоуправљања, по свему оригиналне и стваралачке, дао је приликом рада на Уставном закону од 1953, Уставу од 1963. и 1974. године, као и у припреми великог броја најзначајнијих законских и других аката и докумената који су обележили поједине фазе развоја социјалистичког самоуправљања и нашег друштва уопште.

Међу најкрупнијим прилозима социјалистичкој теорији издвајају се, пре свега, дело Политички систем — Прилог науци о човеку и самоуправљању, о Самоуправном и одговорном друштву, Самоуправљање и политички систем, а међу најновијим делима Есеји о политици и култури и Социјализам и слобода. Крупан допринос развоју самоуправљања проф. Борђевић је дао као главни уредник Политичке енциклопедије и Енциклопедије самоуправљања, чију је концепцију стварао као члан ужег Уредничког одбора.

Професор Борђевић је током три деценије написао на стотине већих или мањих студија и радова о социјалистичком самоуправљању, основао више последипломских и других курсева на нашим и познатим страним универзитетима посвећених проучавању правне, политичке и посебно самоуправне теорије и праксе, у безброј прилика у земљи и иностранству иступао као веома компетентан и признати теоретичар и стваралац у области самоуправне мисли. Он и данас руководи опсежним научно-истраживачким пројектом о нашем друштвено-политичком систему, чије су битне димензије посвећене проблемима даљег развоја социјалистичког самоуправљања у нашем друштву.

3. У укупном стваралаштву проф. Јована Борђевића, проблематика самоуправљања заузима не само средишње место, већ је она и основни мотив и инспирација његових радова, чак кад непосредно и не обрађују институционалне аспекте самоуправљања. Самоуправљању као најважнијој области нашег друштва и политичког развоја, проф. Борђевић је посветио на десетине хиљада страница својих радова и безбројне часове расправа и говора о овој тематици, што га сврстава међу јединствене прегаче на овом пољу у нашој и међународној научној и политичкој средини.

Академик Борђевић је свој активни и плодни живот посветио „јавној ствари“: васпитању младих генерација, развоју политичке и уставне теорије, оснивању и функционисању нових институција социјалистичког друштва.

У свему томе он остаје упоран, доследан и ангажован. Он се никада не налази изван борбе за знање насупрот опскурантизму, за истину насупрот лажи, за слободу насупрот мраку и насиљу. Утицајан и утичући на јавни живот и општу културну средину, он је оснивач и инспиратор активне и утицајне београдске политичко-правне школе која је знатно допринела стварању и популарисању начела и институција социјалистичке демократије у Југославији.

5. Из обимног научног опуса проф. Јована Борђевића најпре треба поменути његов неуморан и веома плодан рад у области права и правне теорије и у том оквиру пре свега устава и уставног права. Рад на овом пољу легитимно га уврштаје у највиши ред савремених уставних писаца и теоретичара и обезбеђује му место међу водећим именима светске правне науке. Уместо фрагментарности и дескриптивизма, проф. Борђевић већ пуних пет деценија у науку о уставном праву уноси систематичност и дубину који његово дело на подручју уставног права и уставне теорије чине трајном и неискрпном ризницом, знања и правне културе генерација младих стручњака и драгоценим улогом општем фонду културних и научних тековина нашег друштва. Делујући истовремено као уставни теоретичар и мислилац, као васпитач и компетентни тумач духа и суштине устава и као непосредни учесник и креатор у изради свих уставних пројеката социјалистичке Југославије, проф. Борђевић је многобројне научне расправе о уставним темама остварио управо као дијалектичку синтезу теорије и праксе, у оптици живих противречности и међусобног превазилажења уставних норми и друштвених односа који су се иза њих развијали.

У науци о уставном праву проф. Борђевић је на оригиналан начин разradio теоријске основе ове научне дисциплине, затим систем упоредног проучавања устава и уставног развоја у свету и, најзад, систематику научног проучавања устава Југославије. Уставно право проф. Борђевић посматра као израз и правни облик политичке структуре друштва, односно „државе”. У том смислу је уставно право део дуге политичке историје људског друштва, од обичаја, конвенција и правила који настају са институционализацијом политичке власти у неписаној историји Кине, преко уставних поредака класичне антике, до модерних устава. Историја устава и уставног права открива не само политичке корене уставности, већ и многобројне везе уставних правила и облика са формама економског саобраћаја, социјалним условима и путевима историјског развоја друштва у појединим земљама.

У својим првобитним облицима, уставна правила и уставно право су део религиозног нормативног поретка или других ирационалних система и кодекса вредности који настају у релативно затвореним људским заједницама. Тек са процесима секуларизације политичке власти и друштвеног живота у ширем смислу, устав и уставно право добијају облик рационалних и систематизованих писаних аката у којима се изражавају односи између друштва и власти у модерним цивилизацијским оквирима. Ова и друга слична историјска сазнања о пореклу и изворном смислу уставности као облику ограничавања власти, проф. Борђевић утемељује и као водећи методолошки принцип у проучавању устава, његове суштине и функције у појединим земљама. Иза устава треба тражити историју уставности и живих сукоба социјалних снага који устав стварају и носе. Устави настају као резултат револуционарних промена и стварања нових друштвених и политичких поредака и као средство етаблирања и стабилизације односа који се успостављају

у великим друштвеним променама. Устав се може дубље сазнати тек у вези са стварном позицијом и историјском улогом друштвених класа које стварају и остварују одређену форму уставности, све до ступњева на којима та улога постаје конзервативна, а сам устав фиктиван. Наука уставног права је, према томе, истовремено сазнавање економске и социјалне анатомије друштва, његове историје, облика саобраћаја који се у њему развијају (отуда и велики значај језика и „терминологије“), а тек потом наука логике и структуре самих уставних норми.

Овакав свој приступ проф. Борђевић доследно развија у анализи уставних поредака и проблема који прате уставни развој у „формалном“ и „стварном“ смислу. Отуда је задатак науке уставног права шири од образовања правних стручњака. Развијање ове научне гране је услов превазилажења „идеологизације“ устава (као „криве“ свести, али не и њеног ангажовања на афирмацији вредности напретка и демократског преображаја друштва), ширења политичке културе и знања у друштву и јачања политичке улоге радног човека и грађанина.

Међу великим темама које обухвата та и тако схваћена савремена наука о уставу су и проблеми односа друштва и устава; концепта и структуре социјализма и његове уставности, развоја социјалистичке демократије и трансформације друштвено-политичких заједница у њој; улоге науке, културе и образовања у уставном развоју; утицаја међународне околине на уставни развој; остваривања улоге различитих облика слободног политичког организовања и удруживања, као и циљева и пројеката друштвеног преображаја и развоја у ширем смислу.

У средишту проучавања уставног развоја Југославије у делу проф. Борђевића је питање утицаја самоуправљања на процесе уобличавања и трансформације уставности. Акценти ових анализа нису само на структури, основама и организацији власти, већ на отвореним економским, политичким и цивилизацијским проблемима (напр. проблеми екологије, информисања и нових људских права) који се решавају у уставном развоју и на основама нове уставне позиције радног човека и грађанина у социјалистичком самоуправном друштву. Значајно место у тој тематици обухватају проучавање институција друштвене заједнице као што су изборни систем, делегатство, уставно судство итд.

Имајући у виду нову позицију и активну улогу радног човека и грађанина у систему социјалистичког самоуправљања, проф. Борђевић изузетну пажњу посвећује слободама, правима и одговорностима човека у уставном развоју Југославије. Поред дубоких дефиниција и одређења нових уставних права, слобода, дужности и одговорности човека (посебно права на самоуправљање и права рада друштвеним средствима), проф. Борђевић даје инспиративне пројекте и елементе нових људских слобода, права и одговорности, разматрајући их у светлости великих принципа и постулата социјалистичке демократије и цивилизацијског напретка које тежи да афирмише друштво социјалистичког самоуправљања. У кругу ових питања су и минуциозно обрађени проблеми остваривања и заштите слобода, права и одговорности човека у самоуправљању.

Као и на подручју права и правне теорије, доприноси академичка Борђевића развоју науке о политици и политичком систему су капитални, многострани и далекосежни. Ти прилози обухватају теорију политичког система, упоредни политички систем и политички систем Југославије. У нашу академску и друштвену средину, проф. Борђевић је унео савремену теоријску сематику и тер-

минологију у области политичких наука. Проширујући мрежу традиционалних појава новим концептима и обogaћујући њихова одређења елементима социологије и филозофије, проф. Борђевић је у широком видокругу науке о политичком систему на нов начин поставио и осветлио многе старе и дуго проучаване, али и задуго недовољно познате појаве и видове политичке стварности. Он полази од става да се политика и сфера политичког не свде само на државу, власт или проблеме њиховог поседовања, остваривања и ограничавања, већ на много сложеније и сунтилније релације друштва и друштвених односа са политичким облицима и процесима који се у њиховом окриљу стварају и остварују и ту, пре свега са облицима политичке доминације, а њиховим превазилажењем и хегемоније. Отуда је политички систем специфична димензија друштвене стварности у којој се „сложена и противречна друштвена пракса“ подиже на ниво основних начела и у том смислу институционализације. „Материју“ политике проф. Борђевић види и обрађује не само у њеним рационализованим интересним категоријама, или категоријама потреба и власти, већ и у категоријама принципа и вредности којима се друге категорије политике конституишу у политички систем на једној а затим и у политичку културу на другој и мање видљивој, друштвеној равни политике и политичког живота.

Међу крупним доприносима теорији политичког система у делима проф. Борђевића посебно треба издвојити обogaћивање концепта политичког система са становишта критике државе и настајања социјалистичке (самоуправне) демократије. У науку о политичком систему он уноси оригиналне погледе на класификације и разрађује теоријске основе типологије (историјска трансформација облика политичких система, појава „двоструке власти“ и успостављање доминације као основа класификације), који прерастају владајући шематизам и једностраност досадашњих приступа класификацијама политичких система. Да би поставио нове критеријуме класификације, он претходно рашичлањује низ појмова као што су власт, ауторитет, моћ и утицај, а затим подробно испитује структуру и компоненте политичког система, укључујући плурализам власти и облика власти у друштву. Уз критику различитих критеријума класификације, проф. Борђевић истражује историјске услове настанка политичке структуре и облика у којима се успостављају демократски системи, али и процесе који могу да доведу до супротних тенденција у друштву. У овом контексту он даје и егземпларне критичке напомене о једностраности шематских, као и догматских и детерминистичких приступа политичком систему у старим и новим теоријама и класификацијама политичког система. Поред појма „политички систем“, проф. Борђевић у научно посматрање уноси нов и шири појам који произлази из друштвене основе и историјских трансформација политичких форми. То је појам облика политичког система, који се од политичке историје класичне антике разазнаје у појави грчког полиса или пак римске републике, да би се касније наставио у другим облицима, а посебно у либералној демократији грађанске епохе, а у наше време у самоуправном облику политичког система, на правцима промене класног друштва и развијања нових димензија социјалистичке демократије. Значајно је да се појаве ових епохалних облика политичког система у историји класног друштва повезују са идејом политичке заједнице (повезане изнутра одговарајућим системима вредности), као и са идејом

људске индивидуације — или буђење личности, који остају пробни камен истинске вредности и улоге свих политичких облика и творевина у историји људске цивилизације.

У теорији политичког система проф. Борђевић је положио темеље за критичко и стваралачко преиспитивање концепта о диктатури пролетаријата, који је под утицајем догматизма у социјалистичкој мисли после Маркса и Лењина био предмет многих једностраних и тенденциозних тумачења у служби бирократизма и политичког прагматизма. Он пре свега уочава плурализам и разноликост услова и политичких форми у којима долази до негације старих облика класне доминације и прецизније одређује услове и опште тенденције разрешавања противречности у социјалистичком развоју, којима се отварају шире перспективе друштвене хегемоније радничке класе и њене демократије. У том смислу појам диктатуре пролетаријата не исцрпљује се ни у концепцији „државе-авангарде“, ни у бирократским флоскулама о „општенародној држави“, већ се његово значење тражи у постепеном изласку из старих односа и у стварању материјалних и културних услова демократизације политичког система у социјализму.

Теоријска разрада политичког система у делу академика професора Борђевића обухвата критику идеја грађанске, посебно либералне политичке филозофије, у хоризонту нових појава и тенденција у савременом друштву, односно у променама облика његовог политичког организовања. У том кругу он прати и анализира историјску кризу традиционалних либералистичких концепата и институција и њихово смењивање технократским теоријама и облицима политичког система, посебно оних који се јављају у виду „државе благостања“ или „друштва обиља“. Алтернативне путеве трагања за оригиналним облицима политичког система изван утицаја традиционалних политичких концепата, проф. Борђевић види и у појави различитих типова политичког система у земљама у развоју, који уз сва ограничења и наслеђа старе свести и односа, најављују могућности нових приступа демократској политичкој мобилизацији изван владајуће дихотомије „великих“ политичких „модела“. Имијући у виду да се савремене промене у структури политичког система кристализују на тачкама које су од судбинског значаја за социјализам и демократију, проф. Борђевић велики део својих теоријских студија у области политичког система посвећује проблемима федерализма (нарочито са становишта националне еманципације и буђења националног питања у свету данас), као и проблемима одговорности и одговорног друштва. Решење отвореног питања одговорности он види у новим технолошким условима и друштвеним односима, али не као кризу која као у неким негативним утопијама води ка непорецивој и фаталистичкој доминацији технобирографије. Промене у савременом друштву он види као отворени процес кризе старих основа и облика одговорности, што у дијалектици дубљих друштвених и политичких промена води ка уклањању жаришта неодговорности и утемељењу стварног демократског субјективитета чији је носилац „самоуправна заједница слободних произвођача“.

Још у периоду између два светска рата, проф. Борђевић је објавио познату студију о јавном мњењу, пионирски рад у области политичке социологије у којој све до данас даје серију признатих радова. Тематику политичке социологије у каснијим систематизацијама академик Борђевић смешта у разматрања о друштвеној структури и политичким субјектима и процесима. Овде налазимо научну основу за проучавање проб-

лематике политичких елита, нације, националног питања и национализма, интелигенције и њене политичке улоге, интересних група и група за притисак, проблема интеграције, улоге политике и политичке власти у процесима интеграције, као и детаљно обрађену тематику о бирократији и технократији. Поред теоријских реинтерпретација појмова и схватања о бирократији и технократији и критичког осврта на њихова ограничења, проф. Борђевић улази у друштвену и политичку суштину феномена технобирократије у савременом друштву, укључујући ту и социјалистичко. Изузетно значајни и занимљиви су увиди и анализе које проф. Борђевић даје уз теме о односима бирократије и класе, као и бирократије и државе, а не мање и они који обухватају расправу о бирократизацији политичких партија и о феномену бирократије у условима самоуправљања и о односу бирократије према самоуправљању. Указујући на могућност и услове мењања улоге и места бирократизације у савременим друштвеним променама проф. Борђевић каже: „Антибирократизам старе или промењене бирократије омогућује јој да одржи основне положаје у систему доминације и. расправљања друштвеним радом и да тражи ослонац у извесним елементарним групама које су по интересима и тежњама за демократију, али које хоће да брзо и непосредно преузимају — на ниском и уском нивоу — функције управљања”. (Политички систем, стр. 750).

На трагу класичних традиција политичког мишљења, проф. Борђевић дао је незаобилазне прилоге проширивању сазнања о стању политичких идеја и политичких вредности, заокружујући их теоријским премисама за садашње и будуће студије политичке културе, у нашем и савременом друштву уопште. Управо на овом подручју он види могућности дубљих продора политичке мисли у неосветљене регионе политике и њеног утемељења у новим облицима демократске друштвене праксе. Све што је у два миленијума рада европског духа и социјалних борби било посвећено напретку демократије и људске слободе, сабрано је у Марксовој критици политичког отуђења, а са овим и у његовој критици етатизма и централизма, што је као негативно одређење према свим видовима духовне и световне власти над човеком, само негативни пролог новим дефиницијама политичке културе и њеним замцима у самом језгру револуционраних друштвених промена данас.

За академика професора Борђевића политичка култура је суштина и демократски резиме подруштвљавања политике. После Марксове критике свемоћи државе која вековима опседа политичку мисао и живот политичких заједница, политичка култура није само рефлекс традиције и архајских образаца људске идентификације, већ активни политички концепт и пројект етичке реинтеграције политике који се најављује у најнапреднијим облицима социјалистичке демократије и самоуправљања. Та политичка култура, као корак на путу индивидуације и еманципације човека и заједнице којој припада, не настаје као продукт теорије, а још мање идеологије, већ на тлу стварних историјских промена, тј. у матици цивилизацијских и културних преображаја који су неодвојиви од нових димензија социјалистичке демократије, друштвене својине и самоуправљања, а са њима и социјализације човека и његовог битно измењеног статуса у заједници. У том смислу се политичка култура не може споља конструисати и уносити у друштво: као политичка она више припада етици него историји, а као културна више самоостваривању човека и његовој свести, него институцијама и власти. На тој основи политичка култура самоуправљања у себи сажима и уједи-

њује све што је битно и аутентично у социјалистичкој демократији и самоуправљању, супротстављајући се свим видовима отуђивања политике и доминације власти што хегемонији радничке класе даје друштвени, ослободилачки и хуманистички смисао *par excellence*. Превaziлазећи предмет и видик идеологије, самоуправна политичка култура уобичује се као ново мерило, политичко и друштвено стање политичке заједнице и положаја човека у њој. То је у исто време и нова историјска педагогија и духовна клима социјализма и самоуправљања, а као ново људско осећање политике и „укус“ о политици, политичка култура се све више успоставља као најмоћнија брана против присутних тенденција политичке регресије и отуђене политичке владавине над људима и народима.

На таквим одређењима и актуелним значењима, политичка култура се „у социјализму мора стално конституисати, критиковати и мењати како ради откривања противречности у њој самој, нарочито између државе и људске слободе, директивизма и слободног стваралаштва, тако и у циљу успостављања и ширења једне нове друштвене свести, једног 'општег друштвеног смисла' о коме је писао Грамши, и који садржи у себи и елементе колективног разума и заједничког споразума, без којих нема стварања и развоја нових друштвених дела и политичких творевина". (Есеји о политици и култури, стр. 87).

У уводнику ове врсте и овог обима, наравно, није могуће обухватити, па чак ни потпуније обрадити све видове и чак све важније појединости из стварања проф. Јована Борђевића које настају током више од пет минулих деценија напрегнутог и неуморног рада. Више о том делу и тематици садржаној у њему, дају следећи прилози у овом двоброју, писани од колега, познаваоца дела проф. Јована Борђевића из земље и иностранства, међу којима и оних којима је он био и остао узор и учитељ.

др Борислав Т. Благојевић,
професор Правног факултета у Београду

НЕСАГЛАСНОСТИ УСТАВНИХ ОДРЕДБИ О НОРМАТИВНОЈ НАДЛЕЖНОСТИ ЗА РЕГУЛИСАЊЕ ОБЛИГАЦИОНИХ ОДНОСА

I. — У свакој савезној држави, кад је реч о ефектима поделе нормативне надлежности између федерације и федералних јединица, појављују се три сектора правних норми, с обзиром на носиоце нормативне функције.

1. — На једној страни су оне правне материје за чије регулисање-нормирање је искључиво надлежна федерација. При томе у појединим савезним државама, као што је то случај и са нашом државом, може бити предвиђено и уставом прописано да се при извршењу ове своје нормативне функције федерација може, или мора, у већој или мањој мери, консултовати или сарађивати са федералним јединицама, или чак, за доношење неких правних норми из своје надлежности федерација мора обезбедити претходну сагласност свих или одређеног броја федералних јединица. Коначну одлуку међутим, доносе надлежни органи Федерације, и та одлука има значај и важност за целу Федерацију, при чему треба да добу у првом реду и у максималној мери до изражаја и остварења управо интереси Федерације као целине.

У нашој држави, у области имовинског права, има низ материја које имају овакав карактер, дакле чије регулисање, нормирање спада у целини у искључиву надлежност Федерације. При томе се не би могло рећи да су уставни текстови о овом питању увек довољно прецизни. Као такви случајеви могу се навести, у смислу чл. 281. Устава СФРЈ, у којима Федерација преко савезних органа између осталог:

— обезбеђује систем социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа (тач. 2);

— уређује ауторско право (тач. 4);

— уређује платни промет у земљи и са иностранством (тач. 5);

— уређује и обезбеђује систем мера којима се спречава нарушавање јединства југословенског тржишта (тач. 5);

— уређује и обезбеђује мере заштите од монопола и нелојалне конкуренције (тач. 5);

— уређује и спроводи мере ограничења тржишта и слободног промета роба и услуга од интереса за целу земљу у случају елементарних несрећа и nestaшице добара неопходних за потребе привреде и живот грађана, као и кад то захтевају интереси народне одбране (тач. 5);

- уређује систем спољнотрговинског и девизног пословања и другог економског пословања са иностранством (тач. 5);
- уређује контролу промета робе и услуга преко државне границе (тач. 10);
- уређује правни положај страних лица у Југославији (тач. 10);
- уређује заштиту проналазака, техничких унапређења, жигова, знакова квалитета, ознака порекла производа, узорака и модела, као и стандарде, техничке нормативе и норме квалитета производа и услуга (тач. 13).

2. — На другој страни су оне правне материје за чије регулисање-нормирање су искључиво надлежне саме федералне јединице у свакој појединој савезној држави (при чему у томе погледу могу постојати и постоје врло различити системи, нарочито у погледу вишеступњевитости нормативне надлежности разних врста федералних јединица у оквиру односне савезне државе — напр. у нас републике и покрајине).

У нашем праву, могло би се рећи, то су све оне материје које нису обухваћене чл. 281. Устава СФРЈ, па без обзира да ли је у томе члану обухваћена материја искључиво надлежна Федерација или заједнички, одн. подељено Федерација и републике одн. покрајине. Немогуће је побројати све те материје које су, у погледу нормативног регулисања, само у надлежности република одн. покрајина, па макар кад је само реч о имовинском праву (јер је њихов број и обим још већи ван имовинског права). Две значајне материје треба навести: наследно право и породично право, које су сада у искључивој надлежности република одн. покрајина.

У свакој савезној држави је обично регулисан или *de facto* изграђен систем путем којег се обезбеђује оптимално корисна и максимално рационална међусобна сарадња самих и директно свих федералних јединица при остваривању њихове нормативне функције у материји која је у искључивој надлежности федералних јединица. То је и нужно, при чему треба свакако развијати што интензивније ову сарадњу, уз пуно поштовање самосталности, равноправности и једнаке могућности сваке федералне јединице, без обзира на разлике које, по било ком основу, међу њима постоје. Могло би се рећи да ове сарадње никад не може бити много кад је реч о односима између федералних јединица у једној савезној држави, али би се исто тако могло рећи да техника, поступак, начини, атмосфера и много чега другог за ту сарадњу и око те сарадње нису увек и у свакој савезној држави у пуној и најбољој мери обезбеђени и остварени, тако да до ње не долази и да се она не остварује онако како би то требало да буде и како би то било у интересу и федерације и свих федералних јединица, а то значи у интересу развијања и изграђивања односног система федерализма у свакој појединој савезној држави.

3. — Најзад, трећу групу представљају оне правне материје за чије су регулисање — нормирање надлежни и федерација и федералне јединице, и то тако што је за њихово правно регулисање једним делом надлежна федерација, а другим делом федералне јединице. При томе системи поделе нормативне надлежности за овакве правне материје могу бити врло различити. Ти системи по правилу имају у суштини „еластичан“ карактер и носе у себи „флексибилне“ критеријуме и решења, тако да се уставне норме о тим системима у свакој појединој савезној држави конкретизују

управо путем доношења појединих закона којима се регулишу правна питања ове „заједничке“ одн. „подељене“ нормативне надлежности.

У томе смислу је и систем нашег устава. И он се служи „стандардима“ одн. „каучук појмовима“ да би поставио критеријуме за разграничење нормативне надлежности федерације и федералних јединица при регулисању ове „заједничке“ одн. „подељене“ правне материје, Тако је, на пример, у чл. 281. савезног Устава од 1974. године, прописано да Федерација преко савезних органа између осталог:

- уређује основна права радника у удруженом раду (тач. 3);
- уређује основна права и обавезе организација удруженог рада, самоуправних интересних заједница, других самоуправних организација и заједница и друштвено-политичких заједница у погледу средстава у друштвеној својини (тач. 3);
- уређује основне својинско-правне односе (тач. 4);
- уређује основне имовинско-правне и друге материјално-правне односе у области поморства, унутрашње и ваздушне пловидбе (тач. 4);
- уређује основе система друштвеног планирања (тач. 5);
- уређује основе кредитног и банкарског система, кредитне и друге облике улагања домаћих лица у иностранству и страних лица у Југославији (тач. 5);
- уређује основе система осигурања имовине и лица (тач. 5);
- уређује основе правног положаја и пословања организација удруженог рада и организација пословног удруживања на јединственом привредном подручју Југославије (тач. 5);
- утврђује основне податке за матичне књиге и личне карте (тач. 9);
- уређује основе режима вода од интереса за две или више република, односно аутономних покрајина (тач. 10);
- уређује основе безбедности у осталим (сем ваздушног) областима саобраћаја (тач. 11).

За одређивање појма, обухвата и садржине ових израза, „стандарда“ нема неких унапред датих, сталних, општеприхваћених критеријума, већ ће се они имати утврђивати у поступку доношења сваког појединог закона. При томе мислимо да ови „стандарди“ које устав употребљава не морају имати за сваку правну материју исти значај и домаћај, при чему, по нашем мишљењу, не треба сматрати да када се једанпут формулише шта се има подразумевати под овим појмовима, у било којој односној материји, то мора и треба да остане стално и непроменљиво. Оправдане и сагласно од стране надлежних тела утврђене потребе могу изазвати промене у погледу обима и обухвата садржине ових „стандарда“, па следствено томе довести и до промене садржине како савезног закона тако и закона република одн. покрајина, па било то у правцу смањења или проширења материје обухваћене савезним законом, а све то у смислу нове квалификације појма и садржине односних „стандарда“. Тиме би се омогућило да управо стварне потребе живота одређују обим и садржину правних појмова, а то значи да би се тиме омогућило да право у сваком поједином моменту управо одговара потребама нашег друштвеног живота, да право буде „животно“ и „живо“.

Све ово показује да је провођење у живот уставних норми о подели нормативне надлежности између федерације и федералних јединица

у свакој савезној држави једна од врло значајних делатности, али исто тако једно од „осетљивих“ правних питања са изразито друштвено-политичким домаћајем. При томе, иако је у питању остварење једне уставне норме, дакле једне правне норме, у суштини се најчешће јављају различити интереси. Зато увек треба анализом утврдити интересну базу одн. интересни елеменат правних решења, како би се могла изабрати солуција која ће у највећој могућој мери одговарати и интересима федерације и интересима свих федералних јединица.

II. — Кад је реч о облигационим односима, они код нас, по Уставу СФРЈ из 1974. године, спадају у тзв. заједничку односно подељену надлежност Федерација и република одн. покрајина. И то важи за целокупну област облигационих односа и за све случајеве облигационих уговора, па без обзира да ли су они обухваћени Законом о облигацијама или неким другим, посебним законима (чл. 23. Закона о облигационим односима). Нормативна надлежност за регулисање сваког од њих, када то буде вршено у посебним законима, има се одређивати по принципима постављеним у тач. 4. чл. 281. Устава СФРЈ, разуме се, сем случајева када је питање нормативне надлежности за неке материје посебно Уставом регулисано, у којем случају и облигациони односи и уговори који се односе на ту материју прате та правила, тј. јединствено је регулисана целокупна материја за коју постоји у Уставу СФРЈ, посебно правило о нормативној надлежности.

Уколико је реч о нормативној надлежности за област облигационих односа, у тач. 4. чл. 281. Устава СФРЈ прописано је правило: Федерација... уређује основе облигационих односа (општи део облигација) и уговорне и друге облигационе односе у области промета робе и услуга. На тај начин Устав овим правилом регулише нормативну надлежност у корист Федерације, за два сектора облигационих односа: Федерација уређује, с једне стране, основе облигационих односа (општи део облигација), а с друге стране, оне од уговорних и других облигационих односа, који регулишу област промета робе и услуга. При томе треба указати да, ма колико изгледало да су ови критеријуми за одређивање нормативне надлежности јасни, па према томе и да би њихова примена била неспорна, у суштини није тако.

Није постојала и не постоји сагласност шта све обухвата општи део облигација, посебно, да ли у целини овде долазе сви извори облигационих односа, као што су, на пример, целокупна деликтна одговорност за накнаду штете, или незвано вршење туђих послова, или сви квазиделикти, или правнонеосновано обогаћење, и сл. Посебно је било спорно да ли овде долазе у обзир и сви специфични случајеви грађанскоправних деликата (нпр. одговорност родитеља и старатеља за штету коју причине малолетна деца, одговорност за штету коју причине животиње, одговорност у вези са загађивањем животне средине, и др.), или само општа начела одговорности за накнаду штете.

С друге стране се поставља питање у области промета робе и услуга, који се уговорни (и други облигациони) односи имају сматрати за те и такве. Чињеница је да у суштини у крајњој линији сваки уговор има за предмет изванпроект промет роба и услуга односно промет права и имовинских користи од робе и услуга. По таквој економској особини, која је битна за право, сви би уговори имовинског карактера били уговори у

области промета робе и услуга. Очигледно је да Устав није имао у виду овакав прилаз уговорима имовинског права. Он је ставио у нормативну надлежност Федерације само једну категорију од свих уговора имовинског права, и то оне уговоре који се односе директно на област промета робе и услуга, а то би значило само уговоре који представљају правне инструменте привредног промета са циљем постизања привредних резултата. Отуда није било неког датог критеријума за овакву квалификацију уговора имовинског права, па да би њихово регулисање долазило у нормативну надлежност Федерације. Зато изгледа да је систем елиминације био одлучујући — полазећи од начела да би регулисање свих облигационих уговора, као уговора у области промета робе и услуга, требало да буде јединствено, дакле у нормативној надлежности Федерације, издвојени су они уговори који, по своме значају, по правилу немају карактер, у пословно-економском смислу, уговора промета робе и услуга. На тај начин се дошло до решења да неки од ранијих именованих уговора нису квалификовани као уговори у области промета робе и услуга, па као такви нису ни регулисани од стране Федерације.

Тумачећи и примењујући уставну норму из тач. 4. чл. 281, Устава СФРЈ Скупштина СФРЈ је, доносећи Закон о облигационим односима, одредила своју нормативну надлежност за регулисање облигационих односа, дакле одредила је шта она регулише својим нормама. Разуме се да се може дискутовати да ли је Скупштина СФРЈ правилно, у складу са текстом и духом тач. 4. чл. 281. Устава СФРЈ, одредила (и остварила) своју нормативну надлежност за област облигационих односа. Основи за такву дискусију би се, чини нам се, налазили (бар у овом моменту) у различитим теоријским прилазима како садржини општег дела облигација, тако и поимању уговорних (и других облигационих) односа у области промета робе и услуга. А у погледу тих појмова у теорији никад до сада није постигнута јединственост, тако да је Скупштина СФРЈ морала да прихвати једно од постојећих гледишта и да, узимајући га у обзир, одреди смисао тач. 4. чл. 281. Устава СФРЈ, дакле да омеђи, текстом донетог Закона о облигацијама, своју нормативну надлежност, имајући увек у виду једну битну чињеницу: из система регулисања облигационих односа у нашој држави проистиче нужно да у овој области морају остати извесне материје у нормативној надлежности република и покрајина. То је изричито речено и у члану 24. који гласи: „На облигационе односе који се уређују републичким, односно покрајинским законима неће се примењивати одредбе општег дела овог закона у питањима која су, с обзиром на посебну природу одређених облигационих односа, друкчије уређена републичким, односно покрајинским законима”.

Могло би се можда очекивати да би текстови устава република и покрајина о њиховој нормативној надлежности у овој области могли допринети изналажењу што тачнијег решења нормативне надлежности саме Федерације. То међутим није случај, јер су ти текстови прилично неуједначени, а уз то по правилу понављају пропис из савезног устава, и тиме изазивају још већу неизвесност како о домаћају решења из савезног устава тако и о сопственим нормативним надлежностима република и покрајина.

Устав СР Босне и Херцеговине прописује, у тач. 6. чл. 304. да Република уређује: облигационе односе, својинско-правне и друге стварно-правне и друге материјалне односе.

Устав СР Црне Горе прописује, у тач. 5. чл. 298. да Република уређује: имовинско-правне и облигационе односе који се не уређују савезним законом.

Устав СР Хрватске нема прописа о овом питању.

Устав СР Македоније прописује, у тач. 9. чл. 301, да република доноси законе који се односе на: договорните и другите облигациони односи.

Устав СР Србије прописује, у тач. 3. чл. 299, да Република, преко републичких органа и организација уређује: облигационе и уговорне односе, с тим што је тач. 5. чл. 300. тога Устава прописано да се: јединствено за целу територију републичким законом уређују: облигациони односи. Међутим, без обзира на овакве прописе у Уставу СР Србије, тј. да се јединствено за целу територију уређују облигациони односи, уставни аутономних покрајина на други начин регулишу ово питање (дакле питање нормативне надлежности за регулисање облигационих односа које својим законом није регулисала Федерација одн. тачније који спадају у нормативну надлежност Федерације). Тако, Устав САП Косова у своме чл. 283. тач. 4. прописује да покрајина уређује: облигационе и уговорне односе, док Устав САП Војводине, у члану 300 где набраја материје које се јединствено уређују за целу територију Републике не наводи облигационе односе, и уговоре.

Све ово показује колико текстови устава република и покрајина не могу послужити ни као помоћно средство за постављање граница нормативне надлежности Федерације за област облигационих и уговорних односа, већ да обрнуто тек постављањем ове правилне границе у савезним размерама и у смислу текста Устава СФРЈ може се одредити нормативна надлежност за ову област република и покрајина. Овакав приступ је најдиректније изражен у тексту Устава СР Црне Горе (који прописује, као што је већ наведено, да Република уређује имовинско-правне и облигационе односе који се не уређују савезним законом), али се у том смислу имају, мислимо, схватити и тумачити и текстови устава осталих република и покрајина (исто правило би имало важити и за решавање питања односа неусаглашених текстова Устава СР Србије и устава САП Косова и САП Војводине, посебно кад је реч о овој материји која би имала да буде јединствено регулисана за целу територију Републике, од чега ће зависити, да додамо, да ли ће на територијама аутономних покрајина, при регулисању облигационих и неких уговорних односа, важити само две врсте закона: савезни и републички, или три: савезни, републички и покрајински), јер бисмо у супротном случају имали ситуацију у којој би републички и покрајински уставни (и то сви сем Устава СР Црне Горе) били у супротности са Уставом СФРЈ (чл. 206), о чему би Уставни суд Југославије био дужан да да своје мишљење Скупштини СФРЈ (чл. 378). Предложеним начином схватања и тумачења текста Устава СФРЈ отклања се оваква ситуација, пошто је до ње дошло првенствено услед редакцијске неусклађености разних уставних текстова а не због начелних другачијих прилаза и решења овог питања. На жалост, ово није једини случај овакве неусклађености уставних текстова Федерације, република и покрајина од којих се неки не би могли ни отклонити одн. разрешити само начином и прилазом који су овде коришћени.

SUMMARY

NONACCORDANCE OF CONSTITUTIONAL PROVISIONS REGARDING NORMATIVE COMPETENCE FOR THE REGULATION OF CIVIL- OBLIGATIONS RELATIONS

In the Yugoslav, as well as in other federation, there exist three kinds of legal matters, in regard to the subject of normative functions: the one in exclusive competence of the federation, the one in the exclusive competence of the federal units and the one whose regulation is part competence of the federation, and part of the federal unit.

This „divided” competence for the differentiation of competence of the federation and the federal units usually uses standards or so-called „rubber-norms”. As in other cases of standards, there are no previous, generally accepted criteria for the establishment of thier content. The same terms, moreover, do not have to have the same meaning for every legal matter. To the question of distribution of competence between the federation and federal unit only real needs of life, needs of legal regulation, can give satisfactory answers.

The civil-obligation relation in Yugoslavia fall within the „divided” competence. According to the Constitution, the Federation regulates „the basis of civil-obligation relations (general civil-obligation) and other civil-obligation relations in the flow of goods and services”. Nevertheless, there is no accord on what „general civil-obligations” refers to. Does it contian all sources of civil-obligations? There is no accord on the meaning of the notion „flow of goods and services”. The solutions contained by the constitutions of the republics and provinces differ, and are even contradictional, at least in the editing of the solution to this problem. The author proposes that this question be solved on the federal level, so that the competence of the republics and provinces be determined by the Federal Constitution. This principle is contained in the Constitution of Montenegro, and provides that the republic regulates the relations which are not regulated by federal laws.

RÉSUMÉ

LE DÉSACCORD DES DISPOSITIONS CONSTITUTIONNELLES CONCERNANT LA COMPÉTENCE NORMATIVE POUR LE RÉGLEMENT DES RAPPORTS D'OBLIGATION

Dans la fédération yougoslave, comme d'ailleurs dans les autres fédérations, il existe trois espèces de matières juridiques étant donné le porteur de la fonction normative: celle qui est exclusivement de la compétence de la fédération, celle qui est de la compétence exclusive des unités fédérales et celle pour le règlement de laquelle la fédération est compétente pour une partie, tandis que les unités fédérales sont compétentes pour l'autre.

Dans le cas de la compétence „partagée”, on utilise habituellement pour séparer les compétences de la fédération de celle des unités fédératives, des normes surnommées „normes de caoutchouc”. Comme pour les autres cas de normes, il n'y a pas de critères donnés d'avance, généralement adoptés pour établir leur contenu. Du reste, les mêmes termes, ne doivent pas avoir obligatoirement la même signification pour toute matière juridique. Ce ne sont que les besoins réels de la vie, les besoins de la régulation juridique qui peuvent donner des critères satisfaisants en ce qui concerne la question de la réparation des compétences entre la fédération et les unités fédératives.

En RSFY, les rapports d'obligation se rangent aussi dans la compétence „partagée”. Selon la Constitution, c'est la Fédération qui règle les bases des rapports d'obligation (partie générale des obligations) et autres rapports d'obligation dans le trafic des marchandises et des services. Il n'existe cependant pas un accord sur ce qu'englobe le terme de „partie générale des obligations”. Ce qui est litigieux c'est à savoir s'il englobe toutes les sources des obligations. Il n'y a pas accord non plus sur la signification du terme „trafic de marchandises et de services”. Les solutions contenues dans les constitutions des républiques et provinces sont différentes, même contradictoires; au moins dans la rédaction de la solution de ce problème.

L'auteur propose de résoudre cette question au niveau de la fédération, de sorte que la compétence des républiques et provinces soit définie par la Constitution fédérale. Une telle approche est contenue dans le Constitution du Monténégro qui prévoit que la république règle les rapports non réglés par les lois fédérales.

др Вучина Васовић,
професор Факултета политичких наука у Београду

ДРЖАВА И СОЦИЈАЛИСТИЧКА ДЕМОКРАТИЈА Одумирање или превладавање државе

Тезе

Претензије овог прилога су веома ограничене и усмерене више на истицање неких питања и празнина у савременој марксистичкој политичкој теорији посебно теорији демократије него на анализу или трагање за одговорима на већ отворене проблеме социјализма. Од ових питања чине се посебно интересантна и значајна она која су везана за одређене аспекте односа социјализма и демократије и можда још деликатније од тога питање које се тиче односа државе и демократије у социјализму.

1. Да је демократија обележје и захтев иоле развијенијег социјализма данас је широко прихваћено гледање у оквиру марксистички оријентисане друштвене и политичке мисли. Ова оријентација је несумњиво допринела успостављању и учвршћивању критичке дистанце *vis à vis* социјализма нарочито политичких поредака социјалистичких земаља и тиме проширила могућности критичког промишљања и преиспитивања неких значајних аспеката и димензија њиховог функционисања и развоја.

Но, истовремено, ова идеја је остала недовршена или недоречена. Мало је урађено на њеном даљем осмишљавању и развијању. У чему се састоји њена недостатност? Одговор би био: бар у два вида. Прво у томе што се социјализам одређује и вреднује помоћу демократије, а да сама демократија остаје недовољно одређена и промишљена. Најчешће се сматра да је демократија нешто што је само по себи довољно јасно и разумљиво. Друго, велики део проблема, тешкоћа и негативности социјализма тумачиће се као последица недостатка демократичности, а да се демократија „прима” и пролази као нешто непроблематично и непроблематизовано. И једно и друго су израз не само велике сложености демократије већ и недовољно развијене политичке и демократске мисли посебно мисли о односу политике и друштва и, у оквиру политике, између државе и демократије.

Нама изгледа да се управо у овим недостатностима и недовољно фундираним претпоставкама крију бројне заблуде и замке, и кад није реч о калкулисаном превићању или завери. Оне могу бити израз искреног уверења и настајања да се социјализам конципира и остварује као стварна људска и слободна, и у том смислу демократска, заједница или

пак начин да се избегну расправе о кључним питањима како демократије тако и социјализма. Без обзира на своје мотиве, у стварном резултату, ова логика и резонување не прелази оквире и могућности *petitio principii*.

Демократија није ништа мање проблематично и сложено питање од социјализма. Да је то тако сведоче богато историјско искуство, бројне теорије и више од двеста дефиниција демократије. Није, наравно, довољно само уочити и обзнанити ту чињеницу. Проблем се продубљује питањем: како дохватити релевантно поље проблема демократије; како пробити кумулонимбусе не само обмана већ и илузија које готово редовно постају жалузије? Шта нам Маркс и класици марксизма нуде у том погледу? Шта је нужно и ургентно осветити у овом нашем простору и времену да би се још брже остваривала заједница слободних и равноправних људи.

Треба одмах рећи да је у појму и проблематици демократије, политике и државе згуснут велики део проблема уређивања односа између човека и друштва, појединца и заједнице, посебног и општег, једнога и мноштва, ауторитета и слободе. Постоји ли нешто што би било опште или друштвено као посебно односно посебно опште? Ако постоји и ако је препознатљиво и рационално доказиво, може ли се оно осигурати без одговарајућег степена ауторитета или принуде? Ако је нужан, како може и треба да буде уређен овај ауторитативни ослонац и гаранција општег односно друштвеног интереса?

Стога није случајно ни чудно што се појам демократије тумачи различито. Једни је поимају као облик државе, други као облик политичког система или политике, а трећи као начин политичког живота. Неретко, исти аутори користе разна тумачења различитим поведима. И кад се појам демократије нешто ближе одреди остају неодребени појмови државе, политике и друштва и њихови међусобни односи. Политика се тумачи троструко: као вид отуђења и према томе прима као фаталност или одбацује односно смера њеном одумирању; или јој се придаје карактер трајног облика политичке заједнице који егзистира у виду једног мање или више специјализованог и издиференцираног политичког система, који, може бити различито организован, демократичан или ауторитаран; или се пак схвата као скуп одређених функција које друштво може да обавља без било каквог посебног издиференцираног и специјализованог политичког механизма односно подсистема. Друга од ових солуција може имати различите облике. Она може постојати у виду једне замисли и модела политике који би био знатно шири од државе и који би поред државе обухватао низ политичких и семиполитичких институција и односа преко којих се усмерава друштво и решавају његове активне контроверзе или у виду односно оквиру државе.

Од ових општих и стратегијских оријентација и појмова зависиле добрим делом конкретно поимање и имплементација демократије. Ако је демократија облик политичког система, онда је јасно да она нема шта да тражи у првој и трећој стратегијској оријентацији, јер оне усмеравају развој на одумирање не само државе, већ и политике па према томе и демократије, ако је, дакле, демократија облик политике. Тек друга оријентација даје основа и могућности за реалнију проблематизацију и конципирање политике и демократије на дужи рок.

Пракса је показала да и системи који су усмерени ка бездржавној и бесполитичкој заједници могу у текућем животу бити или веома државотворни и ауторитарни или пак добијати облик тихе али зато не мање ригидне доминације и прикривеног дириџизма. Ова пракса, дакако, не треба да заварава и прекрије чињеницу да су и многа друга решења носила ауторитарни па и тоталитарни карактер. У нешто ужем и конкретнијем политичком смислу једно од кључних питања социјализма и демократије могло би се изразити и овако: треба ли социјалистичка теорија и пракса да у духу античке традиције трагају за оптималним и најбољим обликом политике или да теже превазилажењу сваке политике и власти?

2. Питање да ли Маркс има развијенију теорију политике и демократије и каква је та теорија већ дуже времена су спорна. Једни сматрају да је такву теорију узалудно тражити код Маркса. Смешно је истиче Бобио, да се на основу неколико Марксових исказа о краткотрајној париској комуни може реконструисати једна политичка теорија(1). Сасвим у складу с тим, многи тврде да Маркс нема ни теорију демократије(2). Други сматрају да Маркс и други класици марксизма имају развијену политичку теорију (Colletti.). Међу овим другима треба опет разликовати оне који истичу да је Марксова теорија демократска и оне који сматрају да прави основ стаљинизма и социјалистичког тоталитаризма треба тражити не у Стаљину већ у Лењину и још више у Марксу.

Није на одмет подсетити да су класици марксизма са доста доследности везивали демократију за политику, а политику за државу. Најчешће су је тумачили као облик државе или као облик политичког система који омогућава утицај друштва на државу. Пре и више од тога, и политика и држава, па према томе и демократија, схватани су више као епифеномени или нешто што је класно условљено те се може очекивати да ће одумирањем класа и државе, као њиховог политичког израза и резултата, одумрети и демократија.

За означавање бескласног друштва и могућност слободног учешћа људи у управљању друштвеним пословима класици марксизма су користили заједницу или комунизам. Заједница је онај облик живљења који има довољно снаге и способности да у слободним интересубјективним комуникацијама, без икаквог посредовања, контролише услове производње свога живота, решава своје противречности и обезбеђује развој и деловање појединаца као делатних, мислећих и политичких субјеката истовремено. Због тога, демократија као издиференциран политички подсистем друштва, са посебном структуром чији је позив политика, Марксу није могао бити не само идеални облик друштвеног живота него ни једини пут преображаја класног и бескласног друштва. Као облик државе, демократија је и облик прикривања неједнакости и доминације који леже у дубљим слојевима друштва, првенствено у начину производње или факторима производње живота и који се најчешће испољавају у виду приватне својине. И управо, у промени ових базичних продукционих односа, а не у преправкама и дотеривању државе Маркс види могућност ослобођења. То је тачка на којој се Маркс одваја од грађанске политичко-филозофске традиције која је у држави тражила не само фактор

(1) Bobio N., „Why Democracy”, Telos, Summer, 1978.

(2) Hunt A., Marx-The Missing Dimension; The Rise of Representative Democracy, у књизи Marx Hundred Years, ed. Betty Mattheus. Lawrence and Wishert, 1983.

интеграције већ и основну покретачку снагу историје. Ласалов концепт „слободне државе“ је за Маркса *contraditio in adiecto*. „Она није ни на који начин циљ радника, који су се ослободили ограниченог менталитета понижених поданика да би државу ослободили. Промене у начину производње првенствено укидање приватног власништва доведоше и до сувишности политичких институција као спољних услова њиховог одржавања. Судбину овог погледа на државу дели и гледање на демократију. Марксов избор заједнице, а не демократије за означавање будућег праведног и хуманог друштва имао је у ствари двоструки смисао. Тиме је Маркс желео: прво, да се делимично дистанцира од термина и појма демократије који је био преузам да изрази његов идеал друштвеног уређења и који се најчешће користио за обележавање либералног буржоаског политичког поретка; друго, да изрази замисао једног начина уређивања заједничких послова и света производње живота који не тражи нити претпоставља посебан издиференциран политички и институционални аранжман у лицу државе, која би споља усмеравала друштво и одржавала његову интегралност.

Ако у демократији нису тражили и налазили оптималан облик људског и заједничког живљења, класици марксизма су је схватили као прогресивну форму политичког живота у условима класног друштва и погодан оквир и средство социјалистичке трансформације и развоја ка бескласној и слободној асоцијацији произвођача и људи у одређеним историјским околностима. У том смислу треба разумети Марксову идеју да је „демократија решена загонетка свих устава“. Познате су позитивне оцене и подржавање класика марксизма општег права гласа, слободе штампе и других демократских институција, у оквиру капиталистичког друштва као и њихово одушевљење за демократске институције које су се манифестовале или развиле у Париској комуни, од принципа јединства власти па до изборности носилаца свих јавних функција и ограничења реизборности. Треба ипак још једном нагласити да и у тим случајевима Маркс није схватао демократске институције као вредност за себе већ више у функцији јачања позиције и свести радничке класе у њеној борби за остварење својих циљева. У детаљнију разраду политичке стране будуће комунистичке заједнице Маркс није улазио.

3. Идеја о држави као класној творевини и одумирању државе као путу дезалијенације и предуслову стварања слободне асоцијације произвођача и људи имала је велик одјек и била прихваћена начелно од владајућих снага у социјалистичким земљама. У конкретној имплементацији она је доживљавала различите интерпретације и трансформације. Данас су на делу две такве интерпретације. Једна, најчешће називана теорија општенародне државе, сматра да је најефикаснији и најсигурнији начин одумирања државе преко њеног јачања до оног степена када ће се покривајући цело друштво резорбовати у њему и тако нестати. Друга, позната као самоуправна, настоји да већ одмах почне са одумирањем државе и редуцирањем одређених политичких функција или њиховим пребацивањем на друге друштвено-политичке субјекте. У првом случају, пошто држава има општенародни карактер, претпоставља се да њена свемоћ и свеprisутност не прети никаквом опасношћу евентуалне доминације или ауторитаризма, још мање тоталитаризма. Други концепт настоји да се обесвлашћивањем државе обезбеди од њене евенту-

алне торгуре и злоупотреба. Стога, може се рећи да ни једна ни друга концепција није оријентисана на стварање и разраду ширег механизма конституисања, крођења, ограничавања или контроле власти. Влада уверење да инструменти класичне конституционалне и либералне демократске владавине немају шта да траже у друштву у коме је на власти радничка класа и у коме је држава у процесу одумирања.

И у великом делу савремене марксистичке мисли видни су напори да се егзегезом Марксова дела изнађу чврсти ослоњци за критику државе и афирмацију идеје самоделатности класе и саморегулацију токова друштвеног живота. Ова настојања имају велики значај и смисао поред осталог и као нека врста контрабалансирајуће снаге етатистичким тенденцијама и ослонац прогресивних снага које су оријентисане на стварање истинске демократске и људске заједнице. Због тога ову линију теоријског и политичког ангажмана треба подржати и развијати.

Истовремено, нужно је имати у виду њену недовољност. После неколико деценија праксе социјалистичких земаља и у време суперорганлизованог, идеологизованог, подељеног и унутар себе супротстављеног света идеја о одумирању државе сучава се са новим изазовима и захтевима. Изгледа нужно да се кроз оптику управо ове савремене праксе, пропусте неке основне тврдње и претпоставке те идеје. Овде ће бити речи, укратко, само о неким таквим тврдњама: прво о ставу да је држава инструмент у рукама владајуће класе, а затим, о популарној и широкој распрострањеној тврдњи да јака држава тражи или претпоставља слабо друштво и *vice versa*.

Да ли је и колико инструментално-класна интерпретација државе употребљива за анализу савремене социјалистичке државе? Да ли се може говорити о радничкој или некој другој класи као владајућој структури држава која би користила државу као инструмент своје владавине? Не изгледа нам прихватљив потврдан одговор без обзира што се он може наћи у неким новијим интерпретацијама политичке стварности социјалистичких земаља. За објашњење неких аспеката политичке збиље социјализма било би пожељно више користити неку врсту аутономистичке теорије која је у стању да нешто јасније види и изрази аутономну позицију и великим делом оригинерну моћ бирократије. Услед низа историјских околности бирократија је задобила изворе моћи који су је стављали изнад било какве инструменталне-класне улоге или омогућавали да не дели власт са другим структурама.

Нешто слободније интерпретирана Грамшијева, боље рећи Марксова теза, да јака држава тражи и претпоставља слабо друштво и обрнуто мора се данас посматрати у светлу нових историјских околности. Ако је она, као хумано и ослободилачко начело, прихватљива, не треба превиђати савремено реално стање које нас опомиње и на нешто друго. Компаративно искуство, на жалост, показује да су најслабија она друштва која имају и наслабију државу. То открива и елементарни увид у карактер и функције савремених држава и друштва. У низу неразвијених земаља држава је мање активна, технички слабије опремљена и мање организована од државе у развијеним земљама.

У ствари, данас се сучавамо са једном новом историском чињеницом: да се на темељу и у оквиру развијеног друштва конституише и делује можда једним делом, аутономна држава. Држава има не само

одбрамбени механизам већ и акумулативно-репродуктивне и идеолошко-легитимизационе функције. Нема ниједног развијеног друштва у коме држава не обавља ове функције. У социјалистичким земљама, услед одређених околности, то је још више изражено. Све то, дакако, даје основ да се запитамо: не прети ли опасност да нам држава у својој општој регламентацији једног дана не почне регулисати и респираторни тракт и пропише дисање на државну цевчицу?

Треба, свакако, имати у виду да ово снажење државе није изузетна ситуација још, мање историјска инциденталност, већ у најмању руку њен трећи надолазак, односно, талас после провале апсолутних монархија, које су одјекнуле на извештан начин у делима Макијавелија, Хобса и Бодена и оног искуства које је своју теоријску и филозофску артикулацију добило у радовима многих аутора, посебно Хегела.

Све је то довело, нарочито један део прогресивне мисли и покрета до извесне бојазни и отпора не само према појави или тенденцији јачања државе, већ и према самом њеном постојању. У овом фронталном и априорном супротстављању политици и држави не ретко се мешају неке ствари и губи осетљивост за разликовање неких аспеката политике.

Савремено искуство даје основа да се са више уважавања приђе истраживању не само класа и класних сукоба већ и других фактора посебно комплексности друштва као основа и оправдања наглашеније улоге или веће аутономије политике односно државе. Управо због ове комплексности, коју у новије време са много смисла, иако не без извесне идеолошке инспирације, наглашавају Дојчли Луман, мало је вероватно да друштво може обављати одређене политичке функције или решавати активне друштвене контроверзе у процесу управљања друштвеним пословима без одговарајућег диференцираног и специјализованог политичког система. И још више од тога: у садашњој фази развоја исто тако мало је вероватно да се неке функције могу обављати без ослонаца на организовану принуду. Хобсова и Диркемова(3) подсећања на људску природу добијају у свој својој оштрини и у новијој пракси социјализма и проширују листу разлога који иду у прилог постојања једног издиференцираног политичког подсистема друштва. Гдегод људи узајамно комуницирају, истиче Луман, постоји вероватноћа да ће се оријентисати према могућностима узајамног оштећења(4). А то су управо оне тачке на којима се конфликтности у односима између субјеката интензивирају до степена међусобног непријатељства и због којих је нужно постојање одређене политичке сфере и активности којима ће се решавати такви конфликти. У тој сфери или активности чини се да је нужно, бар у овом свету оскудних вредности, обезбедивати макар и једнојединства општег и посебног.

Стога је изгледа засад питање какву политику хоћемо и имамо бар исто толико значајно као и питање како да се ослободимо политике у име будуће бесполитичке заједнице. Признавање политике, дакако, не имплицира прихватање или приклањање свемоћној или свеприсутној држави као фаталности. Нама изгледа да би требао да буде један од ос-

(3) Deutsch K., *The Crisis of the State? Government and Opposition*, 21 Durkheim E., *Sociology and Philosophy*, London 1965(1924)

(4) Lunnann N., *Друштвено значење моћи*, Политичка мисао, 4/1982.

новних проблема и захтева социјализма како да сведе политику или државу на нужну меру и како да обезбеди њихову демократизацију изнутра и демократску контролу „опоља“. За истинску демократизацију политике нису довољни само хитри кораци у правцу њеног апстрактног одумирања, већ и извесна институционализација и конституционализација центара власти и одлучивања док они као такви постоје. Конституционализација представља не само хоризонталну већ и вертикалну поделу моћи и утицаја, а нарочито оно што је у уставној историји познато као начело *check and balance*. Социјализам мора, без икаквих предрасуда, много више уважавати овај принцип, утолико пре што стицајем низа околности постоји снажна тенденција ка концентрацији власти управо у социјалистичким земљама. Оно што разликује социјализам од капитализма *vis à vis* овог принципа није његово одбацивање већ сазнање да је он сам по себи недовољан за заснивање истинске демократије и да је у условима стварних неједнакости могао служити за покривање стварних основа доминације. У условима друштвене својине он може бити снажна полуга демократије. Свака демократија захтева плурализам центара одлучивања. Притом, треба имати у виду да без демократије у појединим пунктовима одлучивања, плурализам губи своје демократске потенције. Штавише, у условима затворених иако дисперзираних пунктова моћи, плурализам се прегвара у средство манипулације и мултипликације моћи фактичке елите власти. Зато нам се чини да је за демократију значајна не само конституционализација на макро, већ и на микро нивоима организовања.

Ако представља развијен и разгранат механизам слободне артикулације интереса и контроле центара одлучивања, пре свега носилаца функција власти, у циљу обезбеђивања основних права и слобода човека, социјалистичка демократија мора имати активне и одговорне управљачке органе односно одговорну и управљачки способну владу, која би била оријентисана на остварење одређених социјалистичких циљева и вредности. Она се не може одрећи позитивног пројекта политичког развоја и усмерености према тражењу и остварењу општег интереса односно општег добра или прогласити неутралном и независном од било какве посебне концепције доброг живота или онога што даје вредност животу или од било каквог рангирања циљева по вредности, како то сугерира и прижељкује, сасвим у духу Хобсове и Кантове политичке филозофије, велики број присталица неслибералне теорије. Социјалистичка и демократска политика не супротставља слободу општем добру или општем циљу и не ставља се на страну ни слободе нити циља у тако импровизованој деоби и дилеми између та два основна чинбеника и вредности демократије. Она настоји да опште добро или општи интерес тражи и кристалише у слободној и дискурзивној комуникацији и активности људи.

Социјалистичка демократија мора бити начин рационалног откривања и утврђивања уопштивих и општих интереса као основе заједничког живљења и деловања људи у заједници. Она се темељи на претпоставци о могућности сазнања и рационалне артикулације односно аргументације уопштивих интереса или на признавању рационалног статуса практичних, моралних и политичких активности и опредељења. Ако демократија треба да буде бар минимална владавина народа или дискусив-

но консенсуално формирање воље, онда она мора имати као своју претпоставку уверење да се политичке опције у једној дискурзивној интерсубјективној комуникацији могу објективизирати односно аргументовати и оправдати.

Демократија, је свакако и нешто више од тражења, откривања, аргументовања и нормативног фиксирања општих или уопштених интереса и потенцијално оптималних решења. Онамо где таквих решења или интереса нема, а нужно је заједничко живљење и решавање активних друштвених противречности, демократија омогућава комуникацију и усаглашавање путем компромиса. У овом свом аспекту демократија тражи и претпоставља и одговарајућу политичку културу, која шири простор разумевању друштвеног и политичког живота и „система“ као не само начина решавања проблема већ и начина живљења са проблемима и тражења решења. Нуджан услов овакве комуникативне заједнице је толеранција.

Ма колико био социјалистички, а то значи и сврховито оријентисан, демократски систем у свом управљачком и оперативном смислу не може увек слепо следити телеолошку схему само једне претпостављене јасне и одређене сврхе и свега осталог као нечега што би имало статус средства и у оквиру тога постављати оптимуме и критеријуме рационалности. Априорно постављање оптималних и максималних захтева људском деловању, који често надилазе могућности појединаца, је не само нереално већ и психолошки тешко подношљиво, па и нерационално. Због тога је, каткад, потребно уважавати не само оптималне већ и задовољавајуће захтеве односно понашања. Ово, наравно, не треба схватити као захтев за потискивањем оптималности, већ више као подсећање на потребу њеног релативизирања и спецификације услова у којима се њено остварење може очекивати. Мудрост и „дукавост“ политичког ума и система је у комбиновању или, како неки писци истичу, у стапању максимирајућег и задовољавајућег захтева односно понашања (*maximizing and satisfying behavior*). Понекад рационално треба тражити у нивоу „субоптималног“ одлучивања. Такав систем мора бити способан да се прилагођава и учи, да намешта, мења и подешава нивое захтева зависно од услова употребљивости одређеног решења, стварних могућности одлучивања и налажења решења. Задржавање одређеног нивоа захтева и у време непостојања услова за његово провођење ствара бројне негативне последице, поред осталог и чврсту основу — разлог ауторитарности.

На крају, није наодмет још једном истаћи да смисао ових кратких напомена није у афирмисању политике а још мање државе и државног разлога, већ у подсећању да је у одређеним околностима и при постојању фактичке власти и хијерахија, један од првих задатака и захтева демократије стварање услова и начина да се власт може прозрочити и идентификовати а затим ограничавати, контролисати и усмеравати. Друштво дифузне, неформалне, невидљиве и због тога неконтролисана и неконтролабилне владе и власти, ма чему формално стремилу и, ма како се декларисало, тешко може и да дође до државе, а камоли да је превазиђе. Таквом друштву више прети опасност враћања у предконституционално доба него што му се отвара перспектива стварне транс-

формације и превладавања власти. Ко то превиђа или заобилази, излаже се ризику да буде заобиђен у усмеравању и регулисању токова друштвеног живота па и своје сопствене „судбине“.

SUMMARY

THE STATE AND SOCIAL DEMOCRACY

The article puts emphasis on the need of confronting some marxist concepts of the state with the challenge created and set out by some contemporary trends of social progress. Of these concepts the following subjects are of particular interest: first, the statement that a strong state forms a weak society and vice versa, as well as that a weak society presumes or needs a strong state; the second idea express an instrumental concept of the state, i.e. that the state is only an instrument in the hands of the ruling class; the third concept is of the withering away of the state in the postrevolutionary period of socialist society. In the opinion of the author, today not one of these concepts can be accepted without reserve. Historical experience shows that, apart from all wishes, societies that are economically and culturally stronger have a strong state — reality still does not confirm the expectations that the state weakens with the strengthening of society. The instrumental concept of the state today cannot totally explain the autonomy of state power in particular socialist countries, as it is obvious that the worker's class in the sociological-structural sense is not the hegemon of society, even in cases where the ruling and governing strata acts in the direction of realising its short and long-term interests. The concept of the withering of the state in the cases where it is implemented in a way it does not take into account the construction of mechanisms of power limitation, while power as such exists, can create multiple negative consequences. The tuning of the political system according to some future aims and goals and not taking into account real needs of power limitation, can make harder the process of real democratization in practical political life. The author stresses the equal importance of the concept of transparency and limitation, as well as the idea of the withering away of the state today.

RÉSUMÉ

L'ÉTAT ET LA DÉMOCRATIE SOCIALISTE

Le but fondamental de cet ouvrage est d'indiquer le besoin de confronter quelques idées marxistes sur l'Etat avec le défi créé et imposé par quelques cours contemporains du développement social. De ces idées l'objet d'une attention toute particulière deviennent: premièrement, l'affirmation qu'un Etat fort suppose et crée une société faible et inversement, qu'une société faible suppose ou recherche un Etat fort; la deuxième idée exprime une interprétation instrumentale de l'Etat, ou bien affirmation que l'Etat n'est qu'un instrument entre les mains de la classe au pouvoir; la troisième idée est celle du dépérissement de l'Etat dans la période poste-révolutionnaire de la société socialiste. Selon l'auteur, aucune de ces idées ne peut être actuellement acceptée sans réserve. L'expérience historique montre que malgré tous les beaux souhaits, les sociétés qui sont économiquement et culturellement plus fortes ont aussi un Etat plus fort et que la pratique ne confirme toujours

pas l'expectation qu'avec le renforcement de la société se déroule le processus d'affaiblissement de l'Etat. L'interprétation instrumentale de l'Etat ne peut pas, de nos jours, expliquer complètement la force autonome de l'Etat dans certains pays socialistes où il est évident que la classe ouvrière dans son sens sociologique-structural n'est pas prépondérante dans la société, même au cas où la couche au pouvoir, c'est à dire la couche gestionnaire agit dans le sens de la réalisation de ses intérêts momentanés, c'est-à-dire des intérêts à long terme. De même, l'idée du dépérissement de l'Etat dans les cas où elle est implémentée de manière qui néglige l'édification des mécanismes de limitation du pouvoir, tant que le pouvoir existe comme tel, peut provoquer de multiples conséquences négatives. L'adaptation du système politique à quelques futurs objectifs et demandes sans tenir compte de quelques besoins réels de la limitation du pouvoir, peut rendre difficile le processus de la démocratisation réelle dans la vie politique pratique. C'est pour cette raison que l'auteur plaide que l'idée de la transparence et de la limitation de l'Etat est aujourd'hui aussi importante que celle du dépérissement de l'Etat.

*др Зоран Видаковић,
професор Правног факултета у Београду*

КРУЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САМОУПРАВЉАЊА

Велика друштвена криза која већ више од једне деценије потреса свет отворила је процес политичког преиспитивања свих друштвено-политичких теорија, економских и политичких доктрина и идеологија које је криза затекла, и које су затечене кризом. На прогресивном полу друштвене мисли криза је побудила темељито испитивање идеја и теорија социјализма, укључив целокупну баштину марксизма. У југословенском друштвеном и културном миљеу, криза је изоштрила поглед на властити политички систем и на политичку теорију социјалистичког самоуправљања која је суделовала у његовом стварању и тумачила његове могућности и вредности, смисао и перспективе. Шта у тој теорији може да издржи садашњу опору историјску пробу и да буде полазиште будућег развоја идеја и сазнања важних за прогресивно решавање кризе? На који начин се ти круцијални проблеми југословенске политичке теорије социјализма повезују са расправом „о кризи марксизма” и о будућности критичке теорије друштва и револуционарног мишљења?

Ова питања сам изабрао за промишљање научног опуса Јована Борђевића, опуса парадигматичног за политичку науку укључену у стварање југословенског политичког система. У току више од три деценије овај политички систем рабао се у напетости између историјског пројекта социјалистичког самоуправљања и стварности друштва изброданог дубоким противречјима материјалног, социјално-политичког и културног развоја. Политичка наука преузимала је двоструку улогу: да теоријски искаже, осмисли и у идеји развија могућности и вредности тог историјског пројекта; и да суделује у практичном конституисању и остваривању политичког система у којем делују социјалне силе и политичке тенденције, више или мање склоне или противне том историјском пројекту. Стварана унутар тог противречја, политичка теорија социјалистичког самоуправљања првенствено је тежила да осмисли темељне друштвене вредности и норме, као и циљеве и средства институционалног друштвеног делања, која изражавају тенденцију слободнијег и демократског развоја друштва, положаја и права људи и заједница као суверених произвођача властитих материјалних и социјалних услова живота. На тај начин је из тенденције социјалистичког самоуправљања, из еманципаторског прахиса друштва којем та тенденција припада, црпи-

љена и теоријски развијена легитимацијска основа политичког система, као подршка једним, а противтежа другим социјалним и политичким силама које реално делују у политичком систему.

Као што се тенденција социјалистичког самоуправљања унутар политичког система сучелила са опречним социјалним и политичким силама, тако се и политичка теорија социјалистичког самоуправљања, посебно у делу Јована Борђевића, сучелила са ауторитарном идеологијом која је произашла из историјске инволуције класичних теорија и идеја социјализма, посебно из инволуције марксизма.

Социјализам као реалан историјски процес, његова противречја и резултати, углавном су истраживани и тумачени на нивоу теоријског и политичког мишљења који је начелно, *битно* нижи од теоријско-критичке спознаје грађанског друштва, садржане у марксизму. Међу узроке ове *теоријске инволуције* долази, на прво место, вулгаризација идеја о социјалистичкој револуцији као радикалној промени целине друштвене стварности, свих категорија те стварности. Та идеја је вулгаризована најпре тиме што се почетни социјално-политички преврат изједначавао са револуцијом у целини, па се свим друштвеним процесима након тог преврата приписивала начелно различита својства за чије тумачење није меродавна теоријско-историјска мисао формирана у критици грађанског друштва, уместо да се од те критике пође и њене теоријске могућности развијају кроз читаво раздобље револуционарне промене друштва.

Та револуционарна промена у стварности може бити само *практична критика грађанског друштва*, његово превазилажење кроз такву критику. Теорија социјализма се мора саздати почев од резултата теоријске критике грађанског друштва и обухватити теоријску кристализацију пракси којом се превазилазе категорије грађанског друштва. Уместо тога, догматска теорија социјализма грађана је на илузорној идеји о радикално новој стварности која у свему тражи друкчије појмове, концепте, схеме тумачења, прекидајући континуитет с Марксовим критичким мишљењем процеса рада као производње вишка вредности, експлоатације и отуђења и њихове објективизације у целини материјалних и друштвених услова производње, класа у класне борбе, идеологија, државе итд. Таква догматска теорија социјализма послужила је социјалним и политичким носiocима ауторитарне власти произашле из лоших решења реалних противречности раних социјалистичких револуција као *оруђе за гушење критичке свести*. *Супротно* ономе што би теорија социјализма једино могла и морала да буде, — а то је кристализација критичке свести унутар практичне критике грађанског друштва, револуционарне праксе — у привидно теоријском облику фиксирана је идеологија која начелно забрањује критичку свест и тиме блокира револуционарску праксу. Што се таква ауторитарна догматика могла дуже издавати за теорију социјализма можемо објаснити првенствено формирањем конзервативних социјално-политичких и идеолошких структура, али и тиме што је реалан процес социјализма дуго остао у историјском повоју и отуд није могао да у својим развијенијим облицима да открије кључ за разумевање своје генезе, ооовних противречја.

Данас је неопходно, и могућно, одбацити илузорну догматику и заменити је критичком теоријом социјализма која се развија у конти-

нугитету с критичком теоријом грађанског друштва. То је могућно јер је — на једној страни — стварност убедљиво показала идеолошку функцију те догматике (спречавање критичке праксе реалног процеса социјализма), а на другој страни — социјализам се у свету развио баш као практична критика грађанског друштва у индустријски развијеним земљама, и као практична критика светског процеса капитализма у друштвима које тај процес подвргава надексплоатацији.

Теорија која би схватила социјализам као практичну критику, као праксу која револуционарно селекционише, претреса и преображава друштвено-историјске резултате грађанског друштва, може се извести само из развијене критичке теорије грађанског друштва. Морамо се суочити са чињеницом, да је од Маркса и његових непосредних следбеника наслеђена критичка теорија грађанског друштва *недовољна* у односу на историјске развојне облике тог друштва, унутар којих се конституише процес социјализма. Недовољна је не само у том смислу што не садржи одговоре на њихова питања у вези са новим појавама, већ је *пре свега* недовољна јер су у њој остала нејасна, неиздиференцирана, теоријски неразвијена и нерешена многа међу основним противречјима друштвено-историјског процеса. То су баш она противречја у односу на које се конституише процес социјализма:

- противречја реалног процеса рада и процеса оплодне капитала;
- капиталистичке употребе радне снаге и историјског развоја способности и друштвености произвођача;
- капиталистичке репродукције радне снаге, структуре потреба и потрошње, и историјског развоја потреба;
- капиталистичког субсумирања рада и радника, експлоатације и алијенације, и праксе еманципације и дезалијенације људи у борби с капиталом;
- капиталистичке поделе рада и радништва, конкуренције међу радницима, те њихове капиталистичке интеграције, и удруживања радника у класној борби и пракси еманципације;
- политичког подвлашћивања и темељне неслободе својствених владавине буржоазије, и демократије, слобода, аутономне политичке праксе и самоуправљања, својствених еманципаторској пракси у супротности и у сукобу с логиком капитала;

Капиталистичког конституисања и развијања наука, технологија, организација, цивилизацијских и културних целина, и њиховог ослободилачког потенцијала које може да активира пракса еманципације, итд, итд.

У најопштијим изразима то су противречја између логике капитала (и друштвених структура и система у којима се та логика оваплоћује) и историјског развоја друштва; између момената, аспеката историјских резултата грађанског друштва који су *запрека* процесу социјализма и момената, аспеката истих резултата који су *претпоставка* и полазиште процеса социјализма. Међу првима су капиталистичке структуре процеса рада, снага производње, радне снаге, друштвеног знања и процеса образовања, друштвене моћи, потреба, интереса и друштвених вредности итд. а међу другима је ослободилачки потенцијал производних снага, друштвеног знања итд. које може активирати само радикална де-

мократија, пракса еманципације, конституција друштвене моћи удружених произвођача, потребе, интереси и друштвене вредности које се формирају и развијају у радикалној демократији.

У време кад су Маркс и његови непосредни следбеници заснивали критичку теорију грађанског друштва ове антиномије биле су *практично* неразвијене, њихови противречни моменти, аспекти, тенденције, нејасно разлучени; укупна дијалектика друштвено-историјског процеса модерног света тешко теоријски дохватљива. Отуд и противречја у теоријском мишљењу. Уколико се теоријско мишљење практичних противречја грађанског друштва и могућности њиховог историјски прогресивног решавања (тј. процеса социјализма) није развијало у релацији с историјским променама тог друштва, теорија и политички програми социјализма нису добили историјски неопходну, једину могућну сазнајну и идејну основу. И то је, поред свих других околности, утицало и на идеолошки и практично, политички расцеп потенцијалних снага социјализма. Унутар тог расцепа, различита крила и струје давали су сужене, *суштински недијалектичке*, одговоре на главна питања: о претпоставкама, полазним тачкама социјализма у историјским резултатима грађанског друштва, и о карактеристикама процеса превазилажења противречности грађанског друштва, што укључује и питање о социјалним снагама и политичким облицима процеса социјализма.

Теорија и политички програми социјализма које су уобличиле конзервативне социјално-политичке и идеолошке структуре произашле из противречности у друштвима где су најпре извршени социјално-политички преврати, дали су на та главна питања *одговоре обратне од историјске истине*. Предпоставке социјализма тражили су, и даље траже, у оним историјским резултатима грађанског друштва у којима се згуснула логика 'капитала, који уистину представљају запреку *социјализма*. То се нарочито односи на капиталистичку структуру производних снага и радног процеса, начин индустријализације и материјалног развоја друштва, уопште, карактеристике цивилизације која одале проистиче. А та структура производње и тај начин материјалног развоја друштва носили су у себи, репродуковали унутар друштва у којима је извршен социјално-политички преврат, језгро *капиталистичких* односа између рада и радних класа — и акумулисане вредности, односно социјално-политичких хијерархија које управљају радом, расподелом производа, акумулацијом, материјалним развојем друштва. У томе су битни: капиталистичка подела рада (начин производње и употребе радних снага) и употреба структуре производних снага (науке, технологије, машинерије, организације рада, њихове комбинације с радним снагама у процесу рада) као апарата за — користимо један од најважнијих појмова Маркса — критике капиталистичког начина производње — *стварно субсумирање рада капиталу* (сад преображеним у подржављени монопол управљања објективним условима рада, процесом рада и производом). Да бисмо остали верни историјској истини, морамо подвући да је првобитно усвајање ових својстава капиталистичког начина производње (у раном периоду совјетске индустријализације, у савременој Кини итд.) било снажно условљено релативном индустријском заосталошћу земаља у којима је извршен социјалнополитички преврат. Док су у тој теорији и програмима као предпоставке социјализма прихваћени они историј-

ски резултати грађанског друштва који чине запреку процесу социјализма, практично и идеолошки су оспорени и потиснути они историјски резултати грађанског друштва који чине збиљску предпоставку социјализма.

Најважније су две димензије тих резултата, једна неразлучива од друге. Прву димензију чини пракса еманципације радних класа од капиталистичког процеса, која историјски настаје из класне борбе, самосвојног организовања тих класа (синдикати, политичке партије итд.) и бар донекле еманципованог опредељења у односу на материјално-културни развој друштва (формирање структуре потреба, интереса и друштвених вредности у супротности с капиталистичком структуром). Унутар праксе еманципације развија се практична критика грађанског друштва и самоорганизовне радних класа у тој пракси — покреће се процес самоослобођења радних класа, замеће се „асоцијација произвођача”, уистину започиње процес социјализма (формирање субјеката тог процеса, њихове практичне усмерености ка социјализму, први облици материјалног и друштвеног објективирања ослободилачке праксе).

Пракса еманципације радних класа од капиталистичког процеса и њени друштвено објективни резултати чине *реалну историјско-практичну основу политичких и културних слобода, демократије, прогресивне и критичке друштвене мисли* (као и развоја личности и друштвености, социјално-културних потреба људи итд.) у развијеном грађанском друштву. С гушењем праксе еманципације радних класа, социјалистичког самоуправљања и њему неопходних слобода и демократских облика друштва, конзервативне социјалне структуре и ауторитарни политички системи *отсецају процес социјализма од његових историјских предпоставки*. И овде се, доследно историјској истини, морају узети у обзир тешки унутрашњи и међународни услови друштва у којима је најпре извршен социјално-политички преврат, као и релативна неразвијеност праксе еманципације радних класа пре тог преврата. *Стратегијско* опредељење водећих политичких снага да у „изградњи социјализма” преузму и адаптирају капиталистичке структуре а сузбију праксу еманципације, слобода и демократске облике друштва који су историјски резултат те праксе, било је условљено и тим тешким околностима и историјским наслеђем. То опредељење се затим *фиксирало* и деценијама потрајало услед: а) неразвијене критичке теорије грађанског друштва и уобличавања погрешне теорије социјализма, и најважније, б) као последица окамењивања конзервативних социјално-економских, политичких и идеолошких структура (статистичко-бирокуратског система производње и владавине). У њему су наталожени и све више згуснути друштвени резултати рада, расподеле производа рада, акумулације потрошње, управљања условима и резултатима производње-процеса у које су уграђене основне капиталистичке структуре, у подржављеном облику. Критичка теорија социјализма позвана је да објасни зашто је *друштвена резулганта* обнављања основних капиталистичких структура и *политичког посредовања* елемената социјализма (тј. прогресивних друштвених промена у условима рада и живота радних класа) *дала систем производње све мање способан за развој и квалитативне промене и ауторитарни, борнирани бирокуратски систем владавине*. За поборнике социјализма више не би требало да буде сумње у погледу става да тај систем владавине осујећује основне

историјске претпоставке социјализма. Осујећење се односи на еманциповану праксу и све њене политичке и социјално-културне резултате, а *ништа мање* и на развој производње и њених покретачких снага.

Друга главна димензија историјских резултата грађанског друштва који чине збиљску претпоставку социјализма односи се на *ослободилачки потенцијал* процеса рада, материјалне и духовне производње, делатних способности и потреба произвођача, друштвеног знања (науке) и образовања, културе и целокупне цивилизације који су у грађанском друштву развијени *посредством* капиталистичког начина производње, и под дејством еманципаторске праксе. *Ослободилачки потенцијал* свих тих процеса и дела, и њихове *капиталистичке структуре*, јесу моменти *реалног историјског противречја*. То је много дубље од противречја између *производних снага* и односа *производње* како га је схватила класична теорија (а „догматски марксизам“ вулгаризовао као противречје између производних снага које је капитализам развио, а чине полазиште социјализма, и својинских облика, схвативши социјализам као промену капиталистичке у „социјалистичку“ својину, с непромењеном — уистину — капиталистичком структуром рада, производње, производних снага). Ослободилачки потенцијал свих тих процеса и дела настаје и може се активирати *само под дејством еманциповане праксе радних класа*. То и јесте главни садржај праксе самоослобођења произвођача. Тиме се врши револуционарни преображај материјалних, цивилизацијских и културних резултата грађанског друштва и у целини услова друштвене егзистенције објективира асоцијација произвођача.

Ако се водећим политичким снагама у првим облицима „изградње социјализма“ може мање замерити што су најпре преузимале, и адаптирале капиталистичке структуре рада, производње и потрошње, њихова неоспорна одговорност је у томе што су — претворивши се у конзервативне структуре власти — осујетиле прогресивно, еманципаторско дејство социјалистичког самоуправљања, слобода и демократских облика друштва који би активирали ослободилачки потенцијал материјално-производних, културних и цивилизацијских резултата грађанског друштва. Историјски је парадокс у томе што су у име „изградње социјализма“ преузимане базичне структуре капитализма, а у исто име осујећена практична критика тих структура и производно стваралаштво у еманципованој пракси, па је тиме *фиксиран* антагонистички друштвено поробљивачки лик тих резултата грађанског друштва а затамњен, потиснут њихов ослободилачки потенцијал. Тај се парадокс претвара у апсурд кад услед сузбијања ослободилачке праксе радних класа у „реалном социјализму“ не могу да функционишу ни производне снаге које је развио капитализам.

Политичка теорија социјалистичког самоуправљања дохватила је политичку раван овог историјског искуства, у томе што је инсистирала на слободнијим и демократским облицима развоја друштва као претпоставци његовог социјалистичког преображаја. Критичко преиспитивање и развијање марксизма, чије сам интенције значајне за теорију социјализма укратко изложио, може да пружи далекосежну теоријскокритичку подршку политичкој теорији социјалистичког самоуправљања и да допринесе превазилажењу њених ограничења условљених противречјима политичког система у чијем стварању је оуделовала. То се односи наро-

чито на теоријско сазнање и истраживање друштвеног порекла политичких сила које осујећују социјалистичко самоуправљање, и доследно томе, на истраживање политичких облика еманципаторске праксе која може надјачати и друштвено искоренити те политичке силе.

SUMMARY

CRUCIAL PROBLEMS OF THE POLITICAL THEORY OF SOCIALISTIC SELF—MANAGEMENT

Jovan Đorđević's scientific work is a paradigm to political science included in creating of the Yugoslav political system. During more than three decades, this political system has generated the tension between the historical project of socialistic self-management and the reality of the society full of economic, socio-political and cultural contradictions. The political science has taken a double function: to express and develop theoretically possibilities and values of this historical project; and to participate in the practical constituting and realization of a political system in which social forces and political trends have their effects, more or less favourable or contrariant to this historical project. The political theory of socialistic self-management, created among this contradictions, has tried, in the first place, to point out the basic social values and norms, as well as the goals and means of institutional social action, expressing the trend of the more democratic and free society, the position and rights of men and communities as sovereign creators of the conditions of their own social life. In this way, from the trend of socialistic self-management, from the emancipating *praxis* of the society to which this trend belongs, the legitimate basis of the political system was drawn out and theoretically developed as a support to some and a counteraction to the other social and political forces really effecting the political system.

As well as the trend of socialiste self-management inside political system was faced with antagonistic social and political forces, in the same way, the political theory of socialistic self-management, specially in Jovan Đorđević's work, was faced with authoritarian ideology resulted from the historical involution of classical theories and ideas of socialism, specially from the involution of marxism.

RÉSUMÉ

PROBLÈMES CRUCIALS DE LA THEORIE POLITIQUE DE L'AUTOGESTION SOCIALISTE

L'oeuvre scientifique de Jovan Đorđević est un paradigme de la science politique, incluse à la création du système politique yougoslave. Depuis plus de trois décennies ce système politique naissait dans une tension entre le projet historique de l'autogestion socialiste et la réalité de la société, pleine de profondes contradictions du développement matériel, socio-politique et culturel. La science politique assumait un double rôle: (1) d'exprimer théoriquement, de donner un sens, et de développer en idée les possibilités et les valeurs de ce projet historique; et (2) de prendre part à l'établissement et à la réalisation pratiques du système politique dans lequel les forces sociales et les tendances politiques agissent plus ou moins en conformité ou contraire-

ment à ce projet historique. La théorie politique de l'autogestion socialiste, créée au dedans de cette contradiction, tendait premièrement à relever les valeurs et les normes fondamentales sociales, ainsi que les fins et les moyens de l'action sociale institutionalisée, qui exprimaient les tendances d'un développement social et plus libre et démocratique et de la position et des droits des hommes et des communautés et tant que des producteurs souverains des conditions matérielles et sociales de leur propre vie. Ainsi, le fondement légitimatif du système politique était tiré et développé théoriquement de la tendance de l'autogestion socialiste, du *praxis* émanciparif de la société, à laquelle cette tendance appartient. Ce fondement-là était le point d'appui pour les uns, et le contrepois pour les autres forces sociales et politiques, qui agissent réellement dans le système politique.

En tant que la tendance de l'autogestion socialiste s'est trouvée face à face avec les forces sociales et politiques contraires, au sein du système politique, de même la théorie politique de l'autogestion socialiste, particulièrement dans l'oeuvre de Jovan Đorđević, s'est trouvée face à face avec l'idéologie autoritaire, provenant de l'involution historique des théories classiques et des idées de socialisme, notamment de l'involution de marxisme.

др Златија Букић-Вељовић,
професор Правног факултета у Београду

НОВИ УСТАВ НР КИНЕ — ЗНАЧАЈАН КОРАК У РАЗВОЈУ СОЦИЈАЛИСТИЧЕ УСТАВНОСТИ

Упркос свим противречностима и цик-цак кретањима послератне Кине, у овој земљи је Кинез, човек, сачувао свој људски лик и свој морални интегритет. Постојана људска толерантност, унутрашња дисциплина и приврженост социјалистичкој отаџбини, Партији и демократском социјалистичком систему, чине да је човек као појединац и као народ не само најлепша црта у националној феноменологији, већ драгоцени капитал у борби за независност и слободу земље, као и ослобађање од бирократизма и самовоље и себичности, спреман да све своје физичке и моралне снаге укључи у колективни напор да Кина постане и буде напредна и модерна социјалистичка земља, равноправни партнер у светској заједници, која је лишена империјализма и хегемонизма свих облика.

Ј. Борђевић, *Политички систем НР Кине*,
Београд, 1979, стр. 166

1. Развој политичког система Народне Републике Кине, као и самог кинеског друштва, одвијао се у периоду после победе социјалистичке револуције у веома сложеним и специфичним унутрашњим и међународним условима. Ти услови утицали су на успостављање и остваривање многих специфичних решења која не познају политички системи других социјалистичких земаља. При томе, постоје значајне разлике када је реч о појединим фазама развоја самог кинеског политичког и уставног система. Данас се, наиме, сасвим сигурно може говорити и о постојању одређеног дисконтинуитета у развоју тог система, као и о узроцима слабости, повремених застоја, па и лутања у појединим фазама његовог развоја. Ипак постоје и елементи који означавају заједничка обележја свих фаза развоја кинеског друштва, као и његовог политичког система. То су, пре свега, стална борба да се превазиђу последице вековне дубоке економске и друге заосталости, а затим настојање да се пронађе „свој“ пут у развоју социјалистичке демократије, пут који одговара по много чему специфичном друштву, друштву које понајмање може да се уклапа у „моделе“(1).

(1) Најпотпунију студију о политичком систему НР Кине, са освртом на историјски пут стварања ове социјалистичке државе, написао је у нас професор Јован Борђевић и тиме нашој научној јавности приближио ову, још увек доста неприступачну и „затворену“ проблематику. Уз студију је приложена и одабрана библиографија радова посвећених политичкој историји и савремености Кине.

Четири устава која је НР Кина донела у послереволуционарном развоју, представљају управо доказ и својеврстан израз напора кинеског друштва у трагању за сопственим решењима у разрешавању крупних друштвених противречности и обликовању система у појединим етапама развоја. При томе, као што је и сама кинеска социјалистичка револуција била специфична, праћена низом обрта и унутрашњих превирања и престојавања, тако је и развој политичког система Кине после револуције, како у нормативном тако и у фактичком погледу, био сложен, динамичан, често оптерећен унутрашњим противречностима, па и лутањима и цик-цак кретањима.

Напори кинеског друштва усмерени на откривање најадекватнијих решења у области политичког система, нарочито су интензивирани последњих неколико година. О томе сведочи и чињеница да је НР Кина у периоду од свега седам година (1975, 1978. и 1982.), донела три устава, што није забележено у развоју социјалистичке уставности. Борба за превазилажење озбиљних промашаја и лутања у периоду тзв. културне револуције, насталих као последице волунтаристичких и погрешних концепција о развоју социјалистичког друштва, — основни је разлог за интензивирање напора на плану даљег развоја кинеског политичког система. Нови Устав потврђује, по много чему, да су значајни резултати већ постигнути.

2. Први, потпуни устав Кина је донела 1954. године(2). Његовом доношењу претходиле су значајне друштвене промене којима су институционализовани процеси започети у револуцији. Као и сви уставни који се додасе доносили после окончања револуције, први кинески устав имао је за циљ прокламовање и учвршћивање промене носиоца политичке власти, као и преображаја својинских односа.

Устав од 1954. санкционисао је, у ствари, одређена решења у организацији и функционисању власти примењена у току револуције, прихватајући, притом, низ одређења и конкретних решења Устава СССР-а од 1936. године. У суштини, овај Устав је представљао синтезу интереса кинеског револуционарног покрета и дотадашњих искустава међународног социјалистичког покрета. Притом, доста наглашени елементи централистичког и етатистичког система управљања означавају једну од основних карактеристика овог Устава. У њему је НР Кина проглашена државом народне демократије, заснованом на савезу радника и сељака, чији је циљ изградња социјалистичког друштва.

Формално, наведени Устав је важио преко двадесет година, дакле и у периоду „културне револуције“. Фактички, Устав последњих година није ни примењиван или је примењиван делимично.

Наиме, унутрашњи, развитак Кине у периоду од 1954. до 1975. године био је испуњен веома крупним заокретима и специфичним збивањима, чији се почетак огледао у одбацивању совјетског модела. Потом су дошли и други велики обрти, чија је суштина у давању апсолутног примата идеолошком и политичком фактору над економским и свим другим, као и у преузимању војничке организације уместо дотадашњег облика уставне и политичке организације. Постојећи механизам власти замењен је новим, са тзв. револуционарним комитетима као основним

(2) Овај Устав објављен је у „Архиву за правне и друштвене науке“, бр. 1—2/1955.

носиоцима свих функција управљања. Дотадашње легалне институције престале су да функционишу укључујући и Свекинески народни конгрес, а многе су фактички разорене(3).

Културна револуција представља трагично раздобље историје кинеског друштва; данас се у Кини отвореније него раније говори о њему и о „катастрофалним“ последицама, које је оставило у кинеском народу.

Званичан прекид с политиком „културне револуције“ извршен је 1977. године. У међувремену, године 1975. донет је други Устав НР Кине, дакле за живота Мао Цедунга(4). Одступање од совјетског модела и неубичајена концизност, представљају основне одлике овог Устава (свега 30 чланова). Кина је њиме проглашена социјалистичком државом диктатуре пролетаријата. Комунистичка партија је добила истакнуту улогу у систему, као „руководеће језгро“ кинеског народа.

Устав од 1975. године важио је свега три године, мада фактички није ни примењиван. У међувремену је дошло до смрти Мао Цедунга (1976.), као и до развлашћивања „четворочлане банде“. Већ 1978. године донет је трећи устав.

Устав од 1978. године замишљен је као политичко-правни документ којим се изражава и обезбеђује нова концепција друштвеног развоја земље, усвојена на XI конгресу КП Кине и на првом заседању V Свекинеског народног конгреса(5).

Нова оријентација Кине на слободнији развој унутрашњег система, омогућена прокламовањем да је „културна револуција“ завршена и одлучним обрачуном с догматским, односно ултралевим снагама, — нашла је своју примену у новом Уставу. Три његове основне карактеристике то потврђују.

Пре свега, реафирмацијом улоге права и законитости, обезбеђена је до тада озбиљно нарушена легитимност политичких институција и процеса; затим, већи значај добиле су слободе и права грађана; и најзад, Устав је успоставио умеренији однос према идеолошком фактору, у корист економског.

Међутим, Устав од 1978. године донесен је у условима тек започетог процеса унутрашње и спољне консолидације Кине. Отуда су у њему садржана и многа компромисна, па и ранија радикална решења која су како се убрзо показало, више значила наговештај будућих озбиљнијих промена у политичкој организацији кинеског друштва, него што би могла послужити као трајнија и стабилнија основа за отварање нове фазе у развоју социјалистичке уставности. Ипак, по низу решења овај Устав има велики значај као акт који је потврдио опредељење Кине да интензивира процес трагања за одговарајућим облицима и решењима која би значила не само парцијалне реконструкције и доградњу система, већ и извесно трајније уобличавање „кинеског модела политичког система“. Најновији Устав најсигурнија је потврда таквог опредељења Кине.

(3) В. Ј. Борђевић, наведени рад, С. Дапчевић-Орешчанин, *Историјске особености кинеске културне револуције*, Београд НМРП, 1964; Вражалић Е, *Кинеска револуција*, Сарајево Ослобођење, 1975. и др.

(4) Устав НР Кине од 1975. године објављен је у „Архиву за правне и друштвене науке“, бр. 3—4/1974.

(5) Овај Устав такође је преведен и објављен у „Архиву за правне и друштвене науке“, бр. 2/1978. О његовим основним карактеристикама види: З. Букић—Вељовић, *Основне карактеристике новог Устава НР Кине*, „Социјализам у свету“, бр. 6/1978.

3. Почетком децембра 1982. године НР Кина је добила нови Устав, четврти од оснивања самосталне републике(6).

Нацрт Устава припремио је Комитет за ревизију Устава, који је образован одлуком Свекинеског народног конгреса, септембра 1980. године. Усвајању Предлога устава у највишем представничком телу претходила је четворомесечна јавна дискусија о Нацрту устава. У процесу припреме Устава велику улогу имала је партијска Резолуција о неким питањима историје кинеске партије у периоду од оснивања НР Кине, коју је Централни комитет КП Кине усвојио јуна 1981. године. Ова Резолуција дала је историјски осврт, као и одговарајуће оцене пређеног пута социјалистичке изградње Кине, чиме је помогла отклањању политичких, идеолошких и теоријских конфузија насталих у периоду „културне револуције“ као и после званичног прекида с њом. Тиме су биле испуњене битне претпоставке за свеобухватнију ревизију Устава из 1978. године, који је донет у условима још увек нерашчишћених односа према „тековинама“ претходног периода.

Нови Устав НР Кине, са својих 138 чланова, распоређених у четири главе, представља знатно усавршенији документ у односу на претходне уставе. У њему се јасно уочава настојање да буде што је могуће мање начелан и декларативан, и да на тај начин послужи као основа за настајање нових процеса и за отварање нове, квалитетно другачије фазе у развоју кинеског политичког система.

Структура Устава, у целини посматрано, није промењена, али његова идејно-политичка суштина и уставноправна обрада појединих питања показују значајне разлике у односу на претходни Устав. Постоји одређена веза овог Устава са оним из 1954., што се не би могло утврдити у односу на уставе од 1975. и 1978. године.

Пре свега, преамбула новог Устава знатно је развијенија и суштински богатија. У њој је истакнуто неколико констатација које се односе на историјски пут стварање нове Кине, основна достигнућа, као и на циљеве будућег развитка ове земље. Историјска улога Комунистичке партије Кине, као и Мао Цедунга, стављени су у реалне оквире, уз превазилажење неодмерене глорификације из претходних устава. Место и улога Маоа у историји савремене Кине објективније су процењени у моменту доношења овог Устава, стављени су на вагу историје, признате су одређене заслуге, али су констатоване и његове грешке, учињене нарочито у периоду „културне револуције“. Устав изоставља раније често употребљаване епитете „велики вођ“, „учитељ“, „оснивач КП Кине“ и друге(7). За разлику од претходних устава, у новом Уставу се на прво место стављају Комунистичка партија и марксизам-лењинизам, а затим Мао и његово учење, и то у функцији усмеравања ка циљевима будућег развоја Кине.

(6) Текст новог Устава објављен је у „Beijing Review“ бр. 52. од 27. децембра 1982. У преводу М. Јовчића, на нашем језику објављен је у „Архиву за правне и друштвене науке“, бр. 4/1982. Приказан је у осврту Д. Миљанића, *Особенисти политичког система НР Кине у партијским Уставима*, „Социјализам“ бр. 1/1983; као и чланку А. Бачића, *Нови Кинески Устав и његов значај за даљи развој кинеске социјалистичке државе и права*, „Правна мисао“, бр. 5—6/1983.

(7) Интересантна је и чињеница да се у новом Уставу први пут истиче и историјска улога Сун Јатсена, нове буржоаске револуције и првог председника Републике од 1911. зaslужног за крупне антифеудалне и демократске реформе, уз признање да је револуција од 1911. била од изузетног значаја.

НР Кина је, према Преамбули Устава, унитарна вишенационална држава, заснована на начелима равноправности, јединства и узајамне помоћи свих њених националности. Поново су потврђени принципи тесне повезаности будућности Кине с будућношћу читавог света, као и основна начела спољне политике земље, којима се обезбеђује њена прогресивна оријентација у процесу даљег отварања према свету. Борба за уједињење Тајвана са оцабином наглашена је као трајан циљ Кинеза.

Посебно значајну новину у Уставу представља реafirмација улоге самог устава као „основног закона земље који има највећу правну снагу“, који морају сви прихватити као основну норму понашања и чије се достојанство мора подржавати. Овакву одредбу садржао је Устав од 1954., док следећа два устава принцип уставности нису прокламовали. Нови однос према овом принципу потврђује став кинеског уставотворца о односу између уставности и социјалистичке демократије; он означава и критику решења претходних устава, као и праксе која се на њиховим основама развија. У даљем тексту Устава значајно место добило је и начело законитости.

Народна Република Кина дефинисана је новим Уставом као „социјалистичка држава народнодемократске диктатуре, коју предводи радничка класа и која почива на савезу радника и сељака“. Устав је тако ранију квалификацију Кине као „диктатуре пролетаријата“ заменио појмом „народнодемократска диктатура“, који је примењен у Уставу од 1954. године. Новом дефиницијом желео се означити облик диктатуре пролетаријата који одговара специфичним условима кинеског друштва у овој фази његовог развика. Тиме је, истовремено, истакнут и став кинеског руководства о могућности постојања различитих облика диктатуре пролетаријата у различитим земљама, као и у појединим фазама њиховог развика.

Појам „диктатура народне демократије“, притом, још увек означава, пре свега, диктатуру државе, а затим одговарајућу улогу радничке класе. Њен циљ је организовање социјалистичке изградње и одбрана успостављеног система власти. „Диктатура“ се више не ставља у функцију „класне борбе“ као једног од три велика циља (поред борбе за производњу и за научни експеримент) што је својевремено за Мао Цедунга био основни разлог за покретање „културне револуције“, њено основно гесло.

Прокламајући принцип по којем „сва власт у НР Кини припада народу“, нови Устав је учинио корак даље, утврђујући да „народ управља државним пословима и руководи економским, културним и социјалним пословима путем различитих канала и на различите начине у складу са законом“. Принцип демократског централизма поново је потврђен. Начела демократске изборности конгреса свих степена, као и њихове одговорности народу, који врши надзор над радом представничких органа, представљају значајну карактеристику Устава.

У погледу друштвено-економске структуре, нови Устав Кине полази од основних решења претходних устава. Потврђени су ранији облици својине: социјалистичка јавна својина средстава за производњу и колективна својина радног народа. Државна привреда представља и даље водећу снагу националне привреде. Улога државе у економском животу је и даље примарна и наглашена. У Уставу се по први пут го-

вори о планској привреди и о улози тржишта. Притом, држава је носи-лац функције планирања.

Интересантну новину представља однос Устава према индивидуалној привреди радног народа, која се обавља у границама одређеним законом, као допуна социјалистичке јавне привреде. Овај облик ужива заштиту државе.

Нови Устав уноси значајне промене у погледу карактера и улоге народних комүна. Суштинү ових промена чини напуштање Мао Цедун-говог концепта комүне као политичке институције којој су поверене функције организовања привреде и локалне државне управе.

Народна комүна се у новом уставном систему потврђује искључиво као организациони облик колективне привреде на селу. Као и пољопривредне произвоачке задруге и други облици задружне привреде који припадају сектору социјалистичке привреде у домену колективне својине целог народа, — сеоске народне комүне се третирају као производне јединице одговорне за производњу. Комүна добија, дакле, чисто економску функцију, при чему се више не помиње тростепени облик својине у њој(8).

„Развлашћивање“ комүне представља део процеса опште децентрализације власти у НР Кини. Преношење власти с комүне на локалне органе народне власти праћено је увођењем „система одговорности“ за пољопривредну производњу у свим сеоским домаћинствима. Ова два процеса део су крупних позитивних промена које доживљава кинеско село, усмерених на јачање друштвеног положаја сељака, а на тој основи и све већу експанзију пољопривредне производње.

Значајну новину Устава Кине од 1982. представља проширивање права државних предузећа у доношењу одлука у управљању и пословању, као и учешће радника у „демократском управљању“ предузећа. Државна предузећа имају право доношења одлука у управљању и пословању у оквирима прописаним законом, али под руководством државе, и под условом да испуњавају своје обавезе по државном плану. Устав је предвидео скупштинү радника и службеника, као и друге облике управљања. Привредне организације у колективној (задружној) својини, имају већу самосталност у управљању; поред осталог, скуп радника у њима може да бира и смењује руководеће особље и да одлучује о важнијим питањима управљања и пословања.

Наведена решења представљају значајан, истина још увек релативно скорман, корак у процесу увођења радника у управљање привредом. Уставне поставке треба да се конкретизују законом, а то је шанса и да се потврди њихова стварна вредност.

Нови Устав учинио је корак напред и у области права грађана. Осим класичних личних и политичких, он је гарантовао и нова економско-социјална и културна права као што су: право на рад, на одмор, на пензију, на материјалну помоћ, на образовање, и нека друга(9). Бирачко право постало је опште. Посебно је утврђено право грађана да

(8) Комүне су почеле да се изграђују 1958. године, као политичке институције, засноване на тростепеном облику својине: својина комүне, производне бригаде и производног тима.

(9) Устав предвиђа не само право на рад, већ и дужност грађана да ради. У вези с радом утврђене су бројне обавезе државе. (Члан 42. Устава)

критикују рад државних органа и службеника и право да подносе жалбе против њиховог рада. Устав изоставља право на штрајк и на писање плаката „великим словима“.

У односу на раније уставе, нови Устав пружа више гаранција за остваривање права, истовремено утврђујући обавезе државе у погледу стварања услова за реализацију појединих права.

У структури државе дошло је до извесних промена, а нека решења претходног устава задржана су.

Принцип демократског јединства власти и даље је један од основних принципа државне власти. Централни државни органи су: Национални народни конгрес, као највиши орган државне власти, Стални комитет Националног конгреса, Државни савет, као највиши орган државне управе, односно извршни орган највишег органа власти, и Централна војна комисија, која руководи оружаним снагама, уместо председника Централног комитета Комунистичке партије према Уставу из 1978. Ова чињеница је веома значајна с гледишта нове реалније улоге како партије, тако и оружаних снага у систему. Превазилази се њихова улога носилаца функције управљача

У складу с начелом јединства власти, Национални народни конгрес располаже најзначајнијим овлашћењима. Новину, међутим, представља знатно наглашенија улога Сталног комитета Конгреса. Она се огледа у низу значајних права, међу којима су и право на доношење и измене закона (осим оних које доноси Конгрес), на тумачење Устава и закона и друга. Стални комитет одговара Националном конгресу.

Новим Уставом уведена је поново функција председника и потпредседника НР Кине (укинута је Уставом од 1975.). Председник је шеф државе. Њега, као и потпредседника, бира Конгрес. Одговорност председника Конгресу утврђена је посредно, правом Конгреса да га смени.

Државни савет, као највиши извршни и управни орган одговара за свој рад Конгресу, који га бира и опозива. Нови Устав предвиђа знатно развијеније функције Државног савета, којима се обезбеђује доста наглашена улога овог органа у привредном и друштвеном животу. Те функције се често формулишу као „руковођење и управљање“. Посебно су значајна овлашћења Савета у односу на локалне органе управе.

Систем локалне самоуправе, као и систем територијалне аутономије, остају у основи исти, с тим што народне комуне мењају своју улогу. Као најнижа јединица локалне самоуправе, поново се уводи сеоска општина са својим изборним органима. Укинута су револуционарни комитети, као извршни органи локалних народних конгреса, уведени у време „културне револуције“, а њихову улогу преузеле су народне владе. Овлашћења локалних органа власти су проширена. Њихов положај опредељен је начелима јединства власти и демократског централизма.

Новим Уставом Кине знатно је разрађенија самоуправа која се остварује у аутономним регионима, аутономним префектурама и аутономним окрузима. Њихови органи, осим што врше функције локалних државних органа, уживају аутономију, посебно у области планирања, финансија, културе, образовања, здравства и науке.

Судска функција је новим Уставом још чвршће интегрисана у јединствен систем државне власти. Реафирмација принципа уставности и

законитости утицала је и на нови однос према носиоцима судске функције, на њихово значајније место и улогу у систему.

4. Резимирајући излагање о основним карактеристикама новог Устава НР Кине, чини се да треба истаћи следеће:

— развој политичког система Кине последњих година тече у правцу демократизације, постепено и одмерено, у складу са сложеним унутрашњим и међународним условима; идеолошки фактор уступа све више место економском и правном;

— нови Устав отвара перспективе и реалне могућности за даље процесе у правцу демократизације. Може се очекивати да се ови процеси поспеше како даљом нормативном активносту, тако и обезбеђивањем реалних друштвених предуслова за њихово остваривање у пракси. Притом, још увек прилично наглашена улога државе, по самом Уставу, ставља се у функцију брже реализације започетих процеса. Пажљива анализа текста Устава даје основа за овај закључак; она омогућава и закључак да је у питању устав који има значајно место у развоју социјалистичке уставности.

Нови кинески Устав је значајно дело „сопствене школе мишљења која би помогла у потрази за социјализмом са кинеским обележјима”, о којој говори професор Јован Борђевић⁽¹⁰⁾.

SUMMARY

NEW CONSTITUTION OF P.R. OF CHINA — A SIGNIFICANT STEP IN THE DEVELOPMENT OF SOCIALIST CONSTITUTIONALITY

The New Constitution of P.R. of China, drafted in December 1982, represents a significantly elaborated document in regard to the preceding three constitutions. In it is clearly noted the effort to be less principle and declarative, and in this way to serve as a basis for the establishing of new processes and for the opening of a new phase in the development of the chinese political system. There is a certain link between this constitution with the one of 1954, which cannot be said for the constitutions of 1975 and 1978.

A particularly significant new feature of the chinese constitution is the re-affirmation of the constitution itself as a „basic law of the country, that has the supreme legal power, that all must accept as a basic norm of behaviour and whose dignity must be supported. Such a provision was contained by the constitution of 1954, while the following two constitutions did not proclaim the principle of constitutionality. In the text of the constitution a significant position was given to the principle of legality.

The People's Republic of China is defined by the Constitution as a „socialist state of people-democratic dictatorship, lead by the working class and which rests on the alliance of workers and peasants”.

The widening of the rights of the state enterprises in desionmaking and bussiness, as well as the participation of workers in the democratic managing of the enterprises, also represent an interesting new feature of the constitution. There are significant changes in the character and role of people's communes. The essence of these changes are the doing away with the commune as a political institution. The commune has been affirmed as an organizational form of collective rural economy.

(10) В. Ј. Борђевић, *Уставно право*, стр. 78. Београд, „Савремена администрација” 1982.

Also interesting are the new features in regard to the rights of the citizen, the strengthening of the principle of the unity of powers, local self-rule, the judicial system and others.

RÉSUMÉ

NOUVELLE CONSTITUTION DE LA R. P. DE CHINE — IMPORTANT PAS DANS LE DÉVELOPPEMENT DE LA CONSTITUTIONNALITÉ SOCIALISTE

La nouvelle Constitution de la R. P. de Chine promulguée au début du mois de décembre 1982 présente un document bien plus perfectionné par rapport au trois constitutions précédentes. On y remarque nettement le souci de la rendre le moins possible déclarative et de principe, pour servir ainsi de base aux nouveaux processus et ouverture de la nouvelle phase du développement du système politique chinois. Il existe une certaine liaison entre cette constitution et celle de 1954 ce qu'on ne pourrait constater en ce qui concerne les constitutions de 1975 et 1978.

Ce qui présente une nouveauté particulièrement importante dans la Constitution chinoise, c'est la réaffirmation du rôle de la constitution même en tant que „loi fondamentale du pays ayant le plus grand pouvoir juridique" que tous doivent adopter en tant qu'une norme fondamentale de comportement et dont la dignité doit être soutenue. Une telle disposition était contenue dans la Constitution de 1954, tandis que les deux suivantes Constitutions n'ont pas proclamé le principe de constitutionnalité. Le principe de légalité a eu aussi une place importante dans le texte de la Constitution.

La République Populaire de Chine est définie par la Constitution comme „Etat socialiste de dictature populaire-démocratique ayant en tête la classe ouvrière et reposant sur l'alliance des ouvriers et des paysans".

L'accroissement des droits des entreprises d'Etat dans la prise de décisions, dans la gestion et la marche des affaires, ainsi que la participation des travailleurs à la gestion démocratique des entreprises, présentent de même une intéressante nouveauté de la constitution. Importants sont aussi les changements apportés au caractère et rôle des communes populaires. Ce qui est l'essentiel de ces changements c'est d'avoir abandonné le concept de la commune en tant qu'institution politique. Les communes se signalent comme forme organisationnelle de l'économie collective à la campagne.

Intéressantes sont de même les nouveautés quant aux droits des citoyens, ensuite le renforcement du principe d'unicité du pouvoir, d'autogestion locale, du système judiciaire et autres.

Станислав Ерлих,
 председник Комитета за друштвено-политички плурализам,
 Међународно удружење за политичке науке Варишава, Пољска

Stanislaw Ehrlich,
 Chairman, Committee on Socio-political Pluralism,
 International Political Science Association, Warsaw, Poland

SOME THEORETICAL REFLECTIONS ON FEDERATIONS AND FEDERALISM*

Introduction: a terminological clarification

The prejudice of uniformism evaporated after World War II and nowadays nobody discusses the *feasibility* of federations. The Laski quotation which is the opening sentence of Mc Whinney's: *Comparative Federalism* (1962) provokes only an indulgent smile. It reads: „The epoch of federalism is over”. And obsolete sounds Lord Bryce's view according to which federations are doomed being a transient form of government to be superseded by a unitary one. In this respect the classic Dicey has to be objected too, when he claims that a federation „will always be at a disadvantage in a contest with unitarian states of equal resources”, or that the „rigidity of federal institutions is almost certain to impress on the minds of citizens the idea that any provision included in the constitution is immutable and, so to speak, sacred.” (1939, 171 ff.).

However the U.S. constitution comes right away into mind not once amended in spite of its „sacredness”.

Similar exaggerated views were expressed in the East. They were based on illusions of the overwhelming superiority and might of central — and bureaucratic — planning. However, it turned out that we have a chance of avoiding Hayek's road to serfdom, we in the non-capitalist East, on the condition of dropping undue, overcentralized planning, the very source of inner tensions and inefficiency. Now, in search of more flexible solutions it is clearly seen that federations and all other forms of decentralization have a future, have unexhausted prospects of development.

We have to take into consideration too that in the last few decades new federations were mushrooming and we were faced with hitherto unknown problems. All this proves the vitality of problems of federations and federalism.

*) Paper presented to the Conference on pluralism in federal states, Kingston, September 12—15, 1983.

If we could agree that pluralism must not necessarily be conceived of as an attribute of Western democracy — as some staunchly believe(1) — if we could agree that many pluralisms function *versus* many brands of monolithism, that there are serious reasons to approach the problem of *pluralism* in an interdisciplinary way we could try to treat this notion as a common denominator opposing all kinds of uniformism, all unjustified centralism in the course of socio-political process, and opposing too all views which serve so structured interests. Federal states and federalism are a pluralistic case in point.

I dare say that my point of view has perhaps something in common with Me Whinney's ideas, especially when he discusses the problems of monistic versus pluralistic federalism (p. 16 ff.). Exactly each brand of pluralism — let me repeat this — is naturally directed versus a specific, uniformist, monistic pole. Or when he deals in ch. 6 with social policy: states rights, minority rights, and the limits of unity and diversity; or when he draws the conclusion on federalism as a sociological as well as strictly juridical condition (pp. 99—100). Indeed, we should keep in mind, that at least since Proudhon's times federalism has also a socio-economic content.

1. The federal system and decentralization

Federal institutions whatever their shape are *ex definitione* devices to limit the center, the range of its decisions. The answer to the question what should be decided, where and by whom is the crux of the matter. To put it in more traditional terms: how much sovereignty for whom? This means that I disagree with authors who consider the problem of sovereignty as a relic of the past (e.g. C. J. Friedrich, 1950, 56). On the contrary the right approach should be the analysis how to share the decisions between the federal center and the federal subsystems. If we choose to proceed this way we may be inclined to conceive of the federal system as a special case of territorial decentralization.

But agreeing to this we can't avoid difficulties in precisizing the differences between the „federal decentralization” and other forms of high level territorial decentralization. And what about the delimitation of notions decentralization and autonomy? Also other doubts are looming ahead: one has to keep in mind that below the level of federal subsystems we are faced with differently structured entities of local government. In mega-federations, like the USA, Canada, Brazil, Australia and the Soviet Union one is confronted with hierarchical, representative, local bodies, whereas this is not the case of small federations like Switzerland.

This is not the whole list of obstacles to reach a firm ground to understand the differences between a federation and a decentralized unitary state. After World War II we witnessed a trend towards far reaching decentralization in unitarian states. Italy would be a case in point and later

(1) H. G. Thorburn in his article *Ethnic pluralism in Canada* (1980, pp. 151 ff.) rightly draws the attention to the fact, that „it has become common since the Second World War to call western democracies pluralist, whereas the earlier designation was liberal or conservative. This change is more than one of fashion or custom but corresponds at least superficially to a change of condition.” Let me add that this change of condition was also a matter of ideology.

we were faced with the constitutional evolution in Belgium, United Kingdom, France and last but not least in Spain. In all these countries the evolution was labelled: autonomy.

So, where does decentralization end and where federations begin?

I should venture to say that there does not exist between them a difference in substance — in the light shed by the science of organizations and their decisions. My suggestion would be to treat federations as examples of mega-decentralization within the framework of a global organization, called the state.

2. *An essay in taxonomy*

The taxonomy I am going to propose should not be understood as an exercise in finding unbridgeable antinomies between Western and Eastern federations. On the contrary they should be regarded as instruments to attain definite goals. They are in many respects ideologically neutral; from which follows that adopted in one country they may be an object of reception in another, where similar problems are waiting for settlement.

Putting aside ideologies, value-judgements we could try to put forward a taxonomy of federations, building it around answers to simple questions: a federal structure is a means to serve what ends?

1. From the general class of federal structures we have to single out those which serve the end of mega-decentralization. The classic examples of the United States and the Federal Republic of Germany come into mind. The set of their federal institutions are not devoted to solve problems of race, nationality or religion. These problems are to be solved by other means. Neither the Navaho-Indians, nor the Blacks in the USA, and also not the newly born Turkish minority in the FRG can realistically hope to be upgraded as subjects of territorial units which could be considered as federal subsystems. Other institutions are due to serve their particular interests.

2. Another category of federal structures was generated to safeguard national or ethnic identity. The first attempt in this direction was the foundation of the Russian Soviet Federal Republic later transformed in the Union of Soviet Republics (1922).

This step was preceded by a serious turn in Marxist thought.

The evolution began first with a postulate in the motions of the International Workers and Trade Union Congress in 1896 (London). Later Lenin brought this idea forward in a paper *The right of nations to self-determination*, where he mainly focused on the right to secession from a multinational state. Doubtless he drew conclusions from the experience of Norway which peacefully separated from Sweden in 1905. But this idea of self-determination was shortly afterwards coupled to the aims of a bourgeois-democratic revolution as they were formulated at the Prague bolshevik-conference in 1912. The pre-war period witnessed also the famous quarrel between austromarxists and bolsheviks in which the first were the protagonists of national-cultural autonomy, whereas the latter ones defended the

„territorial solution”(2). However the verdict of history was not in favour of austromarxists.

The outbreak of World War I and later of the October Revolution brought a further shift in Lenin's views. From now the national and the colonial problems were conceived of as integral parts of a Socialist revolution. They merged in it.

The second trend was federalism. It lead from centralism (in the field of political structure) and suspiciousness towards federalism tainted with dangerous particularism — a possible stumbling block to a revolutionary movement. But before internalizing federal ideas the view of the bolsheviks had to undergo a deep transformation. Lenin's respectfull allegiance to the ideas of the founding fathers of Marxism had its impact.

Did not Marx commenting on prospects of separating Ireland from the British Empire write in a letter to Engels (2 Nov. 1867) that he now considers as an unavoidable step *even if* (my emph.) a federation had to be admitted. Did not Engels in his *Criticism of the Erfurt Programm* protest against the „swiss-like” federalization of Germany? Why did they take this position? They were afraid of the evil of particularism, which crept from the Proudhonian and Bakuninist brand of federalism.

Lenin — in spite of the above mentioned allegiance — having lived many years in Switzerland could not avoid some impact of its constitutional institutions. But he had to transform them. Historically, the Swiss design has to be regarded foremost as successful but local protest against Habsburg absolutist rule. Only later the cantons expressed ethnic and linguistic interests. Nevertheless they never integrated into distinct entities. The parallel ethnic and linguistic cantons maintained themselves, the evidence of strong localism.

The pro-federalist trend among the bolsheviks grew very slowly. The revolutionary movement of professional conspirators was due to be centralist. On the eve of the October Revolution Lenin, analyzing the federal form in *State and Revolution*, treated it as an exception, a temporary device, as one of the many means to solve the national problem. Stalin took a more extremist stance and wrote an article *Against federalism* (28 March 1917). Only confronted with the huge postrevolutionary, centrifugal wave of nations and nationalities the communist leaders concluded to reintegrate them on the basis of the Soviet system within a diversified, federal state. In this shape it survived World War II, and we witness today a uniquely complicated net of federal and autonomous republics, autonomous districts (oblasts) and national regions.

It later turned out that the soviet federal system might be useful for heeding religious differences too.

To put a long evolution in a nutshell we have to be aware that in this system three trends merged: the political structure of the soviets, national, ethnic and recetly religious interests, and all this within the framework of federal institutions.

(2) In this connection comp. the views of Max Adler, Otto Bauer and K. Renner presented by T. Bottomore and F. Goode (ed.) in *Austromarxism*, Oxford 1978, ch. III. See too, Schiesinger: *Federalism in Central and Eastern Europe*, London 1945, pp. 212 ff. The austromarxists were opposed by J. Stalin: *Marxism and the national question*, v. 2, „Coll. Works” (Russain), Moscow.

Yugoslavia took over the Soviet federal principles in its first constitution. But this model was abandoned in the last constitution enacted in 1974. So, two principles were amalgamated into one whole: selfgovernment (l'autogestion) and federalism; both form the real and original bedrock of the Yugoslav system.

But let us have a brief look on the experience of another country, the giant organization of federal India. On the surface its federal institutions remind of the Soviet model. But a closer analysis leads to the conclusion that federalism was in this country used as an organizational device, free from the revolutionary, ideological bias — indispensable in the formation of the first socialist federation. The push towards national-ethnic and religious integrity in India was disconnected from a revolutionary movement.

3. *Mixed cases*

a. In some European countries, the institutions of autonomy or devolution like Italy, the U.K., France, Spain and Belgium were used to lower ethnic tensions. But reducing the problem to this approach would mean oversimplification; we should not overlook considerable differences among these countries.

The autonomy of regions in Italy certainly serves the ethnic interests and the consciousness of historical identity in the North, in the Mezzogiorno and on the both isles, but in the rest of the country it serves simply a far fetched decentralization. One would be inclined to characterize the Spanish and French constitutional structure as similar to the Italian one. But the range of decisions of the local subsystems in Italy and Spain is broader than in France (notwithstanding the special status of Corsica). On the other side the centrifugal tensions in Spain (the Basques) and France (Corsica) do not exist in Italy.

The U.K. presents with its devolution specific problems. In Scotland the impact of history seems evident, but in Wales the ethnic and linguistic tradition is felt weaker. On the other side there is the problem of Northern Ireland, where ethnic hostility merged with the religious one. And this calls for a new organizational settlement, perhaps on an international level. Marx' famous dictum of four nations on two isles comes into mind.

Belgium on this list with its territorialization of ethnic autonomy in this respect is very close to the *organizational model* established in the Soviet Union, in Yugoslavia and India. This is the result of a successful interplay of social fragmentation and political stability — an enigma explained by P. H. Claeys (1973, 1980), who terms the latest constitutional changes: quasi-federalism.

From this organizational mosaic the question arises: does it make sense to try to draw a demarcation line between autonomy and federation? Legal dogmatists are always in search of juridical differences and in their overemphasising. But an interdisciplinary approach would suggest to stress what different phenomena have in common and what dynamics are behind them. So why not reflect on this problem as a social-political process?

Perhaps we are faced in some of these countries with a brand of *creeping federalism*?

b. The special case of Canada.

In the eyes of a foreign observer the crux of the matter consists in the feasibility of transforming the country's federal institutions in such a way that they could genuinely serve the interests of the two nations considered as the founders of the federation of Canada. An agreement on basic values would make it easier to find the proper legal solution. But is this possible? This question puts forward H. G. Thourburn in his above quoted contribution (1980). In this respect the Belgian experience offers an occasion to some reflections.

But even if a satisfactory solution — satisfactory both to Quebec and the rest of the English-speaking provinces — could be reached it would not bring nearer the Canadian federation to the Soviet, Yugoslav and Indian model, because neither the existing federal regulation nor a reformed one would affect the conscience and the territorial interests of the Indians and the Eskimo's, interests which obviously transgress the range of the great federal debate.

Canada divisa est in partes tres.

4. *A hypothesis on secession*

The right to secede is guaranteed by no one federal constitution. But this right was never implemented as we know from the lessons on civil war in the USA and in Nigeria (Biafra). In both cases the attempts of secession were crushed by military power. So, what are the obstacles to secession and the prospects for one in the foreseeable future?

A successful secession would necessarily mean either the end of the federation or its most serious transformation, if not a mutilation, both economic and political. It can hardly be expected that the federation's political decision center would voluntarily agree to be stripped of the vast amount of decision possibilities, i.e. agree to a loss of power and prestige.

All preparatory efforts to secession would be considered as a political crime. The federal decision center would look at these efforts as an attempt to change a hitherto useful and fruitful non-zero-sum game, i.e. a game of cooperation for the benefit of the existing union, into a new game. This time into a zero-sum-game, in which the predetermined loser would bound to be the federal decision center and the remaining federal units.

These considerations would doubtless reflect on the interpretation of the respective federal rules.

It seems to a foreign observer that the question of Quebec's secession (promoted by Le Parti Québécois — now in power) arouses so high emotions, because it is not only an economic and national challenge but also a challenge to Canadian sovereignty, to Canadian national conscience, to the existing system as such, to the status quo (H. G. Thorburn, 1980, 156 ff. and Conclusion). This is something more than a clash between national and local values.

The international panorama presents us a third dimension for objecting secession. To secede, but where?

The so-called Third-World is differentiated into groups of states, which in the majority of cases are leaning (overtly or covertly) to one or another

of the two opposing military, political and economic blocks, lead by the two superpowers. If this is the case, secession — whenever and wherever it might happen — must automatically be considered as a meaningful strengthening of the adverse block. This consideration would be more acute in the case of secession from a state — member of one of the two blocks.

Each time we enter a period of cold war the question arises what solution of this local conflict suits whom? Will it mean a shift in the balance — to benefit whom?

A secession would provoke similar questions.

I can't see other prospects of secession as the following: as long, as international relations are under the impact of cleavage between two defying power-blocks, there is no chance to secede. No doubt, this gulf will be bridged one day, but this means rather a long way to Tipperary...

Conclusion

The tug-of-war between unitarian, centralist and centrifugal tendencies within federations will continue in the foreseeable future. Stalin's forecast of the irreversible trend of erosion of Western federations, repeated not by one scholar(3), was not confirmed by the course of evolution. On the contrary in this tug-of-war different factors have their impact: economic, socio-political, military, demographic, national-ethnic (W. Suchecki, 1968, 332).

We are not bound to discard or to oppose for ideological reasons all constitutional ideas and institutions coming from the West sticking to Rudyard Kipling's famous dictum: *East is East...* The Anglosaxon ideas of federal comity and cooperative, horizontal federalism (e.g. E. S. Corwin, 1947, 80 ff., J. F. Ferguson, D. E. Mc Henry, 1965, 64 ff. 110 ff.) might be useful in the development of socialist federations, an object of legal reception. Cooperation among republics in the federation of Yugoslavia could have prevented considerable waisting of costly investment and unnecessary doubling of means and organizational effort — put to an end only after the implementation of the last federal constitution (1974)(4). By the way, art. 375 of this constitution can serve as an example of the reception of a Western legal institution: the Constitutional Court of Yugoslavia decides issues between the Federation and different subfederal bodies and also between them (p. 5).

And this is not the whole story of the prospects of federalism. Mc Whinney was right (p. 95), I suppose, when he wrote, that „federalism, at the legal-institutional level, can assist and extend movements for association and integration over conventional nation-state boundaries”.

Although these words were written over 20 years ago, I am convinced too, that the times of federalism are not over. It still has a future.

(3) J. Stalin wrote in his article *The Organization of the Russian Federal Republic* („Coll. Works”, V. 4, Russian, Moscow) that the contemporary bourgeois federations transformed themselves into unitarian states maintaining only the federal form.

(4) Constitution de la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie, Beograd 1974.

REFERENCES

- 1 T. Bottomore: P. Coode (ed. by): *Austromarxism*, Oxford 1978
- 2 P. H. Claeys: *Croupes de pression en Belgique: les groupes intermédiaires socio-economiques*, Bruxelles 1973
- 3 P. H. Claeys: *Political pluralism and linguistic cleavage: the Belgian case*; in St. Ehrlich, G. Wooton (eds.): „Three faces of pluralism (political, ethnic, and religious)”, Westmead, England, 1980.
- 4 E. S. Corwin: *The Constitution and what it means today*, Princeton (N. J.) 1947.
- 5 A. Dicey: *Introduction to the Study of the law of the constitution*, London 1939.
- 6 St. Ehrlich: *Pluralisme à l'Est et à l'Ouest, Bruxelles; 1980; Pluralism on and off course*, Oxford-New York 1982.
- 7 J. F. Ferguson, D. E. McHenry: *The American Federal Government*, New York 1965.
- 8 J. C. Friedrich: *The New Image of the common man*, Boston 1950.
- 9 R. Schlesinger: *Federalism in Central and Eastern Europe*, London 1945.
- 10 W. Suhecki: *The Theory of federalism (Polish)*, Warszawa 1968.
- 11 H. G. Thorburn: *Ethnic pluralism in Canada* in: St. Ehrlich, C. Wooton (eds.) above, p. 3.
- 12 E. McWhinney: *Comparative federalism. States rights and national power*, Toronto 1962.

РЕЗИМЕ

НЕКА ТЕОРЕТСКА РАЗМИШЉАЊА О ФЕДЕРАЦИЈАМА И ФЕДЕРАЛИЗМУ

Писац је мишљења да је проблем одређења појма федерализма пре свега терминолошки и залаже се за интердисциплинарно истраживање те појаве која има друштвено-економску садржину.

Федералное ситему је блиска децентрализација, која се у последње време све више јавља у Европи, где се обично назива аутономијом. То показују примери Белгије, Уједињеног краљевства, Француске и Шпаније, као и најстарији пример Италије.

Писац дели федералне ситему у два скупа. Док једни представљају оруђе мега-децентрализације, други су створени зарад очувања националних или етничких интереса. По писцу, примери првога скупа су САД и СР Немачка, а другога СССР, где је стварању федералнога ситема претходило преображај марксистичке мисли. Маркс и Енгелс нису били присталице федерализма, у чему су видели утицај прудонизма и бакуњинизма. Енгелс је чак протествовао против федерализације Немачке по швајцарском узору. Лењин је, напротив, био присталица федерализма, а писац је мишљења да је на Лењинов став утицала и чињеница да је живео у Швајцарској.

Југославија је у уставу из 1946. г. прихватила начела совјетскога федерализма, али их је напустила у уставу из 1974. г. у коме су се сто-пила два начела: самоуправљање и федерализам.

Сецесија у федералној држави никад није била могућа, а није то ни данас, у условима постојеће светске равнотеже снага.

Пишчево је мишљење да социјалистичке федерације могу користити западне узоре и као пример такве рецепције, писац наводи овлашћење Уставног суда Југославије да расправи спор између федерације и ре-публике.

RÉSUMÉ

RÉFLEXIONS THÉORIQUES SUR LES FÉDÉRATIONS ET LE FÉDÉRALISME

L'auteur est d'avis que le problème de la définition de la notion du fédéralisme est un problème terminologique avant tout et se prononce en faveur d'une recherche interdisciplinaire de ce phénomène dont la nature manifeste un contenu socio-économique.

Avec le système fédéral voisine la régionalisation qui, ce dernier temps, a lieu de plus en plus souvent en Europe où elle prend habituellement le nom de l'autonomie. Ce que nous démontrent les exemples de la Belgique, du Royaume Uni, de la France et de l'Espagne, de même que l'exemple le plus ancien de l'Italie.

L'auteur fait une classification bipartite des systèmes fédéraux. Tandis que les uns ne sont que les instruments de la méga-régionalisation, les autres sont créés en vue de préserver les intérêts nationaux ou ethniques. Selon l'auteur, les exemples de la première catégorie nous sont offerts par les Etats Unis et la République Fédérale de l'Allemagne, tandis que la seconde est représentée par l'Union Soviétique où la création du système fédéral a été précédée par une modification de la pensée marxiste. Marx et Engels n'étaient pas partisans du fédéralisme, dans lequel ils voyaient l'influence du proudhonisme et du bakouninisme. Engles a même protesté contre la fédéralisation de l'Allemagne d'après le modèle suisse. Lenin, au contraire, était partisan du fédéralisme et, selon l'auteur, l'attitude de Lenin a été influencée par le fait qu'il a vécu en Suisse.

La Yougoslavie a adopté, par sa constitution de 1946, les principes du fédéralisme soviétique, mais elle les a abandonné dans la constitution de 1974, dans laquelle deux principes se sont combinés: l'autogestion et la fédéralisme.

La sécession n'a jamais été possible dans un état fédéral, et elle ne l'est pas même aujourd'hui, dans les conditions actuelles découlant de l'équilibre mondial des forces.

L'auteur est d'avis que les fédérations socialistes peuvent suivre les modèles occidentaux et comme exemple d'une telle réception il cite la disposition de la constitution actuelle yougoslave, autorisant la Cour constitutionnelle de la Yougoslavie à statuer sur un litige entre la fédération et la république.

др Вјекослав Жнидаршић,
професор Правног факултета у Сплиту

РАБАЊЕ НАУКЕ УСТАВНОГ ПРАВА

Успостављање уставног права у посебну научну грану новијег је датума. Неопходно је било да се претходно предмет науке — уставно право као друштвена појава — обликује у самосталну правну грану, да се одвоји од норми морала, економије, религије и норми осталих правних грана; до његовог савременог појма дошло се у дугом току проширивања садржаја, примјењивања писаног облика, лаицизирања, чишћења од страних примјеса. Акти уставног права најчешће су производ заоштрених друштвених сукоба; појављују се након успостављања или ради успостављања нових односа у друштву. Понекад је нагласак на људским правима и слободама, па се објављују повеље и декларације; у другим моментима су важни облици и овлашћења власти, па се доносе „органски закони”. Појавом устава као цјеловитог и темељног правног акта заокружена је и систематизирана уставноправна материја. Концем XVIII стољећа сазрео је конституционализам, утемељен на владавини права и демократизацији власти. Уставно право се коначно утврђује као самостална правна грана. Добивши тиме своје подручје обрађивања, размахала се широка дјелатност усмјерена на истраживање, провјеравање и сређивање података, појављује се мноштво извршних теоретских радова, чиме се раба и устаљује научна грана *уставно право*.

И раније је уставноправна миса постојала у различитим видовима и опсегу, али претежно везана уз питања државне организације и етике власти, а мање на подручју уставног права у цјелини. Испољавала се у теоретским разматрањима и у тражењу практичних рјешења, некад полазећи од животних увјета и могућности, а понекад од занесеничких конструкција. Користећи се достигнућима психологије, права, морала, политике и економије нуђени су разнолики одговори задојени социјалним, вјерским, политичким, утопијским и научним мотивима и циљевима. Употребљавани су многоструки начини саопћавања: дијалоги, писма, афоризми, мемоари, романи, расправе. Судјеловали су филозофи, хисторичари, теолози, политиколози, социолози, политичари, правници, књижевници. Наилазимо на бранитеље постојећег, критичаре без нуђења замјене, конзервативце који узоре траже у прошлости, визионаре погледима упереним у будућност, утописте са идеализираним моделима. Коријени уставног права протежу се кроз разноврсна трагања за лицем

и наличјем права и политике, са безброј аргумената, варијаната, заблуда и истина, пружајући подлогу за научно обрађивање.

*

Штета што политичке доктрине древног Истока и арапског свијета нису довољно познате. Несумњиво да су стари народи тих подручја, познати по високом ступњу развијености разних дјелатности, имали што да кажу о умијећу управљања друштвеном заједницом. Иако се термин Исток често употребљава као заједнички појам, карактеристике и проблеми Индије, Кине, Перзије, Асирије, Египта и других земаља били су разнолики и богати. Из тих земаља, на којима су нишале моћне државе са бурним догађајима, имамо само оскудна и неразрабена сазнања. Кинески филозоф Конфуџије поучава: не чини другима што не желиш да се чини теби, стално усавршавај себе, ријечи употребљавај у дословном смислу, владар мора бити добронамјеран и праведан, својим примјером утјецати на народ. Већ из ових неколико правила видљив је његов демократски, хумани дух, који сматра да је ријешавање друштвених проблема везано уз моралне проблеме личности. Насупрот њему, индијски политички писац *Kautilya* саветује владара да због сигурности и успјешности режима мора пронаћи савезнике, ове треба придобити обећањима, а дата обећања није обавезан испунити.

Кроз античка размишљања провлаче се углавном двије усмјерености. Старија — вјерска по којој је држава плод божје воље, а законе упућују богови преко одабраних појединаца (Хамураби, Мојсије, Ликург). У Грчкој се ово схваћање задржава и у Сократово вријеме, а преко ране римске државе, у којој свећеници стварају и тумаче право и кршћанског раздобља патристике, увлачи у средњи вијек, да би се као средство оправдања власти одржало и до најновијих времена (редовити почетак монархистичких устава: „По милости Божијој...“). Друга усмјереност коју би могли назвати етичком, ослобођена је мистике и вјерских натруха; доведени у међусобну везу, појмови права и праведности сматрају се природним стањем, својственим људском бићу и друштву.

У старој Грчкој је бројност сићушних полиса с густом настањеношћу узрок што је велики број становника увучен у политичка збивања. Одатле знатан број политичких идеја и плодних писаца. Хераклит наглашава потребу законитости у друштвеном животу људи: „Народ мора чувати свој устав као и зидове свога града“. Фалеа из Халкедона је поборник темељитих мјера: једнакост свих грађана у посједовању земаљских добара, једнакост Грка и барбара, политичко ослобођење жене. Демокрит истиче: умјесто тренутним успјесима треба тежити трајним вриједностима као што су разумност, доброта, спокојност. Платон гаранцију чврстине и благаостања друштва види у правичним законима, подложности власти законима, искључењу самовоље. Аристотел полази од проучавања постојећих уставних система; под „уставом“ подразумева цјелокупну политичку структуру, организацију свих власти, нарочито највиших. Познаје степеновање норми на уставне и законске, примат уставних не произлази из техничко-формалних разлога него се заснива на поставци о оквирном правном уређењу које претходи законима и увјетује их.

Римљани су били више склони практичном организовању државе и стварању права а мање теоретском обрађивању. У изградњи правног система успјешнији су на пољу приватног права. Политички мислилац Полибије излаже мисао о смјењивању три државна облика: монархије, аристократије и демократије; монархија се изопачује у тиранију, коју најбољи обарају да би се искварили у олигархији, против које устаје народ, па се због изрођавања демократије опет успјева наметнути неки истакнути појединац. Излаз из недогледне вртње у кругу види у подјели и равнотежи власти. Цицерон је присталица републиканског демократског уређења; држави као *societas*, као удруженом бићу утемељеном на уговору је циљ заштита имовинских интереса и права грађана. Тацит, заступајући идеју политичке и социјалне условљености, настоји да поникне у економске и психолошке побуде хисторијских догађаја.

Рано кршћанство, проповједањем љубави и ненасиља, противно је свакој нетрпељивости и затворености чиме погодује развијању демократских и космополитских ставова. У то вријеме не постоји занимање за свјетовну власт цркве, па се не појављују изграђене политичке теорије. Свети Аугустин, најистакнутији кршћански писац свог времена, напада злоупотребу и преобразбу начела „свака власт припада Богу” у „свака је власт од Бога”; владавину човека над човјеком сматра наслем и неприродним стањем.

Средњовјековна друштвена структура и политичка клима нису биле подстрек уставноправној мисли. Насљеђена аутократска организација римског царства дуго времена је остала образац средњовјековне државе. Скоро никакав утицај републиканске *libertas*. Све моћнија црква изазива сукоб са свјетовним владарима што постаје једно од оптерећења политичке теорије. Присутна је замисао стварања свјетске државе која се преображава у идеју сурадње и свјетског мира. Данте нуди свјетску конфедерацију на челу с владаром који ће одлучивати искључиво о заједничким интересима, док ће све остале послове водити локални органи; идеја се протеже до у нови вијек, кад Т. Campanella у свом мање познатом дјелу „*Monarchia Messiae*” предлаже теократску универзалну монархију. Након што је Averroes у XII стољећу, својим коментарима обновио Аристотелово учење, Тома Аквински покушава да га уклопи у црквено учење; по њему постоји *lex aeterna* која произлази из божјег ума. Све јаче продира тражење да се уреде односи између владара и поданика. Ускоро се појављују прве повеље слобода; у Енглеској Хенрика I 1110. године, те 1215. године *Magna charta libertatum*. John od Salisburija сматра да владар мора служити народу којем припада право да смакне узурпатора. Оссам William се залаже за опраничавање власти и слободу мишљења. Најрадикалнији је Марсилије Падовански тврђом да се власт мора темељити на вољи народа, и то цијелог народа, а не само феудалаца; државна организација треба почивати на начелу подјеле власти; противи се мјешању цркве у политичку власт.

На улазу у нови вијек, географским открићима, техничким достигнућима и привредним успоном омогућена је појава нових државних уређења, а теорија добија нове видике и подстицаје. Полазећи од стварних прилика, служећи се неисцрпним рудником идеја антике и феудализма освјешених ренесансом, јављају се свјежа и дотјерују ранија размишљања о политичким проблемима. Предмет занимања се проширује од обли-

ка власти и средстава њеног учвршћења на укупне друштвене увјете, на положај појединца и његов однос према власти. Отпор против апсолутистичке власти је свестранији, она се подвргава критици и са становишта морала и друштвене корисности. Учење монархомаха напада самовлашће владара, заступа идеју суверенитета народа и постојања основног закона (*lex fundamentalis*). Machiavelli, реалист и практичар, не сањари о идеалној држави, по њему је држава апарат у рукама владара, о чијем умијећу овиси њен успјех и величина; за постизавања циља владару су сва средства допуштена. Полазећи од првенства природног права, уговора као основе власти, вриједности личности и других претпоставки — припадници природноправне школе разрађују даљња разматрања, чији је допринос од крупног значења за каснији конституционализам. Појављује се читав низ сјајних теоретичара који својим радовима обрађују поједине дијелове уставноправног градива: Bodin о суверенитету, Grotius и Altusius о федерализму, Loche и Hobbes о уговорном постанку власти; у доба просвјетитељства, Montesquieu узорну владавину налази у подјели власти, њеном лимитирању и међусобном ограничавању; Rousseau истиче недјељиви суверенитет народа и уочава снагу чинилаца попут обичаја, морала, јавног мнијења — често јачих од правних и институционализованих. Има и оних, иако у мањем броју, који као G. Vico — плашећи се анархије, рјешење виде у јединственој власти повјереној апсолутистичком монарху. Већина ипак тражи подвргавање политике праву. Знатан број писаца сматра да је етичко-политички одгој људи, нарочито оних којима је повјерена власт, пресуднији од оваквог или онаквог механизма власти. Често се у први план истиче појединац, слободан и сигуран, али не егоцентричан, већ у смислу како је касније унесено у Устав Bologne од 1796. године: „Није добар грађанин, ко није добар син, добар отац, добар брат, добар пријатељ, добар муж”.

Споменута и многа друга имена дјелују у склопу филозофских, политичких и опћеправних теорија. Изузетак не представљају ни теоретичари социјализма. Још увијек у правним правцима свију врста, неовисно од њихове увјерљивости и обухватности, нема самосталног мјеста за науку уставног права. Њу можемо пратити искључиво у склопу научавања о праву *uphe*. Неки наговјештаји обраде уставног права могу се наћи код Grotiusa и Hubera у XVII стољећу и у дјелу Schlötzera „*Allgemeines Staatsrecht und Staatsverfassungsrecht*” из 1797. Сазријевање друштвене појаве морало је претходити науци о њој. Кад је уставно право постало самосвојно, кад се као дио целокупног правног система разграничило од осталих правних грана, кад се устав као темељни акт афирмирао, створен је реалан и чврст терен за науку која ће проучавати нову појаву, проблеме њеног стварања и оживотрења. То је XIX стољеће, доба конституционализма — широког политичко-правног покрета, чије коријење досиже у XVI стољеће да би се развијао у кривудавај и испресијецаној линији и почео бјудати крајем XVIII стољећа изражавајући либерализам и уставну владавину. Повезана са својим предметом, нормама уставног права и њиховим животом, наука уставног права је обимом и садржајем неопозиво постигла статус засебне научне гране. На правним факултетима се оснивају посебне катедре уставног права, међу првима у Ferrari и Bologni при крају XVIII стољећа, у Паризу 1830. године и другдје. Пишу се прве књиге: у Италији 1805. г. Romagnosi

објављује *Introduzione allo studio del diritto pubblico universale*, у Њемачкој 1865. г. Gerber, *Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrecht*. Библиотека уставног права је све богатија радовима опћег карактера и специјалним монографијама. Обрађивање се продубљује и проширује, па се наука уставног права (конституциологија) грана у опћу, посебну и компаративну. Својим развојем није уклонила интерес других наука за питања која проучава. На „њеном терену“ и даље дјелују филозофија (политичка етика), социологија (феномен власти), историја (слијед и увјетованост догађаја) и др. Ни она се не лишава достигнућа и не ограђује од других наука, већ остаје повезана и отворена. Углед уставноправне мисли је толики, да су њени носиоци не само обрађивачи постојећег него и стваралачки чиниоци. Има много признатих стручњака (Duverger, Hauriou, Ganshof van der Meersch, Kelsen, Romano, Pierandrei, Stučka, Loewenstein, Dicey, Laski и бројни други) који су унапредили уставноправну науку, као и вал нових, чији допринос траје и валоризација предстоји. У Југославији посебно мјесто припада Јовану Борђевићу чији свестрани приступ обогаћује простор проучавања, а подстицајне мисли отварају видике сљедбеницима.

Развојни пут науке уставног права се одвија у конфронтацијама: разлике у методолошком приступу, утврђивању садржаја, па и називу предмета (јавно, државно, уставно). Нејединственост потиче како из постојања најразноврснијих друштвених уређења од примитивнијих до високосложених с обиљем облика организације тако и из субјективних поимања стварности, па и априорних идеолошких ставова. Одатле различитост анализа и понуђених закључака. Разлике и супротстављања отежавају избор и систематизацију, али доприносе успону и рашчишћавању појединих становишта и предмета у цјелини.

SUMMARY

THE BIRTH OF CONSTITUTIONAL LAW SCIENCE

Since most ancient times the human mind shows interest for the problems of Constitutional law. But thinkers of the Old and Middle Age, as well as those of the New Age, engage in research of this material only partially and within the framework of various scientific disciplines. A particular Constitutional Law Science (Constitutionology) develops only during the course of the 19th century. First it was necessary for the subject of its interest to develop i.e. Constitutional Law as a social phenomenon and as part of the legal system as a whole to form into an independent legal branch. This condition is met with the appearance of constitutionalism, a wide political and legal movement whose essence is the democratization of power and the rule of law, as well as written constitutions as founding laws of a social system.

Since then a number of authors is engaged in the field of constitutional law enriching with contents and quality particular aspects, and the science as a whole.

RÉSUMÉ

NAISSANCE DE LA SCIENCE DU DROIT CONSTITUTIONNEL

Depuis les temps les plus anciens, l'esprit humain manifeste son intérêt pour les problèmes du droit constitutionnel. Mais les penseurs antiques et médiévaux ainsi que ceux du nouveau siècle ne traitent la matière que partiellement et dans le cadre de différentes disciplines scientifiques. La science particulière du droit constitutionnel ne se développe qu'au cours du XIX siècle. Il était nécessaire que murisse préalablement l'objet de son étude, que le droit constitutionnel en tant qu'un phénomène social, en tant qu'une partie du système juridique entier devienne indépendant au sein d'une branche juridique à part. Cette condition a été satisfaite par l'émergence du constitutionnalisme, large mouvement politico-juridique, dont l'essentiel est la démocratisation du pouvoir, le règne de droit et la constitution écrite en tant que loi fondamentale de l'ordre social.

Depuis, un nombre important de scientifiques consacrent son activité aux problèmes constitutionnels, enrichissant par le contenu et par la qualité, certaines parties et la science toute entière.

*др Александар Ивић,
доцент Правног факултета у Београду*

МЕТОДОЛОШКА ПИТАЊА ИЗУЧАВАЊА ДРУШТВЕНЕ СВОЈИНЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ

Међу многим питањима која сугерира проблем друштвене својине, данас су актуелна, пре свега методолошко теоријска питања изучавања друштвене својине у Југославији. Литературу о друштвеној својини није мимоишао манир некритичких предрасуда, чији је резултат био негативан у два правца: или апологетика или, пак, неприхватање неспорних резултата и могућности које је концепт друштвене својине носио у себи. Мислим да би критичко преиспитивање овог концепта дало плодотворније резултате због чега би и теоријски и практични домети били успешнији.

Литературу о друштвеној својини у Југославији — нема спора — карактеришу две особености. Прва је да та литература претпоставља несумњив теоријско-концептуалан продор и допринос светској ризници изучавања и социјализма и својине, на једном макротеоријском плану. Друга је, да се упркос овој чињеници данас може утврдити да није решен низ питања, а нарочито она, која би омогућила аплицирање концепта друштвене својине у систему, као његова конкретизација и разрада, нарочито кроз операционализацију теоријских ставова, категорија и појмова.

Наиме, не мали број конкретних питања, — иначе веома значајних — није у потребној и задовољавајућој мери теоријски валидно разрађен.

Свако пажљивије прочитавање литературе о друштвеној својини код нас, омогућава, да се без сумње у тачност, изуче један број закључака који, с једне стране омогућавају да се утврде неспорни домети ове литературе, али што је важније и недостаци и „дразнине“ у обради тако значајног друштвено-историјског феномена какав је друштвена својина.

Смисао и разлоге овог текста треба схватити као сугерирање једног могућег броја питања која завређују нашу пажњу, а која су релевантна за потпуније разумевање методолошко-теоријских претпоставки изучавања друштвене својине.

Размишљање о методолошким и теоријским питањима обраде друштвене својине у Југославији у својој основи треба да полази од следећих ставова:

а) Сви велики системи — научни и социјални — су се успостављали тако што су, поред осталог, негирали и превазилазили раније облике својине и успостављали нове.

б) Друштвена својина у Југославији у актуелном и теоријском смислу има изузетан значај за систем у целини, те је отуда научни интерес за њу праћен питањем способности науке да одговори на битна питања развоја југословенског друштва. Истоврстан је, дакле, и истовремен значај друштвене својине и за друштвени систем и за науку.

Правним прописима и праксом која је тим документима инспирирана и инаугурисана отворен је низ питања чија теоријска обрада подразумева преиспитивања досадашњих научних сазнања и потребу нових и свежих теоријских доприноса. У том смислу скретање пажње на ову тему је допринос потреби да се на систематичан и научно оправдан начин разматрају актуелни проблеми и концепта и праксе остваривања друштвене својине.

1. За токове југословенске теоријске, а пре свега правно-теоријске мисли о друштвеној својини изузетан значај у досадашњем развоју, а и данас, имају основна теоријска питања значајна за Марксов и марксистички концепт својине. У том смислу од изванредног методолошког значаја је ширина и опсег захвата у сложене појмове марксистичке теорије о својини и једног броја појмова који су коресподентни са појмом својине. Има основа став да није увек довољно уважавана потреба ширих приступа и продубљених теоријских анализа богатог наслеђа и савремених радова. Због тога је теоријски и методолошки актуелно питање ширине и опсега захвата различитих схватања својине и њој блиских категорија и развоја тих схватања код нас и у свету.

2. За изучавање својине и друштвене својине недвосмислено се истиче потреба интердисциплинарног приступа овом изучавању. Међутим, упркос таквом начелном ставу, у нашој литератури преовлађују приступи који нису превладали дисциплинарну парцијалност: као што су правни, економски, социолошки приступ друштвеној својини, што је разумје се и нужно и оправдано. Међутим, са методолошког становишта, актуелно је питање: да ли је и колико је могуће превазићи превелику дисциплинарну исцепканост у изучавању друштвене својине. Или, као скромнији захтев, колико је могуће изградити један број интердисциплинарних појмова преко којих би се изучавала друштвена својина.

3. Посебно је актуелно питање (а нарочито у склопу са напред изнетим методолошким напоменама) који су то темељни појмови из којих се и помоћу којих се може теоријски конституисати и развијати концепт друштвене својине. Наша наука је у досадашњем развоју пре свега афирмисала један теоријско-дедуктиван метод са становишта критике права у настојању да афирмише нове домете и нове институте нашег система. Данас је актуелан један захтев који је у извесном смислу нов. Конституисани концепт друштвене својине треба да буде такав да омоћи развијање теоријско-правних и позитивно-правних димензија друштвене својине. Данас се чини да ови проблеми нису у потребној мери савладани због чега нема довољне конзистентности појмова у опште-теоријским приступима и њиховој конкретизацији и операционализацији. Због тога су у оптицају многи појмови који захтевају и дубљу опште теоријску и правно-теоријску разраду. Примера ради могу се навести: право рада, минути рад, доходак, расподела, правни субјективитет итд. Стога је актуелна потреба да се постигне извесна методолошка и појмовна једнозначност, али и конзистентност ових појмова. Поред тога.

њихово позитивно-правно присуство актуелизује потребу и теоријске и оперативне разраде. То значи да ови појмови морају имати садржај који одговара теоријско-идејном концепту наше друштвене својине. Уже посматрано, овај проблем се може свести на захтев системског тумачења позитивно-правних појмова, а у теоријском смислу, на потребу повезане интерпретације општих, и мање општих, појмова.

4. Непосредно повезано са претходним питањем је неопходност и „мера“ обезбеђивања позитивног и позитивно-правног концепта друштвене својине у Југославији. У том смислу могу се истаћи одребене методолошке потребе презентирања оних димензија и аспеката друштвене својине који пружају конкретна знања, из којих се и преко којих се практично оживотворује и реализује теоријско-идејни концепт друштвене својине.

5. Теоријски и методолошки је отворено питање дозвољености преношења појмова класичног права, што се, разумљиво, нити треба, нити може да сасвим избегне. Али је, упркос томе, нужно истаћи ризик да се тиме дерогира оригиналност и специфичност друштвене својине. Зато је ово једно крупно теоријско методолошко питање. Без научно образложених, а друштвеној својини прилагођених појмова, тешко је веровати у могућност успешне научне обраде саме друштвене својине. Конкретно: нужно је и корисно ослањање на појмове који су тековина садашњег развоја правне науке и који представљају њене већ класичне резултате. Али је та употреба корисна само уз критично преиспитивање, модификовање и прилагођавање теоријском и идејном концепту друштвене својине. Уосталом, наука је и до сада пратила развој друштвених односа, па су институти права имали познату еволуцију.

У овом контексту нарочити значај има правно-политичка (или уставно-правна) садржина друштвене својине као извесна предоснова за правно-теоријску и позитивно-правну разраду друштвене својине.

6. Посебно је значајно, а теоријско методолошки крајње оправдано, питање самоуправљања у функцији изучавања друштвене својине. Уз сву сложеност односа и веза друштвене својине и самоуправљања, мора се истаћи неспорна истина да су друштвена својина и самоуправљање две стране истог друштвеног односа због чега су неодојиви. Методолошки посматрано сложени однос друштвене својине и самоуправљања своју „критичну“ тачку имају на питању: која ширина и дубина захвата самоуправљања је оптимална да се друштвена својина изрази у пуној квалитативној садржини. То се питање може поставити и на следећи начин: који, начелно узев, приступ и обим обраде самоуправљања омогућава и задовољава комплементарно изучавање друштвене својине и самоуправљања. У нашој литератури присутни су, уз модалитете, два различита приступа:

— Макротеоријски приступ самоуправљању који је схваћен као концепт социјалистичке демократије и диктатуре пролетаријата у југословенским условима. Ту је самоуправљање глобални теоријски поступат, а његова обрада начелна и теоријска.

— Други приступ је мање или више позитивно-правни који се реализује као скала самоуправних права и дужности преко којих се непосредно реализује друштвена својина.

7. Релативно ново методолошко питање које има посебну теоријску активност је плурализам садржине друштвене својине. Овај проблем у теоријско-методолошком смислу мора да реши барем два основна питања: плурализам интереса и функционални и структурални вид тог плурализма. Структурални вид се може изразити, поред осталог, и као питање самоуправне организације и субјеката преко којих се она испољава. Ближе правно посматрано то се питање може поставити и као питање правне природе субјеката самоуправне организације и њихових међусобних односа, субјеката самоуправног одлучивања и правне природе аката, кроз које се све ово испољава.

Друштвена својина у свом економском и правном изразу изражава се кроз вертикалну и хоризонталну структуру самоуправних субјеката и различита овлашћења ових субјеката.

И ово питање се конкретније може поставити као потреба прилагођавања пирамиде вертикалне и хоризонталне повезаности самоуправних и других субјеката одлучивања и њихових међусобних односа у вршењу различитих овлашћења и димензија тих овлашћења, која произилазе из уставног концепта друштвене својине. Одлучивање мора бити самоуправно. Поред тога, сложен је задатак да сваки субјекат буде ослоњен на самоуправни интерес, а сваки самоуправни интерес да има свој самоуправни субјективитет. Успостављање и заштита опште-друштвеног интереса је, у овом контексту, посебно сложено питање.

То све значи да је отворен и актуелан проблем практичног решавања плурализма друштвене својине које се испољава кроз правну природу самоуправних интереса, самоуправних субјеката и самоуправних аката и њиховог значаја за друштвену својину.

8. За ваљан теоријско-методолошки концепт друштвене својине нужно је укључивање и једног броја посебних питања значајних за друштвену својину и самоуправљање, а која у строгом смислу те речи нису непосредно везана за појмовну садржину и друштвене својине и самоуправљања. Примера ради то су: планирање, одговорност, самоуправна култура, улога субјективног фактора, самоуправно одлучивање итд, итд. Реч је о оним појмовима без којих се не може изразити пуни садржај односа које друштвена својина собом носи и подразумева. Због тога је методолошки актуелно питање опредељивање за одређена питања, и што је још сложеније, „димензионирање“ у приступу тим питањима, како би се функционално подредили изучавању друштвене својине.

9. Заштита друштвене својине је специфично методолошко питање у најмање два значења:

а) као питање правног и друштвеног инструментарија остваривања заштите друштвене својине и

б) као питање правног режима заштите схваћене кроз одговарајућу улогу бројних и различитих субјеката те заштите.

Скоро је излишно напомињати да је проблем заштите друштвене својине актуализован и у теоријском, а нарочито у практичном смислу. Стога је трагање за решењем ефикасне заштите друштвене својине првораздан и крупан задатак, који поред осталих обавезује нашу науку.

SUMMARY

METHODOLOGICAL QUESTIONS OF RESEARCH OF SOCIAL OWNERSHIP IN YUGOSLAVIA

The complexity of methodological questions of research of social ownership in Yugoslavia reflects in their great number, as well as their interdependence. Among them some should be particularly emphasised:

a) Interdependency of a number of notions and categories in use in the field of social ownership — with the categorical apparatus of Marx and Marxism.

b) The need of notion and other operationalization of theoretical postulates of social ownership, so as to be able to achieve their concretization, particularly when having in mind the positive legal problems and solutions.

c) There is need to emphasis the forming of institutes of interest in the realization of social ownership through the positive legal system.

d) The link and interdependency of social ownership and self-management are theoretically and practicaly beyond doubt, but there is an open question of specific dimensions of this interdependency, as well as an imperative notion distinction of these two phenomena of the same and undividable social relation.

e) A specific methodological question is the expression of social ownership through various interests, various subjets and various acts. The general name for these question is the pluralism of contents of social ownership. Nevertheless, the problem of pluralism is not theoretically founded enough and even less elaborated.

f) The protection of social ownership is multiple theoretically and practicaly urgent — particularly as the elaboration of the legal regime, the instruments and efficiancy of such a protection.

RÉSUMÉ

QUESTIONS MÉTHODOLOGIQUES DE L'ÉTUDE DE LA PROPRIÉTÉ SOCIALE EN YOUGOSLAVIE

La complexité des questions méthodologiques de l'étude de la propriété sociale en Yougoslavie, se manifeste dans leur large nombre, et leur interdépendance. Parmi celles-ci il y en a qui se signalent et auxquelles on doit attirer une attention toute particulière.

Il s'agit de:

a) La liaison mutuelle d'une suite de notions et de catégories qui sont en circulation quand il s'agit de la propriété sociale, — avec les catégories marxiste et celles de Marx.

b) Ce qui est nécessaire c'est l'opérationnalisation des notions et autres des postulats théoriques sur la propriété sociale, afin de permettre leur concrétisation, particulièrement lorsqu'il est question des problèmes et solutions juridico-positif.

c) Il convient de présenter la demande pour la formation des instituts juridiques, importants pour la réalisation de la propriété sociale par le système juridique positif.

d) La liaison et la conditionnalité réciproque de la propriété sociale et de l'autogestion sont incontestables théoriquement et pratiquement, mais la question reste ouverte concernant les dimensions spécifiques de cette liaison ainsi que la distinction nécessaire des notions de ces deux phénomènes appartenant aux rapports sociaux de même espèce et indivisibles.

e) La manifestation de la propriété sociale à travers différents intérêts, différents sujets, différents actes, présente une question méthodologique spécifique. Le terme général de ce groupe de questions est le pluralisme du contenu de la propriété sociale. Il convient cependant de souligner que le problème du pluralisme n'est pas théoriquement suffisamment fondé et moins encore développé.

f) La protection de la propriété sociale est urgente pour de multiples raisons théoriques et pratiques, — surtout comme l'élaboration du régime juridique, des instruments et de l'efficacité de cette protection.

др Павле Б. Јовановић,
професор Правног факултета у Новом Саду

ЧЕТИРИ НАПОМЕНЕ О ПОЈМУ ИНТЕРЕСА

1. Интереси и идеје

Воде ли нас у политичком животу идеје или интереси, вера у одређене вредности или постојано користољубље?

Маркс је први денунцирао политичке идеје свога времена — свуда је видео интересе њихових носилаца. За шта се борила буржоазија — за „слободу“ или за слободу приватне својине и приватног предузетништва? За „једнакост“ или за једнакост (равноправних) приватних власника? А братство? Братство је лепа реч али сасвим без покрића. С друге стране, радничка класа ослободиће човечанство у складу са својим историјским *интересима*; борећи се за *своје* интересе она се истовремено бори за општељудско ослобођење.

То се, изгледа, не може оспорити.

Реч је о *политичким* идејама које нас, као саставни делови неке политичке идеологије, воде у политичкој делатности/борби. Њихова веза с интересима није, међутим, тако проста као што се чини, осим ако не паднемо у напаст да иза сваке идеје видимо корист њенога протагониста, да у идеји видимо обману или прерушено користољубље. На то наводи кафански доживљај политике, својствен ограниченим аутсајдерима. Наиме, протагонисти ових идеја нису мање или више произвољни (слободни) и неухватљиви појединци него друштвене групе а, потом, без ових идеја не могу опстати ни они интереси — једини и други нераздвајно су повезани.

Овај однос је сложен а овде се мора упростити. Тако ћу рећи да се идеје и интереси појављују на два различита поља једне јединствене структуре. Уколико одговарају једне другима, идеје дају интересима постојаност и надчулну уопштеност, док интереси дају идејама снагу, живу људску енергију. Јединствена структура је дата доминацијом одређеног начина производње (живота), а на други начин одговарајућом структуром неке историјске формације (као што је, нпр., Велика Британија или СССР). У оквиру те структуре идеје-интереси појављују се као два нивоа сложене стварности тако да су идеје интереси на другој потенцији и обратно. Идеје, у најширем смислу, стабилизују и формулишу интерес. Наиме, ако интерес схватимо као непосредну, готово инстинктивну усмереност у некој ситуацији, биће нам јасно да променљи-

вост и вишеструка посредованост таквих ситуација захтева да интерес буде формулисан на релативно општи начин. Тако се слобода експлоатисања унајмљене радне снаге појављује као слобода уговарања, као слобода приватне својине или само као — слобода. На то да интерес мора бити формулисан као идеја и обухваћен њоме утичу пресудно две околности: прво, посреди су интереси *скупина* и, друго, такви интереси се могу оправдано (легитимно) наметнути само као *општи* интереси.

Као својеврсна свест материјалних интереса — који се *не могу* појавити непосредно — политичке идеје стичу необичну снагу. Оне имају масовну подршку и ванредно су важно средство политичке и уопште друштвене оријентације милиона људи. Оне имају одсудну подршку: ако се неки људи ни по цену живота нису одрицали неке идеје, или уверења, углавном је било по среди политичко а не филозофско или научно уверење (иако се понекад ова уверења не могу раздвојити). Али, оне не могу бити прихваћене од свих, јер се рабају у сукобу.

Материјалност интереса не значи да су идеје иматеријалне, још мање произвољне. Дакако, извесна разлика у квалитету првих и других постоји, при чему се чини да су интереси ближи дубљим, мање покретним слојевима бића. Али, свет идеја који се споро мења и као наслеђени неки смисао или ограничена могућност лебди над светом свакодневне осећајности подсећа, према начину и последицама свога деловања, на Платонове идеје. Само ако у том свету успе да нађе себи прикладно рухо, може интерес бити схваћен од стране својих носилаца и деловати. У супротном, он се јавља неконтролисаним или бесмисленим иступима, који се не могу разумети ни оправдати у датим (владајућим и општим) координатним системима. Примера има много. Рецимо, лудисти.

С обзиром на почетно питање треба утаначити. Реч је о понашању индивидуа у неком друштвеном својству, а не о понашању индивидуа као таквих (реч је, дакле, о понашању радника, професора, капиталиста, а не о понашању Д. Р. или В. М. итд.). Ово друго понашање нас се, на срећу, не тиче. (Кажем „на срећу“, јер је понашање индивидуе до краја необјашњиво.) Наиме, иако коначно делују само појединци, од крви и меса, може се „замислити“ да они овде само позајмљују своју људску енергију и својства одређеним друштвеним улогама (делујући као лекари, најамни радници, полицајци итд.), односно члановима одређених друштвених скупина.

Политичке идеје односно интересе доводим овде у везу са заједницом (глобалном или ужом) у којој постоји раслојеност, бар на основу поделе рада, и у којој се потреба за одржавањем, обнављањем или развијањем постојећег поретка, не задовољава сама по себи, или током обављања других делатности, него је плод нарочитих одлука и нарочите делатности одређених субјеката.

То подразумева више могућности а према томе и сукоб различитих интереса/идеја. Иако јесте власт и сила, политика је и једно, макар и слабашно, поље људске слободе; у њој се ограничено и противречно, али ипак, стичу крај судбине заједнице (друштва). Зато је онај сукоб богат последицама, обично непомирљив и трајан. Иако се на једном општем нивоу у њему појављују углавном само идеје, у њему се ипак најјасније може опазити назначени однос идеја и интереса. Штавише, могло би се рећи да узајамна искључивост сукобљених идеја, које су

претежно израз чистих интереса и позиција (друштвених скућина), искључивост која је доведена до искључивости принципа, само у могућности да општи интерес обухвати донекле све посебне интересе, дакле у извесној растељивости интереса (тачније једној вишеструкости појединачности и скућина) не води општем сукобу и распаду заједнице.

2. Потребe и интереси

Наивна мисао повезује интерес са потребом. Интерес постаје освешћена потреба (тако, уосталом, гласи и једна рана Марксова одредба интереса) или потреба утаначена према одређеној ситуацији. Интересом вођено понашање усмерено је, тако, задовољавању дате потребе или одржању постојеће њене задовољности. Иста мисао уочава битну једоврсност потреба па их, без обзира на то да ли их везује за психо-физичка или друштвена својства појединачности, своди у социјалној равни на двоструку одредбу пунине индивидуалног бића — имати/бити. Томе се може придружити и одговарајући модалитет у области политике — моћ, моћи. Према томе: имати/бити/моћи, односно, богатство, статус и моћ (утицај).

Даљи корак већ је неоснован. Реч је о томе да се поменути сукоб интереса објашњава као последица једне фаталности: свако настоји да стекне што више (ових) добара, чија је количина ограничена и слично (Хобз итд.). Чак и у грађанском друштву, које појединце „ослобађа” и „приватизује”, оваква представа је погрешна: поменута раслојеност уз поделу рада чини своје. Тачно је да капиталист тежи већем профиту као и радник већој надници, али начин на који они то остварују је различит. Они делују у различитим пољима и, без обзира на међузависност њихових тежњи, то напросто нису тежње ка истим стварима. Коначно, и профит и надница су у највећој мери објективирани одређеним економским претпоставкама и нужним везама. Ако је тако и у грађанском друштву, тим пре је у другим друштвима.

Не може се, наравно, порећи неки општи, људски, супстрат сваког интереса. То је оно што му даје живот. Као што би се све друштвене институције угасиле кад их не би покретале индивидуе са својим емотивним или смисаоним водичима, тако се интерес на крају мора везивати за живог човека. Али, одатле ништа даље. Садржина појединог интереса, начин његова испољавања као и сукоб интереса могу бити објашњени само занемаривањем те опште претпоставке — она остаје с оне стране нашег занимања. Јер, ако је интерес радника већа надница, и ако је та надница у новчаном облику, морамо се усредсредити на проблем стицања и повећања те наднице, на *друштвене* услове остваривања тог интереса а занемарити чињеницу да се надница као име и новац као симбол не могу ни јести ни обући, да, дакле, радник при томе има у виду (повећано) задовољавање својих потреба, што има, дакако, неки психофизички корен.

Свођење интереса на потребу, објективира интерес на биолошком нивоу, или га сасвим субјективира. Интерес постаје дете неке метафизичке глади или произвољан став: интерес „В” је оно што „В” каже да му је интерес. Али, несигурност коју у својим изјавама показује индиви-

дуа као индивидуа, мора се отклонити ако ће интерес бити предмет строге анализе. Како? Тако што занемарујемо човека у његовим индивидуалним својствима — говоримо једноставно о човеку у неком друштвеном обележју, које је увек скупно. Дакле, немогуће је говорити о интересу „ДР“; могуће је говорити о интересу радника, музичара капиталиста итд. А тада то није интерес музичара као конкретних особа, јер ти музичари су истовремено и родитељи, становници неког града, Французи или Јевреји итд., дакле носници више различитих па и противречних својстава. Усредсређујући се на једно обележје (овде музичара) претпостављамо да се у једном тренутку или у једној ситуацији ти људи могу свести на то обележје и деловати према претпоставкама неког објективiranог интереса. Та претпоставка подлеже испитивању које овде не може бити обављено, али уједно искључује могућност свођења интереса на потребу.

3. Интерес и основа интереса

Интерес је добра прилика за таутолошку мисао. Наиме, као што одредба интереса као потребе приписује свакоме једнаку тежњу да буде/има/може, тако и почетна одредба која интерес просуђује према друштвеном обележју (положај) интересента, приписује сваком социјализираном и социјалном субјекту идентичну тежњу: да буде то што јесте.

Додуше, та се тежња донекле разликује управо према друштвеним обележјима датог субјекта. Можемо рећи да музичар има интерес да музицира, сликар да слика; потом, да и један и други — као уметници — имају интерес за пуном уметничком слободом, а истовремено — сад као људи, субјекти — интерес да се уметност што више цени и материјално награђује, како би средства њихове субзистенције била равна њиховом дару и лепоти њихове уметности.

То исто важи и за ковача, кројача, столара или лекара. То је интерес једног професионалца, или једне професионалне скупине. Можемо назвати интересом тај увелико објективирани положај једног професионалца, али је, мислим, боље тако назвати ову његову оријентацију која се, на основу таквог његовог положаја, појављује у вези са мање или више глобалним одлукама или могућностима.

То значи, отприлике, ово. Интерес нема смисла ако се не појављује као делатан став/понашање у променљивој констелацији. То је констелација, у виду политике/политичких опција, обично дата на нивоу глобалне заједнице (али може бити и у свакој другој заједници). На том нивоу онај делатни став/понашање могу али и не морају имати утицаја — битно је да се образују (1) према променљивој констелацији и (2) на основу објективiranог положаја скупине, одн. појединаца који чине скупину. На пример, код нас постоје различити ставови према приватној лекарској пракси — негде је дозвољена, другде није. Може се претпоставити да је објективирани интерес незапослених лекара, бар у великим градовима, а особито неких струка (нпр., зубара), могућност приватне праксе, док такав интерес не могу или не морају имати (запослени) припадници медицинске елите. То не значи да су један или други интерес делотворни на политичком нивоу, али значи да се такав интерес може

стварно образовати под претпоставкама различитих могућности (очито је могуће приватну праксу и увести и укинути).

Отуда је збиља могуће процењивати интересе разних скупова и њихово понашање у политици. Треба разумети, наравно, да је та могућност ограничена, јер ниједан човек се не своди на (једно) социјално својство, па зато она и није до краја објективизирана, а групе на које обично рачунамо у политичким процесима, још су сложеније него поменуто радно-професионалне.

У ствари, коликогод лекари и сличне групе били значајан стањ у сваком друштву, њихов се утицај у политици не може означити као значајан. После Маркса многи, ако не и већина, сматрају да су друштвене класе оне групе чији интереси играју пресудну улогу у политици. Занемаримо сад то што се ниједно друштво не своди на две класе, и што је образовање и деловање класа тако сложен процес да није до краја, тј. уз општу сагласност, објашњен; уз то, због тешкоћа на које наилази класна анализа у социјализму, држимо се овде само капитализма.

Оно што пада у очи јесте неко двојство радника. На једној страни најмни радник има интерес да повећа своју надницу како би увећао средства за своју субзистенцију и уопште живео боље *као човек*, као и да побољша услове свога рада, како би свој посао обављао лакше и уз више задовољства. Уз борбу за социјална права то је садржај синдикалних ревандикација радничке класе, које су у овом веку уродиле плодомима у развијеним капиталистичким земљама. То још одговара претпоставци да интересент хоће да буде *то што јесте*, истина у пунијем или потпунијем смислу. Али, радник као радничка класа, има истовремено и интерес да сруши постојећи поредак капиталистичке експлоатације, да успостави своју владавину, социјализам/комунизам. Марксизам учи да је то објективни, *историјски* интерес радничке класе.

Ако је тако, онда смо пред озбиљним проблемом. Наиме, ако радници настоје да сруше постојећи поредак — и тиме улазе у сукоб и дуготрајну борбу с капиталистима — тада је јасно да они то не чине по оном социјалном својству по којем се боре за већу надницу, другим речима да то не чине *само* као најмни радници него *и као* људска бића која су закицута у неким људским могућностима (које су *историјски* дате и развијене према датом историјском друштву).

4. Општи интерес

Политички интереси се уопште не могу разумети без идеје *општег интереса*.

Општи интерес се може схватити као интерес одржавања (репродуковања) *постојеће заједнице*, или основних односа у њој. То је интерес који обезбеђује остваривање свих партикуларних интереса, као и интереса свих појединаца у њиховим друштвеним својствима (тј. *ако* су интегрисани у дату заједницу). Општи интерес се испољава нпр. као интерес „одбране домовине“, „правне сигурности“, одржања основних функција заједнице (нпр. производња, социјализација итд.). Он се, даље, испољава према доминантном начину производње или према основним ис-

торијским обележјима заједнице („слобода предузимљивости“, „социјалистичко планирање“, „самоуправљање“ и сл.).

Полазећи од система, основних односа или од објективираних историјских обележја заједнице, општи интерес се *формулише* више или мање стабилно, језиком владајуће идеологије, у складу са претпоставкама одговарајуће (симболичке) комуникације.

Већ и тешкоће да се стане на неко друго становиште, изван постојеће заједнице (укључив и противречне тенденције које у њој постоје) доприносе да је у модерним политичким заједницама (капитализма и социјализма) општи интерес основна легитимациона матрица. Ниједан акт власти не може се предузети ако није у општем интересу (што осигуравају механизми представничке владавине, већинске владавине, одговорности владе парламенту, уставности и законитости и сл.). Сваки према пореклу партикуларни интерес, који рачуна на универзално (у заједници) важење, мора се довести у везу са општим интересом и оправдати према њему (нпр. незапослени лекари из оног примера морају се позвати на уставно право на рад или једнакост на то да друштво-заједница трпи штету због њихове незапослености).

Општи интерес није интерес свих (Русо). Заправо, то и није интерес појединаца, него интерес опстанка/развитка — поретка или система. Зато је нужно да има своје посебне заступнике (држава, политичари), који га *конкретно* (уопште, он је *dat*) формулишу и спроводе, према променљивој унутрашњој и спољној констелацији.

У класним друштвима, дакле у свима које знамо, општи интерес је — будући да обухвата непомирљиве партикуларне интересе — у себи противречан и увек делом привидан. Наиме, потчињене класе у таквом поретку трпе управо у оним људским својствима које општа формулација заједнице (чије је одржање општи интерес) приписује сваком свом члану/скупини. Нпр. ако су слобода, људска права, индивидуална срећа записане у најважнијим повељама земаља класичног капитализма — онда баш околност да их најамни радници и друге потчињене класе не могу досегнути чини, прво, општи интерес привидним и друго, окреће ове класе *против* постојећег поретка.

Тако се поставља питање интересног порекла општег интереса. Ако је то само привидно општи интерес, онда је заправо *нечији* (неке групе) интерес, пресвучен у општи интерес само ради легитимације. *Према постојећој формулацији* општи интерес је, дакле, интерес владајуће класе или класа. Истина је да он донекле обухвата све чланове заједнице (нпр. као све Талијане, или Енглезе) и да у том смислу може бити општи интерес. Али, једнако је истина да штити поредак у којем су неке класе (групе), обично већина, закинуте у својим људским својствима. Испоставља се, тако, да односи који творе поредак немају неко универзално важење нити објективирани надљудски смисао. Напротив — и они су заинтересовани плод једног партикуларног интереса они су ситуација произведена помоћу смишљеног обнављања „првих претпоставки“, ситуација која мање или више трајно фаворизује једне а хендикепира друге. Тако се и заједница схвата двојачко, као туђа и као моја, све док се не распадне (у почетку на живу индивидуалне осећајности) или преобрази.

Одваде следи да се помињање интереса може довести у везу с елементарном демистификацијом људског друштва. Буржоаско друштво је прва људска заједница која се, бар у почетку, доживљује као заинтересована творевина својих чланова. С друге стране, демистификовање општег интереса и откривање револуционарних набоја у неким посебним интересима (управо радничке класе), претпоставка је револуције коју у основи не покрећу привлачне визије будућег друштва, него опет трпки материјални интереси одређених друштвених класа и слојева.

Борба која почиње у вези са демистификовањем општег интереса има више карактеристичних фаза. Она се прво развија као борба око тумачења општег интереса — док тај интерес служи као општа легитимациона матрица (а он то у извесном смислу остаје трајно) он је уједно и основна оријентација свих сукобљених скупина. Борба око тумачења општег интереса постаје политичка борба у којој основно сукобљење скупине настоје да око свога партикуларног интереса окупе што више појединаца и група, како би са становишта тога интереса могле тумачити општи. Међутим, како су могућности промена унутар једног поретка ограничене, под одређеним условима интереса потчињених класа претвара се у осу окупљања нове заједнице и новог општег интереса. То је револуција коју, сем изузетно, морамо схватити као преображај постојеће заједнице, као процес претварања једне заједнице у другу. Баш зато што настаје на тлу старе заједнице, ова се нова не може сасвим откинути од ње тако да се у ствари и не заснива сасвим нови општи интерес (и одговарајуће идеје).

SUMMARY

FOUR COMMENTS ON THE NOTION OF INTERESTS

This short essay deals with some particularities of the notion of interests, more precisely the status of interests in a socio (-political) entity. In this sense, the author tries to, starting from some features of interest relations and political ideas make objective the interests by means of abstract statements of the position of a social strata and concrete features of a changeable (or termed as changeable) political situation in which certain interest basis transforms into a articulated interest. In this way, the author tries to — more or less — eliminate from the interest analysis the subjective need — and is of the opinion that such an analysis cannot be consequent enough if it is based on the notion of interest as an „conscious need”.

Finally, the author tries to point out another imperative basis of interest analysis — the general interest, on one side, as an interest formulation of a (contradictory) community, and on the other, as a general legitimati-on pattern.

RÉSUMÉ

QUATRE REMARQUES CONCERNANT LA NOTION D'INTÉRÊT

Ce bref essai est constitué de quelques indications concernant la notion d'intérêt, plus exactement du statu d'intérêt dans l'ensemble social (et politique). C'est dans ce sens que l'auteur essaie, partant de quelques caractéristiques des rapports entre les intérêts et les idées politiques, d'objectiver l'intérêt par l'intermédiaire de la disposition abstraite de la situation rendue objective du groupe social correspondant et des caractéristiques concrètes d'une variable (ou comprise comme étant variable) de la situation politique où une *base d'intérêt* donnée se transforme en un intérêt articulé. L'auteur voudrait éliminer ainsi de l'analyse de l'intérêt, le *besoin* rendu plus ou moins subjectif — plus exactement il pense qu'une telle analyse ne peut être suffisamment rigoureuse si l'on s'en tient à la disposition de l'intérêt en tant que „besoin rendu conscient”. Pour terminer l'auteur essaie d'indiquer encore un appui indispensable à l'analyse de l'intérêt — l'intérêt général en tant que formulation d'intérêt (contradictoire) de la communauté d'un part et d'autre part comme matrice générale de légitimité.

*др Миодраг Јовичић,
професор Правног факултета у Н. Саду*

УТИЦАЈ ПОЈЕДИНИХ УСТАВНИХ СИСТЕМА НА РАЗВОЈ УСТАВНОСТИ У СВЕТУ

1. Историја савремене уставности дуга је готово две стотине година. За то време донете су у свету стотине и стотине устава(1). У том великом броју устава — донесених у различито време и за различита друштва — не могу се наћи ни два у потпуности истоветна устава. Сваки устав за себе разликује се од других бар у појединостима, а најчешће су те разлике знатне. Међутим, без обзира на велико мноштво устава, ипак се приликом компаративног проучавања уставности у свету могу уочити две појаве. Прву представља постојање извесних међусобно сличних уставних система, тако да се може говорити о неколико великих породица уставних система које су засновали поједини уставни системи. Друга појава састоји се у томе што је знатан број уставних институција, насталих у појединим земаљама, био потом у потпуности или делимично прихваћан у низу других земаља и ушао у фонд светске уставности уопште. Значи, могуће је говорити о извесним утицајима који су поједини — назовимо их „велики” — системи вршили на развој уставности у свету.

Одбир тих великих уставних система представља веома деликатан задатак, али би се ипак — на основу извесних објективних, на научним аргументима заснованих критеријума — већина познавалаца компаративног уставног права могла сложити да се релативно јасно може најпре издвојити једна група система који су оригиналним решењима својих устава или особеностима у остваривању устава у највећој мери утицали на уставне системе великог броја земаља. У ту групу би, по ауторовом мишљењу, могли спадати пре свега уставни системи Велике Британије, САД, Француске, Швајцарске и Совјетског Савеза. Осим ових пет великих, постоји још извештан број система који су појединим институцијама или, једноставно, иновацијама које су унели у механизме функционисања уставних институција, вршили свој, свакако мањи, али за наша разматрања ипак интересантан утицај.

(1) Прецизни подаци о броју досада донетих устава не постоје, али их свакако има неколико стотина. Јер не треба изгубити из вида да, ако има појединих земаља, као што су нпр. САД, у којима је донет само по један устав, у многим земаљама је донето и по више десетина устава. У рачун овде нису узети уставни федералних јединица, што би број устава у свету вероватно удвостручило.

2. У прву групу спадало би, како је речено, пет уставних система и овде ћемо укратко изложити у чему се, по ауторовом виђењу, састојао утицај сваког од њих посебно.

Велика Британија је, пре свега, „отаџбина парламентаризма”, и то у оба смисла који се појму парламентаризам дају: у смислу постојања парламента и у смислу посебног облика државне власти, парламентарног система. Енглески парламент је најстарији на свету и, што је важније, он је, за разлику од других тела која су се под истим или одговарајућим називом јављала у средњем веку у појединим европским земљама, допринео уобличавању ове институције управо са статусом и овлашћењима која парламент мање-више свуда има. Даље, енглески парламент је као први у свету добио дводому структуру, која је потом широм света била копирана и данас се среће у великом броју земаља. Енглеска је била прва земља која је с успехом ограничила апсолутну власт монарха и вршење његових овлашћења („прерогатива”) подвргла одређеним правилима (која, с обзиром на специфичности развоја уставности у овој земљи, имају претежно карактер уставних конвенција). Тако је настала институција уставне монархије која је касније увођена широм света. Енглески „изум” представља и кабинет, као орган који се стара о вршењу извршне власти и руководи радом органа управе. У овој земљи је кабинет (влада) постепено, током дужег историјског развоја, добио онај статус који има у већини земаља. Посебан допринос енглеског система представља увођење политичке одговорности владе пред парламентом: да би могла да обавља своју функцију, влада мора да ужива поверење парламента. И механизми остваривања одговорности — посланичка питања, постављање питања поверења, изгласавање неповерења — такође су настали у Енглеској. Практичан енглески ум није, међутим, владу оставио на милост и немилост парламенту: он јој је у руке дао једно значајно средство, могућност распуштања парламента, чиме је установљена равнотежа два органа. Тако је довршено уобличавање парламентарног система. У Енглеској је настао и задржао се све до данас двопартијски систем, са алтернацијом две партије на власти и са улогом опозиције као конструктивним фактором у процесима вршења власти. Енглески систем локалне самоуправе, развијан током векова, утицао је на увођење сличних система широм света, пре свега у бившим британским колонијама, али и другде.

Утицај енглеског уставног система на уставност у свету огледао се и огледа у два правца: један је ширење парламентарног система који је, знатно више но председнички или скупштински, усвојен у низу земаља по угледу управо на енглески парламентарни (кабинетски) систем, а други је прихватање појединих у Енглеској насталих и развијених уставних институција, независно од тога да ли је примењен или не парламентарни систем. У сваком случају, енглески уставни систем извршио је огроман утицај на уставне системе других земаља.

У *Сједињеним Америчким Државама* донет је крајем XVIII века први устав у савременом смислу речи. За разлику од Енглеске чије уставно уређење није било утврђено у посебном јединственом правном акту, у САД су, по успешном окончању борбе за независност, осетили потребу да уставом, као актом највеће правне снаге, регулишу основе новог државног уређења и, посебно, ограниче овлашћења носилаца власти.

Кренувши с обала Америке, сјединивши се са само неколико година каснијим покретом за увођење уставног режима у револуционарној Француској, талас уставности је постепено заплуоноу читав свет. У Америци је, први пут у историји дошло до примене начела поделе власти: сматрајући да је неопходно да „власт ограничава власт“, амерички уставотворци су увели три посебне власти, сваке самосталне у свом делокругу, без права мешања једне власти у рад других. Начело поделе власти је потом, у свом чистом или ублаженом виду, примењивано у многим другим земљама. САД су и прва савремена федерација: после лоших искустава с краткотрајном конфедерацијом, бивше британске колоније у Америци су, у циљу „заснивања савршенијег савеза“, увеле федерализам као облик државног уређења примерен датим условима. Уставом САД регулисани су организација федерације и уређени односи два нивоа власти; њиме је уведен савезни парламент са два дома, од којих један представља грађане читаве федерације, а други државе-чланице; расподела функција између савеза и држава извршена је уз коришћење претпоставке надлежности у корист државе. Немајући сâм никакав пример за утлед, амерички федерализам је са своје стране веома много низом својих решење утицао на федерално уређење практично свих касније образованих федерација широм света. Још један значајан допринос америчког уставног система представља увођење институционализоване оцене уставности: у САД су први пут у свету предвидели механизме путем којих ће се обезбедити сагласност закона и других правних аката са уставом као највишим општим правним актом. Робена у САД, идеја оцене уставности проширила се светом, тако да је у великом броју земаља, са низом специфичних решења, често различитих у односу на америчка, уведен институт контроле уставности.

Као и у случају енглеског уставног система, и утицај америчког је двојак. Један се огледа у увођењу председничког система, као опште прихваћеног назива за облик државне власти у коме је примењено начело поделе власти у свом чистом виду; председнички систем је усвојен у низу земаља, негде као копија америчког председничког система (пре свега у земљама Латинске Америке), а негде у измењеном виду, прилагођеном (више или мање успешно) условима дате земље. Други вид утицаја америчког уставног система долази до изражаја тако што су, и ван круга земаља с председничким системом, у многим земљама коришћена већ поменута решења рецимо у уређивању федерације, у увођењу оцене уставности и сл. У целини узев, утицај америчког уставног система на уставне системе других земаља веома је велики.

Свако изгалање о утицају уставног система *Француске* мора започети истицањем значаја који је француска револуција од 1789. имала на развој читавог људског друштва. Њоме је, као првом буржоаском револуцијом, срушена апсолутна монархија, проглашена република, укинуте феудалне привилегије и, под паролом „Слобода, једнакост, братство“, ударени темељи новог буржоаско-демократског поретка. На самом почетку револуционарних збивања донета Декларација права човека и грађанина извршила је огроман утицај на све у свету касније донешене декларације људских права, било у виду самосталних докумената, било у склопу устава. Прихватајући 1875, после бурних збивања у току највећег дела XIX века, парламентарни систем, по први пут уведен у једној

републици, Француска је изградила посебну варијанту овог система, различиту од Енглеске, која је веома много утицала на увођење парламентаризма у низу земаља. Међу специфичностима овог парламентаризма ваља поменути релативно слабу позицију Председника Републике, одлучујућу улогу парламента (што је било последица пре свега некористишћења могућности распуштања), нестабилност влада и велики значај државне управе. У Француској је најпре настао и добио најпунје форме институт делегираног законодавства, касније прихваћен широм света. Установа Државног савета са улогом контроле аката управе настала је у Француској и из ње се проширила на многе друге земље. Француски систем локалне управе, заснован на начелу децентрализације, прихваћен је у низу буржоаских земаља. У најновије време, 1958, у Француској је уведен оригиналан облик мешовитог парламентарно-председничког система, са значајном улогом Председника Републике, али уз задржавање основних премиса парламентарног система, пре свега одговорности владе пред парламентом. Овај хибридни облик државне власти постао је предмет угледања у низу земаља, пре свега оних у развоју. Уставом од 1958. извршена је и оригинална прерасподела нормативних овлашћења између парламента и извршне власти, која је имала за циљ омогућавање лакшег и бржег регулисања друштвених односа, уз драстично одступање од класичне улоге парламента у доношењу закона. Овај француски „проналазак“ коришћен је последњих деценија при изради устава у више земаља.

Француски уставни систем је утицао на систем других земаља, како за време треће републике, када је француска варијанта парламентарног система била широко копирана у свету, тако и данас, за време пете републике, када је читав низ земаља, посебно франкофонских земаља Африке, своје уставно уређење конципирао по угледу на француско. Но, и изван круга ових земаља, бројни институти француског уставног система су и раније, а и данас прихватани у низу земаља. То све сведочи о великом утицају овог система.

У несразмери с чињеницом да је у питању једна мала земља, утицај *швајцарског* уставног система на развој уставности био је велики, посебно у две области: прва је примена начела јединства власти, а друга примена облика непосредне демократије. Начело јединства власти примењено у Швајцарској, независно од ранијих покушаја увођења сличних решења у Француској за време револуције у периоду 1792—1794. и Париске комуне 1871, представљало је први пут разрађен и теоријски доследно спроведен скупштински (конвентски) систем, са концентрацијом највиших овлашћења власти, и законодавних и извршних, у рукама парламента и са потпуно подређеним статусом извршних органа. Утицај овог елемента швајцарског уставног система није се осетио у буржоаским земљама, али је зато он очигледан у уобичавању скупштинског система у социјалистичким земљама, а истина са извесним одступањима која су у суштини значила увођење посебне социјалистичке варијанте овог система. У Швајцарској је, у оквиру примене скупштинског система, уведена и институција колективног шефа државе, која је такође копирана у свету (међу буржоаским земљама нпр. у Уругвају, као и у многим социјалистичким земљама). Швајцарска је била и остала земља с најразвијенијим облицима непосредне и полунепосредне демократије који у политичком одлучивању на свим нивоима власти имају велики значај. По

угледу на Швајцарску, и уз коришћење њених искустава, у многим земљама света примењени су народна иницијатива и, посебно, референдум. Отуда се Швајцарска с правом и назива „отаџбином референдума”. Уводећи као друга земља на свету федерализам, Швајцарска је, користећи се искуствима америчке федерације, веома много обогатила теорију и праксу федерализма, утичући на федерална решења у многим другим касније образованим федерацијама, не само буржоаским него и социјалистичким.

На тај начин, утицај швајцарског уставног система у наведеним областима, огледа се у томе што су у знатном броју земаља поједини уставни институти конципирани по угледу на швајцарска решења.

Образовање *Совјетског Савеза*, као прве социјалистичке земље на свету, означило је почетак нове епохе у развоју друштва. Попут француске Декларације права човека и грађанина, Декларација права радног и експлоатисаног народа, донета одмах после октобарске револуције, представљала је основни програмски документ једног новог, социјалистичког друштвеног уређења. И остали „октобарски декрети”, као и први совјетски устав од 1918, имали су велики значај у почетном уобличавању уставног система. Укидање експлоатације и развлашћивање капиталиста било је праћено увођењем облика државне својине, која је и данас доминантна у Совјетском Савезу, као и система централизованог руковођења привредом. Организација власти, заснована на Лењиновој пароли „сва власт совјетима”, предвидела је развијен систем совјета, повезаних од врха до дна у јединствену пирамиду власти, уз примену начела демократског централизма. Совјетски Савез представља прву социјалистичку федерацију. Полазећи од Декларације права народа Русије, којом је прокламовано право на самоопредељење појединих народа дотада унитарно уређене царске Русије, постепено је, као облик решавања националног питања, образована федерација која се у односу на буржоаске федерације одликује низом особености. Територијална организација власти обогаћена је, први пут у свету, увођењем развијених облика територијалне аутономије. У систему централних органа власти, заснованом на начелу јединства власти, својом оригиналношћу истиче се институција Президијума Врховног Совјета. СССР са неуобичајено широким овлашћењима. У систему ових органа велики значај имају и влада и органи управе. У сфери права и слобода грађана, совјетски уставни од 1936. и 1977. проширили су каталог људских права бројним новим правима, пре свега економско-социјалним. У Совјетском Савезу је први пут уставно регулисан статус једне политичке партије, Комунистичке. У СССР-у функционише чист једнопартијски систем, у којем партија има улогу авангарде и представља руководећу снагу друштва и државе.

Свим наведеним својствима, уставни систем Совјетског Савеза је у великој мери утицао на уставне системе других социјалистичких земаља, пре свега европских, али и ваневропских. При томе су поједина решења совјетског система (онаквог каква је постојао у тренутку образовања појединих социјалистичких земаља), усвајана у потпуности, док су друга прилагођавана условима земље у питању. Утицаји уставног система СССР-а осећају се, када су у питању поједини елементи тог система, и у многим земљама у развоју, пре свега у онима са тзв. социјалистичком оријентацијом, али и у низу других. Најзад, очигледно је да је уставни

систем СССР-а, почивајући на, у светско-историјским размерама, новим, социјалистичким идејама, утицао и на развој уставности у свету уопште, што је дошло до изражаја и у неким новијим уставима буржоаских земаља.

3. Другу групу земаља сачињавале би оне чији су уставни системи утицали у извесној мери на друге системе, и то најчешће на тај начин што су поједине институције, уведене најпре у тим системима, биле предмет угледања у другим земљама.

Без претензија да овде може бити изложен исцрпан списак свих уставних система који евентуално долазе у обзир, навешћемо неколико примера поменутих утицаја.

Тако је *Белија* својим уставом од 1831, којим је први пут у писаној форми утврђен режим уставне парламентарне монархије, са помирењем два различита начела: монархијског („Уставна овлашћена краља су наследна...” — чл. 60. Устава) и демократског („Сва власт потиче од народа...” — чл. 25), извршиле велики утицај на касније доношене уставе низа уставних монархија у Европи и ван ње.

Уставни систем *Шведске* одликује се превасходно двама својствима. Прво је оригинално решење организације централне егзекutive, уз разликовање органа који врше политичко-извршну (влада) и извршно-управну функцију (тзв. главне дирекције). Иако није шире копирано, ово решење је утицало на организацију наше савезне егзекutive у периоду 1953—1963. Друго својство шведског уставног система је институција омбудсмана, посебног функционера кога бира парламент и који има за задатак контролу законитости рада управе и заштиту права грађана; постепено, омбудсман је, под овим или различитим називом, уведен у неколико десетина земаља, у многим последњих деценија.

Уставни систем *СР Немачке*, осим низа других особености, посебно се одликује настојањем на уклањању слабости класичног парламента тризма, пре свега увођењем институције „конструктивног изгласавања не поверења”, са циљем спречавања олаког обарања владе у парламенту и отварања тзв. криза владе. Ово оригинално решење копирано је у више земаља с парламентарним системом.

Италија је, својим уставом од 1948, увела могућност да законе, уместо парламента у пленуму, доносе комисије парламентарних домова, чиме се знатно олакшава тешко бреме које иначе лежи на парламенту, без ширег, иначе све више уобичајеног, прибегавања делегираном законодавству. Слично решење предвиђено је неким новијим уставима како буржоаских земаља, тако и земаља у развоју.

Међу ваневропским земљама изван утицај вршио је најпре уставни систем *НР Кине*, појединим својим оригиналним решењима, пре свега у организацији власти и привреде; овај систем је утицао на системе других азијских социјалистичких земаља. *Мексико* је земља порекла тужбе *d'amparo*, која представља ефикасно средство у рукама грађана за заштиту њихових права и интереса, повређених неким прописом; овај институт је касније уведен у неким латиноамеричким земљама, а од европских у Шпанији.

Од досада наведених земаља у оквиру ове друге групе, треба у извесној мери разликовати оне земље чији уставни системи показују несумњиво оригинална својства, али која до сада нису била од утицаја на

системе других земаља. Међу овим земљама могли би да буду поменути: уставни систем *Португалије* (у којем се, по Уставу од 1976, предвиђа еволуција буржоаског друштвеног уређења у социјалистичко); уставни систем *Уругваја* (у којем је, у периоду 1952—1966. функционисао оригиналан систем власти, са колективним шефом државе), уставни систем *Индије* (који показује низ оригиналних карактеристика произишких из специфичности индијског друштва), затим уставни системи *Алжира* и *Танзаније* (оригинални по уставном регулисању једнопартијског режима, са партијом која има доминантну позицију у односу на државне органе), уставни систем *Ирана* (у којем по Уставу од 1979. постоји теократско уређење, са концентрацијом најважнијих овлашћења власти у рукама верских поглавара) итд. Несумњиво је, међутим, да би овај списак могао да буде продужен навођењем и других уставних система који су се раније одликовали или се данас одликују појединим оригиналним решењима, од којих свако за себе изазива пажњу уставноправне науке.

4. Најзад, поставља се питање доприноса нашег, југословенског уставног система светској уставности. У много чему специфичан, наш уставни систем одликује се увођењем оригиналних решења углавном у четири области: једна би била комунално уређење, друга — федерализам, трећа — делегатско-скупштински систем, и четврта — друштвена својина и самоуправљање. — Комунално уређење и федерализам означавају, југословенским условима и концепцијама примерено, развијање већ постојећих у свету облика територијалног организовања. Ако је југословенски федерализам у највећој мери самосвојан, прилагођен специфичностима наше вишенационалне заједнице, тако да се тешко и може очекивати да буде инспирација негде другде, комунално уређење својим решењима, која своје порекло имају у Марксовој визији организације локалних колективитета, у извесној мери је утицало на реформу локалне самоуправе у неким другим земљама. Делегатско-скупштински систем такође представља оригинално спајање у јединствену целину начела јединства власти, учешћа у вршењу власти „свих и свакога” и повезивања сфере политичког и економског одлучивања. Нов, у светско-историјским размерама, овај институт није до сада вршио неки шири утицај. И најзад, увођење друштвене својине и самоуправљања, што представља највећу оригиналност нашег система — и предмет ширег интересовања и проучавања у свету — било, је посебно када је реч о самоуправљању, инспирација за многе друге земље, и то како земље трећег света, тако и поједине европске земље.

SUMMARY

INFLUENCE OF PARTICULAR CONSTITUTIONAL SYSTEMS ON THE DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONALITY IN THE WORLD

In the multitude of constitutions in the world there can be noticed several big families of constitutional systems which have been founded by particular systems, as well as a number of other systems which by thier institutions have influenced the creation of constitutional systems of other countries. The author first talks about the five „big” constitutional systems

i.e. those of G. Britain, USA, France, Switzerland and the USSR and in short exhibits particular elements of these systems most influential on the development of constitutionality in the world. In the case of G. Britain it is the institution of the Parliament and the Cabinet, the limitation of the royal power, the inauguration of the political responsibility of the government etc. The USA is a country with the oldest written constitution and the first contemporary federation, in which the principle of the separation of powers is most consequently applied and compliance with the constitution applied for the first time. The influence of the French Revolution was great the world over; France is the country in which parliamentarism was first introduced in a republic; today's mixed parliamentary-presidential system is also original. The Swiss system is featured primarily by the application of the principle of the unity of power and the application of direct democracy. The USSR as the first world socialist country, inaugurated a number of new features in the organization of government (soviet system, federation as a form of solving national question) and the organization of the economy (the dominant position of state property, centralized management of the economy). And among other countries there are some whose constitutional systems with their particular features have influenced others, as for example, Belgium, Sweden, FR Germany, Italy and a number of others that the author mentions. Finally, there is a short comment on the Yugoslav constitutional system, whose basic features the author sees in the communal organization, the organization of the federation, the delegate-assembly system and the inauguration of social ownership and self-management; many of them original, some of these elements of the constitutional system have a certain influence on other systems.

RÉSUMÉ

INFLUENCE DE CERTAINS SYSTÈMES CONSTITUTIONNELS SUR LE DÉVELOPPEMENT DE LA CONSTITUTIONNALITÉ DANS LE MONDE

Dans une grande majorité de constitutions de par le monde on peut remarquer qu'il existe plusieurs grandes familles de systèmes constitutionnels que certains systèmes ont fondé, mais aussi tout un nombre d'autres systèmes ont agi par leurs institutions sur la formation de systèmes constitutionnels d'autres pays. L'auteur parle d'abord de cinq „grands" systèmes constitutionnels, à savoir: de la Grande Bretagne, des Etats Unis d'Amérique, de la France, de la Suisse et de l'URSS et expose succinctement certains éléments de ces systèmes qui ont eu la plus grande influence sur le développement de la constitutionnalité dans le monde. Dans le cas de la Grande Bretagne il s'agit d'institutions telles que le parlement et la cabinet, limitation du pouvoir monarchique, introduction de la responsabilité politique du gouvernement et autres. Les USA sont le pays avec la plus ancienne constitution écrite et en même temps la première fédération contemporaine; c'est aux USA que le principe de la séparation des pouvoirs est appliqué de manière la plus conséquente et que pour la première fois on ait introduit le contrôle de la constitutionnalité des lois. L'influence de la révolution française a été très grande à travers le monde; la France est le pays où, pour la première fois dans une république on ait introduit le système parlementaire; le système actuel parlementaire-présidentiel mixte est de même original. Le système suisse se signale surtout par l'application du système d'unicité du pouvoir et par l'application des formes de démocratie directe. L'URSS, en tant que premier pays socialiste au monde; a introduit tout un nombre de nouveautés dans l'organisation du pouvoir (système de soviets, fédération en tant que forme permettant la résolution de la question nationale) et dans celle de l'économie (la situation

dominante de la propriété d'Etat, gestion économique centralisée). Parmi d'autres pays aussi on en rencontre quelques uns dont les systèmes constitutionnels ont agi par quelques éléments sur d'autres, tel que de la Belgique, Suède, Allemagne Fédéral, Italie et d'autres, cités par l'auteur. En bref et pour terminer on parle du système constitutionnel yougoslave où l'auteur voit les principales caractéristiques dans l'organisation communale, l'organisation de la fédération, le système de délégation de l'Assemblée et dans l'introduction de la propriété sociale et de l'autogestion; originaux en bonne mesure, quelques uns de ces éléments du système constitutionnel ont exercé une certaine influence sur d'autres systèmes.

*Питер Е. Квинт,
професор Правног факултета, Универзитет Мериленд,
Балтимор, Мериленд, САД*

*Peter E. Quint,
Professor of Law, University of Maryland School of Law,
Baltimore, Maryland, USA*

THE SEPARATION OF POWER IN AMERICAN CONSTITUTIONAL LAW — PERSPECTIVES AND RECENT TRENDS

The text of the Constitution of the United States has remained largely unchanged from the late Eighteenth Century to the present(1). The longevity of the document affords a remarkable example of continuity; it also yields considerable difficulties when the text is applied in social, economic, and political circumstances not only unknown to, but also unimagined by, its authors. In some instances, for example, the courts have had to decide whether rights contained in the Bill of Rights should be interpreted to restrict methods of governmental intrusion that were unknown to the framers(2). In other cases, the courts have been urged to recognize individual rights that are not specified in the original document but have become socially important in the intervening years(3). In yet another context, courts have found that the integration of the national market and profound changes in industrial organization now justify federal control over matters that were once assumed to be internal concerns of the states(4).

In no area, however, has the ambiguity of the Eighteenth Century text led to greater uncertainty than in questions relating to the allocation of power between the legislative and executive branches. The framers followed Montesquieu in separating the departments of government by function, rather than according to social or economic class; this novel technique distinguishes the separation of powers of modern theory from the „mixed government” of the ancients. Adding a further measure of complexity, the framers provided that, in certain circumstances, one branch might check another in

(1) After the addition of the first ten amendments (Bill of Rights) in 1791, the other major addition to the Constitution was the adoption of the thirteenth, fourteenth and fifteenth amendments in the aftermath of the Civil War.

(2) *Katz v. United States*, 389 U.S. 347 (1967) (electronic surveillance).

(3) *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113 (1973) (abortion rights); *San Antonio Ind. School Dist. v. Rodriguez*, 411 U.S. 1 (1973) (education).

(4) *Wickard v. Filburn*, 317 U.S. 111 (1942); *NLRB v. Jones & Laughlin Steel Corp.*, 301 U.S. 1 (1937).

the performance of its assigned functions. The general purpose of this elaborate structure was to avoid an undue concentration of governmental power, the political danger most feared by the revolutionary generation.

Although the general purpose of the structure is clear enough, the spareness of the Eighteenth Century language produces ambiguity in practice because the dividing line between the powers of the legislative and executive branches cannot be clearly determined from the text. „All legislative Powers” granted by the Constitution, for example, are confided to Congress. Yet the president must „take Care that the Laws be faithfully executed” — an authority that may also imply a measure of policy-making power. Congress is authorized „to declare War”, but the president is the „Commander in Chief” of the armed forces. Where the declaratory power of Congress ends and the „Commander’s” power begins has been a prolific source of debate from Washington’s administration to the present.

Indeed, precisely how power should be allocated between president and Congress in a number of disparate areas has evoked vigorous disagreement from the earliest days of the republic. In the subjects raised and the nature of the positions taken, this debate continues in modern times much as it has in the past. Yet the forum in which the debate is carried on has shifted in a significant manner in recent years. The last two decades have seen a notable increase in the willingness of the judiciary to intervene in the great questions of the allocation of political power between the Congress and the president. The emergence of a more active judicial role in separation of powers disputes — following the increasing activity of courts in many other areas — has important implications which have yet to be fully understood.

Of course, from the early days of the nation the federal judiciary has devoted some attention to the allocation of power between president and Congress. Yet, in the main, previous consideration of these questions has been sporadic. For example, during the undeclared war with France in the late 1790s, the Court incidentally considered questions of congressional and executive war power in the course of deciding certain cases relating to the capture of ships at sea(5). In contrast, perhaps the greatest foreign policy issue of the early Federalist period, President Washington’s issuance of a statement of neutrality in the wars between England and France, was not considered by the Supreme Court(6). The crisis surrounding the War of 1812 yielded some disparate holdings on the scope of presidential power under congressional delegations(7). Thereafter, the Mexican-American War of the 1840s evoked incidental adjudications on the reach of executive po-

(5) *Bas v. Tingy*, 4 Dall. (4 U.S.) 4 U.S. 37 (1800); *Talbot v. Seeman*, 1 Cranch (5 U.S.) 1 (1801); *Little v. Barreme*, 2 Cranch (6 U.S.) 170 (1804). These cases indicated that Congress has the power to authorize a „partial” or „limited” war without specific declaration, and emphasized congressional control over the scope of limited war.

(6) See: A. Sofaer, *War, foreign affairs and constitutional power: the origins*, pp. 103—116 (1976).

(7) *Brig Aurora v. United States*, 7 Cranch (11 U.S.) 382 (1813) (sustaining delegation of authority to president to prohibit trade with any foreign nation that violates rights of neutral commerce); *Brown v. United States*, 8 Cranch (12 U.S.) 110 (1814) (general declaration of war does not authorize executive to seize enemy property present in the U.S. when war is declared). See also *Martin v. Mott*, 12 Wheat. (25 U.S.) 19 (1827) (president authorized to decide when danger of invasion is sufficiently exigent to justify calling forth militia).

wer (8), and President Lincoln's executive blockade of southern ports at the beginning of the Civil War was upheld in the Supreme Court(9). Yet as significant Supreme Court adjudications on the separation of powers in the mid-Nineteenth Century, these decisions remain relatively isolated. In general, the late Nineteenth Century was a period of modest presidential claims and congressional dominance. Adjudication of separation of powers issues during this period was rare, although industrial unrest did evoke one influential opinion upholding executive policymaking in terms that furnished support for later extensive executive claims(10).

The rise of the modern presidency was foreshadowed at the turn of the Twentieth Century when the United States entered the world stage as an imperial power. As the authors of the Federalist Papers foresaw, vigorous exercise of the war power tended to aggrandize executive authority; thus, for example, President Theodore Roosevelt, in his famous „stewardship theory”, asserted very broad power to act in instances in which Congress has not specifically prohibited the action(11). The actual creation of the modern presidency, however, was a product of the Great Depression of the 1930s, followed by the nation's entry into World War II. Broad executive power appeared indispensable in confronting the grave economic problems of the 1930s, and Congress therefore confided vast grants of discretionary authority to the president and other executive officials. Congress also created important new administrative agencies which exercised powers of economic control and combined elements of the legislative, executive and judicial functions. In the shadow of World War II — but before the war itself — the Supreme Court recognized greater independent presidential power over foreign affairs than it previously had acknowledged(12). With the coming of the war the roles of the president as executor of Congress's laws, and as commander-in-chief in his own right, tended to merge(13). When the war ended the new domestic apparatus of economic regulation remained largely intact, and the United States entered a period of „cold war” which many viewed as an extension of the crisis of the world war era. As such, it continued to evoke strong claims of unilateral power by the executive branch. Most notable were the president's dispatch of troops to Korea in 1950 and, later, the deepening American military venture in Indochina — also primarily an executive enterprise. It was also during this post-War period, however, that the Supreme Court, in what was then a rare intervention in separation of powers matters, invalidated President Truman's seizure of the nation's steel mills and reminded the executive that in domestic affairs, at least, Congress was the chief policy maker(14). Although

(8) *Fleming v. Page*, 9 How. (50 U.S.) 603 (1850) (additions to United States territory may be made by Congress or by treaty but not by executive decisions following conquest by military commander); *Mitchell v. Harmony*, 13 How. (54 U.S.) 115 (1851) (limitations on power of military commander to take private property in time of war).

(9) *Prize Cases*, 2 Black (67 U.S.) 635 (1862). Cf. *The Protector*, 12 Wall. (79 U.S.) 700 (1871) (Civil War commenced with executive's proclamation of blockade). For a case of the same period suggesting limits on the president's amenability to judicial process, see *Mississippi v. Johnson*, 4 Wall. (71 U.S.) 475 (1867).

(10) *In re Debs*, 158 U.S. 564 (1895); see also *In re Neagle*, 135 U.S. 1 (1890).

(11) T. Roosevelt, *Autobiography* (1916 ed.), 479—91, quoted in *Youngstown Sheet & Tube Co v. Sawyer*, 343 U.S. 579, 688 (1952) (Vinson, C.J., dissenting).

(12) *United States v. Curtiss-Wright Corp.*, 299 U.S. 304 (1936) (extra-constitutional foreign affairs power); *United States v. Belmont*, 301 U.S. 324 (1937) (international executive agreements).

(13) C. Rossiter, *Constitutional dictatorship* (1948).

(14) *Youngstown Sheet & Tube Co. v. Sawyer*, 343 U.S. 579 (1952).

this warning may have had some cautionary effect, executive claims and executive power remained generally strong in this period.

In many ways the extension of executive power in the post-War era reached its high point in the early 1970s during the administration of Richard Nixon. In this period executive claims of broad policymaking authority both in domestic and foreign affairs were extensive and in some instances unprecedented. It was also during this period, however, that courts began to move somewhat more vigorously to limit the claimed extent of executive power. Thus lower federal courts found that the executive's refusal to spend certain funds appropriated by Congress was an illegal attempt to exercise legislative authority. Moreover, the Supreme Court held that the executive was not empowered to undertake „domestic national security” searches without satisfying the warrant requirements of the Fourth Amendment (15). The Court also found that the executive could not call upon the federal courts to prohibit publications of the „Pentagon Papers” without appropriate legislative authority(16). Perhaps most notably, in a decision that led to President Nixon's resignation, the Supreme Court held that the president does not possess an absolute privilege of confidentiality that would allow him to withhold tape recordings of his conversations from a court in a criminal case — although the Court did recognize a presidential privilege to withhold information under certain circumstances(17). On the other hand, however, the Supreme Court assiduously avoided considering whether the American participation in hostilities in Indochina, without an explicit congressional declaration of war, lay beyond presidential authority.

At the same time that courts were acting to curtail certain claims of executive authority, Congress was taking similar measures. In the War Powers Act of 1973, for example, Congress sought to limit claims of presidential war-making authority and reassert its own constitutional power „to declare War”. In the Congressional Budget and Impoundment Control Act of 1974, Congress sought to coordinate its control over budgetary matters and expenditures by establishing a mechanism for the unitary congressional review of the budget and an institutional method by which the president could be required to spend appropriated funds. At the same time Congress sought to narrow the power previously delegated to the president over certain foreign assets in time of national emergency, and the president's statutory power to declare emergencies was subjected to procedural and other constraints(18). In the Sovereign Immunities Act of 1976, Congress enacted rules for determining the immunity of foreign governments from suit in United States courts; these rules replaced a system of ad hoc executive determinations that some claimed had been made on an unprincipled basis. Moreover, Congress imposed specific limitations on certain executive actions in foreign affairs(19), and forms of the so-called „legislative veto” were inserted in numerous statutes for the purpose of limiting executive authority undertaken under broad delegations of power or otherwise(20). Finally,

(15) *United States v. United States District Court*, 407 U.S. 297 (1972).

(16) *New York Times Co. v. United States*, 403 U.S. 713 (1971).

(17) *United States v. Nixon*, 418 U.S. 683 (1974). See discussion *infra*.

(18) *International Emergency Economic Powers Act* (1977); *National Emergencies Act* (1976).

(19) T. Franck & E. Weisband, *Foreign policy by Congress*, Ch. 2 (1979).

(20) For discussion of the legislative veto, see *infra*.

statutory and other limitations were imposed on the executive's control over the intelligence agencies.

Congressional attempts to restrain executive power have continued (albeit fitfully) from the mid-1970s into the present. Recently, for example, Congress has endeavored to regulate executive action in Central America and the Middle East. In contrast, however, there are significant indications that the *judicial* movement toward limitation of executive power has largely spent its force. In recent Supreme Court decisions considering presidential power, the executive's position has generally prevailed. In certain of these cases the Court has expanded its view of „implied” presidential powers while, in contrast, it has taken a rather circumscribed view of congressional authority under the „necessary and proper clause” when the allocation of power between the executive and Congress is at issue. In 1976 the Court held that a statute empowering officers of Congress to appoint certain members of a federal commission violated Article II, § 2, cl.2 of the Constitution, which grants primary appointment power to the president(21). More recently, the Court upheld a presidential claims settlement agreement with Iran even though the agreement was not specifically authorized by statute and was not submitted to the Senate for confirmation as a treaty(22). The Court has also recently interpreted laconic or ambiguous statutes in a manner that recognizes extensive power in the executive, even when the assertion of that power threatens individual constitutional rights(23). Moreover, in the case of President Carter's termination of the Mutual Defense Treaty with Taiwan — a treaty approved by the Senate — the Court found the dispute non-justiciable, thus allowing the president's unilateral action to stand(24).

Two recent cases illustrate with particular clarity the Supreme Court's renewed deference to presidential power. In the first of these, the court held that the president possesses absolute immunity from civil liability for unconstitutional or otherwise illegal actions(25). This case is the latest in a line of decisions involving former President Nixon that have required judicial reconsideration of the personal role of the president in the structure of American government. Viewed as a group, these cases suggest the slightly anomalous nature of the presidential office — in some ways a monarchical vestige in the scheme of republican government. In 1974, in a case that led to the resignation of President Nixon, the Supreme Court found that a sitting president was not absolutely immune from judicial process(26). According to the opinion, however, a president does possess a „constitutionally based” privilege covering confidential communications with his advisors, but this implied privilege must be balanced against the governmental or other interests favoring disclosure(27). In 1977, the Court followed the principles of the first Nixon decision and held that Congress had acted constitutionally in extending federal custody over all of Nixon's presidential pa-

(21) *Buckley v. Valeo*, 424 U.S. 1 (1976).

(22) *Dames & Moore v. Regan*, 453 U.S. 654 (1981).

(23) *Snapp v. United States*, 444 U.S. 507 (1980); *Haig v. Agee*, 453 U.S. 280 (1981).

(24) *Goldwater v. Carter*, 444 U.S. 996 (1979).

(25) *Nixon v. Fitzgerald*, 457 U.S. 731 (1982).

(26) *United States v. Nixon*, 418 U.S. 683 (1974). See n. 17 *supra*.

(27) The court went on to hold that the privilege did not prevail in the specific case, and President Nixon was required to transmit certain damaging tape recordings to the judiciary for possible use as evidence in a criminal trial.

pers; the government's interest in possession of the documents was found to outweigh the force of the president's privilege(28). In these cases, the subjection of the president to the ordinary processes of law was affirmed in opinions that conceded (without holding) that a special provision might be made for the president in some circumstances. The most recent *Nixon* case, however, reverses the general trend of those decisions by actually holding in a related area that the special role of the president prevails over what would otherwise be general legal obligations. In *Nixon v. Fitzgerald*, the Court found that the president is absolutely immune from tort liability for unconstitutional or otherwise unlawful acts undertaken within the „outer perimeter“ of his authority(29). Thus if the president orders an unconstitutional search and seizure or intentionally violates the first amendment rights of a critic, he is immune from liability for damages, although he remains subject to political retribution (including impeachment) and eventual criminal prosecution in extreme cases. Yet, as a practical matter, there may be no effective substitute for civil damage liability for such actions, and some argue that the result of the most recent *Nixon* case is to „(place) the President above the law. It is reversion to the old notion that the King can do no wrong“(30). As one isolated decision this case may not have important practical consequences. Nevertheless, it may portend a renewed emphasis on the personal privileges of the presidential office that could revise and weaken the general doctrine of the earlier *Nixon* decisions. Increasing insulation of the president as an individual from the ordinary requirements of law can have the effect of furthering unrestrained presidential policy-making through secrecy and lack of accountability.

A second recent case, *INS v. Chadha*, greatly favors presidential policy-making power in its continuing collisions with congressional authority(31). In an attempt to curb presidential and administrative power in the 1970s, Congress made extensive use of a device known as the „legislative veto“ — a type of statutory provision that subjects proposed executive action to the approval or disapproval of one or both houses of Congress or, in some cases, certain congressional committees. The main purpose of these provisions was to limit what the executive could do under broad delegations of authority and to allow Congress to respond to executive initiatives without being subject to the onerous burden of overriding a presidential veto. In a broad-ranging opinion, the Supreme Court declared the use of this device unconstitutional — apparently in all of its forms — on the ground that it was an attempt to legislate without affording an opportunity for a presidential veto and without observing the other procedural requirements of Article I, § 7 of the Constitution. The Court in this opinion adopted a mechanical or formalistic interpretation of certain provisions of Article I, and gave a narrow reading to Congress's power under the „necessary and proper clause.”

The effects of this decision will unquestionably be farreaching because a large number of important statutes contain legislative veto provi-

(28) *Nixon v. Administrator of General Services*, 433 U.S. 425 (1977).

(29) In contrast, other executive officers possess a lesser „qualified“ immunity only. See *Butz v. Economou*, 438 U.S. 478 (1978).

(30) 457 U.S. at 766 (White, J., dissenting).

(31) 103 S. Ct. 2764 (1983). See also *Process Gas Consumers Group v. Consumer Energy Council of America*, 103 S.Ct. 3556 (1983); *United States Senate v. F.T.C.*, 103 S.Ct. 2556 (1983).

sions. One immediate practical question is the extent to which the decision invalidates actions previously taken under statutes containing legislative veto provisions — either where no legislative veto was exercised or where a new executive regulation was issued after a prior regulation was vetoed. Another immediate question is whether the Supreme Court's opinion indeed extends — as its language suggests — to the legislative veto in all of its forms.

Questions relating to the long-range effects of this opinion are even more profound. One possibility is that, from fear of executive power unchecked by the legislative veto, Congress will begin to withdraw broad delegations and thus contract the scope of federal power in general. Another possibility is that Congress will find itself forced to delegate broad power to the president without the correlative ability to restrain executive policy-making. It is also possible, however, that Congress may be able to devise new arrangements that do not run afoul of the *Chadha* decision and yet generally re-create the effects previously produced by the legislative veto. Whatever the result, we see in the *Chadha* case that the judiciary has not only retreated from its tendency to impose judicial limitations on executive power, but has actually taken a significant step toward undoing *congressional* limitations on that power.

In retrospect, what appeared as a resurgence of congressional power in the mid-1970s now seems to have abated, to some extent, in the face of renewed executive claims and judicial decisions. Shifts in the relative ascendancy of presidential or congressional power are not unusual; indeed they are typical of American history. What is new, however, is the greater willingness of courts to engage in decisions allocating policymaking authority between the president and Congress and otherwise passing on separation of powers issues. The effect of this new factor is as yet difficult to evaluate. What began as an apparent willingness of the court to reinforce limitations on the executive branch in the early 1970s — a move widely heralded during and after the constitutional crisis of the Nixon period — now begins to take a rather different coloring as the court, still intervening in an active manner, has begun to favor executive claims and actually to undo congressional limitations on executive power. It is noteworthy, for example, that many of the statutes enacted in the 1970s for the purpose of restricting the president contain provisions for the legislative veto in one or another of its forms — provisions whose validity is now subject to grave doubt. The *Chadha* decision may consequently foretell the dismantling of these statutory limitations on executive authority. On the other hand, the court might avoid such a result by limiting the reach of the *Chadha* decision or by exercising other techniques of non-intervention. What is particularly interesting is that, to a greater extent than before in American constitutional history, the fate of the separation of powers between the president and Congress lies in the hands of the judiciary rather than in the hands of the political branches themselves.

This development raises particular problems in light of the sparseness and indeterminacy of the Eighteenth Century constitutional text. Where the judiciary invokes such a document as a source of law, it is inevitable that the courts's own judgment of what is an appropriate political structure will play an important role. It is noteworthy, for example, that a finding of

absolute presidential tort immunity is not based on specific constitutional language, but rather on the Court's judgment that the immunity is necessary for the effective operation of the executive branch. Likewise, the invalidity of the legislative veto is not clearly determined by the text but rather represents the Court's rethinking of what in the main have been a series of majoritarian political compromises.

As many have noted, where minority rights are threatened it may be justifiable for the judiciary to give specific meaning to an indeterminate text in order to protect those whose political power is not sufficient to protect themselves(32). But where constitutional adjudication involves the allocation of power between branches equally representative of the majority, this new trend in constitutional adjudication risks discarding solutions achieved by majoritarian political compromise and replacing them with quite different solutions found suitable by the judiciary without specific textual justification. The extent to which active judicial intervention of this sort can legitimately exist within a democratic framework — one of the great questions of judicial review — is thus raised renewed urgency and force by these recent separation of powers cases.

РЕЗИМЕ

ПОДЕЛА ВЛАСТИ У АМЕРИЧКОМ УСТАВНОМ ПРАВУ — ПЕРСПЕКТИВЕ И СКОРАШЊЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ

Подела власти у САД је често изазивала велике уставне расправе, јер разграничење између законодавне и извршне власти није јасно. У највећем делу тока америчке историје, судство је интервенисало само спорадично у разграничењу власти између председника и Конгреса, према Уставу. Међутим, почев од 1970. г., Врховни суд је нешто чешће доносио пресуде у споровима о подели власти. Иако су мишљења Суда у почетку овог периода ограничавала власт председника, његове новије одлуке показују тенденцију да фаворизују извршну власт, и један значајан низ случајева имао је за последицу слабење законодавних ограничења извршне власти. После кратког историјског прегледа аутор разматра ове скорашње правце развоја у пракси Врховног суда.

RÉSUMÉ

LA SÉPARATION DES POUVOIRS EN DROIT CONSTITUTIONNEL AMÉRICAIN — LES PERSPECTIVES ET LES TENDANCES RÉCENTES

La séparation du pouvoir aux Etats-Unis a fréquemment provoqué de grands discussions constitutionnelles, parce que les lignes de démarcation entre les autorités législative et exécutive ne sont pas claires. Pour la plupart de l'histoire américaine, la judicature intervenait seulement sporadiquement dans la délimitation du pouvoir entre le président et le Congrès, d'après la Constitution. Cependant, depuis 1970, la Cour suprême adjudicait les conflits de séparation des pouvoirs un peut plus fréquemment. Bien que les opinions de la Cour au début de cette période limitassent l'autorité présidentielle, ses décisions plus récentes tendaient à favoriser l'exécutive, et une rangée importante des cas échéants avait comme effet l'affaiblissement des restrictions législatives du pouvoir exécutif. Après un bref aperçu historique, l'auteur considère ces tendances récentes du développement dans l'adjudication de la Cour suprême.

(32) See, e.g. J. Ely, *Democracy and distrust* (1980).

*Шигеру Кидо,
професор Међународних односа на Правном факултету,
Универзитет Кобе, Јапан*

*Shigeru Kido,
Professor of International Relations,
Law Faculty, Kobe University, Japan*

THE ARTICLE 9 OF THE JAPANESE CONSTITUTION

1. One of the most salient aspects of the present Constitution of Japan, promulgated on the 3rd of November, 1946, lies in its pacifist character.

The second paragraph of its preamble states: „We, the Japanese people, desire peace for all time and are deeply conscious of the high ideals controlling human relationship, and we have determined to preserve our security and existence, trusting in the justice and faith of the peace-loving peoples of the world...”

Furthermore, the article 9 of the Constitution reads as follows:

„Aspiring sincerely to an international peace based on justice and order, the Japanese people forever renounce war as a sovereign right of the nation and the threat or use of force as means of settling international disputes.

In order to accomplish the aim of the preceding paragraph, land, sea, and air forces, as well as other war potential, will never be maintained. The right of belligerency of the state will not be recognized.”

We can find in modern history a number of constitutions and treaties which renounced aggressive war. Especially, major powers solemnly promised in the Paris Pact of 1928 to „condemn recourse to war for the solution of international controversies, and renounce it as an instrument of national policy in their relations with one another”. This noble declaration, however, lost much of its value, as the representatives of the powers claimed that the Pact did not impose any restriction on the right of each state for self-defense, and that it was in the competence of each nation to decide whether it was necessary to resort to war for self-defense or not. What makes the Japanese Constitution really unique in its stipulations is that not only it renounces war as a sovereign right of the nation, but also it prohibits maintaining of war potential and denies itself the right of belligerency.

In 1950's appeared among conservative circles new demands to revise the pacifist clause of the Constitution on grounds that it was forced

upon the Japanese by the Americans, and that it is too idealistic to match the reality of power politics. Besides, the post-war government, which has been almost incessantly in the hands of conservative party: the Liberal or the Liberal-Democratic, accepting the request by the U. S. government for Japan's rearmament, has established so-called self-defense forces and reinforced it steadily. It has employed for justification such argument that the power for self-defense does not correspond to the armed forces, nor war potential, the maintenance of which is prohibited by the article 9 of the Constitution. But this argument has by no means been accepted up to now by the overwhelming majority of specialists in the field of constitutional and public law, as will be commented later.

The definite gap between the pacifist clause of the Constitution and the reality of armed forces gives rise to one of the sharpest political controversies in our country(1). This paper aims to offer a rough sketch of the process of change in the attitude of the government, the courts and the public opinion, and to extend the writer's view on the notion of self-defense and the pacifist character of the Constitution.

2. To begin with, let us examine the theory which claims that the article 9 was, like the other democratic parts of the Constitution, forced upon the Japanese by the Americans. It is true that the draft of the Constitution was presented to the Japanese government by the General Headquarters (GHQ), i. e. the supreme organ of the U.S. occupation army, based on so-called MacArthur Note(2). But some evidences are presented that the idea of pacifist clause of the draft was first proposed by the Japanese Prime Minister Shidehara to General MacArthur, the Supreme Commander(3). The full process of draft making is not yet clear, and we cannot definitely say who was the real initiator of the article 9.

This writer does not think the „forced constitution” theory well-grounded for several reasons. Firstly, the pacifist clause of the Constitution, even if it were foreign in origin, had deep roots in the spirit of Japanese people at that time. After the severest war, they hated from the bottom of their heart the militarism which led them to such a disaster, and eagerly wished to denounce the war completely. No politicians could speak or act otherwise. A commentary of the Constitution published by the Government in 1946 asserts, „we stand at the decisive crossroad of increasing the possibilities of war or eliminating the causes of war. Well acquainted people are really anxious that if the civilization could not eliminate the war, then war would eliminate the civilization(4)”.

Secondly, extending our scope, we can ascertain that the Japanese Constitution was a product of the World War II, rather than an idea of this or that person. The war was essentially fought between the democratic forces and the fascist forces, and the victory of the former led to the establishment of democratic principles all over the world. Thirdly, it was

(1) As for the standpoint of each political party in the controversy, see *The Article 9 of the Constitution: It's Time now to Think about Peace again*, Yuhikaku, 1983, pp. 103—119.

(2) For the English text, see *ibid.*, p. 8.

(3) Cf. M. Hasegawa, *Modern History of the Constitution*, Vol. I, Nihonhyoronsha, 1981, pp. 170—176; H. Tanaka, *Memorandum on the Formulating Process of the Constitution*, Yuhikaku, 1979, pp. 91—100.

(4) Cited from E. Hisada, „Historical Significance of the Article 9 of the Constitution” *Horitsu Jihō* (Periodical Review of Law), Vol. 51 No. 6 (1978 May), p. 13.

precisely the U. S. which forced Japan to re-arm itself after the 1950's. It seems strange that those people who stand most loudly against the „forced constitution” are most obedient to the U. S. political guidance.

At the time of constitution making, the Government explained clearly that it renounced every kind of war, including the war for self-defense. In 1946 a communist member of the Diet, S. Nozaka asked the Prime Minister S. Yoshida at the plenary session of the House of Representatives, „the war for self-defense is legitimate everywhere, and we do not need to renounce it, do we? Yoshida answered, „I think it is harmful to recognise such a logic. It is an obvious fact that most of wars in modern time have been fought in the name of national self-defense. And' so, recognition of the right of legitimate self-defense often leads to war.”

Then, the cold war began to take shape in Europe and Asia during the last years of 1940's, and the U. S. policy toward Japan was radically changed. In the New Year's message of 1950, General MacArthur said, „we can never interpret the article 9 as totally denying the inviolable right of Japan for self-defense.” As the Korean War broke out in the same year, MacArthur guided the Japanese government to build up a new police reserve corps consisting of 75,000 personnels. In 1951, Japan recovered its independence by the San Francisco Peace Treaty, on condition that it would conclude the Mutual Security Treaty with the U. S. The Police Reserve Corps changed its name to Security Force in 1952, and to Self-Defense Force in 1954, accompanying expansion in number and equipment.

The Government has changed its interpretation of the article 9 in a clumsy way. At the parliamentary session in 1954, they explained that „it will naturally be permitted to use force to defend the nation's very existence”, and so, „if the right of self-defense is permitted, it is not against the Constitution to maintain such a force that is within the limit allowed for self-defense(5)”. It was no wonder that the „limit” was really indefinite. At first it was said that the „war potential” stipulated in the article 9 meant ability to fight out a modern warfare, and the self-defense force should therefore be below that level. But later they came to say that for the effective self-defense the ability to cope with any contingency was needed. In 1956 Prime Minister Kishi even claimed that in principle it was not necessarily unconstitutional to have nuclear weapons.

Japanese armed forces have grown up rapidly, especially responding to the strong pressure from the U. S. Reagan Administration. Land force has 180,000 personnels in 1982, sea force 40,000 with 70 large vessels, and air force 45,000 with 400 aircrafts. Military expenditures of Japan rank the 7th in the world, and its armed forces are the strongest in Asia except the Soviet Union and China.

3. Now, let us see the influence of such growth of „war potential” to the courts of justice, public opinion and the opinion of specialists of public law.

The Japanese Constitution has provisions as follows:

(5) Such phrases in the article 9 as „as means of settling international disputes” or „in order to accomplish the aim of the preceding paragraph” were sometimes used to justify the new interpretation. As for the argument for and against it, see T. Kobayashi, *The Article 9 of the Constitution*, Iwanami Shinsho, 1982, pp. 46—47.

Article 81. The Supreme Court is the court of last resort with power to determine the constitutionality of any law, order, regulation or official act.

Article 98. This Constitution shall be the supreme law of the nation and no law, ordinance, imperial rescript or other act of government, or part thereof, contrary to the provisions hereof, shall have legal force or validity.

Despite of these provisions, Japanese courts are generally not active in reviewing constitutionality of laws and governmental acts. There have been only few active decisions concerning the article 9, and all of them at the district court level. The first and most famous decision in this regard was that of the Tokyo District Court in March 1959, concerning the Sunagawa Affair, which judged that „the authorization of stationing of the U. S. forces in our country, no matter to whom the right of command belongs, or whether the U. S. forces are obliged to take the actual operation or not, amounts to the maintenance of war potential which is forbidden by the paragraph 2, article 9 of the Constitution, and hence the existence of the U. S. forces stationed in our country is impermissible under the Constitution.”

On the other hand, the Supreme Court reversed and remanded the above decision in the same year, on the ground that „the Japanese-American Security Treaty must be regarded as having a highly political nature which possesses an extremely important relation to the bases of the existence of our country as a sovereign nation. The legal decision as to unconstitutionality of its content is not adaptable to review by a judicial court. Accordingly, it falls outside the right of judicial review by the courts, unless there is clearly obvious unconstitutionality or invalidity.”

After this decision by the Supreme Court, almost all decisions at every level concerning the article 9 have been influenced by the „act of state” theory (6), and avoided substantial judgment about it. There appeared a few exceptions, the most important of which was the decision of Sapporo District Court in September 1973 concerning the Naganuma Affair. The decision rejected the stand of defendant (the State) based on the „act of state” theory, by saying that „the concepts of a matter being of a highly political nature or concerned with the fundamentals of government are very vague. If one excludes some act of the government from the scope of judicial review by relying on such a vague concept, one might lead the way to closing the doors of the court to people asking redress from the blunders of the government.” It reached the conclusion that, „on the basis of the organization, scale, equipment and strength of the Self-Defense Forces, they clearly amount to the armed forces and fail within the meaning of the term of war potential maintenance of which is prohibited by Article 9, Paragraph 2 of the Constitution.” Again, this decision was flatly reversed by the higher court, relying upon the „act of state” theory. The majority of the constitutional lawyers is strongly critical of

(6) Concerning the „act of state” theory which imposes grave restrictions on the judicial review of governmental acts, the opinion of the academic circle is divided into two parts: for and against it. The part for that theory is also divided into two: the one supports the theory as an abstract and general principle, while the other takes it restrictively and judges its relevance for individual case.

such a tendency of the court to evade the judicial judgment easily, as abandonment by itself of the inherent power to determine the constitutionality of law.

While the courts as a whole have shown an equivocal attitude toward the ambivalence between the Constitution and the political reality, similar trend could be seen in the public opinion. In 1946, 70% of the people supported the complete renunciation of war, and only 5% were opposed to the waiver of the right for self-defense. After the Korean War the atmosphere changed, and in 1952 30% supported re-build up of forces unconditionally, 24% conditionally, while only 26% opposed it. In 1956, 32% of the people supported the Self-Defense Force positively, 26% acquiesced in its existence, but at the same poll, 42% opposed the revision of the article 9 of the Constitution. The attitude to support the Self-Defense Force and the article 9 simultaneously has recently grown more distinct. In 1978 those who supported the status quo of the Self-Defense Force came up to 57%, and those who wanted to see it reinforced gained 19%, while those who were against the revision of the article 9 attained to 82%, leaving those who supported the revision at 15%. These changes seem to reveal that the majority of people accepts the interpretation of the article 9 by the government, on one hand, but it expects the article to work as a drag (a brake) against endless growth of military forces in this country, on the other hand.

In contrast to the public poll, the opinion of the specialists is far more consistent. A Japanese law journal sent questionnaires in 1981 to the members of the Japanese Association of Public Law, who numbered 873, and received 418 answers. 71.3% of the respondents thought that the existing Self-Defense Force was against the Constitution, only 26.8% took it constitutional. 59.9% was for the reduction or abolishment of that Force, 16.7% for the status quo, and 16.7% for its reinforcement. Those who were for the revision of the article 9 occupied only 18.9%, while those against the revision reached to 78.7%(7).

4. In conclusion, two questions may be briefly discussed here. The first question is: how to consider the notion of the self-defense beyond the scope of legal interpretation? (a) As the Prime Minister Yoshida once said, most of wars in modern time have been fought in the name of national self-defense, as well as all the national armies claim themselves to be for the self-defense. It may be quite difficult to have a reasonable and comprehensive definition of self-defense. (b) If we try to lay down a tolerable definition of that notion, we should at least take into consideration the differences of size of nations and of their concrete situations. Things may appear quite differently for a small or medium size country which has been under the constant military pressure from a big country, and for a big country with great economic interests abroad to be defended if necessary. (c) As it is well known, the Japanese Self-Defense Force has been closely linked to, or more exactly has constituted an essential part of the U. S. world strategy. It will make the definition of self-defense quite senseless if we include in it the armed forces attached to the military bloc.

(7) *Horitsu Jihō*, Vol. 53 No. 6 (1981 May), pp. 59—66. It should be noted that not a few of them think that, while the Constitution prohibits to maintain any war potential including self-defense force, it does not deny the very right of self-defense itself.

The second question is: do we agree with the often voiced opinion that the article 9 of the Constitution is utopianistic and groundless? The answer of this writer to that question is negative. (a) No country is more vulnerable than Japan to a military attack. Nearly half of its population of 118 millions, as well as almost all the industrial nerve centers is concentrated in a rather narrow belt along the Pacific coast of the main island. Moreover, production and transportation system, being highly organized and automatized, is very weak against outer shock, as it is called „a castle of glass.” It depends for nearly 70% of the cereals and almost all the raw materials on foreign countries. A country in such conditions can keep its peace and security never by military means, but only by getting rid as much as possible of the seeds of conflict from the world political and economic structure. (b) Japan is, in that sense, an extreme case, but not an exception. In this age of nuclear overkill, military strength cannot guarantee full safety to any single country. More than 500 billion dollars are yearly spent for military purpose in the world, and the sense of security decreases year by year. And it is precisely the illusion we inherited from the 19 century that our security should and could be obtained by military means, which has brought us to the brink of holocaust. (c) It is all the more true now to say that „if the civilization could not eliminate the war, then the war would eliminate the civilization.” And any move which pulls us out of the present mad situation should be called rational and realistic. We have to re-evaluate the article 9 of the Japanese Constitution as a foresighted gift from the victims of the War, instead of labelling it utopianistic or groundless. Non-aligned and unarmed Japan would be an important trigger for radical change of the world leading to the survival of mankind.

РЕЗИМЕ

ЧЛАН 9. ЈАПАНСКОГ УСТАВА

Једна од најважнијих особина садашњег јапанског устава је његов пацифизам. Чл. 9. тога устава забрањује Јапану поседовање оружане силе. Упркос таквој уставној одредби савремени Јапан је развио оружане снаге. То је довело до расправе о тумачењу и примени чл. 9. јапанског устава.

Постоји мишљење које тврди да је садашњи устав наметнут Јапану за време окупације. Историјским истраживањем се, међутим, не може утврдити да је предлог чл. 9. устава потекао од окупационих власти. Његово увођење су предложили сами Јапанци и оно је одговарало тадашњем расположењу јавнога мњења.

Педесетих година је извршина власт променила однос према питању оружаних снага и приклонила се учењу о праву државе на самоодбрану, као оправдању за њихово увођење и развијање.

Врховни суд Јапана је по чл. 81. устава овлашћен да цени уставност закона. Међутим, Врховни суд је у више наврата одбио покушаје нижих судова да развој јапанских оружаних снага огласе неуставним са становишта чл. 9. устава.

Испитивање јавнога мњења показује противречне тежње: Јапанци се изјашњавају у прилог јачања самоодбране, али не желе измену чл. 9. устава. Друкчије је, међутим, мишљење правних стручњака, који у ве-

ћини сматрају да развој снага самоодбране није у складу са чл. 9. устава. Писац се изјашњава у прилог чл. 9. устава, који сматра поклоном жртава рата и мисли да би несврстан и ненаоружан Јапан највише допринео светском миру.

RÉSUMÉ

L'ART. 9. DE LA CONSTITUTION JAPONAISE

L'une des caractéristiques les plus importantes de la Constitution japonaise actuelle est son pacifisme. L'art 9. de cette Constitution interdit la possession de la force armée au Japon. Nonobstant d'une telle disposition constitutionnelle le Japon contemporain a développé ses forces armées. Le fait a provoqué les discussions concernant l'interprétation et l'application de l'art. 9. de la Constitution japonaise.

Une opinion soutient la thèse que la Constitution actuelle a été imposée au Japon pendant l'occupation. Par les recherches historiques cependant il n'est pas possible de prouver que le projet de l'art. 9. de la Constitution a été l'effet des pouvoirs d'occupation. Son insertion a été proposée par les Japonais eux-mêmes et correspondait à l'opinion publique de l'époque.

Aux années cinquantes le pouvoir exécutif avait changé de l'attitude par rapport à la situation des forces armées et s'inclinait à la doctrine de la légitime défense de l'Etat, comme à une justification de l'introduction et du développement des forces armées.

Selon l'art. 81. de la Constitution la Cour Suprême du Japon est autorisé à statuer sur la constitutionnalité des lois. Mais la Cour Suprême a refusé à plusieurs reprises les tentatives des cours subordonnées prétendant qu'en vertu de l'art. 9. de la Constitution le développement des forces armées japonaises était inconstitutionnel.

L'examen de l'opinion publique démontre des tendances contradictoires: les Japonais se prononcent en faveur du renforcement des forces de la défense, mais ils ne veulent pas la modification de l'art. 9. de la Constitution. Différent est cependant le sentiment de la majorité des experts juristes qui sont d'avis que le développement des forces de la défense est incompatible avec l'art. 9. de la Constitution. L'auteur s'exprime en faveur de l'art. 9. de la Constitution, le considérant être le témoignage de gratitude aux victimes de la guerre, étant convaincu qu'un Japon non-aligné et désarmé pourrait contribuer au maximum à la cause de la paix mondiale.

*др Димитрије Кулић,
професор Правног факултета у Нишу*

РЕВОЛУЦИЈА И ФЕДЕРАТИВНИ ПОРЕДАК

Стварање Југославије као савезне-федеративне државе и заједнице био је незаобилазни и готово једини пут за успешан исход народно-ослободилачког устанка и револуције, за решење класног и националног питања у Југославији.

Изградња савезне државе, као федерације уједињених малих народа Југославије, значило је искуство свих малих народа, да разједињени, усамљени и испарцелисани у оквиру својих уских националних граница, у борби за заштиту од великих држава, не би могли да обезбеде себи сигурност, интегритет и просперитет и лако и брзо постали би плен сваке веће силе.

У окупираној Европи, у току фашистичке окупације за време другог светског рата, услови за самосталну одбрану сваког појединог народа Југославије, поготову, били су изузетно тешки, нарочито ако се има у виду, да је концепт окупације Југославије био заснован на разједињавању југословенских народа, на њиховом међусобном супротстављању, сејању национализма и националне мржње, као повољног услова по окупатора да окупиране народе савлађује и држи у покорности.

Класно и национално ослобођење и национална еманципација југословенских народа нужно је подразумевала промену носилаца власти, промену класних односа у структури новог друштва и будуће државе, без којих, нити питање власти, нити национално питање не би могли бити решени.

Политичко решење националног питања, према томе, могло је бити решено искључиво и само на промењеној класној основи, на питању власти, као првом и основном питању револуције, у оном смислу, како је Маркс истицао да „ни Мађар, ни Италијан, ни Пољак, ни Ирац, не могу бити слободни док радник буде роб”.

Ова Марксова мисао је толико пута потврђена у историји социјалистичких револуција које су после њега уследиле и које су остварене. Ово је потврдила и наша револуција.

За осиромашене, пауперизоване народе Југославије, никаква национална заједница није могла значити, нити данас може значити, ако би радни човек било које националности и даље био стављен у ропске — експлоататорске односе у каквим су били народи Југославије у бившој држави. Зато је чин самоопредељења у Југославији остварен на пи-

тања класне борбе, на решењу питања власти као одлучујућег питања револуције, без чијег решења не би могло бити решено ни национално питање. На тој класној основи борбе за власт радног народа у Југославији успоставља се револуционарни федеративни поредак, као услов како за ослобођење земље, тако и за решење националног питања.

Приступајући југословенској револуцији за ослобођење од окупатора, за стварање југословенске федерације, југословенски народи су својим припадништвом оружаног борби остварили чин самоопредељења. Самоопредељење југословенских народа је значило како борбу против свих окупатора, тако и борбу против свих националистичких структура које су се супротстављале југословенском револуционарном федеративном поретку и које су кроз програм Хитлерове Немачке настојале да цепају Југославију и да је националистички разједињују.

Револуционарни услови ослободилачког рата у Југославији и по облику и по садржини били су адекватан и оригиналан чин самоопредељења. Ти услови захтевали су кад то друкчије није било могуће у „плебисцитарном“ и класичном „гласачком“ смислу да се ово уставно право човека оствари, да се оно изрази као револуционарни чин приступања југословенској револуцији и ослободилачкој борби, када народ устаје и када ово право народ сам себи даје.

Овај пут стварања југословенског револуционарног као федеративног поретка на основу којег је у процесу револуције и народноослободилачког устанка вршено уједињавање југословенских народа у нову федеративну државу, потврдило је оригиналност револуције и стварање југословенске социјалистичке државе, која није настајала нити из претходне буржоаске унитарне државе која је била срушена чином окупације, нити из неке претходне конфедеративне заједнице или било какве државне заједнице. Нова социјалистичка држава није настајала из државе. Она је настајала и стварана из друштвеног бића — из народа.

Југословенска савезна држава је створена у току револуције на основу једног новог односа између народа, једног револуционарног поретка који се још у револуцији и народноослободилачком устанку конституисао у федеративну структуру и федеративни поредак, будући да је и сама револуција изражавала свој федеративни симисао и садржај.

Грађен на федеративном принципу, револуционарни поредак наоружаног и ненаоружаног народа остваривао је задатак и премису револуције на тај начин, што се сваки народ у Југославији за своје ослобођење није изоловао и националистички затварао и одвајао, и што се за своје ослобођење и за успостављање власти на територији своје републике односно покрајине борио и за ослобођење свих југословенских народа, као што су се и сви други југословенски народи борили за ослобођење сваког од њих. Ослобођење свога народа од фашизма и решење националног питања сваког појединог народа, било је условљено ослобођењем других народа и решавањем националног питања других народа Југославије. То је био услов и програм југословенског револуционарног — федеративног поретка који је превазилазно противречне односе међу нацијама у Југославији, што је био једини услов за победу и за постојање данашње југословенске федеративне државе. Наша револуција је превазилазила националистичке, националносепаратистичке и егоистичке позиције за парцелизацију оружане и политичке борбе у на-

ционалним оквирима, у којој би борби сваки народ засебно и одвојено организовао своје националне војске, борбу за власт и национално ослобођење.

Националистичка и сепаратистичка платформа оружане борбе ишла би само на руку контрареволуцији. Организована контрареволуција на подлози национализма лакше би могла да уноси неповерење у издешен, усамљен и неорганизован отпор, неголи кад је он уједињен, повезан као јединствен. Фетишизација и идеологизација ослободилачке борбе сваке нације посебно и одвојено у току револуције криле би у себи потенцијалну опасност да се класна борба за власт подреди само тзв. „националним интересима“, чиме би се изгубио класни као основни смисао социјалистичке револуције. Национални проблеми и национални односи па и национално питање у Југославији у процесу револуције се, при томе, нису могли бранити националистички.

У томе смислу, Титова визија братства и јединства дубоко је у себи садржавала узајамну повезаност југословенских народа у целини и остваривање југословенске револуције као целине. То је био марксистички приступ, смисао и појава специфичног пута југословенске револуције. Федеративни састав југословенског револуционарног поретка, био је пут и облик настајања нове југословенске државе као федеративне државе у којој су дефинитивно брисане разлике и поделе нација на угњетачке и угњетене, на привилеговане и потчињене.

Услови и потребе револуције у заједничкој борби за власт, зато, налагали су да се војнички, стратешки и тактички потези и активности револуције према потреби „селе“ из једног у други део Југославије, да се војнички-ослободилачки и револуционарни састав и поредак наоружаног народа пребацује из једног дела у други део Југославије, из једне покрајине у другу. Југославија је била једно јединствено подручје револуционарне борбе на којем су све националности заједно, екстериторијално и интернационалистички стварале нову Југославију. То је, у ствари, и био процес уједињавања југословенских народа.

У таквом концепту и току стварања југословенског револуционарног као федеративног поретка, овај поредак је нужно био сукобљен са национализмом, као основном идејном платформом фашизма и класног непријатеља. Зато национализам у току револуције и народноослободилачког устанка није могао да нађе место у револуционарном поретку.

Национализам и шовинизам нису никада ни били карактеристика нације, нити је национализам био интерес било које нације. Национализам је увек био производ одређених структура, политичког шпекулисања и своју подлогу је имао не на националном него пре свега на класном, групном или појединачном интересу. Национализам је ницао на хегемонији, на затварању и изолацији народа од народа и на манипулисању народом ради одређених интереса.

У колико су национализам и шовинизам добијали шире размере, онда је то увек била последица смишљеног и организованог утицаја одређених структура, које су пропагандом и другим средствима само за одређено време могли да утичу на свест и вољу појединих слојева, међу којима су ширили национализам и тиме стварали шовинизирану хистерiju. У ствари, национализам и шовинизам су били средство сопствених слабости њихових заговорника. Зато је социјалистичка револуција

у Југославији нужно морала да руши сваку националистичку појаву и њене носиоце.

Социјалистичка револуција у Југославији, према томе, ни национално питање није могла решавати националистички. Револуција у Југославији је, истина, још на своме почетку имала визију будуће федеративне заједнице на подлози постојања различитих народа и народности, које су у новој федеративној држави требало да остваре свој национални територијални интегритет и просперитет.

Међутим, револуционарни процес у Југославији није вођен на нацији нити преко нације. Нова југословенска држава је као федеративна заједница створана на питању власти као основном питању револуције и народноослободилачког устанка. Социјалистичка Југославија је створана кроз народноослободилачке одборе, као специфичне југословенске револуционарне комуне и као истинске народне власти. То је био услов и снага револуције, која је победила и која је могла да окупи тако бројне и различите народе и народности, да их уједини и усмери кроз заједничку борбу за решавање и њиховог националног питања. За социјалистичку револуцију у Југославији и за њен поредак није било битно, нити је то уопште било значајно да ли је појединац, који је добровољно приступио устанку и револуцији, припадао овој или оној нацији. За народноослободилачки устанак и револуцију било је битно какав је однос човека према устанку и револуцији. Било је битно како се он политички опредељивао, да ли је био за власт радничке класе и осталих радних слојева који се кроз народноослободилачки фронт заједничко боре за стварање социјалистичке државе, или је био против тога. У настајању народне власти и у стварању југословенског револуционарног као федеративног поретка међу припадницима тога поретка националне разлике нису имале битан утицај.

Југословенски народи су се удружили у Федерацију не само ради заштите у ратним условима као заједничког интереса за одбрану од фашизма, него и за успостављање таквог федеративног система који је требало уједињеним народима у послератном развоју да обезбеди миран будући бољи живот и просперитет сваког појединог народа и Југославије као целине. Тако је југословенски федерализам настајао и као императив будућег заједништва и као његов услов.

Социјалистичке републике и аутономне покрајине у Југославији нису створане за конзервацију и зачување нације и националног. Социјалистичке републике и аутономне покрајине стварне су и за превазилажење нација и националног. Оне су створане и за превазилажење противречности међу њима, за њихово све веће зближавање у сваком погледу и посебно у будућности, за изградњу истинског хуманизма, братства и човекољубивости у заједничком напору чувања и јачања битно — водеће улоге радничке класе, изградње слободног заједничког демократског као федеративног поретка.

Стварање сваке поједине социјалистичке републике и аутономне покрајине је, у ствари, био услов и плод југословенског федеративног феномена. Свака поједина република и аутономна покрајина су резултат и садржина федеративног чина југословенске револуције и будућности сваке од њих у југословенској федерацији, а не неке посебне изоловане и отуђене структуре која је „саму себе“ стварала и ствара. У том сми-

слу, југословенски федерализам још у своме почетном облику кроз стварање револуционарног-федеративног поретка, па и касније, није био, нити је могао бити израз и облик сепаратног или било каквог апстрактног национализма, нити збир различитих национализама.

Југословенски федеративни револуционарни поредак био је од утицаја за изградњу савременог политичког система СФРЈ. У том смислу, говорећи о савременом политичком систему Југославије академик Јован Борбевић каже:

„Политички систем Југославије није националистички ни у романтично народњачком ни у националистичком југословенском смислу. Федерација се све више конституише као добровољно уједињење суверених народа и као југословенска заједница радног народа. Таква федерација мора да превазилази и републички национализам и сваки облик интегралног националистичког и квазинационалистичког југословенства“(1).

Федеративни карактер југословенског револуционарног покрета је незаобилазана компонента за савремени и будући развој југословенске федерације.

SUMMARY

THE REVOLUTION AND THE FEDERAL ORDER

The Yugoslav federal state was created during the socialist revolution on the basis of a new relation between peoples — a revolutionary movement which in the people's liberalization uprising and revolution constituted into a federal structure and federal order. This was the marxist approach in the sense and form of a specific road of the Yugoslav revolution, the road and form of the creation of the new Yugoslav federal state.

The act of self-determination in Yugoslavia was realized on the question of class struggle, on the solution of the question of power as the decisive question of the revolution. On that class basis of the struggle for power of the working people of Yugoslavia the revolutionary order as a federal order was established.

Joining the Yugoslav revolution for the liberation from the occupiers, for the creation of the Yugoslav Federation, the Yugoslav peoples, with thier joining of the armed struggle, have realised the self-determination of liberation, when the people uprise and when they give this right to themselves.

Tito's vision of brotherhood and unity held deep within it the mutual link of the Yugoslav peoples in the Yugoslav-revolutionary federal order and revolution as a whole.

The creation of every particular republic and province was, in effect, the condition and result of the Yugoslav federal phenomena, the result and content of the federal act of the Yugoslav Federation, and not some separate, isolated, alienated structure, which creted and creates „itself“.

The creation of our socialist republics and provinces was not for conserving of nations, but also for surpassing the contradictions among them, for thier getting together and uniting in the development of a democratic self-management order.

(1) Јован Борбевић, *Политички систем*, Савез удружења правника Југославије, 1967, стр. 458.

RÉSUMÉ

LA RÉVOLUTION ET LE SYSTÈME FÉDÉRATIF

L'Etat fédératif yougoslave a été créé au cours de la révolution socialiste sur la base d'une relation nouvelle entre les peuples, sur la base d'un système révolutionnaire qui s'est constitué en structure fédérative et en système fédératif déjà au cours de l'insurrection de libération nationale et de la révolution. C'était une approche marxiste, le sens et l'émergence d'une voie spécifique de la révolution yougoslave, la voie et la forme de la parution de nouveau Etat fédératif yougoslave.

L'acte de l'autodétermination a été réalisé en Yougoslavie sur la question de la lutte des classes, solution du problème du pouvoir en tant que problème décisif de la révolution. C'est sur cette base de classe de la lutte pour le pouvoir du peuple travailleur de Yougoslavie qu'a été établi le système révolutionnaire en tant que système fédératif.

Adhérant à la révolution yougoslave pour la libération des occupants, pour la création de la Fédération yougoslave, les peuples yougoslaves ont réalisé, par leur participation à la lutte armée, l'acte d'autodétermination et de libération, lorsque le peuple se soulève et qu'il s'octroie lui même ce droit.

La vision de fraternité et d'unité de Tito contenait profondément en soi le rattachement mutuel des peuples yougoslaves en un système révolutionnaire fédératif yougoslave intégral et révolution en tant qu'intégrité.

La formation de chaque république et province à part était en réalité la condition et le résultat du phénomène fédératif yougoslave, résultat et contenu de l'acte fédératif de la fédération yougoslave et non d'une structure à part, isolée, aliénée, qui s'est créé et se crée „elle même”.

La création de nos républiques et provinces socialistes n'a pas été faite pour conserver les nations, mais aussi pour surmonter les contradictions entre elles, pour leur rapprochement et unification dans l'édification du système autogestionnaire démocratique.

Салвадор Марија Лосада,
 председник Латиноамеричког удружења за уставно право,
 први потпредседник Међународног удружења за уставно право

Salvador Maria Lozada,
 President, Latin American Association
 of Constitutional Law; First Vice President,
 International Association of Constitutional Law

FEAR AND THE LAW IN LATIN AMERICA

„The first and great commandment is, Don't let them scare you". Elmer Davis (1890—1958)

1. *The frightened ones and their fear*

In countries shaken by political instability — normal source of military dictatorship — fear is one of the most outstanding causes to obstruct the working of law.

As it paralyzes individual human behaviour, fear also paralyzes certain social behaviours, particularly those apt to put in action the due process of law when is at stake the relation between rulers and ruled, the mighty and the mean, the have and the have not, the Establishment and the Dissenter.

Who is afraid of power? Obviously, the powerless, those far from the protective radiations of power, that is the bulk of population. Among them are those who suffer economic oppression or deprivation from domestic landowners or local big business and those who are abused for their intention to participate in political life or in labour union activities. The educated segment of society has their scared ones: teachers, professors, artists, scientists and other members of the *intelligentsia*, bishops, priests, nuns, religious and civic leaders committed to the poor and to human rights; even judges and journalists. Why are they afraid? Simply because to challenge the absolute power of dictatorships — and sometimes that of their economic allies punished in many Third World countries with murder, torture and prison. University students, newsmen, political dissidents, religious leaders, human rights and labour union activists are murdered, tortured or imprisoned for long periods without any kind of process. Thousand are murdered with premeditation and thousand murdered by

„mistake” or uncontrolled excess of murderous zeal. Thousand are murdered officially and thousand crypto-officially; some by apparent Government killers and some by unconvincingly disguised Government killers. Death is applied not like *ultima ratio* of the struggle for power, but like the first, superficial, practical and most available political resource.

The rulers usually tell their audiences that they act in defense of National Security, Sovereignty (never remembered when multinational corporations interfere in fundamental economic decisions), Law and Order and West Christian Civilization (forgotten when bishops, priests and nuns are murdered because of their basic fidelity to the Gospel's values). In fact, they have organized — consciously or unconsciously — an informal and invisible Ministry of Fear much more real than Mr. Graham Greene's imaginary creation.

This Ministry of Fear fabricates its own specific products. It produces tamed political parties that pretend to believe in „partial” or „limited” democracy under military rule. It produces docile judges who do not „meddle” in the forbidden areas of society: reservations of arbitrary power and lawless force. It produces bishops and priests confined to „spirituality” without any active relation with earthly conflicts and issues like political murder, torture and economic oppression. It produces newspapers and mass media that show an unreal, mutilated or expurgated version of internal and foreign affairs. It produces „tidy” universities devoted to the technical and ideal aspects of reality, in whose class rooms the real conflicts of society and the burning issues of politics and economics are never mentioned.

2. Ways of Fear

2.1. Absolute Power

The *Coup d'Etat* extinguishes democratic government and establishes a military dictatorship. That implies vanishment of Legislative Power, Parliament or Congress. From then on the laws are not made any more by people's representatives, elected politician under the influence and the control of their fellow citizens. Now the laws are made by the military in power. The idea of division of power, the idea of check and balance, the possibility of a parliamentary investigation on executive activities; all this is vanished too.

Also disappear independence of the Judiciary. The military and only the military appoints all judges.

The *Coup d'Etat* is made — rhetorically — to terminate a „faulty” democracy in order to establish a „true” democracy, but as a matter of fact the military government tends inexorably to become an absolute government. And Lord Acton's axiom works strictly: „Power corrupts and absolute power corrupts absolutely”. An unchecked, uncontrolled power is a sure source of fear.

From its very beginning law is distorted and its credibility entirely damaged. Because it springs not from an independent legislative power, separated branch of a threefold government in which every department

checks and balances the others, but from an unitarian selfelected government, not responsive to the public, that makes and executes all laws and nominate all judges.

Written in the 18th Century, the classic quotation of Montesquieu is utterly pertinent in many countries of the Third World:

„... In Turkey, where these three powers are united in the Sultan's person, the subjects groan under the most dreadful oppression" (*The Spirit of Laws*, Book XI, 6).

No doubt: *dreadful oppression* is the worst climate for the working of law.

2.2. Public and Private Law

The paralyzing effect of fear operates principally on the public branch of law; less intensely on the private one.

At the same time that signing a petition of *habeas corpus* is a dangerous action for any lawyer in any of these countries, the commercial or civil processes concerning promisory notes or mortgages between private individuals or merchants are usually as normal as in any democratic State.

The law affecting relations that challenge the established equilibrium of power (i.e., the dictatorship in itself, or the power of multinational corporations or the economic oppression exerted by domestic big business, etc.) is hindered and jeopardizes the life, physical integrity and freedom of those involved in the pertinent controversies. Instead, the law concerning relations in which there is no danger to alter the present balance of power, tends to work normally.

Sometimes, the dictatorships' rulers — and their accomplices, Ministers, Ambassadors — exhibit the private law section as a proof of a good standard of the due process of law. However, they systematically conceal the dark side of the picture. All processes concerning political liberties, the right to elect government personnel, the right to assemble, the freedom of speech and press, the right against unreasonable search and seizures, the right to a speedy and public trial, the right against cruel or unusual punishment, the right concerning labour unions — in brief, all the crucial issues of the due process of law, are quenched or gravely hurt.

This deterioration arises, sometimes, from legal dispositions aimed to neutralize certain freedoms or rights, but other times from the actual and present danger of government retaliation against any one who takes legal action invoking the protection of these liberties or freedom. That relation does not always adopt an open form; not seldom is it executed by unofficial or crypto-official members of the organs of the State. In addition, the degradation of the public law often results from the restrictive construction made by pleasing or frightened judges.

2.3. Military Tribunals

One specific factor of fear is the frequent subjection of civil citizens to martial courts.

Riots strikes, „revolutions“, are pretenses to put thousands under military discipline and by this way under military courts. Although the famous G. Marxos dictum („Military justice is to justice what military music is to music“) may seem in certain cases exaggerated, there is no doubt that the due process of law is severely injured every time that a civil person is taken from the civil courts and submitted to the military ones.

I have got a defined impression, through my personal experience as International Observer on the military trials in Chile in 1974, that in some Third World countries subjection of citizens to martial courts jeopardizes the rights to be informed of the accusation, to be confronted with the witnesses against them, to obtain witnesses in their favor, and to have assistance of independent counsel for their defense.

Whatever limited or approximated acts of justice could be done by martial courts, the risk to be subjected to them is a cause of reasonable fear. In this case, not a fear that paralyzes legal action but a *fear of law*, a fear of a menacing, alien law.

2.4. Emergencies

Constitutional emergencies (*Etat de Siege*, curfew, war zone — without real war —, emergency zone, etc.) often mentioned in Constitution and laws, were technically established to face uncommonly abnormal situations, in which restrictions of liberties and freedoms are permitted. These restrictions, very short in time and very exceptional in nature, are intended to give additional strength to the executive power in front of transitory disorders or crisis.

However, constructed in accomodating interpretations by helping judges and „jurists“, and in the hand of authoritarian governments, the clauses of emergency have become the normal — not the abnormal —, the permanent — not the transitory — way of legal life. There are countries that in thirty years have lived less than five without *Etat de Siege*. Chile was still under the State of Emergency seven years after the *Coup d'Etat*.

During these peculiar situations the executive power is entitled to suppress physical freedom and to imprison persons without criminal charges.

In such cases of very common occurrence in Third World countries, the Bill of Rights, although written in Constitutions, lost any possible relevance. The constitutions say that nobody will be imprisoned without due process of law, but everybody sees that political dissenters or labour union leaders remain incarcerated during years without any kind of legal accusation.

This lack of practical relevance of the fundamental rights creates a feeling of indifference or apathia toward legal affairs that, combined with the fear to power hardly allow the working of law.

3. Redress

It is obvious that improving this situation depends on the change of political conditions. To consolidate democratic government, with alterna-

te political parties, respect to minorities, checks and balances of separated powers, elected members of the executive and legislative, free criticism of the public officials, really operating fundamental rights, military under the authority of democratic leaders, will allow to start a defrosting period in which the paralyzing fear will begin to loose.

In the meantime, the international frame will be extraordinarily important to attenuate harsh conditions in many countries.

On one hand, the advance of International Law in matters affecting human rights and crimes against humanity, must be pointed out. In this connection, significant progresses must be stressed like the Convention draft of the Organization of American States (OAS) defining torture as an international crime, and the plan, proposed by Princeton University Professor Richard Falk, aimed to establish an international tribunal for the trial of dictators under the authority of United Nations(1).

On the other hand, international action of democratic states and humanitarian institutions must be mentioned. To isolate dictators, politically as well as economically, has a decisive part to play to reduce distressing internal conditions. Unfortunately, this solidarity is frequently interrupted for economic opportunism, ranging from giving up to multinational corporations' pressure to greedy exports of armaments to dictatorial governments. In every democratic country the human rights issue should be emphasized in such a way that its superiority in relation to balance of payment were clearly shown.

Vigilant international institutions like United Nation's Committee on Human Rights, OAS Commission on Human Rights, Red Cross, International Commission of Jurists, *Justitia et Pax* have remarkable merit and practical effect. In the same line, international personalities, like Mr. Sean McBride, and religious leaders, like Sao Paulo Bishop, Paulo Evaristo, Cardinal Arns, have decisive influence to save lives or conquer freedoms.

International solidarity is a powerful stimulus to those that are internally trying that justice and law may overcome. It makes them feel in worthy and operating partnership. Having the efforts of those inner fighters a multiplying effect on their fellow citizens, international solidarity has then a tremendous impact as a mean to push forward the defrosting line and to loose the paralyzing fear. When people's fear have faded away ruler's fear will remain. As John Steinbeck once pointed out: „Fear corrupts, perhaps the fear of a loss of power”. Final days of dictators are not better or less violent than the first ones. Then, in the difficult transit from autocracy to democracy, international solidarity will be too an invaluable support.

4. The Educational Side

The two main issues of Third World Constitutional Law are, on one hand, the difficult enforcement of human rights in these countries; and, on the other hand, the interruption of constitutional *regimes* by military dictatorship.

(1) „Le Monde diplomatique”, Paris, janvier 1980, p. 8.

Both are interconnected. Violations of human rights are like the natural result of military dictatorship's operations. Reciprocally, the human rights enforcement lessent the risk of military usurpation of the political power.

One of the deepest and most efficient ways to obtain human rights enforcement is that performed by educational and cultural means. That's why it is constitutionally pertinent to the following project concerning South America.

There is no more important educational and cultural issue in Latin America than the teaching and inculcation of the value of human condition and the respect due to the intrinsic dignity of the human being. Even literature, being such an elemental and widespread need, is not prior to human rights.

What has appeded during the last decade in a large part of the region is eloquent enough and there is no need to emphasize it.

This frightful experience gives the reason to create a Center for the Human Rights Educations and Culture in South America under the UNESCO's responsibility.

The Center would be limited to South America because the problems of Central America, the Caribbean Islands and Mexico have different shades and it will be convenient to make a concentrated effort on a smaller area.

The Center's goals would be:

(a) to propagate the knowledge of, and the respect to, human rights and all matters concerning the Universal Declaration of Human Rights;

(b) to cotribute to the creation of a colective conscience on the prior significance of human rights in all educational levels and ways, in all media and aspects of cultural communication.

To attain these goals the Center should:

(a) try that subjects and courses concerning human rights may be included in elementary and secondary schools curricula, in the University studies, especially in Law Schools and Social Sciences School teaching;

(b) help to organize seminars, symposia, rond tables and other academic meetings concerning human rights, both at the regional and the national level;

(c) promote the personal participation of political and religuous leaders and cultural personalities in the inculcation of human rights and the Universal Declaration of Human Rights;

(d) form in each country a National Commission for Human Rights Education and Culture, including prominent educational and cultural personalities, jurists and leaders of the human rights movements;

(e) hold permanent relations and information exchange with the diplomatic officers in charge of the human rights issues at the embassies in the South American countries;

(g) hold a library and a documentation center on the enforcement of human rights in the area.

A Director, with the help of a few employees, would be in charge of the Center.

The Director would be chosen among South American personalities with a human rights background.

The Center would be located in a South American city frequently and easily connected with the entire area, as Buenos Aires and Rio de Janeiro are.

РЕЗИМЕ

СТРАХ И ПРАВО У ЛАТИНСКОЈ АМЕРИЦИ

Страх је оруђе владавине опресивних режима, каквих је много у Латинској Америци. Писац разматра начине застрашивања које такви режими примењују. Апсолутна моћ је извор страха. У области јавног права ова се више осећа него у приватноме праву, чије се несметано функционисање наводи као аргумент при одбрани диктатуре. Војни судови и ванредне мере, које уводе диктаторски режими, по правилу су обележје њиховог режима страха.

Писац сматра да проблем диктатуре треба да буде интернационалан. По њему су два главна проблема уставног права у државама трећег света: тешкоће у остваривању људских права и прекидање уставног режима војном диктатуром. Правничко образовање у области људских права треба да помогне превазилажењу поменутих проблема.

RÉSUMÉ

LA TERREUR ET LE DROIT EN AMÉRIQUE LATINE

La terreur est un instrument des régimes oppressifs, bien nombreux en Amérique Latine. L'auteur examine les formes de la terreur que ces régimes pratiquent. Le pouvoir absolu est la source de la terreur. Dans le domaine du droit public il est plus présent qu'en droit privé, dont le fonctionnement sans entraves est souvent cité comme argument pour justifier la dictature. Les tribunaux militaires et les mesures exceptionnelles que les régimes dictatoriaux instaurent, sont en règle générale les signes de leur régime de la terreur.

L'auteur est d'avis que le problème de la dictature devrait être posé sur le plan international. Il pense que deux problèmes cruciaux s'ouvrent devant les États du tiers monde: les obstacles à la réalisation des droits de l'homme et la suspension du régime constitutionnel par la dictature militaire. L'enseignement dans le domaine des droits de l'homme devrait contribuer à surmonter ces deux problèmes.

др Радомир Д. Лукић,
професор Правног факултета у Београду

ПРИЛОГ РАСПРАВИ О КРИЗИ НАШЕГ ДРУШТВА

I

Пре свега би требало одредити појам кризе и утврдити да ли је данас наше друштво у кризи, да би се после говорило о њеним узроцима и начину изласка из ње. Улазити дубље у одређивање појма кризе, међутим, није могуће у једном скромном *прилогу* расправи. Стога ће се поћи од уобичајене употребе ове речи, без обзира што она можда не одговара потпуно суштинском појму кризе. У овом смислу друштвена криза се може одредити као нередовно стање друштва, кад предвиђено и уобичајено не може да се остварује, кад се правила, формална и неформална, не примењују, кад се закони уобичајеног друштвеног тока не могу остварити и услед тога се опште друштвено стање погоршава. Главно обележје кризе лежи у немоћи људи да остваре циљеве које су дотле релативно лако остваривали, немоћи да савладају супротна кретања друштва.

Та ли такво стање друштвене кризе постоји данас у нас? За тачнији одговор треба много више проучавања но што их ми имамо. Али се не може порећи да постоји опште осећање и уверење да нечег од кризе има, мада та мера није довољно одређена. Тако се више-мање можемо сложити да криза постоји. Општа ознака тог кризног стања је, суштински, стихијско кретање друштва, мимо жељеног, очекиваног, регулисаног. Али ово стихијско кретање се у последње време све више убрзава. Стихијско кретање у основи значи да сваки елемент друштва поступа како сам налази за сходно, што би, гледано с повољне стране, значило, у ствари, слободу тих елемената, а, с негативне, да ниједан елемент не постиже оно што хоће, јер нема усклађеног деловања, плана, закона. Но, такво понашање, очито, такође захтева да сваки елемент ради ипак по неком плану, предвиђању, у оквиру неког система, релативно устаљеног и рационалног, до извесне мере дугорочног. Чини се да се данас од тога одустало — свако поступа краткорочно, често сасвим супротно од онога што и сам иначе сматра рационалним и потребним, јер је стање изванредно и треба краткорочно, хитно, без много размислања предузимати мере које су и у оквиру сваког посебног елемента неповезане, неусклађене. Једном речи, „гаси се пожар”. То је особито опасно обележје стања, јер се тражи излаз без довољно проучавања, па се често делимич-

ним мерама стање и погоршава. Криза не чека проучавање: дугови се морају платити, незапосленост се брзо повећава итд.

Криза је привредна. Довољно је запазити и саму незапосленост и у вези с тим рад у иностранству, платни дефицит, инфлацију... Друштво које хоће да је социјалистичко и да сва основна права човека, његов положај у друштву, изведе из његовог рада, не може поделити то друштво на људе који имају сва права, запослене, и оне који немају никаква права, незапослене.

Криза је рада — нема радне дисциплине: боловања, изостанци...

Криза је социјална. Друштвене разлике, пре свега између богатих и сиромашних, повећавају се брзо. Довољна је за то и разлика између запослених и незапослених. Наравно, нико није за аскетски социјализам и уравниловку. Али разлике се повећавају не по основу рада него по свим другим основима, и у знатној мери — илегално. Подаци о тзв. привредном криминалу су позив на узбуну.

Криза је, особито озбиљна, састава друштва. И ово тражи озбиљно проучавање. На једној страни незапосленост, на другој оскудица радника и сељака, необрађена земља. Остављајући друге чиниоце, овде врло рђаво утиче школски систем, који је прављен идеално, али и идеалистички, за високо развијено друштво, где сви могу и треба да буду интелектуалци, а нико радник или сељак. И управо интелектуалци чине огромну друштвену суперструктуру, сувише сложену и бројну, непродуктивну, која тешко притиска производну инфраструктуру, не остављајући јој значајнију могућност сопственог развоја, конкурентности на светском тржишту итд., због чега се иде у иностране дугове.

Криза је политичка — сувише сложен политички систем, који не стиже да реши сукобе интереса ни да довољно усклади гледања, као ни да сузбије бирократију и технократију.

Криза је културно-идеолошка, јер се значајни друштвени елементи знатно разликују у питању даљег развоја, нарочито у конкретним питањима остваривања начела која сви усвајају.

Криза је морална. Нема уопште учвршћеног морала који одговара суштини новог друштва, тј. самоуправно социјалистичког.

II

Што се тиче узрока кризе, озбиљних социолошких проучавања и нема. Наши социолози се баве делимичним и у основи у великој мери споредним питањима, као да и они гасе пожаре. Нека најкрупнија питања нису ни додирнули. Може се говорити само на основу општих посматрања и размишљања.

Прво и основно питање које треба поставити јесте питање остварљивости тако напредног и хуманистичког друштвеног социјалистичког система како је замишљен наш систем. Другим речима, треба проучити основну мисао Марксовог историјског материјализма о нужном односу између развоја друштва и врсте производних односа, из које он изводи закључак да социјализам постоји тек кад нема више робе, тржишта и новца. Питање је, дакле, могућности правог социјализма данас уопште у свету. А ако тај прави социјализам још није могуће изградити, онда се

мора одредити докле се може ићи у том правцу. Иначе се пада у волунтаризам, ако не и у утопизам. Отуд логично следи и питање самоуправне варијанте социјализма. Очито је да се самоуправљање недовољно остварује. Основно питање које се ту поставља је у следећем: да ли се на данашњем ступњу развоја нашег (али и сваког другог друштва!) може у потпуности остварити тај, иначе идеалан систем? А уколико то није могуће, није ли боље прилагодити га стварним условима? Конкретно говорећи: ако радник данас није у стању, с обзиром на своје образовање и слободно време, да заиста самостално решава толики број сложених и често техничких питања тако да стварно одлучивање прелази у руке технобирографије, која ужива повољан положај да одлучује, али да не одговара за одлуке (за које одговарају радници-самоуправљачи, иако само формално одлучују), није ли боље да се његова надлежност задржи само на заиста основним одлукама, али које ће бити способан да стварно доноси (између осталог и јер ће тако имати довољно времена да проучи разне могућности)? Немогућност остварења у пуној мери социјализма и посебно самоуправљања нужно повлачи за собом и постојање, иако у другом виду, експлоатације и отуд и оштрих друштвених сукоба, па и борби, што нужно изазива, уз друге чиниоце, и одговарајуће друштвене кризне ситуације. Разлика између нормативно постављеног система и његовог неостваривања у пракси и није ништа друго до оно што се може назвати кризом, чији је узрок неусклађеност система са друштвеним законима склада производних снага и производних односа. Отуд сукоб система и стварног тока у друштву. Систем се стално руши и не може сам себе да креће и одржава у предвиђеном поретку, па стално тражи помоћ споља, вансистемску, пре свега државну. И што даље, све више. Тако се троше огромна средства, а основ система, привреда, почиње да стоји у месту или и опада. Управљање привредом и друштвом се све више „отуђује“ од номиналних самоуправљача. Такво непотпуно самоуправљање нужно води претераном егоизму, тј. тешко долази до усклађивања оштрих сукоба интереса сваке врсте, што у пракси доводи до покушаја да се обезбеде само сопствени ужи интереси тј. до групносојинског понашања и до тзв. „затварања“ свих врста. Борба за договарање и споразумевање уместо купопродајних односа у привреди у ствари је доказ да складни, солидарни односи нису још довољно остварљиви. Отуд и тешкоћа да се дође до ефикасног планирања, отуд врло озбиљно непридржавање договора и споразума, па и самих важних закона. Отуд неефикасност таквог споразумевања, јер се одлуке доносе касно и компромисно. Отуд и све јача улога државе, мада још увек недовољно ефикасна, јер се жели да она буде мања него што, изгледа, мора да буде на овом ступњу развоја. Отуд она интервенише по правилу касно, с устезањем, скоро кришом, привремено, без дугорочног плана, што све погоршава стање.

Уз то још поменимо чинилац систем друштвених вредности. Мора се рећи да је у пракси социјализам уопште недовољно изградио свој систем вредности. У капиталистичком окружењу и везан за капиталистички свет, социјализам је у великој мери усвојио и његов систем вредности, што се уобичајено назива систем вредности „потрошачког друштва“. То значи да је основни циљ материјално богаћење, које се не схвата као средство за остварење других, дубљих хуманих вредности. Ове друге су више-мање заборављене и настаје сурова борба око стицања материјал-

ног богатства, с експлоатацијом, конкуренцијом и свим оним што доноси робно-новчана, тржишна привреда. Све остало је потиснуто у позадину, као врло далек циљ. Развила се идеологија тзв. робне социјалистичке привреде, против које се, наравно, као нужне на датом ступњу развоја, не може имати ништа. Али кад је већ то тако, онда и систем, идеалан, жељан, треба томе прилагодити, с једне стране, а исто тако, с друге, поступно изграђивати и систем нових, хуманих, социјалистичких вредности, где ће стварно главна вредност бити човек, а не новац. Тиме се проблем не решава, али се ублажава сукоб идеалног, високог система самоуправног социјализма и објективног стања друштвене основе, која није још довољно развијена за такав систем.

Овде се не наводе бројни други узроци, мање важности, који се једним делом могу сматрати грешкама, мада ту има и објективних чињеница (као, нпр., многонационалност Југославије, неједнакост у развоју и сл.). Ту, пре свега, долази оно што се уопштено може назвати прекомерним трошењем. Остављајући нерационалност трошења услед недовољне усклађености и недостатка, планирања као и просто погрешних процена (особито у улагањима) и идеолошких застрањивања (страх од богаћења сељака и занатлија, нпр.), прекомерно се троши, с једне стране, из жеље да се достигне стандард „потрошачког друштва“, а с друге стране, нарочито, у племенитој тежњи да се масама да оно што се узима као својство социјализма — социјална заштита, могућност културног уздицања и сл., при чему, како је поменуто, има далекосежне последице школски систем.

III

Како изићи из кризе? Ако су утврђени узроци тачни, треба покушати њих уклонити.

Најпре треба изнова промислити саме основе система како би се они по потреби исправили у смислу омогућавања да он функционише спонтано, сопственим снагама, по сопственим законима, без интервенције чинилаца који су му супротни, што је, како је речено, немогуће, ако се не води рачуна о основним снагама које се морају уважавати на датом ступњу развоја друштва. Ту би помоћ социологије била одлучујућа, јер би она морала да утврди да ли заиста постоји и у којој мери несагласност система са стварним ступњем друштвеног развоја, како је овде претпостављено. Изгледа да се, иако са жаљењем, мора дати много више могућности деловања тзв. економским законитостима, грубље речено, економској нужности, што значи одустајање од племенитог напора да се њиховим пригушивањем брзо остваре високи социјалистички идеали слободе и благостања, солидарности и хуманости. И то не, наравно, да би се од ових идеала одрекло, него у тачно уоченој истини да пригушивање економских нужности не приближава него удаљава њихово остварење. Мора се, с другог гледишта гледано, допустити да економска нужда натера људе да одговорно и пуном снагом раде и буду рационални кад то већ не може да се постигне самоуправном социјалистичком свешћу и савешћу, које племенито очекивање доводи до превелике неодговорности у сваком погледу. Таква нужда ће довести и до одговарајуће сразмере

друштвених слојева, одн. професија, тј. до смањења неодрживе несразмере између производних и непроизводних скупина, до смањења броја функционера, бирократије и технократије, сувише разубеног државног и друштвеног апарата итд. Боље је то уочити на време и учинити оно што је нужно мирно и плански него закаснити па морати радити брзо и непромишљено и морати посегнути за још грубљим мерама.

Упоредо с тим, мора се у том изнова промишљеном систему социјализма далеко већи значај дати развијању заиста социјалистичког система вредности и у мери која је могућа васпитати људе да не јуре искључиво за материјалним, поготову не површним, лаким и луксузним, вештачки натуреним вредностима које доноси тржиште, конкуренција, жеб за зарадом итд. Не треба заборавити да, поред све детерминисаности материјалном друштвеном основом, изванредно простор слободе изграђивања човека ипак остаје. Изгледа очито да је тај простор у нас остао потпуно занемарен.

Предуслов долажења до тачног утврђивања нашег стања, узрока који доводе до нежељеног и мера које треба предузети несумњиво је ослобођење од робовања догмама, одн. слобода расправљања свих људи добре воље, за што постоји начелна сагласност, али у пракси се још недовољно спроводи.

IV

Реченом треба додати, с гледишта писца ових редова, поглед на стање морала у нас. Нема сумње да је морал изузетно значајан друштвени чинилац — он покреће људе на слободно, спонтано деловање. Ако морал није у сагласности са системом, онда ће кршење система најзад постати неподношљиво. То је, чини се, случај у нас данас. Постоји очита криза морала, чак је она у основи била и претходница кризе у другим друштвеним областима. Морални чинилац је изванредно важан у одређивању карактера човека, у изграђивању његовог система вредности. Ако се хоће самоуправносоцијалистички човек, мора се имати и такав морал.

Ма колико непријатна, ипак стоји, изгледа, чињеница да у нас не влада такав морал, да њега треба изграђивати. У једном другом напису показали смо на примеру основних моралних вредности самоуправног социјализма (друштвена својина, поштовање права самоуправљача, поштовање договора и споразумевања, забрана експлоатације итд.) како се оне мало поштују. Иако морал не може бити много друкчији него што одређује пре свега ступањ развоја производних снага и производних односа, ипак он може бити у извесној мери друкчији и утицати на брже остварење одређених друштвених вредности и потпуније функционисање датог, односно жељеног система. У нас је област моралног васпитања скоро потпуно запуштена. Није овде место да се о томе говори, али и то треба имати на уму при раду на изградњи друштва које желимо.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ON THE CRISIS IN OUR SOCIETY

Our society is faced with a multiple crisis: economic, political, ideological and moral. The goals, set up by the system, have not been realized, the system does not operate. There are some efforts to prevent the crisis by partial and uncoordinated measures, but without success. The essential cause of this crisis is the impossibility of fully realization of the socialistic self-management system, which is really ideal by itself, but it is impossible to apply it in so undeveloped society, as our society is. That is why the system cannot operate by itself, spontaneously, but requires the intervention of the state, and this has many unfavourable consequences. Therefore, the system should be brought closer to reality. In fact, this means that more space should be left for the operating of economic necessities. At the same time, there is to develop a system of socialistic social values and a socialistic moral, as a barrier to the values and moral of the „consumers' society“, because, although these factors cannot change the essential feature of the society which is determined by the level of its development, they can contribute to a certain degree, towards a more socialistic society than it is.

RÉSUMÉ

UNE CONTRIBUTION À LA DISCUSSION SUR LA CRISE DE NOTRE SOCIÉTÉ

Notre société se trouve dans une crise multiple: économique, politique, idéologique, morale. Les buts de la société tels qu'ils sont définis par le système ne se réalisent pas, le système ne fonctionne pas. On essaye d'y parer par des mesures partielles, non coordonnées, mais sans succès. La cause essentielle de cette crise est l'impossibilité de réaliser complètement le système de socialisme autogestionnaire, qui est vraiment idéal, pris en soi, mais que est irréalisable dans une société tellement sous-développée comme c'est la notre maintenant. C'est pourquoi le système ne peut pas fonctionner lui-même, spontanément, mais exige l'intervention de l'Etat, ce qui engendre beaucoup de défauts. Il faut donc être réaliste et rapprocher le système à la réalité. Essentiellement, cela veut dire qu'il faut laisser plus de place au fonctionnement des lois économiques et de la nécessité économique. En même temps, il faut essayer de développer le système socialiste des valeurs sociales et la morale socialiste comme le rempart contre les valeurs et la morale de la „société des consommateurs“, car, quoique ces facteurs ne puissent pas changer le caractère essentiel de la société, déterminé par son degré de développement, ils peuvent quand même contribuer à ce que la société soit plus socialiste qu'elle l'est.

*др Славко Лукић,
доцент Правног факултета у Титограду*

ИДЕЈЕ УСТАВНОСТИ У ДЈЕЛИМА ПРОФЕСОРА ЈОВАНА БОРЂЕВИЋА

I

Од настанка класног друштва и подјеле на људе који господаре и оне који у покорности према господару живе обезвлашћени и отуђени, снаге људског достојанства, једнакости и слободе, воде борбу са снагама насиља, самовоље и властољубља. Идеје изазивају и рабају покрете. Покрети окупљају људе. Политичка наука и стваралачка мисао њених представника нијесу само посматрачи и регистратори тих збивања.

Једна од највећих идеја политичке теорије, напредног покрета и демократског система јесте идеја уставности. Она је одувijek инспирисала прогресивну и хуманистички оријентисану теоријску мисао од Платона па до савремених мислилаца. Настала и развијена као пратилац и чинилац демократије, у својој сржи садржала је захтјев да се власт одреди по мјери човјека а не човјек по мјери власти и да се власт стави под устав и право, а човјек и његове слободе и права, заштите од њене злоупотребе.

Дјело професора БорЂевића је готово све прожето идејама и мислима о уставности. То је стога, јер идеја уставности у себи синтетизује и прати све велике идеје које су инспирисале професора БорЂевића: демократија, слобода, једнакост, самоуправљање, одговорност. Поред тога, уставност је вид расправе о готово свим питањима политичке и правне теорије, а дјела професора БорЂевића представљају научни систем о демократији, човјеку и самоуправљању. Поједина дјела професора БорЂевића посвећена су у цијелости уставности, односно појединим питањима везаним за уставност, док је у осталим уставност обрађена у оквиру анализе других кључних и актуелних питања политичке мисли. Идеја уставности, дакле, саставни је дио научног опуса професора БорЂевића и једна од његових, може се рећи, централних мисаоних преокупација. Професор свјетској и југословенској политичкој мисли даје cjеловит научни систем уставности. Идеја уставности је, поред тога што је мисаоно окупирала стваралаштво професора БорЂевића, везивно ткиво његових трагања за истином у политичкој и правној мисли. Она је уткана и разрађена кроз научне ставове и мисли професора БорЂевића у одговоре на готово сва централна питања политичке и правне мисли. Његова мисао

о уставности, има дубок хуманистички смисао. Потреба за државом не смије надјачати потребу за слободом човјека. Полазиште уставности у процесу њеног успостављања и остваривања је човјек. Полазиште у објашњењу уставности у његовим дјелима је човјек.

Сложен је и одговоран задатак у веома богатом теоријском опусу професора Борђевића слиједити и приказати идеју уставности а да се при томе не буде непотпун и фрагментаран. Свјестан тога, покушат ћу да се определијелим за интерпретативни приступ и обухватност синтетизовање идеје, мисли и порука професора Борђевића о уставности.

Уставност је у његовим дјелима обрађена као цјеловит друштвени однос који има своју историјско-теоријску генезу, уставну институционализацију и живот у пракси. За све три теоријске сфере идеје уставности, одговори су дати у овим дјелима. Његова мисао о уставности је критичка, свјежа и отворена, мисао која даје одговоре и која стално поставља нова питања, не задовољавајући се непотпуним одговорима и палијативним рјешењима. Она се снажно ослања на марксистичке ставове о праву и уставу и представља њихову доградњу и разраду.

II

Према професору Борђевићу, уставност се може посматрати у ужем и ширем смислу. У ужем смислу уставност је политички принцип који има правну форму и који „значи” институционализовање политичког система и према томе уоквирење и ограничење политичке власти, утврђивање и заштиту положаја и основних слобода човјека(1) као и успостављање аутономних субјеката. У ширем, „дубљем друштвеном политичком значају” уставност је „израз претварања власти у институцију”, подразумијевајући да се институционарање не ограничава само на димензионарање власти и њено обуздавање, већ се огледа и у демократизацији и подруштвљавању власти(2). Уставност је друштвено политичко начело које се остварује помоћу правних инструмената. Она је првенствено политичка јер је настајала као саставни дио борбе за демократију, јер изражава облик и структуру политичког система, али и облик и структуру друштвених правила и правних односа. Уставност је и правна у том смислу, што се не може као политичко начело остварити без одговарајућих правних инструмената (чврст устав, хијерархија аката, заштита уставности). С друге стране, уставност је сама по себи правна гаранција унутрашње структуре политичког система(3).

Одређење појма уставности карактерише: а) инсистирање на досљедности овог принципа; б) потреба његове аутономије односно чувања његове основне мисије од покушаја система власти или појединаца да га покровитељством подведу под свој режим или у служби сопствених интереса; в) уставност треба да обезбједи подређеност ових центара власти и одлучивања општим правилима одвојеним од сваког режима и

(1) Јован Борђевић, *Уставно право*, Београд, 1976. стр. 345.

(2) „Уставност у ширем и пунијем смислу је више захтјев него дело, више процес него свршен чин, *ibid.*, стр. 345.

(3) Она је потпуна и остварљива уколико се заснива на уставности у политичком смислу (на конституционализму) а изражава, гарантује и спроводи у једном уставом регулисаном нормативном систему и њену одговарајућем механизму, *op. cit.*, стр. 346.)

појединца и постојање „неотуђивих суверених права и људских слобода“; г) основно полазиште и сврха уставности је заштита појединца од злоупотребе власти и угрожавање слободе другог човјека коришћењем својих слобода и својих права, као и везивање и органа и појединца за правна правила.

Тако је уставност у односу на државу ограничавајућа а не негативна а у односу на човјека заштитна и афирмативна, јер омогућава личну и друштвену афирмацију човјека коришћењем његових слобода и права.

Одређујући појам уставности и суштину уставности професор Борђевић истиче и разлике између уставности и сличних принципа и категорија, односно „синонима“ уставности („конституционализам“ „правна држава“, „уставна власт“, „владавина права“). Уважавајући заједничку генезу ових идеја и њихове заједничке историјско-развојне именитеље у процесу настојања и обликовања, Борђевић истиче и разлике уставности и ових принципа, посебно уставности и конституционализма. Према његовим ријечима: конституционализам је доктринарни и политички, док је уставност претежно правни и функционалан појам односно политичко — нормативни концепт; конституционализам је израз за покрет, а уставност правно-формални израз овог покрета и принцип политичког уређења. Говорећи о овим принципима приказао је и теоријско-историјску генезу уставности, уочавајући не само девалвацију вриједности овог принципа под утицајем позитивистичко-нормативистичких схватања о „правној држави“ и о „поретку“, већ и губљење позитивне историјске садржине овог принципа који је формализован, био средство конзервирања владајућег поретка и брана од демократије. Уставност су, неријатко, негирале и газиле и демократске снаге које су је извојевале због њеног реалног привида и формализовања а често прихватале снаге конзервативизма, апсолутизма и тихе деструкције демократије, због олаке могућности да је присвоје и злоупотребе. Таква историјска судбина уставности стално је у противурјечности са њеном демократском и хуманом садржином. Стога је стварна уставност исходште ових противурјечних процеса: амбиције и злоупотребе уставности, њеног смисла, у пројекцији и њеног реалног живота. Властодрици су страх од идеје уставности, њене амбиције и мисије претварали у присвајање уставности као алиби за злоупотребу власти. Ову класну физиономију уставности Јован Борђевић истиче код обраде готово свих питања везаних за уставност. Шанса за остваривање пуне суштине овог принципа налази се у социјалистичком друштву. Социјализам, истиче Борђевић, разрађујући ставове класика марксизма, тражи и успоставља уставност. „Социјализам као организован друштвени систем испуњен низом унутрашњих противурјечности и неразвијености, претпоставља и тражи по правилу писана, а нарочито поштована правила, која омогућују његово унутрашњи систем његово функционисање и кретање његовог процеса, уз одбрану од самовоље, злоупотреба и насиља група и појединца(4).

Посебно мјесто у „блоку уставности“ у дјелима професора Борђевића чине ставови и идеје о концепту савремене уставности, посебно

(4) *Op. cit.*, стр. 86.

уставности у самоуправном друштву. Одређујући садржину овог принципа у политичком систему социјалистичког самоуправљања и његов однос према слободи човека, демократији, федерализму, аутономији и другим питањима, аутор истиче међусобну условљеност самоуправљања и уставности која се огледа у томе што је извор уставности не само у држави, што она није искључиво „државни принцип” већ има и самоуправну компоненту изражену у томе што је самоуправљање уставна категорија, а уставност средство и потреба самоуправљања. Самоуправљање ће се остваривати у мјери у којој се остварује устав. Поред тога, уставност је гаранција да се држава ставља у оквире устава и да дела на основу устава и права, а њена функција димензионира као заштитна и супсидијерна.

Најзад, уставност обезбеђује правни систем усклађен и примјерен уставу и потребама самоуправног друштва. Нарочито је у свијетлу односа самоуправљања и уставности значајно остваривање уставног односа између државног и самоуправног права као гаранције самоуправности и ограничености политичке власти и тиме израз чувања уставности.

Професор Борђевић у својим дјелима посебно обрађује уставност као уставни принцип(5) и то у његовом политичком и правном значењу. Политичко значење овог принципа је у томе што се политички систем у цјелини и систем власти и управљања заснивају на уставу и налази се под уставом и функционише у складу са уставом, тај систем је „институционализован и објектизован”; успостављање „теже и противтеже”; слободе и права човека и грађанина су не само ограничење и противтежа власти, већ и потврда неприкосновог положаја човека у раду и у процесима управљања друштвом у цијелини; уставност није само израз демократизма и владавине права већ је витални услов и унутрашња нужност социјалистичких односа и социјалистичке демократије у Југославији(6).

Одређујући правну садржину овог принципа, професор Борђевић истиче: принцип супрематије и приоритета устава; принцип функционалне уставности (уставност овлашћења и функције органа власти); институционалне или статусне уставности (уставност положаја и права и дужности друштвено-политичких заједница); уставност положаја човека и грађанина и др.

Проблем слободе и уставности, мисао професора Борђевића хуманистички оријентисана, не само да није могла заобићи, него је на том плану обликовала научни систем уставности, којим је репрезентовала југословенску политичку мисао широм свијета. Бавећи се проблемом слободе већ у својим најранијим радовима до најновијих професор даје објашњење слободе, износи схватања о слободи, уставни карактер слобода и права, њихову бесконачност, стално проширивање као и њихову остварљивост(7). Извор слободе је у човеку а не у попустљивости, дарежљивости и пермисивности државе макар она ту пермисивност ис-

(5) Посебна је заслуга проф. Борђевића у успостављању уставности као уставног принципа у СФРЈ.

(6) *Op. cit.*, стр. 354—355.

(7) О томе *Социјализам и слобода*, Београд, 1982. и *Социјалистичко самоуправљање и слобода човека и њихова заштита*, „Архив за правне и друштвене науке”, бр. 3/1979, стр. 275—297.

пољавала кроз уставно гарантоване слободе и права човјека. Слобода је нешто што припада човјеку као човјеку и човјеку као грађанину и политичком субјекту и права је уколико је слобода не само да се ради оно што је слободно већ и да се то ради слободно (Маркс). Дакле слобода као средство признања индивидуалитета човјека и основа његове мобилности, исказивања и личне и друштвене афирмације. Према професору Борђевићу скала слобода се не исцрпљује у уставно гарантованом обиму већ су оне у могућности и у потреби сталног ширења у друштву које хоће човјека. Уставност као идеја и принцип треба да потврди личну сферу човјека и успостави мјеру постојања и човјека и власти и самоуправљања. Уставност слободи даје и признање и моћ, а признаје човјека као јединог господара своје слободе, коју штити од злоупотребе власти, а власти обезбеђује легитимност и заштиту од „персонализације и стихијности“.

У радовима посвећеним односу револуције и уставности, професор Борђевић оповргава уобичајно мишљење по којем се револуција и право искључују, истичући дијалектичку и историјску условљеност и прожимање револуције и права односно уставности. Однос револуције и уставности аутор утврђује на два плана: „на историјско-теоријском и функционалном“ (8).

Одређујући уставност у својим дјелима као вишефункционалан принцип, Јован Борђевић утврђује и разрађује следеће основне функције уставности. То су: идеолошка; ограничавајућа, демократска; регулативна и заштићујућа; правна, утврђујућа и учвршћујућа и изворно-конститутивна (9).

У погледу односа федерализма и уставности износи карактеристике два типа уставности у федеративним заједницама, и анализира сва питања овог односа (10).

Однос савезног и републичког устава као компонента овог питања треба да се заснива на принципу јединствене федеративне структуре уставности Југославије.

„Уставни систем Федерације не може бити исти као што је уставни систем једне унитарне државе. Он мора изразити федеративност и нормативно, ако (јер) није акт децентрализоване или централизоване федерације. Нормативно, уставна федеративност не само формално и на речима већ и по положају и функцијама уједињених заједница (не само федерације и република већ и покрајина и општина) — јесте општа карактеристика Устава Југославије од 1974. године као и републичких устава (11).

(8) „Први план се односи на решење питања кад, у ком историјском моменту се у вези с револуцијом, јавља уставност и уопште устав... На функционалном плану, однос између револуције и уставности огледа се у функцији уставности у току и после револуције. Револуција руши стару уставност... она је стварање слободнијег простора за конституисање новог уставног уређења и институционализира револуционарне победе (Ј. Борђевић, *Револуција и уставност*, „Зборник радова о суштину и законитости у првом српском уставу“, Београд 1979, стр. 23.

(9) О томе, Ј. Борђевић, *Функције и остваривање уставности и законитости, Уставност и законитост*, Бгд, 1981.

(10) О томе: Ј. Борђевић, *Уставно право*, Београд, 1976, стр. 619—625; *Однос савезног устава и устава република*, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 1—2/1963, стр. 1—10. *Концепција републичких устава*, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 2/1972, стр. 1—21. (О самоуправном и одговорном друштву, 1971. г.)

(11) Ј. Борђевић, *Уставно право*, Београд, 1976, стр. 620.

Говорећи о карактеру републичких устава и њиховој концепцији, професор Борђевић истиче да је еволуција републичке уставности пратила и изражавала промјене структуре федерализма и кретала се од концепта хијерархијске уставности са савезним уставом на врху, ка „једној врсти савезног устава „уговора“, којим је истовремено и конституисана сопствена уставност федерације. Први је концепт одговарао етапи централизованог федерализма, а други је израз комунитарног федерализма(12). Професор Борђевић у склопу овог проблема поставља и питање да ли типу федеративне уставности више одговара усходни поступак у доношењу устава: прво републички а затим савезни. Ово питање Професор поставља јер је од значаја за већу оригиналност републичких устава као и због тога што у техници стварања устава постоји потреба да се као и у сваком, конституисању цјелине полази од конституисаних дјелова. Уколико се то обезбиједи већа је извјесност да ће цјелина бити заједништво и функционалности.

Став да уставност није само право него и уздржавање и довођење под устав и дјелатности органа и понашања појединаца долази до изражаја, и у односима федерализам-уставност-аутономија. Нарочито је у овом контексту, према професору Борђевићу значајно обезбиједити уставну дисциплину виших друштвено политичких заједница у односу на општинску и аутономност самоуправних субјеката(13). Другим ријечима аутор под појмом уставности подразумева и успостављање аутономних субјеката као садржај тог појма.

Нераздвојну компоненту мисли и ставова Јована Борђевића о уставности чине и идеје о заштити уставности којима он објашњава заштиту уставности као дио уставности без којег она не може да функционише и остварује се. Он даље даје и преглед историјско-теоријског развоја заштите уставности, класификације и карактера тих облика и др(14). Посебна пажња у дјелима овог аутора посвећена је институцији уставног судства, утврђивању карактера, друштвене основе и функција уставних судова као посебних органа заштите уставности. Истичући да је нужност уставности и њене заштите „заједнички став свих демократских система“, професор Борђевић утврђује потребу за заштитом устава од стране „једног познатог ауторитета“ који би имао довољно снаге и независности да одлучује о уставности закона и осигура живот устава.

„Уставни судови у Југославији нијесу институције које имају задатак да креирају нов устав већ да га на основу Устава штите. Они су уставне институције и уставни фактор. Уставни суд обезбеђује и изражава политику путем права и у оквиру непосредне примјене Устава. То је институција која треба да обезбиједи владавину устава и права не мешајући се у Уставом утврђена права и самосталност скупштине, политичко-извршних органа, других извршних и управних органа, и самоуправних организација и заједница“(15). Поред тога, интервенција уставног судства је по садржини и значају политичка, а по форми правна. То је орган који мора бити и мобилан за заштиту устава и ограничен уставом,

(12) Концепт устава републике „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 2/1972. стр. 3.

(13) Ј. Борђевић, *Прилог теорији комуналног система*, „Општина“, 3—4/1979. стр. 11—18.

(14) Ј. Борђевић, *Политички систем*, Београд, 1978. стр. 581—602. *Контрола уставности закона и америчка демократија*, Београд, 1937.

(15) Ј. Борђевић, *Уставно право*, Београд, 1976. стр. 795.

„самоограничен и уздржљив у активном и свесном смислу.” У погледу функционисања, уставни судови морају све више бити усмјерени на одnose а не на „предмете”. Будућност и перспектива уставног судства условљена је и тиме колико у једном друштву уставност, демократија и слобода живе и колико су они фундаменти и основне вриједности тог друштва.

III

Остваривање уставности је посебна област у којој идеја уставности добија своје теоријско-концептуолошке димензије и разраду у дјелима професора Борђевића.

Остваривање устава и уставности је „живот уставних норми и принципа”. Оно није ни став категоричког императива, по којем је остваривање норми нешто што се, због карактера норми као обавезних правила мора остваривати нити процес који је садржан у самој норми, нити ствар судова и судске праксе. Према професору Борђевићу, између нормирања и остваривања постоји јединство. „Вредност једне норме састоји се не толико у њеној унутрашњој садржини колико у томе како се она остварује”(16).

Професор Борђевић, дакле, остваривање уставности посматра као процес, шири од примјене устава. Устав као акт који садржи норме начелног карактера захтијева конкретизацију путем закона који су „пројекција уставности у оквиру устава,” и путем самоуправних општих аката. Поједине уставне норме остварују се непосредно без претходне законске односно самоуправне разраде. Поред теоријске обраде процеса остваривања уставности, професор Борђевић истиче карактеристике стања остваривања уставности и указује на појаве које деформишу овај процес. Цјеловита научна анализа и теоријског проблема и друштвених односа, наставља се у оним дјелима аутора, која су посвећена овом питању одређивањем услова и претпоставки за остваривање уставности. При томе, борба за уставност значи борбу за откривање стања остваривања уставности и борбу за унапређивање тог процеса.

Стање остваривања уставности карактерише: велики број закона, прописа и самоуправних општих аката; претерани законски интервенционизам, који условљава и инфлацију самоуправне регулативе; правни апстракционизам; бирократизам као „најопаснија основа неуставности и незаконитости и неодговорност као извор кршења устава и закона”, неразвијена превентивна контрола уставности; основни и скоро једини борац за своја права је појединац-грађанин; присутна је појава склоности ка самовољи и злоупотреби овлашћења оних који врше јавне функције и др.(17).

Појаве које отежавају или деформишу уставност према професору Борђевићу, бројне су. То су: честе и брзе промјене општих прописа; њихова унутрашња неусклађеност; недовољна разграниченост сфере државне од сфере самоуправне нормативне регулативе и др.

(16) Ј. Борђевић, *Остваривање устава* (појам и облици остваривања), „Зборник радова Правног факултета у Новом Саду”, XV/2 стр. 1.

(17) Ј. Борђевић, *Функције и остваривање уставности и законитости*, Уставност и законитост, Председништво ЦК СК Србије, стр. 25.

Уставност претпоставља и у себи садржи борбу за уставност. Она свој смисао и реалност добија претежно баш у тој борби за уставност. На овом полазишту појмовног одређења уставности мисао професора Ђорђевића утврђује и претпоставке за остваривање уставности: демократизацију друштвених односа; подизање личне и друштвене свијести, борбу против „фетишизма државе“ одржавање законског интервенционизма у границама устава(18), организационе, педагошке и методолошке промене у процесу примјене и доношења норми и др.

SUMMARY

THE IDEA OF CONSTITUTIONALITY IN THE WORKS OF PROFESSOR JOVAN ĐORĐEVIĆ

The idea of constitutionality has a central position in the constitutional and political thought of the academician prof. Jovan Đorđević and it is present almost through the whole of his scientific work. His concept of constitutionality is marxist-humanistic.

According to prof. Đorđević, constitutionality is a political phenomenon in essence, and legal in its form. It is not only a principle of state, but also a social principle.

By institutionalizing and restricting of the power, constitutionality defends the liberties and rights of man and citizen, and according to prof. Đorđević, provides the domination of law, contrary to the domination over men, and also provides the legal security of citizens, if the legal prescriptions are in accordance with the constitution.

Constitutionality, as an idea and a movement, rised as a platform for the struggle for democracy, and in regard to the social revolution, constitutionality followed it and verified its achievements, being the act of its stabilization and victory.

In a self-management society, as prof. Đorđević puts it, constitutionality was determined to play „the old and the new role“: to restrict the power, but also to substitute it more and more by forms of man's free activities — specially by self-management. The basis of this new mission of constitutionality, prof. Đorđević finds in Marx's stand-point on Constitution as „an act of self-determination of the people“. i.e. of the working men.

(18) У социјалистичкој и самоуправној земљи, закон не може више него што хоће, односно даље од оног што му је утврђено уставом. Он не може прећи границе аутономности, самоуправне сфере и сфере слобда и права човјска и грађанина (Исто. стр. 29).

RÉSUMÉ

L'IDÉE DE LA CONSTITUTIONNALITÉ DANS LES OEUVRES DU PROFESSEUR DR JOVAN DJORDJEVIĆ

L'idée de la constitutionnalité occupe une position centrale dans la pensée constitutionnelle et politique de l'académicien, professeur dr Jovan Djordjević et elle imprègne presque tout son oeuvre scientifique. Son concept de la constitutionnalité est marxiste-humaniste.

La constitutionnalité, d'après prof. Djordjević, est une phénomène politique par substance, et juridique, par la forme. Elle n'est pas seulement un principe d'Etat, mais aussi un principe social.

La constitutionnalité, en institutionnalisant et en limitant le pouvoir, protège les libertés et les droits de l'homme et du citoyen et assure, d'après les mots du professeur Djordjević, le règne de droit, contrairement au règne sur les gens et par la conformité des normes juridiques avec la Constitution, elle assure aussi la sécurité des citoyens.

La constitutionnalité en tant qu'une idée et un mouvement politique émergait et s'établissait comme la plate-forme de la lutte pour la démocratie, et par rapport à la révolution sociale, elle la suivait et vérifiait ses conquêtes — comme acte de sa stabilisation et de sa victoire.

Dans une société autogestionnaire, d'après prof. Djordjević, la constitutionnalité était appelée de jouer „son ancien ainsi que son nouveau rôle”: de limiter le pouvoir, mais aussi, de le substituer de plus en plus par des formes des activités libres de l'homme — surtout par l'autogestion. Le fondement de cette nouvelle mission de la constitutionnalité prof. Djordjević trouve dans l'idée de Marx sur la constitution comme „l'acte de l'autodétermination du peuple”, c'est-à-dire des gens travailleurs.

Елизабет Ман Боргезе,
 професор при Катедри за политичке науке,
 Делузи универзитет, Нова Шкотска, Канада

Elisabeth Mann Borgese,
 Professor, Department of Political Science,
 Dalhousie University, Nova Scotia, Canada

THE SOCIAL ENTERPRISES OF MANKIND

Jovan Đorđević is a great teacher, who has had a lasting influence on my work and my thinking. It was he who first introduced me to Yugoslav political and constitutional theory: to the self-management system based on the concept of social ownership. His ideas shaped my thinking on the emerging new concept of the Common Heritage of Mankind. The parallels between the two concepts indeed are striking, and may have to be explored further in the future.

Both concepts, social ownership and common heritage, are concepts of *non-ownership*. That is, resources or means of production which belong into either category, *cannot be appropriated* by anybody, whether State or individual or legal personality. They can be *utilized*, but not owned. This leads, inevitably to a new *economic theory*, based on the *utilization value* rather than the *exchange value* of things. Such a theory has recently been proposed by Orio Giarini, a Swiss-based economist.

Secondly, both concepts, social ownership and common heritage, presuppose a *system of management* in which all users share. It is this aspect that distinguishes a common heritage regime from a high-seas regime: for while the high seas are inappropriable like the common heritage, they lack a management regime, which, in an era of intense resource exploitation, lays them open to „the tragedy of the commons.” The same distinction applies to the concept of „the commons” and „social ownership” at the national level.

Thirdly, there must be *benefit-sharing*, both under a common-heritage and under a social-ownership regime; and benefit-sharing is to be understood in a broad sense, including sharing not only of financial revenues but of the benefits accruing from shared management, such as technology transfer.

So much for the striking analogies. The concept of the common heritage, at the international level, has two further attributes, which are less developed in the socialownership concept at the national level, although they may be implicit or simply taken for granted.

The common heritage of mankind is reserved for exclusively peaceful purposes: a statement with a *disarmament* implication, however vague; and it must be managed in such a way as to benefit not only present but also future generations: implying a concept of *conservation* and environmental policy.

The reservation exclusively for peaceful purposes, in the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea is flawed in two ways, and will require much further work of interpretation and development. In the first place, it applies only to „the Area” as defined (also very poorly) in Part XI of the Convention — not to „the resources” — nickel, cobalt, copper and manganese — which are primarily used for strategic purposes, once they have been removed from „the Area.” And this distinction is upheld even though both the Area and its resources are solemnly declared to be the common heritage of mankind. Secondly, it should be kept in mind that not only the Area and its resources, which are the common heritage of mankind, are reserved exclusively for peaceful purposes, but also the high seas (Article 88) which are subject to a different regime of high-seas freedoms, as well as scientific research (Article 240); and that „reservation for peaceful uses” is defined in Article 301 — if one can call this a definition, as refraining from any threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the principles of international law embodied in the Charter of the United Nations” — which makes the concept practically meaningless.

In spite of these conceptual deficiencies, the Common Heritage of Mankind, just as the concept of Social Ownership, is here to stay. Both concepts are more modern, more in line with economic, as well as with environmental and disarmament requirements of our age than the classical Roman Law concept of property and absolute ownership.

With both „ownership” and the concurrent principle of „sovereignty” in state of transition and re-interpretation, and the boundaries between „national” and „international” getting blurred, one can indeed discern a process leading to the merger of social ownership and common heritage.

Extensive debates have taken place in recent years over the „ownership” of offshore hydrocarbon resources between the Government of Canada and the governments of the Provinces of Nova Scotia and Newfoundland. In some respects these debates echoed those of the 'forties, between the Federal Government of the United States and those of Texas, California, and Louisiana, which eventually were resolved by the Truman Declaration of 1945, placing offshore resources beyond three miles from shore under federal jurisdiction. The Canadian debate, coming some forty years later, however, is taking a different direction. The Canadian debates between the Federal Government and the Provinces focus on *benefit-sharing* and *shared management* (through joint federal/provincial commissions). They disregarded the issue of *ownership*, on which Federal Government and Provinces simply cannot agree. For all practical purposes, Canada thus is moving, empirically, towards a modern concept of *non-ownership*, *shared management*, and *benefit sharing*, with regard to resources in an area, the Exclusive Economic Zone, in which the Law of the Sea Convention grants to the coastal State *exclusive sovereign rights to explore and exploit such resources*, not *ownership*, in the classical sense, nor *sovereignty*, in the classical or territorial sense.

Thus one could begin to think in terms of a regime of *Common Heritage* in areas beyond the limits of national jurisdiction — such as the resources of „the Area,” of the moon, or of Antarctica — and of common heritage in areas under national jurisdiction: and here the concepts of common heritage and social ownership merge: become indistinguishable.

Such a regime would be the basis of a really new international economic order, which must also be a new national economic order.

In an essay, „The Social Property of Mankind,” written for *Pacem in Maribus* (1970), Đorđević dwells these analogies. As a corollary of the common-heritage concept, he postulates the establishment of „social enterprises of mankind,” just as the basic enterprises of self-management are a corollary of the concept of social ownership, and you could not have one without the other.

It should be noted that, at that early date, he thought of „enterprises,” not of an „Enterprise” as stipulated in the 1982 L.o.S. Convention.

„Direct management,” he wrote in 1970, „that is, utilization, use and conservation, plus all of the economic and legal consequences this would entail, cannot be entrusted to a single organizational mechanism which would be a monster international enterprise. The technology of work and other peculiarities of the seabed, its geographical position, and the problem of efficient management will demand in principle regional and similar enterprises for direct management. However, it is an inevitable consequence of the concept of social property that these enterprises cannot be national, by proxy, or mixed, meaning an organization of „interested” or territorially national States. They can only be enterprises of social property, and hence social enterprises of mankind.”

„The Enterprise” to be established under Part XI of the L.o.S. Convention, undoubtedly a concept born of the same philosophy that inspired Đorđević, has encountered tremendous pre-natal difficulties — almost from the moment of its conception.

The functions and the structure of the Enterprise, as formulated in Part XI and the painstakingly detailed pertinent Annexes III and IV, are in fact based on assumptions which, if they ever were valid, certainly are not valid today: namely (1) that seabed mining would be commercially developed by 1985, an assumption invalidated by the severe and protracted economic recession; (2) that seabed mining would be primarily the mining of manganese nodules, and assumption invalidated by recent scientific discoveries, especially the discovery of the polymetallic sulphides; and (3) that seabed mining would be carried out primarily if not exclusively in „the Area” beyond the limits of national jurisdiction; an assumption invalidated both by scientific and political circumstances: the sulphides discovered thus far are predominantly in areas under national jurisdiction; so is a considerable portion of the manganese nodules; and the boundaries of the EEZ and the continental shelf, as defined in the Convention are conveniently elastic, so that any major resource discovery will in fact be claimed by some coastal State, island State or archipelagic State.

The Preparatory Commission for the International Sea-Bed Authority and the International Tribunal for the Law of the Sea, which just has completed, very successfully, its first session in Kingston, Jamaica, now faces the task of adjusting, by interpretation and development, the text of

the Convention to this changed economic and scientific reality: a great and challenging task, demanding creativity and innovation, no less than the drafting of the Convention itself.

And this is where Đorđević's idea of the Social Enterprises of Mankind may provide inspiration and guidance. A working paper, circulated informally during the first session of the Commissions, to be introduced formally at the beginning of the next, deals with this issue. Entitled JEFERAD (Joint Enterprise for Exploration, Research And Development), the paper points out that „activities in the Area,” due to the above mentioned changed circumstances, will not consist in commercial mining for the foreseeable future, but exclusively in exploration, research and development. If that is so, the Authority, and before it, the Commission, should concentrate on exploration, research and development, which would considerably streamline its task.

Resolution II on Preparatory Investment Protection (PIP) which was adopted together with the Convention — the paper points out — creates, for all practical purposes, an interim regime for exploration, research and development, for the *pioneer investors*, that is, the „private sector” of the „parallel system.” What is urgently needed now — if the „public sector” of the „parallel system” is not to fall hopelessly behind — is an instrument analogous to Resolution II, providing such an interim system for the Enterprise side. There is of course a difference: The „private sector” already exists; the Enterprise does not yet exist some entity will have to be established for the interim period. This, it is pointed out, could most effectively and most economically be achieved through *joint ventures* or *joint enterprises on exploration research and development*: with the Commission raising 50 percent of the required (very modest) funding while the remaining 50 percent would be provided by pioneer investors who would want to join, and their Governments. Such JEFERADs would be small and self-manageable. Their establishment would serve the interests of the industrialized States, as it would halve their investment cost, a vitally important advantage at this time of economic recession; it would serve the interests of developing countries, giving them a unique opportunity to participate in a high-technology management venture and to acquire technologies through *co-development* rather than through *transfer* (the latter being far more costly), and it would be the only efficient way to prepare for the early entry into effective operation of the Enterprise which, in the wake of this development, would most likely *decentralize* its future operations into *social enterprises of mankind*.

This may be called the classical style of development. It certainly can be, will of course depend on circumstances far transcending the scope of activities of the Preparatory Commission. „Establishing solidarity, cooperation and reciprocity is one of the conditions for the prevention of new divisions leading to new conflicts and to great catastrophies,” Djordjević wrote in 1970. „The social property of mankind and its management is not only an essential technical-economic question; it is also a moral-political problem of life importance for the world and for each one of us.”

РЕЗИМЕ

ДРУШТВЕНИ ПОДУХВАТИ ЧОВЕЧАНСТВА

У чланку „Друштвени подухвати човечанства” аутор се упушта у оригиналну анализу аналогича између концепта друштвене својине, разрађеног у југословенској уставној теорији и пракси, и концепта заједничке баштине човечанства, формулисаног у Новој конвенцији о праву мора од 1982.

Суштинске аналогиче између ових концепата налази у неколико момента: прво, оба концепта су заснована на невластништву; друго, претпоставка функционисања и једног и другог концепта је одговарајући систем управљања у коме учествују сви корисници; и, треће, систем расподеле добити својствен је обама концептима.

Концепт заједничке баштине човечанства одликују, по мишљењу аутора, два додатна својства која су недовољно развијена у концепту друштвене својине на унутрашњем плану. У том смислу наводи да је, према изричитој одредби Конвенције, заједничка баштина човечанства резервисана искључиво у мирољубиве сврхе и да њено искоришћавање претпоставља обавезу очувања и заштите животне средине.

Примена овог концепта немогућа је без одговарајућег организационог механизма који Конвенција успоставља у лицу Власти, самосталне међународне организације која организује делатност и искоришћавање Зоне, тј. заједничке баштине човечанства. О идеји Предузећа, органа Власти који непосредно дела у циљу искоришћавања заједничке баштине човечанства, аутор препознаје филозофско полазиште које је инспирисало проф. Борђевића да формулише институт „друштвених предузећа човечанства” у есеју написаном за *Pacem in Maribus* (1970).

RÉSUMÉ

LES ENTREPRISES SOCIALES DE L'HUMANITÉ

Dans cet article l'auteur fait une analyse originale des analogies entre le concept de la propriété sociale, élaboré dans la théorie et la pratique constitutionnelles yougoslaves, et le concept de l'héritage commun de l'humanité, formulé dans la nouvelle Convention sur le droit de la mer de 1982.

L'auteur trouve les analogies essentielles entre ces deux concepts dans les points suivants: premièrement, les deux concepts sont fondés sur la non-propriété; deuxièmement, la supposition du fonctionnement de tous les deux concepts est un système de gestion adéquat, dans lequel tous les bénéficiaires participent; et, troisièmement, le système de la distribution de profit est propre aux deux concepts.

La notion de l'héritage commun de l'humanité a — d'après l'auteur — deux caractéristiques supplémentaires, qui ne sont pas tellement développées dans le concept de la propriété sociale au niveau interne. Dans ce sens, l'auteur mentionne que, d'après les règles explicites de la Convention, l'héritage commun de l'humanité est réservé exclusivement pour des buts pacifiques et que son utilisation suppose l'obligation de préserver et protéger les environs humains.

L'application de ce concept est impossible sans un mécanisme organisationnel adéquat, établi par la Convention sous forme de l'Autorité — une organisation internationale indépendante organisant l'activité et l'utilisation de la Zone, c'est-à-dire, de l'héritage commun de l'humanité. Dans l'idée d'Entreprise, en tant qu'un organe de l'Autorité, qui travaille directement sur l'utilisation de l'héritage commun de l'humanité, l'auteur reconnaît le point de départ philosophique, qui a inspiré prof. Djordjević à formuler l'institut d'„entreprise social de l'humanité” dans son essai écrit pour *„Pacem in Maribus”* (1970).

др Милан Матић,
професор факултета Политичких наука у Београду

НОВЕ КОНЦЕПЦИЈЕ О ЉУДСКИМ СЛОБОДАМА, ПРАВИМА И ОДГОВОРНОСТИМА

I

Велико полихисторско стваралаштво професора Јована Борђевића, које је проширило и обогатило наша сазнања на многим значајним научним и културним подручјима, од политике и права до социологије и филозофије, у својој основи је непрекинүти критички говор о човеку и путевима људског ослобођења у свету и посебно у нашим условима и нашој друштвеној пракси. У том духу и инспирацији настала су и најобимнија дела Јована Борђевића као што је *Политички систем*, коју је сам писац у поднаслову књиге одредио као *прилог науци о човеку и самоуправљању*. Човек, људске слободе и права, али и одговорности, заједно са живим друштвеним противречностима које их условљавају, омогућују или доводе у питање, као кључна тема у расправама проф. Борђевића и као мотив његових научних напора и трагања, могу се пратити већ од најранијих његових објављених радова, па све до оних најновијих и најразвијенијих. И онда кад расправља о науци, информисању, екологији, идеологији, судбини политичких идеја, стању институција или нормама и нормативним пројекцијама, мисао проф. Борђевића стално је окренута према човеку, који се схвата као потенцијални субјект и активни носилац једне стварне револуционарне и (само) ослободилачке праксе, која њему и његовој средини и заједници може вратити достојанство и потпунији људски идентитет. Ова темељна проблематика заузима средишње место у већим студијама и расправама као што су *Уставно право или Есеји о политици и култури* (Одељак: *Човек и његово достојанство*), али је она и непосредан предмет многих мањих расправа, чланака и прилога.

Елементи нових концепција и новог приступа проучавању људских слобода, права и одговорности могу се наћи у многим његовим ранијим радовима. Међутим, у свом најразвијенијем и синтетичком облику, ове нове концепције и пројекти о људским правима и слободама излажу се у књизи проф. Борђевића *Социјализам и слобода* (Просвета, Београд, 1982. ед. *Сусрет светова*). Раоправа је зрео плод дугогодишњих истраживања, проучавања и размишљања о људским слободама и одговорности-ма и о путевима и могућностима њиховог остваривања у свету великих друштвених криза и изазова не само демократији, већ и самом човеку.

У новим концепцијама људских права и слобода није реч само о новим начинима посматрања познатих и постојећих, односно класичних људских права и слобода, него пре свега о новим и неистраженим условима и друштвеним факторима слободе и одговорности и данашњем друштвеном, културном и политичком свету. Проучавање ових ширих услова и околности у којима се питања људских слобода и права постављају на нов начин и у новом светлу, преко проблематике људских права изнова откривају и осветљавају и многе егзистентне проблеме политике и политичке организације друштва, привреде, друштвене и људске околине, стања политичких заједница, морала и сл. Укратко речено, отварају се нови и знатно шири видници и простори у којима се јављају потребе за новим одређењима и формулацијама људских слобода, права и одговорности.

Све већа међузависност и повезаност положаја и развоја различитих делова друштва, неодељивост положаја човека од ширих процеса у његовој политичкој заједници, чини проблематику људских права и одговорности пресудном и незаобилазном у борби за социјализам и демократију. С друге стране, стање људских слобода, права и одговорности у појединим земљама је не само критеријум вредновања и стања постојећих друштвених и политичких система, већ и основа за решавање бројних друштвених проблема и противречности. Нема ниједног питања, од заштите околине, до сузбијања насиља, узајамности и солидарности, социјалне сигурности или пак борбе против бирократизма, аутархије, егоизма и национализма, које није повезано и које као свој услов нема потребу за доследнијим остваривањем људских слобода, права и одговорности. Запуштање и запостављање појединих, па и многих људских права и слобода у неким земљама и регионима света, неминовно доводи и до спутавања људских снага и потенцијала, до блокада, стагнација и регресивних процеса у друштвеном преображају и развоју. Израстање снага и гигантских структура које далеко премашају моћи и домете људског утицаја, различите концентрације отуђене војне, економске и политичке моћи, стално потискују „људско питање” у позадину, чине га „ситним”, или мање видљивим, а у име апстрактних и политичких репрезентованих интереса често се и отворено прелази преко елементарних људских слобода и права. У име идеолошке есхатологије, питања људских слобода и права која у себи носе стварне и неслућене потенције демократског прогреса, одлажу се за неизвесну будућност, која никако да започне. Доминација и апологија „виших циљева” и интереса државе и поретка у многим земљама доводи и до отвореног кршења људских права, угрожавају се људи да би се спасавале „земље” и „системи”. Све то чини актуелним и оно најизворније и првобитно право свих људских права које открива да је порекло свих права и слобода у револуцијама и да дели њихову даљу судбину—права на отпор тиранији и опресији (*Vindictiae contra tyrannos*). У потискивању овог и других права ангажују се моћне снаге, од економског „крођења” нагоноке и биолошке структуре људи, до арканских завера и манипулација против остваривања проглашених права, до самовоље изврше власти и примене силе у међународним односима.

Ови евидентни процеси и тенденције и борба напредних снага да се превазиђе њихово разорно и деволутивно дејство, посебно у покрету

ка социјалистичкој демократији и самоуправљању су у средишту истраживања Јована Борђевића о новим концепцијама људских слобода, права и одговорности и о путевима њиховог остваривања и друштвене заштите. У том контексту, прихватања и признавање нових друштвених и колективних права у условима самоуправљања (право рада друштвеним средствима, право на самоуправљање, право на националну слободу и равноправност итд.), отвара нове перспективе и погледе на целокупну проблематику људских слобода, права и одговорности у савременом свету.

II

Дубоке и далекосежне промене у темељима савременог друштва, траже и нова критичка промишљања великих идеја историје и поновне оцене њиховог смисла и значења за успешније кретање ка перспективама „друштвеног човека“ и „подруштвљеног човечанства“. Питања људских права, слобода и одговорности данас, не могу се посматрати ни решавати одвојено од питања о друштвеном положају и улози, одн. стању самог човека, од стања и ситуације социјализма у свету, од друштвене својине, ослобођења рада и радничке класе, самоуправљања, солидарности и узајамности, заједништва. Тек дубљи увиди у ова шира стања и процесе омогућују да се изнова сагледају и темељна питања људских слобода, права и одговорности у нашем времену. Управо расправа о тим великим политичким и историјским идејама и њиховом оживотворењу у збиљи савременог друштва и уводи нас у нове концепције о људским правима и слободама.

Да би показао у којим новим и дубљим димензијама појава социјалистичке демократије и самоуправљања открива питање о људској слободи, Борђевић своју расправу о односу социјализма и човека упрва и започиње промишљањем о положају и стању човека. Однос самог човека према историјском питању његове слободе и данас је противречан, иако је слобода не само својствена једино човеку, већ и највећи резервоар његових јединствених људских и друштвених снага и потенција. Ипак: „Човек је истовремено способан да ствара, осваја и брани слободу, али и да је уништава, напушта и предаје (и издаје)... Сам по себи, у свом животу, у схватањима и односима, у остваривању својих потенцијалних људских привилегија и вредности, човек није увек исти, нити је идеалан и неоспоран производ своје и друштвене историје и стварности... Апстрактно и априористичко изједначавање човечанства и хуманисти са човеком је исто тако произвољно, као и изједначавање човека и слободе“ (*Социјализам и слобода*, стр. 40—41.). Као што се не може идеализовати човеков однос према слободи, тако се и социјалистичко друштво, као отворени процес борбе за људскије односе и бољег човека, не своди само на човека, нити се човек своди само на социјализам. Социјализам није ни „колективна слика човека, ни теоријски израз идеалног човека“. Утопизам и есхатолошка једностраност упростићавања проблема односа социјализма и човека (тако присутна у идеологизираним представама), затвара путеве ка приступу човеку онаквом какав је стваран у историји човечанства и класног, у много чему нељудског света, за неопходну дијалектику посредовања тог односа трајањем револуције

и дијалектичког превазилажења наслеђених и нехуманих друштвених стања. Само критички приступ и социјализму, и човеку и отвореном проблему њиховог узајамног надрастања и превазилажења на све вишим нивоима људске свести и прогресивног друштвеног ангажовања, може променити садашње околности у којима се одвија борба за потпуније друштвено утемељење, остваривање и заштиту људских слобода и права и у том процесу и аутономне одговорности човека. Да би се ослободили традиционалних и идеализованих представа о човеку и његовој слободи, морамо ићи даље од њихових формалних и често само привидних правних и политичких одређења. Јер, „само свест о конкретном и вишестраном човеку може ослободити теорију социјализма (и марксизма), од апстрактног утопизма, а праксу социјализма од неизвесности и разочарања” (*Ibid.* стр. 43).

Савремени свет, који се налази на једној од својих највећих и судбински историјских прекретница, мора у свим кључним питањима и вредностима људског живота и цивилизације у његовој класној предисторији, отворити најшири дијалог да би себи омогућио даље кретање према својој стварнијој и стварној историји. У процесу овог историјског стварања и самостварања, човек није само једнозначан отисак „ансамбла друштвених веза”. Више и изнад тога он је праксеолошко биће, али у томе и носилац великих симболичких форми, форми свести и културе, по којима потврђује своје јединство и дистинкност у природном свету, барем онолико колико то себи омогућује материјалном репродукцијом живота, као *toolmaking animal* (биће које твори алате, биће осмишљеног рада). Човек је вишеслојно и поливалентно биће које ствара и остварује се у одређеним друштвеним облицима не само као субјект рада (биће праксе у ужем смислу), као *genera*, већ истовремено и као дистинктни и непоновљиви појединац, *species* (биће своје слободе и потенцијалне слободе). Човек је исто тако и носилац социјалних улога, продукт социјализације и образовања („карактерних маски”) које га чине делом поделе рада и међусобних односа у базичној (производној) или другој (политичкој, одн. „илузорној заједници”).

Историјски се развијајући у бескрајном обиљу својих индивидуалних и генеричких људских испољавања, човек је превалио огроман пут: од митског и космичког бића људске давнине (које заједно са исконом показује и смисао генерацијама људског рода до савремености), преко бића полиса (организоване политичке заједнице), до аутономне људске јединке, која тежи да ослободи и искаже своје свестране људске тежње и способности, борећи се за оне односе према природи и у друштву који би му то омогућили. Напуштање архајског јединства са природом, човек је у свом друштвеном свету морао платити афирмацијом *принципа мџи*, што га увело у разне облике ропства, подаништва, па и статус подељеног, апстрактног и алегоријског бића разапетог у политичкој заједници између припадања друштву (приватне својине) и *citoyen-a*. У предисторији се, дакле, човек остваривао махом као једнодимензионално биће, претежно као актер својих социјалних улога, потписујући знаган део својих генеричких и још више особених индивидуалних потенција. Задатак и смисао социјализма је да непрекидно ствара и развија услове за свестрано ослобођење човека, за укидање разних облика отуђених сила, које се одвајају и супротстављају човеку, речју, да ства-

ра услове заједничког рада и живота у којима је „корен ствари за човека сам човек” (Маркс).

Водећи нас преко филозофске расправе ка основним премисама и концептима савремене проблематике слобода, права и одговорности човека, проф. Борђевић истовремено расправља и о великим мисаоним и идеолошким контроверзама који од Платона и Аристотела, преко Хобса и Рүсоа, до Ничеа, Достојевског и Маркса, постоје међу највећим умовима човечанства око проблема човека и његове слободе, односно способности да своју слободу и слободу своје средине одговорно носи и брани. На маргинама ових расправа најављују се нове могућности синтеза и превазилажења крајности песимистичких као и априорно оптимистичких визија о човеку и људској природи, једно ново и стваралачки реалистичко виђење људског проблема данас и могућности његовог решавања у појединим друштвеним облицима и њиховој историјској перспективи.

Расправа о многим премисама и условима људске слободе и одговорности данас, чак и кад није реч о таквим „идејама — снагама” и процесима као што су друштвена својина, социјализам, самоуправљање или одговорност, већ и онима које наизглед имају само уже или „изведено” значење, у разматрањима Јована Борђевића појављује се у својим дубљим значењима и димензијама. Уверљиву илустрацију овог значајног шпрења хоризонта у којем се посматрају и пројектују нови видови и нове димензије људских слобода, права и одговорности пружају, на пример, идеје и анализе о значењима *узајамности и солидарности у социјализму и самоуправљању*. Основу за редефинисање једностраних и уских концепата солидарности, који настају у капитализму и етатистичким структурама савременог друштва, аутор види у новом плану читаве политичке филозофије и циљевима њеног друштвеног утемељења, а пре свега у превладавању основне противречности и расцепа у структурни друштва на сфери приватног и јавног, из којих извире надмоћ приватне својине и државе над новим, непосредним, равноправнијим и истински узајамним и солидарним облицима одношења и друштвеног повезивања људи. Сам појамни апарат концепција узајамности и солидарности постаје плүралистички, вишедимензионалан и подруштвљен, однос у коме се узајамност и солидарност не виде више као пасивно примање једних и отуђивање од приватне или групне (односно етатистичко-корпоративне) својине, тј. приватне сфере других. Битно упориште узајамности и солидарности је у људскости револуције чији је носилац радничка класа као владајући друштвени субјект. Она се узајамношћу и солидарношћу не само супротставља односима експлоатације и поседничког индивидуализма и егоизма (стварајући нову *друштвеност*), већ је и суштински обогаћује активним покретом за укидање усамљености, анонимности, равнодушности и запуштености човека и односа према људима и заједницама. Она је социјални израз класних борби и ревандикација човечности против озваничене суровости и сиромаштва људских односа и субјект грађења стварног заједништва, веза међу људима које су покидале дисоцијативне снаге класног антагонистичког света. У свом дубљем смислу, солидарност и узајамност не могу се одвојити ни од друштвене својине, одговорности од самоуправљања и изворне људске ау-

тономности која је по својој природи асоцијативна, изнутра мотивисана заједништвом, једнакошћу, али не у апстрактном и априорном, већ у конкретном, радничко-класном смислу. Понајвише се еминентно људским схватањем и изражавањем слободе, која није само слобода ограђеног поседа, већ активна, друштвена и солидарношћу и узајамношћу битно обогаћена слобода. Сви ови концепти и односи и јесу у средишту расправљања о новом концепту солидарности и узајамности. Као концепти који служе практичној борби класе за уједињавање у оспоравању посталог и класне структуре друштва, идеје солидарности и узајамности, ако нису пука идеолошка формула, проглашени и државни, споља наметнути принципи без упоришта у друштвено прогресивном и будућем, једна су од најмоћнијих снага преображавања целокупне структуре савременог друштва и разрешавања његових противречности. У основама таквог схватања солидарности и узајамности је један дубљи фундаментални консенсус радничке класе и прогресивних снага око кључних вредности новог друштва и воље да се оно даље креће и развија, а не различити супститутивни и фиктивни, односно експлоататорски односи „узајамности и солидарности“, иза којих се прикривају егистички групни или регионални интереси или страх од прекорачивања граница експлоатације које би могло довести до мењања постојећег стања и стечених права. Због тога и у самоуправљању: „Солидарност мора имати изворе у слободном опредељењу и свести радника и мора бити објективно мотивисана и оправдана разлозима који прелазе круг пословања и понашања субјекта који прима помоћ у име солидарности ... Она добија прави смисао као солидарност појединих сектора и делова радничке класе за радничку класу у целини, јер права солидарност постоји само међу људима који имају класни интерес и чија је објективна ситуација схваћена и прихваћена од носилаца класног интереса” (*op. cit.* стр. 59.) С друге стране, „солидарност не може значити учествовање у попуњавању средстава за губитке и лоше пословање привредног субјекта. Оваква, назови-солидарност, противна је самоуправљању и вођењу јелне рационалне и одговорне политике од стране свих привредних и друштвених субјеката. Она уноси диспропорције у политику привредних субјеката и у општу политику заједнице и скида са солидарног акта његово својство слободног и одговорног акта који има подршку у радним колективима, а не изазива незадовољство и отпоре мислима, интересима и психи појединаца”. (стр. 58.)

Многе снаге и отпори старих односа експлоатације и доминације још увек отворено или прикривено блокирају и коче покрет ка новим концепцијама солидарности и одговорности и њиховом присуству у друштву и човеку, који са њима постају слободнији и јачи. Препрека на том путу су не само постављање друштвених односа и елементи принуде који се са њима рабају, него и шири процеси, а пре свега они у којима „остаци капитализма компромитују социјалистичку оријентацију и нагрзају друштвено тело, али и свест радних људи и грађана који у раду налазе услов за своју егзистенцију и своје место у друштву. Ситна буржоазија обнавља култ приватне својине и у друштвене односе уноси стално елементе себичних и деморалишућих тежњи према разликовању, ‘господарству’, затварању у себе и у свесном одвајању од токова друштвених промена.” (стр. 61.)

На сличан начин и бирократија у процесу конституисања нових и историјски развијенијих и аутентичних облика солидарности и узајамности, уноси блокаде и извитоперавања. Јер, „нема солидарности у друштву у коме преовлађују остаци првобитне акумулације, владавина једни-ма од стране других и недостајање елементарних људских вредности, а нарочито вредности рада и човека. Она је неостварљива и кад се неједнакости одржавају у средствима и у моћи (социјална и политичка неједнакост)... У неразвијеним друштвима и у постојећем социјализму ко-ји неизбежно носи као што је истицао Маркс, у својим односима и ин-ституцијама, жиг старог друштва класне доминације и неједнакости, мо-гуће је и само извитоперавање узајамности и солидарности. Такве изви-топерене 'узајамности' налазимо и у појединим сферама нашег друштва и оне се изражавају у отвореној и прикривеној пракси „дај ми да ти дам" (*do ut des*). А извитоперена солидарност је обухваћена у некритич-ком и наметљивом 'здруживању' 'земљака', каријериста и шпекуланата, 'другова', 'наших'." (стр. 57.)

Овим и многим другим широким и продубљеним аналитичким уви-дима у реална стања и процесе у друштву и људској средини и заједни-ци, проф. Борђевић осветљава кључне противречности и проблеме који се нејнепосредније и у највећој мери односе на сазнавање услова и чи-нилаца за реалније утемељење и доследније остваривање људских сло-бода, права и одговорности. Крупно, али историјски неизбежно питање о већим људским правима и слободама, као што се може видети из крат-ких назнака о човеку, односно узајамности и солидарности као усло-вима људских права и слобода, мора се научно сагледати у свој својој сложености, да би се у његовој практичној афирмацији могло ићи си-гурније и слободније од традиционалних идеолошких и других заблу-да, оптерећења и инерција, присутних и у друштвима која се брзо и ди-намично преображавају.

III

Пошто је у претходним дискусијама и анализама развио веома плодне теоријске оквире и премисе за нове пројекте људских слобода, права и одговорности у друштву које се гради као алтернатива старом свету отуђених и експлоататорских односа, проф. Боревић приступа и непосредном формулисању пројекта нових слобода и права, која по својим значењима и дoметима далеко премашују традиционална схвата-ња у овој области.

Расправљајући о отворености система слобода и права човека ау-тор најпре указује на значај *пермисивности* односно *пермисивне зајед-нице*, која надмашује видик етатистичких схватања. По њима је човек у заједници слободан само у ономе што је дозвољено, и у њима лежи је-дан од корена традиционалног наслеђа деспотија и недемократских про-цеса који су оптерећивали политичку историју многих земаља, па и ону на нашим просторима. Слободе и права, односно одговорности су дина-мичне и отворене, а не заувек прописане и „допуштене" категорије и услови човекове политичке заједнице. Томе одговара и слобода трага-ња за слободама и условима слобода, сужавање простора забрањеног и

проширивања подручја дозвољеног, поља за огледање и потврђивање људске одговорности. Пермисивност и толеранција, насупрот апсолутизму, искључивости и тоталитаризму, морају све више долазити до изражаја у мери у којој заједница, на својим новим материјалним, друштвеним и културним темељима постаје све више слободна, дисциплинована и солидарна.

У кругу нових и фундаменталних друштвених и економских права (која су у суштини језгро и битна димензија синтезе друштвене својине и самоуправљања, општије одређених у новом праву рада друштвеним средствима), у првом плану су право на управљање друштвеном репродукцијом или слобода од отуђености друштвене репродукције и право на трајност положаја у раду и на лични доходак (расподелу према раду). Принцип да на све већу производњу апстрактне вредности (чулно-надчулне супстанце), која се отуђује од произвођача и отуђује њега самог, произвела је у капитализму онај начин репродукције материјалне основе друштвеног живота људи, која их чини објектима слепих сила профита и разне конкуренције, објектима репресије најразличитијих видова. Право човека (као самоуправљача) на контролу услова и резултата материјалне репродукције и производње уопште, део је темељних, онтичких кретања самог социјализма и самоуправљања и једно од најснажнијих упоришта дезалијенације и потврђивања нових и алтернативних облика друштвене кохезије и уједињавања друштвених као непосредно људских снага. То је и основа превазилажења двојстава и подела у самом човеку, на различите функције наслеђене из антагонистичке друштвене поделе рада; израстања структурâ које репродукују друштвеног, у клици интегралног човека који је носилац рада, управљања и слободног присвајања друштвених резултата свог рада, произвођач и самог новог „облика друштвеног саобраћаја“.

Право на *разликовање* (разлике) схвата се у концепцијама нових људских слобода и права као истовремено израз и потврда права на аутентичност и права на идентитет. Оно је директно повезано са револуционарним променама у структури друштва и са изворним токовима саме револуције која се у самоуправљању наставља и развија и која је од својих почетака, први пут у историји, отворила могућност потврђивања бројних и до тада анонимних и непризнатих друштвених субјеката на самоизражавање и самопотврђивање (од људи до социјалних група и заједница). Свако идеолошко маскирање и потискивање објективно постојећег плурализма и разлика, узрок је оживљавања етатистичких притисака, регресија и мистификације саме стварности, стварања атмосфере у којој ни сва друга људска права и слободе не могу доћи до изражаја. Постварање, нивелација и свођење стварно различитих људи, ствари и односа, особина је капитализма и биполарних опозиција, антиномичних и експлоататорских шематизама и друштвених машинерија које мељу и „прерађују“ човека. Стварање услова у којима се човек и његова заједница могу слободније изражавати и у ономе у чему су особени и својствени (различити) у реалној мери и смислу тих речи, потврда је самобитности и нужне индивидуализације која ослобађа многе људске енергије за плодније и самосвесније кретање унапред.“ „За разлику од капитализма у коме се људи разликују по оном што *имају*, у социјализму (теоријски), они се разликују (треба) по ономе што *јесу*“ (стр.

189.) Спољашњи егалитаризам је израз статике и умртвљавања друштвених снага, а у крајњим облицима своди се на принуду. Али, право на разлике у социјализму се мора ослобађати и од дивљег и асоцијалног индивидуализма, од култа „бити различит по сваку цену“, у којем се често губе и замагљују битне разлике” између мучитеља и жртве, крадљиваца и честитог човека, насилника и толерантне личности”. Другим речима, све оне разлике које су пре свега злоупотреба аутономности и права на разлике и које се могу протегнути не само на односе људи у заједници, него и на односе међу самим заједницама.

Веома су занимљива теоријска одређења о *праву на заједницу* (или слободи од усамљености), као и о комунизму и *праву на комуњу*, тј. непосредну људску средину. Пошто се најпре идентификују проблеми и стања заједнице и комуње у условима отуђеног и антагонистичког класног друштва (повлачење у себе, развијеност друштвених веза, нетрпеливости и мржње, наметнуто такмичење за друштвене улоге, неизвесност и несигурност), прелази се на расправу о карактеристикама и елементима новог и аутентичног људског заједништва која започиње с правом човека да се већ у оној заједници коју сам не може да бира (отаџбина), осећа као свој и човечан. Истина хуманизација људске заједнице и средине је врхунска вредност целокупног културног развитка, а њено напредовање зависи не само од материјалних чинилаца, већ и од стања и напретка људске свести и социјализације људи. Она се препознаје по слободном испољавању људске животности и присности, по одговорном и братском односу према човеку и међу људима. Комуна као људско право схваћена је пре свега као социјалистичка самоуправна комуна, која није довршена, већ отворена заједница. Та комуна није само заједница грађана нити само завичајна заједница, већ са тим и више од тога: она је пут и облик стварања *асоцијације* произвођача и грађана и уједињавања посебних димензија и својстава људског друштвеног испољавања. У својој укупности, право на заједницу и на комуњу је визија заједнице која у себи обухвата више људске и кохерентне системе вредности, у којима човек неће бити разапет и мучен подељеним лојалностима и опречним тежњама и могућностима, у којој ће наћи свој потпуни људски идентитет.

У дефинисању *слободе комуникација*, посебно се истражују процеси заробљавања људи у све сложенијим, споља стварним облицима и мрежама комуницирања у савременом друштву, тачке на којима постојећи облици комуникација постају осамосталене снаге изван и изнад човека. Елементи равноправности међу субјектима комуницирања и јачање непосредног комуницирања друштва и средишта политике и одлучивања, услов су демократизације комуницирања, а њено битно обогаћивање је у мењању постојећих форми комуницирања унутар измењених у хуманизованих асоцијација. Комуникација је тиме димензија односа и демократске културе самих асоцијација, а не отуђени технолошки процес и сила која их потискује и подређује.

У новим концепцијама људских слобода и права које развија и разрађује проф. Ј. Борђевић, дају се основни теоријски нацрти и скице и многих других људских слобода и права. У анализама се дају оријентације и одредбе веома значајних права која као потребу и реалну перспективу најављује даљи развитак социјалистичке демократије и самоуп-

рављања у нашој земљи и свету. Међу њима су и: право на истину; толерантност и право на толерантност; права потрошача; право на слободну размену рада; слобода од бирократизма; право на иновације; слобода од мистификација и фетишизма личности, институција и идеја; право на дијалог; право на социјалистичке алтернативе; право на критику, слобода од незнања, заосталости и примитивизма; слобода од свезнања, сујете и наметања личних интереса и мисли другом; слобода од бола и зебње итд. итд.

*

Новим концепцијама и теоријским пројектима које проф. Јован Ђорђевић развија у области људских права и слобода, наша политичка и друштвена мисао и пракса, добијају још једно од широких и веома значајних упоришта за даља и плоднија достигнућа на путевима друштвеног ослобођења рада и свестране еманципације човека од многих облика и снага њиховог отуђења и зависности. Идући трагом Марксове мисли о неодвојивости покрета ка демократији, од улоге радничке класе и социјализма, проф. Ђорђевић је знатно проширио и обогатио теоријске и методолошке оквире за даља посматрања и проучавања људских слобода и права која још увек остају једна од великих резерви и неискоришћени потенцијал у класним борбама у савременом друштву, за асоцијацију слободног рада, стваралаштва и за пуно људско достојанство човека.

SUMMARY

NEW CONCEPTS OF HUMAN FREEDOMS, RIGHTS AND RESPONSABILITIES

The article analyses the contribution of prof. Jovan Đorđević to the contemporary theory and concepts of human freedom, rights and responsibilities, particularly in the conditions of the development of socialist self-management. The relation between man and self-management is the key subject of all of prof. Đorđević's scientific discourses and research. They encircle the contribution to the questions of the position of man in contemporary political systems, whose bureaucratization and alienation from the influence of society also mean the neglect of the question of freedoms, rights and responsibilities in the political theory and practice.

The particularity of the approach to the question of freedoms, rights and responsibilities in the opus of prof. Đorđević is in the fact that he preliminarily researches and evaluates the fate and epochal significance of great concepts and ideas of human liberty and democracy, as well as the condition of basic forces and values of civilization that define the field of freedom and right today (socialism, solidarity, communication, equality etc, as well as man himself, his social position in the world today). Defining the status of the great heritages and values, prof. Đorđević states that the classic and traditional concepts of man and his freedoms, rights and responsibilities are surpassed and that it is necessary to introduce radical new concepts in this field, to be able to bring them into the area of deep political changes in the world today, and particularly in accordance

with the appearance and imperative of the future development of self-management and socialist democracy. In his book *Socialism and Freedom* prof. Đorđević gives theoretical blueprints and projects of many new rights, freedoms and responsibilities, such as right to a permissive community, right of decision regarding social reproduction, right of being different, right to an immediate environment (commune), right of communication, freedom of loneliness, freedom of fetish of the person, ideas and institutions, freedom from bureaucracy and of manipulation etc. The essence and forms of these new rights, prof. Đorđević gives in regard with the transformation of etatistic into self-management structure of society and particularly in regard with the key right of man, such as the right to selfmanagement and the right to work by social means.

RESUME

NOUVELLES CONCEPTIONS SUR LES LIBERTÉS, DROITS ET RESPONSABILITÉS HUMAINS

L'article donne une analyse de la contribution du prof. Jovan Djordjević à la théorie et conception modernes des libertés, droits et responsabilités humains, particulièrement dans les conditions du développement de l'autogestion socialiste. Les rapports entre l'homme et l'autogestion est le thème clé de tous les traités et recherches scientifiques du prof. Djordjević. C'est dans ce domaine que se situe sa contribution pour élucider la situation de l'homme dans les systèmes politiques contemporains, dont la bureaucratization et l'aliénation de l'influence de la société signifie en même temps le négligement de la problématique des libertés, droits et responsabilités de l'homme dans la théorie et pratique politiques.

L'originalité de l'approche des libertés, droits et responsabilités de l'homme dans l'oeuvre du prof. Djordjević réside dans le fait que préalablement il recherche et évalue la destinée et la signification prodigieuse des grands concepts et idées de la liberté humaine et de la démocratie, ainsi que l'état des principales forces et valeurs de la civilisation que déterminent de nos jours le domaine des libertés et des droits de l'homme (socialisme, solidarité et mutualité, communications, égalité, et puis l'homme même, sa situation sociale actuelle dans le monde). En constatant l'état de ces grands acquis et valeurs, le prof. Djordjević remarque que les conceptions classiques et traditionnelles de l'homme et de ses libertés, droits et responsabilités, sont dépassées et qu'il est nécessaire d'introduire dans ce domaine des conceptions radicalement nouvelles, pour les amener dans le contexte de profonds changements ontiques du monde contemporain et surtout pour les harmoniser avec la nécessité de continuer à développer l'autogestion et la démocratie socialiste. Dans son ouvrage *Le socialisme et la liberté*, le prof. Djordjević, donne des ébauches et des projets théoriques de beaucoup de nouveaux droits, libertés et responsabilités de l'homme, tel que le droit à la communauté permissive, droit à décider de la reproduction sociale, droit à la différenciation, droit à un milieu direct (commune), droit aux communications, liberté contre la solitude, liberté contre le fétichisme des personnes, idées et institutions, liberté contre la bureaucratie et la manipulation etc. Le prof Djordjević donne l'essentiel et les dispositions de ces nouveaux droits concernant la transformation de la structure étatique en structure autogestionnaire de la société et surtout concernant les nouveaux droits clé de l'homme, tel que le droit à l'autogestion et le droit au travail avec les moyens sociaux.

д-р Гаши Мијановић,
професор Правног факултета у Сарајеву

РЕЛАТИВИЗИРАЊЕ ХИЈЕРАРХИЈЕ ПРАВНИХ АКТА У УСТАВНОМ СИСТЕМУ СФРЈ

Развој друштвеног самоуправљања, изградња нових односа у систему федерализма, комунална самоуправа, развијање концепта друштвено-политичких заједница, остваривање скупштинског система власти и други демократски процеси у развоју друштвеног уређења у СФРЈ, детерминисали су еволуцију међусобних односа основних субјеката уставног система. Ти односи се све више ослобађају доминације и мајоризације, наредбодавног карактера и опресије, организационог и функционалног централизма, традиционалног етатистичко-хијерархијског карактера виших и нижих, надређених и подређених. Такви односи су постали инкомпатибилни са природом и суштином новог система и правцима његовог развоја. Тај систем претпоставља односе који почивају на децентрализацији и социјализацији, децентрализацији и дехијерархизацији, кооперативном карактеру, договорању, солидарности и узајамности. Нови односи се у цјелини заснивају на уставом утврђеним правима, дужностима и одговорностима свих субјеката уставног система.

Разумљиво је да су се крупне промјене у систему односа органа и институција система, морале непосредно изразити у еволуцији и трансформацији карактера и међусобних односа општих правних аката које они доносе. Класична хијерахија правних аката, базирана на правној снази која се изводи првенствено из хијерархије органа, као и на томе грађена догматско-нормативистичка „теорија степена” (*Stufentheorie*), трпе корекције и модификације, све више се превазилазе и уступају мјесто новим односима који су примјеренији самоуправном развоју система и новим интерфедералним односима и који почивају на функционалној самосталности, међузависности, узајмној координацији и међусобној усклађености, комплементарности и конвергенцији свих аката у оквиру унутрашње усклађеног система чије се јединство базира на уставу и обезбеђује уставним инструментима. У том систему односа, уставност и законитост општих аката, њихов примат и приоритет не одређују се више само по критерију хијерахије органа, већ првенствено полазећи од тога који је орган уставно овлашћен за регулисање респективног односа и да ли је тај однос урађен сагласно уставу.

Нову уставну категорију којом се настоје изразити промјене и особености система заснованог на самоуправљању и федерализму, пред-

ставља појам „несупротности”, односно принцип забране супротности, умјесто раније обавезне сагласности нижих са вишим актима. Увођењем овог новог појма не доводи се у питање принцип уставности нити се дира у статус устава, његову супрематију, примат и приоритет у односу на све остале акте у систему. Насупрот томе, када је у питању позиција закона и однос општих правних аката према њему, појмом несупротности се уносе знатне промјене којима се релативизира традиционална хијерархија, примат и приоритет закона, посебно савезног закона према законима република и покрајина, као и закона уопште (савезног, републичког и покрајинског) према актима самоуправног права. Овај прилог нема ширих претензија осим да маркира значај, смисао и домацај принципа и појма несупротности, укаже на његово разликовање од појма обавезне сагласности аката, те акцентира неке проблеме нормативно-институционалног и практичног карактера које нова уставна рјешења изазивају.

Увођењем појма несупротности долази до промјена у односима међу општим актима у три сфере система: а) у односима републичког и покрајинског закона и других општих аката који се доносе у републици и покрајини према савезном закону; б) у односима самоуправних општих аката према закону (савезном, републичком и покрајинском); в) у међусобним односима унутар система самоуправних општих аката.

До нових устава од 1974. године принцип несупротности био је утврђен само за однос републичког устава према Уставу СФРЈ. Тај принцип се задржава и по уставима од 1974. године уз проширење и на однос покрајинског устава према Уставу СФРЈ и Уставу СР Србије(1). За контролу и отклањање супротности међу уставним текстовима није предвиђен уставноправни механизам. Уставни суд Југославије може само дати мишљење Скупштини СФРЈ о томе да ли је републички или покрајински устав у супротности са Уставом СФРЈ, а Уставни суд Србије мишљење Скупштини СР Србије о евентуалној супротности покрајинског устава са Уставом Републике. Ова уставна рјешења изражавају концепцију о уставима као оригиналним актима који не могу бити у међусобној супротности, али не проистичу један из другог, међу њима не постоји правна субординација нити супрематија те се зато ни отклањање њихове евентуалне супротности не рјешава правним инструментаријем, већ политичким каналима и средствима.

Док су односи међу уставима изражени принципом несупротности, позиција свих устава (савезног, републичких и покрајинских), њихова супрематија и примат у односу на све остале нормативне акте, остали су неокрњени, јер је изричито утврђен принцип да сви закони и други прописи и општи акти органа друштвено-политичких заједница, као и самоуправни општи акти, морају бити у сагласности са Уставом СФРЈ, односно аналогно томе све наведене категорије аката унутар републике односно покрајине у сагласности са републичким односно покрајинским уставом(2).

(1) У Уставу СФРЈ од 1974. године је изостављена ранија одредба којом је био изражен приоритет Устава СФРЈ (правило да ће се у случају супротности републичког устава са Уставом СФРЈ, примјенити овај последњи).

(2) Овај однос аката који се доносе у републици и покрајини према републичком и покрајинском уставу, више се не уређује Уставом СФРЈ, већ уставима република и покрајина.

За обезбеђење тог принципа успостављен је уставни механизам (у форми уставног судства) којим се акти несагласни са уставом елиминишу из правног поретка. Може се без резерве рећи да су устав и уставност у новом самоуправном и федеративном систему још више добили на значају и зато има основа да се у том систему принцип уставности у односу на принцип законитости посебно наглашава и диференцирано изражава и третира. То нарочито због специфичног и сложеног односа законодавног и самоуправног домена чију заједничку основу и оквир чине уставни.

Насупрот непромијењеном односу свих аката (државних и самоуправних) према уставима, дотадашњи принципи који се тичу односа републичког и покрајинског закона према савезном закону, као и односа осталих општих аката према закону (савезном, републичком и покрајинском)(3), по уставима из 1974. године знатно су кориговани и модификовани. Тако, са савезним законом морају и даље бити у сагласности само прописи и други општи акти савезних органа(4), док је за републичке и покрајинске законе и друге прописе и опште акте, као и самоуправне опште акте, довољно да не буду с њим у супротности. То *mutatis mutandis* важи и за међусобне односе нормативних аката унутар републике и покрајине, јер само прописи и општи акти органа друштвено-политичких заједница морају бити у сагласности са републичким (покрајинским) законом, а самоуправни општи акти не могу бити с њим у супротности (овај је принцип консеквентно утврђен само у неким републикама и покрајинама).

Највећу пажњу свакако привлачи однос републичких и покрајинских закона и свих других општих аката који се доносе у републици и покрајини према савезном закону. Тај је однос изражен принципом несупротности свих ових аката са савезним законом, што је непосредан израз јачања уставног статуса, самосталности и одговорности република и покрајина(5). У циљу поштовања ауторитета републичког и покрајинског закона и њиховог равноправног третмана са савезним законом, изостављене су раније уставне одредбе којима су била утврђена шира овлашћења Уставног суда Југославије у односу на републички закон (непосредно укидање закона којим су очигледно повријеђена права Федерације. Надаље, раније правило да ће се у случају несагласности републичког са савезним законом, до одлуке Уставног суда, примијенити савезни закон, замијењено је правилом да ће се у случају такве супротности, привремено до одлуке Уставног суда, примијенити републички (покрајински) закон, а савезни само у случају када се ради о закону за чије су извр-

(3) Начело законитости и позиција закона у систему општих аката били су у уставима из 1963. године изражени уставним одредбама према којима су сви остали прописи и други општи акти морали бити у сагласности са законом (савезним и републичким), а приоритет савезног закона у односу на републички закон, одредбом да републички закон мора бити у сагласности са савезним законом и да ће се у случају несагласности, до одлуке Уставног суда, примијенити савезни закон. Према томе, само је за републички устав био утврђен принцип несупротности са Уставом СФРЈ, док су сви остали нормативни акти (државни и самоуправни) морали бити у сагласности и са уставом и са законом, а уз то републички (по Амандману XVIII и покрајински) закон у сагласности и са савезним законом.

(4) Тако је задржана супрематија савезног закона у односу на остале прописе савезних органа, што је разумљиво, јер се по правилу ради о односу између закона и прописа за његово извршење па је у овом случају принцип строге законитости неопходан. То исто важи и за односе републичких и покрајинских подзаконских прописа према републичком и покрајинском закону.

(5) Захтјев да се коригују раније уставне одредбе о односу између републичког и савезног закона и да се уместо обавезне сагласности и у овом случају утврди принцип несупротности, јавио се још од почетка уставне реформе. Након промена извршених амандмана из 1971. године, тај захтјев је постао још аргументованији и резолутнији.

шавање одговорни савезни органи(6). Ово интерпретативно правило указује да више не постоји супрематија ни приоритет савезног закона. То је посве нов елеменат у систему међусобних односа аката федерације и република и покрајина.

Кала је ријеч о односу самоуправних општинских аката према закону, који је такође изражен несупротности уместо обавезне сагласности, овај однос указује на јачање самоуправне сфере и на третман самоуправних аката који се разликује од третмана државних прописа, за које и даље важи принцип обавезне сагласности. Другим ријечима, увођењем принципа несупротности за ове односе, настоји се изразити достигнути степен развоја самоуправљања и самоуправне трансформације у правном систему и отворити што шири простор за слободно самоуправно уређивање односа, ослоним непосредно на уставне принципе и рјешења. За самоуправне опште акте се, дакле, више не тражи њихова строга сагласност са законом, већ је довољно да са њим не буду у супротности. То не значи негирање принципа законитости, али свакако представља блажи, еластичнији и адекватнији вид његовог изражавања.

Замјена принципа обавезне сагласности принципом забране супротности у свим наведеним односима базира се на схватању да више не постоји хијерархијски однос између закона (савезних, републичких и покрајинских) и на чињеници да се функције република, покрајина и општина, као и положај, права, дужности и одговорности самоуправних организација и заједница, утврђују уставима и статусима општина. Због тога новом систему не би више одговарао принцип да акти ових органа и институција морају бити у сагласности са савезним законом, већ више одговара принцип да са њим не могу бити у супротности. При том се пошло од презумпције да ће надлежни уставни суд, у случају спора о колизији међу овим актима, увијек истовремено одијелити уставност и савезног закона и аката за које се тврди да су са њим у супротности(7). Аналогна су образложења и за усвајање истог рјешења за однос самоуправних аката према републичком закону.

Увођењем појма несупротности уместо сагласности у односима међу општинским актима ублажава се и релативизира класична хијерархија и настоји и на овом подручју адекватније и савременије изразити природу југословенског федерализма и позиција самоуправљања. Истовремено, принципом обавезне сагласности са уставом свих правних аката (укључујући и законе и самоуправне акте) изражава се јединственост основа уставног система СФРЈ и опредјељује карактер устава као темељног закона и правне основе за све остале нормативне акте. Зато није тешко закључити да је дистинкција појмова сагласности и несупротности принципијелног и суштинског, а не само формалног и терминолошког карактера, те да је израз настојања да се односи у систему општинских аката и функционисање правног система саобразе са новим односима у систему федерализма и са самоуправним преображајима друштвеног уређења, уз очување и гарантовање основног јединства уставног поретка(8).

Пошто правни поредак у цјелини почива на принципу унутрашње усклађености, то се, поред сагласности са уставом и несупротности са за-

(6) Број оваквих савезних закона је релативно мали.

(7) В. Образложење Предлога устава СФРЈ.

(8) Уп. Јован Борбенић, *Уставно право, 1977*, стр. 356.

коном општих аката, јавља и значајно питање непротиврјечности унутар система самоуправних општих аката. Логично је и неспорно да и у том систему мора постојати одређени ред и неопходни степен усклађености. Садашње уставно и законско регулисање ових односа је непотпуно, партиципално и палијативно, а схватања о карактеру тих односа су доста различита. У уставима је непосредно утврђен само принцип несупротности самоуправних општих аката према самоуправном споразуму о удруживању. Остали односи су дјелимично уређени Законом о удруженом раду и то у неким случајевима утврђивањем принципа сагласности, а у другим несупротности. Остали су, међутим, неуређени неки значајни односи унутар система самоуправних аката, што је вјероватно посљедица нерашчишћености неких питања и непостојања сагласности у схватањима о природи и правном дејству самоуправних споразума, а посебно о обавезности друштвених договора, као и недефинисаности или различитог дефинисања ових односа у републичким и покрајинским уставима. Због тога би и законско регулисање могло бити у сагласности са уставима неких, а истовремено у несавласности са уставима других република и покрајина(9). У научној и стручној обради овом проблему се поклања знатна пажња. Расправе се посебно воде о томе да ли је на ове односе уопште могуће примијенити принцип хијерахије (аналогно односима унутар система државних прописа) или је тај принцип за ове односе неприкладан, јер им више одговара принцип координираности и међусобне непротиврјечности. Пажњу посебно привлаче односи самоуправних споразума према друштвеним договорима, односи између различитих категорија споразума, односи статута и других самоуправних аката према самоуправним споразумима, при чему је најделикатније и најспорније питање односа између самоуправних споразума и друштвених договора. Изнесени су бројни аргументи како у прилог схватања о постојању хијерархије, тако и у прилог супротних гледишта, уложени одређени напори да се утврди смисао појмова којима су ови односи нормативно изражени, те изнесене идеје како би се на отворена питања могло одговорити. Нема сумње да ће на овом плану бити потребно још доста напора да се садашње дилеме отклоне и спорна питања ријеше, те међусобни односи самоуправних општих аката адекватније и комплетније уреде.

Указујући на мотиве и одређења за усвојено разликовање појмова сагласности и несупротности у односима међу општим актима и истичући његов значај и принципијелну оправданост, мора се указати и на проблеме који отежавају његово пуније осмишљавање и садржајнију примјену. Најприје, ови појмови се не употребљавају досљедно у складу са уставним одређењем. Ни у једном уставу се није успјело разликовање ових појмова прецизно и консеквентно изразити. То важи и за Закон о удруженом раду(10). Други, још већи проблем, представља веома различито уређивање овог питања у уставима република и покрајина. Наиме, у неким од ових устава се уопште не разликују ови појмови, већ се утврђује принцип обавезне сагласности свих аката (укључујући и самоуправне опште акте) и са уставом и са законом. У другим се ово раз-

(9) О начину регулисања овог питања у Закону о удруженом раду и потреби да се систем међусобних односа самоуправних општих аката потпуније и систематичније уреди, видјети у нашем чланку *Самоуправни општи акти*, „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 4/1980. године.

(10) Уп. чл. 115, 128, 179, 575, 588, 598, 612, 613, 641, 642 и 644 Закона о удруженом раду.

ликовање утврђује, али и у њима на знатно различите начине(11). Разлике су тако велике да, на примјер, по неким уставима самоуправни општи акти морају бити у сагласности не само са законом већ и са подзаконским републичким прописима, док по другим они не морају бити у сагласности ни са законом, већ је довољно да са њим не буду у супротности. Ове разлике могу имплицирати неједнак третман истоврсних аката односно водити погрешном закључку о различитом карактеру исте врсте аката по републикама и покрајинама. Разумије се да то уопште не одговара друштвеној реалности нити би републике и покрајине могле бити заинтересоване за такве разлике, пошто оне не произлазе из њихових специфичности и различитих услова и потреба. Коначно, ни у интерпретацији и практичној примјени, наведено разликовање појмова углавном не долази до изражаја, нити су за то изграђени одговарајући критерији. То важи и за праксу уставних судова. Зато, ако се прихвата схватање о принципијелном и суштинском карактеру и значају овог питања, онда би се сви субјекти уставног система који се у пракси са њима сусрећу, морали упустити у ширу и суштинскију анализу наведених појмова, потражити критерије и основе за њихово разликовање и уложити напоре да се то разликовање што коректније интерпретира и у пракси почне примјењивати. Од тога може зависити и интензитет оцјењивања законитости општих аката, а као најважније, критерији за разликовање ових појмова су неопходни свим субјектима система који уређују односе прописима и самоуправним актима.

Из изложеног произлази да је ово питање од значаја за правну теорију и уставноправну праксу. Оно је, како је већ речено, начелног и суштинског, а не само терминолошког и правнотехничког карактера. Појам несупротности представља уставноправну категорију којом се нормативно изражавају нови односи у систему федерализма и самоуправни преображаји система. Пошто федерализам и самоуправљање представљају „друштвено-политичке изворе и основе институционализовања, примјене, потврде и одбране принципа уставности и законитости” (Борђевић), то је начин њиховог нормативног изражавања и реалног оживотворења од изузетног значаја. Због тога би уставне и законске норме, којима се наведена дистинкција појмова изражава, морале бити потпуније,

(11) Рјешења у уставима република и покрајина су уједначена само када се ради о односу свих аката према уставу. Тај однос је свуда изражен принципом сагласности (са изузетком СР Македоније у којој је за статут општине утврђено да не може бити у супротности са Уставом). У погледу односа према закону, рјешења су веома различита. У СР БиХ на примјер, само самоуправни општи акти не могу бити у супротности са републичким законом, а сви остали акти морају бити с њиме у сагласности. У СР Хрватској само прописи републичких органа морају бити „у складу”, а општи акти осталих д. п. заједница и самоуправни општи акти не могу бити у супротности са законом. Аналогно је рјешење и у САП Војводини (с додатком да општи акти не могу бити у супротности ни са другим покрајинским прописима). У осталим уставима се ова појмова углавном не разликују, али неки од њих садрже и нека посебна специфична рјешења. Тако се у уставима СР Словеније и СР Македоније издваја само статут општине и за њега утврђује принцип несупротности са законом, док сви други акти (укључујући и самоуправне опште акте) морају бити у сагласности и са уставом и са законом. По уставима СР Србије и САП Косово, прописи и други општи акти донесени у републици односно покрајини, као и самоуправни општи акти, морају бити у сагласности не само са републичким (покрајинским) уставом и законом, већ и са другим републичким односно покрајинским прописима. Нешто ограниченије, по Уставу СР Словеније тражи се сагласност прописа републичких органа управе са прописима Извршног вијећа, а по Уставу СР Македоније сагласност општих аката органа општине са свим републичким прописима. Најзад, једино у уставима СР Словеније и СР Македоније се утврђује и принцип да самоуправни општи акти не смију бити у супротности не само са самоуправним споразумом о удруживању (што је општа одредаба у свим уставима), већ ни са другим самоуправним споразумима и друштвеним договорима којима је организација или заједница приступила.

прецизније и консеквентније, а посебно међусобно усаглашене у свим уставима и законима. То би олакшало интерпретацију, осмишљавање и практично оживотворење идеје, те допринјело превазилажењу веома различитих тумачења која се крећу од схватања да се ради о безначајном питању редакцијског карактера, односно правнотехничком изражавању принципа законитости наизмјеничним коришћењем два термина који се међусобно суштински не разликују, преко изложеног схватања да је диференцирање појмова детерминисано самоуправном и федеративном структуром и да се њиме релативизира и ублажава традиционална хијерархија и у новим условима адекватније изражава принцип законитости, до оних најрадикалнијих гледишта о таквом значају и домашају појма несупротности, који даје основа не само за релативизирање, већ и за потпуно превазилажење хијерархије у свим случајевима изражавања односа међу правним актима овим појмом.

Битно различита рјешења у републикама и покрајинама, неконсеквентно уређивање у оквиру истих устава и у Закону о удруженом раду, различите интерпретације, неизграђеност критерија и непримјењивање у пракси, показују да је покушај релативизирања хијерархије нормативних аката увођењем појма несупротности остао на пола пута, да су садашња нормативна рјешења парцијална и палијативна и у пракси неостварена. То индицира потребу да се о овом питању отвори шири научна и стручна расправа како би се појмови правнотеоријски дефинисали и образложили те у пракси коректније интерпретирали и примјењивали. Такав напор правне теорије и уставне праксе би омогућио да се приликом наредне промјене устава аргументовано предложи рационална, принципјелна и усаглашена рјешења и тако превазиђе садашње крајње незадовољавајуће уставно и законско регулисање овог значајног питања.

SUMMARY

THE RELATIVIZATION OF THE HIERARCHY OF LEGAL ACTS IN THE CONSTITUTIONAL SYSTEM OF THE SFRY

The development of self-management and federalism has determined the evolution of the relations of the subjects of the constitutional system and the acts they draft. The classic hierarchy of acts undergoes corrections and modifications in accordance with self-management system development and new interfederal relations. The rank and priority of acts is not any more set only by the subject issuing it, but by constitutional authority for regulating corresponding fields. The new constitutional category with which the changes are to be expressed is formulated as „noncontradiction” instead of the obligatory compliance of the lower to the higher. This new concept relativizes and softens the traditional hierarchy of acts and in accordance with the self-management and federal structure expresses the principle of legality more flexible and adequate.

The changes relate to: a) the relation between the republic and provincial laws and other general acts that are drafted in the republic or province and federal laws; b) the relation between self-management general acts and laws (federal, republic and provincial); c) relation within the system of self-management general acts.

The difference between noncontradiction and compliance is of principle and essential, not only terminological and legal character. The efforts of relativizing and softening of the traditional hierarchy with the concept of noncontradiction has come only half-way because of different solutions in republics and provinces, inadequate formulations in the constitutions and the Associated Labour Act and different interpretations and application in practice. Therefore, there is need that this questions be discussed on a wider scientific and professional scale and that in the case of a future constitution revision, this matter be solved by principle, rational and accorded solutions.

RÉSUMÉ

RELATIVISATION DE LA HIÉRARCHIE DES ACTES JURIDIQUES DANS LE SYSTÈME CONSTITUTIONNEL DE LA RSFY

Le développement de l'autogestion et du fédéralisme a déterminé l'évolution des rapports entre les sujets du système constitutionnel et les actes qu'ils apportent. La hiérarchie classique des actes subit des corrections et des modifications conformément au développement autogéré du système et aux nouveaux rapports interfédéraux. La primauté et la priorité des actes ne sont plus déterminées uniquement par leur porteur, mais surtout par le mandat constitutionnel pour le règlement du rapport correspondant. La nouvelle catégorie constitutionnelle par laquelle on essaie d'exprimer les changements se situe dans le terme „non-contradiction” au lieu de l'accord obligatoire des actes inférieurs aux actes supérieurs. Par ce nouveau terme on relativise et atténue la traditionnelle hiérarchie des actes et conformément à la structure autogestionnaire et fédérative on exprime de manière plus souple et plus adéquate le principe de légalité. Les changements se réfèrent a) à la relation entre la loi républicaine et provinciale et les autres actes généraux promulgués dans la république et dans la province d'après la loi fédérale; b) au rapport des actes autogestionnaires généraux avec la loi (fédérale, républicaine et provinciale); c) aux rapports, mutuels au sein du système des actes autogestionnaires généraux.

La différenciation des termes non-contradiction et concordance est de caractère substantiel et pas seulement terminologique et technique. La tendance à atténuer et relativiser par le terme non-contradiction la hiérarchie classique, est restée à mi-chemin à cause des solutions, essentiellement différentes dans les républiques et provinces, de la manière inconséquente d'expression dans les constitutions et dans la Loi sur le travail associé et d'une différente interprétation et application dans la pratique. C'est pourquoi le besoin s'impose de discuter cette question plus largement du point de vue de la doctrine et de la pratique de sorte que lors d'une future révision de la constitution on puisse proposer des solutions rationnelles et harmonisées.

др Павле Николић,
професор Правног факултета у Београду

ПАРЛАМЕНТ И ПРЕДСТАВЉАЊЕ ФЕДЕРАЛНИХ ЈЕДИНИЦА (Скица за компаративну студију)

I

I. — Једно од виталних питања федеративног уређења једне земље је несумњиво питање остваривања функција федерације и, с тим у вези, питање односа федерације и федералних јединица. У суштини, то се своди на проблем утицаја федералних јединица на вршење функција федерације.

У спектру различитих облика путем којих федералне јединице остварују утицај, па и непосредно учествују у вршењу функција федерације, сигурно да су најзначајнија, а истовремено и најраспрострањенија, следећа два: заступљеност федералних јединица у органима федерације и њихово учешће у избору (конституисању) органа федерације. Непосредно ангажовање федералних јединица у вршењу одређених функција федерације је неупоредиво мање по обиму и знатно ређе(1).

Несумњиво најважнији облик заступљености федералних јединица у органима федерације па, самим тим, и најзначајније средство учешћа федералних јединица у вршењу функције федерације и федералне власти уопште је други, тзв. федерални дом у оквиру савезног парламента.

II. — Федерални дом има карактер представништва федералних јединица у савезном парламенту у чијем саставу се налази, као што је познато, и један општепредставнички дом као представништво народа односно грађана читаве државе као целине. Како је у теорији(2) умесно примећено, овакав тип представљања је нека врста компромиса (можда је боље рећи — комбинације) између система представљања у конфедеративним земљама и органа у унитарним државама, тј. једног конфедеративног парламента у коме чланице конфедерације имају своје делегате и парламента унитарне државе у коме се налазе представници грађана (национално представништво). Уосталом, узроци који су довели до појаве федералног дома у оквиру бикамералног савезног парламента у федеративним државама непосредно указују на његову природу.

(1) Вид. о томе, Јован Стефановић, *Уставно право*, Загреб, Школска књига, 1965, I, стр. 586 и даље.

(2) Вид. о томе, Carl J. Friedrich, *La démocratie constitutionnelle*, Paris, Presses universitaires de France, 1958, p. 173.

1) Узроци појаве федералног дома преваходно леже, без обзира на различите корене идеје федерализма и различите путеве и услове настанка појединих федеративних држава, у тежњи да се обезбеди равноправност федералних јединица (у појединим земљама и равноправност нација), с обзиром да су по величини и броју становника (али и с обзиром на друга обележја — економска и друга) различите, а затим и у тежњи да им се обезбеди подједнак утицај (учешће) на вршење федералне власти. Тиме се, како је запажено у теорији, отклања страх малих федералних јединица од доминације великих и осигурава један инструмент заштите положаја, права и интереса федералних јединица(3).

2) Оваква концепција о улози и карактеру федералног дома претпоставља да федералне јединице буду потпуно једнако представљене у овом дому, као и да његова овлашћења и надлежности буду једнаки овлашћењима и надлежностима општепредставничког дома(4). Међутим, уставна решења и пракса федеративних држава, а с обзиром на конкретне услове и прилике (историјске, класне, идејне, политичке и друге) настанка и развоја ових држава, у већој или мањој мери су одступали од полазне идеје о поменутом компромису (комбинацији) као основи конституисања федералног дома, као и од наведених претпоставки о саставу и овлашћењима федералног дома. Отуда се у теорији и развила расправа о правом карактеру федералног дома.

3) Под перима појединих писаца(5) расправа о карактеру федералног дома се концентрисала на дилему — да ли федерални дом има карактер „сената“, што би значило да су његови чланови изабрани од грађана или законодавних тела федералних јединица и слободни да гласају према сопственим или партијским опредељењима, односно карактер „савета“, што ће рећи да су његови чланови именовани од влада федералних јединица и као делегати гласају по добијеним инструкцијама. Историјска пракса развоја федеративне државе познаје примере и једног и другог типа федералног дома, уз бројне примере и „мешовитих“ и других својеврсних типова. У теорији се дошло и до схватања по којем је фе-

(3) О узроцима појаве федералног дома вид. детаљније, Robert R. Bowie et Carl J. Friedrich, *Etudes sur le federalisme*, Paris Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1960, p. 19 и даље, 50 и даље; R. Carre de Malberg, *Contribution a la theorie generale de l'etat*, Paris, Recueil Sirey, 1920, том I, p. 110 и даље; Мнодраг Јовичић, *Савремени федерализам*, Београд, Савремена администрација, 1973, стр. 103; Zdzislaw Kedzia, *Parlement socjalistyczny*, Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, p. 73—74; *Parlements*, Paris, Preses universitaires de France, 1966, p. 3, 4; Maurice-Pierre Roy, *Les regimes politiques du tiers monde*, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1977, p. 50; Јован Стефановић, *op. cit.*, књ. I, стр. 560. Вид. и Иванка Срнић, *Представљање федералних јединица у савезним државама и нови вид федерализма*, у часопису „Архив за правне и друштвене науке“, бр. 2—3 од 1959. стр. 188, 189, 202; Лидија Баста, *Горњи дом у савезном парламенту*, у часопису „Страни правни живот“, бр. 97 од 1977, стр. 39. и 40. итд.

У појединим федеративним државама (СССР, Југославија, Чехословачка, и д.) вишенационална структура земље се сврстава у главне разлоге успостављања федералног дома (видети, Јован Борбенић, *Уставно право*, Београд, Савремена администрација, 1982, стр. 486—487, 488 и даље; Zdzislaw Kedzia, p. 29 и даље; А. И. Ленешкин А. И. Ким, М. Г. Мипин, П. И. Романов, *Курс советског државног права*, Москва, Госуд. издат. јуридическој литер., 1962, т. II, стр. 38; Павле Николић, *Савезна скупштина у уставном и политичком систему Југославије*, Београд, Савез удружења правника Југославије, 1969, стр. 12 и даље; П. Т. Василенков, *Органи советског државног система и их система на савременом етапу*, Москва, Московскиј универзитет, 1967, стр. 150.

(4) Вид. о томе, G. Lowel Field, *Governments in modern society*, New York, McGrawhill Book Company, 1951, стр. 204; *Parlements*, p. 4; Maurice-Pierre Roy: *Les regimes politiques du tiers monde*, p. 50; Јован Стефановић, *op. cit.* књ. I, стр. 561. Итд.

(5) Вид. о томе, Robert R. Bowie et Carl J. Friedrich, *op. cit.* p. 20 и даље, 50 и даље; Мнодраг Јовичић, *Савремени федерализам*, стр. 112 и даље. Итд.

дерални дом, по свом карактеру, истовремено и орган федерације као целине и заједнички орган федералних јединица као делова федерације(6).

4) Међутим, без обзира на различитости у којима се овај дом парламента појављује, неспорна је чињеница да постојање федералног дома као представништва федералних јединица чини неизбежно обележје федеративног уређења. У теорији, дводома структура са федералним домом, за разлику од других типова дводоме структуре, није оспоравана, тако да је, углавном, прихваћено мишљење о повезаности федерализма и овакве структуре савезног парламента(7). Иначе, сасвим је занемарљив број федеративних држава које у свом савезном парламенту нису имале федерални дом, односно које су имале једнодоми парламент.

II

Једно од неколико најбитнијих, а у сваком случају прво питање које се поставља у анализи федералног дома, јесте питање заступљености федералних јединица. Пракса показује да се заступљеност федералних јединица у федералном дому није остваривала на исти начин и у истом степену.

I. — *Принцип једнаке (паритетне) заступљености федералних јединица.* — С обзиром на карактер и улогу федералног дома у оквиру савезног парламента у федеративним државама, принцип једнаке (паритетне) заступљености федералних јединица јавља се и као логичан и нужан принцип конституисања овог дома. Отуда је овај принцип и широко распрострањен у пракси федеративних држава, јављајући се, наравно, у различитим облицима. Иначе, то је принцип, као што је познато, по којем су федералне јединице заступљене једнаким бројем представника у федералном дому, без обзира на територијалну величину и број становника.

1) Овај принцип је у највећој мери карактеристичан за федерални дом у класичном бикамералном систему федеративног типа.

а) Пре свега, принцип паритетне заступљености се спроводи у федеративним државама које као своје конститутивне елементе имају само федералне јединице. Први пример таквог федералног дома у историји федеративних држава представља Сенат у Конгресу САД (Устав од 1787.). У Сенату се налазе по два представника (сенатора) из сваке федералне јединице (државе)(8). На исти начин су заступљене и федералне јединице у Дому Сената Конгреса Сједињених држава Венецуеле (Устав од 1931.) — по два главна сенатора, и у Федералном Сенату Националног парламента данас у Бразилу (Устав од 1967.) — по три сенатора. Начелно, исто решење је прихваћено и у Дому народа Федералне скупштине у Чехословачкој (Уставни закон од 1968.) — по 75 посланика из Чешке односно

(6) Миодраг Јовичић, *ibid.* стр. 125—126.

(7) Вид. о томе, Jean — Fran — François Aubert, *Traite de droit constitutionnel Suisse, Neuchâtel, Editions Ides et calendes*, 1987. том. II, стр. 460, 461; Johan Bonbenich, *op. cit.* стр. 486; Maurice Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris, Presses universitaires de France, 1975, p. 146—147; Миодраг Јовичић, *op. cit.* стр. 19, 25, 101—102; А. А. Мишин, *Централне органи власти буржоазних држава, Москва, Институтство Московског универзитета*, 1972, стр. 194. *Parlements*, стр. 3 и даље; Јован Стефановић, *op. cit.* књ. I, стр. 560—561. Итд.

(8) *Устав САД* од 1787, члан I, одељак 1, одељак 3 став 1.

Словачке социјалистичке републике, као и у Сенату Парламента у Либији (Устав од 1951.) — по 8 сенатора из сваке од три покрајине(9).

б) Извесна специфичност у паритетном представљању федералних јединица у оквиру класичног бикамералног система дошла је до изражаја у федеративним државама које имају, поред федералних јединица, и друге територијалне јединице са, више или мање, сличним статусом. Све јединице исте врсте су у федералном дому једнако представљене.

Тако, у Швајцарској (Устав од 1874.) постоје поред кантона и полукантони, те у Савет држава Федералне скупштине се бирају по два посланика из сваког кантона и по један из сваког полукантона(10). Изразитији пример у том погледу представља СССР (Устави од 1977. односно 1936.) у коме су образовани, поред савезних совјетских социјалистичких република и аутономне совјетске социјалистичке републике, као и аутономне области и аутономни окрузи (раније национални окрузи). У Совјету националности свака савезна совјетска социјалистичка република је заступљена са 32 депутата, свака аутономна совјетска социјалистичка република са 11 депутата, свака аутономна област са 5 депутата и сваки аутономни округ (раније национални округ) са једним депутатом. Нови Устав Пакистана (1973.) предвиђа да се у Сенату налазе по 14 чланова из сваке провинције, 5 из племенских региона којима управља федерална влада и 2 представника федералне престонице. У ову групу треба сврстати и Скупштину народа у Уставотворној скупштини Југославије (1945.) у којој су народне републике биле заступљене са по 25 посланика, Аутономна покрајина Војводина — 15 и Аутономна област Косово и Метохија — 10. Истоветан састав је имало и Веће народа у Народној скупштини ФНРЈ (Устав од 1946.), само је био нешто мало повећан број посланика (30 — 20 — 15). Најзад, исти принцип је спроведен и у Већу република и покрајина Скупштине СФРЈ (Устав од 1974.). У овом Већу социјалистичке републике су заступљене са по 12, а социјалистичке аутономне покрајине са по 8 делегата(11).

У федералном дому неких других федеративних држава принцип паритетног представљања федералних јединица примењује се и на тзв. савезне дистрикте односно престоницу. Тако, у Аргентини (Устав од 1853.) се Сенат Конгреса састојао од два сенатора из сваке провинције и два из престонице, док је Сенат Националног Конгреса у Бразилу (Устав од 1891.) имао у свом саставу по три сенатора из сваке државе и три из тзв. Савезног дистрикта, а Дом сенатора у Општем Конгресу Мексика (Устав од 1917. односно 1964.) чине по два члана из сваке државе и два из Савезног дистрикта(12).

Сенат Конгреса у Венецуели (Устав од 1961.) се од претходних разликује по томе што, поред два сенатора из сваке државе и два сенатора

(9) Устав Сједињених Држава Венецуеле од 1931, чл. 55, чл. 60; Устав Бразила од 1967, чл. 29, чл. 43; Уставни закон о чехословачкој федерацији од 1968, чл. 29 т. 2, чл. 31, т. 2; Устав Краљевине Либије од 1951. (податак: Јован Стефановић, *op. cit.* књ. I, стр. 562).

(10) Федерални Устав Швајцарске конфедерације од 1874, чл. 71, чл. 80.

(11) Устав СССР-а од 1977, чл. 109, чл. 110, ст. 3; Устав СССР-а од 1936, чл. 33, чл. 35; Устав Исламске републике Пакистан од 1973, чл. 59; Закон о Уставотворној скупштини од 1945 (Југославија), чл. 4; Устав ФНРЈ од 1946, чл. 54; Устав СФРЈ од 1974, чл. 292. Интересантно је да се приметити да је „први“ дом Скупштине СФРЈ данас такође заснован на принципу паритетног представљања република (и покрајина) — Устав СФРЈ од 1974, чл. 291.

(12) Устав аргентинске нације од 1853, чл. 36, чл. 46; Устав републике Сједињених држава Бразила од 1891, чл. 16, чл. 30; Устав Сједињених Држава Мексика од 1917. (односно 1964.), чл. 50, чл. 56, ст. 1.

из Савезног дистрикта, има у свом саставу и грађане који су вршили функцију Председника Републике, као и сенаторе изабране с обзиром на принцип представљања мањине(13).

2) Принцип једнаке заступљености федералних јединица у федералном дому широко је распрострањен и у федеративним државама са нетипичним дводомним системом федеративног типа. Наиме, у извесном броју федеративних држава структуру савезног парламента карактерише, поред два дома, и постојање шефа државе. То, начелно гледано, слаби позицију ових домова, посебно и самог федералног дома.

а) Паритетни принцип у оваквим парламентима је примењен у Сенату Парламента Конфедерације у Аустралији (Устав од 1900.). У њему се налазе по шест сенатора из сваке државе(14).

б) Принцип паритетног представљања федералних јединица у парламентима са нетипичним дводомним системом примењен је и у Нигерији и Малезији, али у састав федералног дома у овим земљама улазе и други чланови (представници других територијалних јединица, али и други). Тако у Нигерији (Устав од 1963.) Сенат се састоји од 12 сенатора из сваке федералне јединице (региона), али и четири сенатора који представљају федералну територију и четири сенатора које бира Председник Републике на основу мишљења Првог министра. У Сенату Парламента Малезије (Устав од 1957.) државе су представљене подједнако, и то са по два члана. Међутим, у њему се налазе и шеснаест чланова које бира Врховни вођа(15).

3) Принцип једнаке заступљености федералних јединица (а сразмерне заступљености других територијалних јединица) нашао је једину своју примену у вишедомном (петодомом) савезном парламенту Југославије (Амандман VIII од 1968. на Устав од 1963.). Веће народа је имало у свом саставу по 20, а аутономне покрајине по 10 посланика(16).

II. — *Принцип неједнаке заступљености федералних јединица.* — Међутим, у неким федеративним државама се одступа од принципа једнаке заступљености федералних јединица у федералном дому савезног парламента. То, сигурно, није у духу начела по којем се федерални дом конституише као представништво федералних јединица, нити удовољава сврси и улози овог дома у оквиру савезног парламента. Број ових земаља је, истина, релативно мали, али је интересантно да су неке од њих са дугом традицијом федерализма.

1) Овај принцип је нашао своју примену у неколико земаља са класичним бикамералним системом.

Тако, данас у Савезној Републици Немачкој (Основни закон од 1949.) федералне јединице — земље су представљене у Савезном савету сразмерно броју својих становника. Свака земља располаже у овом телу бар са три гласа, с тим да земље са више од 2,000.000 становника располажу са четири гласа, а земље које имају више од 6,000.000 становника располажу са пет гласова, па толико чланова и шаљу у Савезни савет.

(13) Устав републике Венецуеле од 1961; чл. 138. стр. 1, чл. 148.

(14) Устав конфедерације Аустралије од 1900, чл. 1, чл. 7.

(15) Устав Федеративне Републике Нигерије од 1963, чл. 41, чл. 42. Истоветан састав је имао Сенат и у претходном периоду, с тим што је избор четири сенатора вршио Генерални гувернер као представник Краљице која је, узгред речено, била саставни део Парламента Федерације (Устав Федерације Нигерије од 1960, чл. 36, чл. 37). Устав Федерације Малезије од 1957, чл. 44, чл. 45.

(16) Амандман VIII од 1968. на Устав СФРЈ од 1963.

Принцип неједнаког представљања федералних јединица у Немачкој је био примењиван још у XIX веку, па су на том принципу и били образовани Дом држава (Устав Немачког Рајха од 1849.) и Савезни савет (Устав од 1871.). Најзад, и Вајмарски Устав (1919.) био је прихватио принцип неједнаког представљања федералних јединица у Савету Рајха, прописујући да у овом телу свака земља има бар један глас, с тим што важније земље имају један глас на 700.000 становника, али ниједна земља није могла да буде представљена са више од две петине од укупног броја гласова(17).

У Аустрији (Устав од 1920.) су федералне јединице (земље) представљене у Савезном савету сразмерно броју грађана, а по следећем мерилу: земља која има највећи број грађана бира дванаест посланика, а све друге земље шаљу онолико чланова колико одговара односу између броја њихових грађана и броја грађана прве земље, с тим да се остатак већи од половине рачуна као цео број. Иначе, свака земља шаље најмање три члана. Изменом Устава од 1920, Савезни савет је постао део Савета земаља и професија (18).

2) Принцип неједнаке заступљености федералних јединица је прихваћен и у извесном мањем броју федеративних држава са нетипичним вводом системом.

Мање разлике у броју представника федералних јединица карактерише Горњи дом — Сенат као федерални дом Парламента предвиђеног Актом Уније и владе Канаде, Нове Шкотске и Новог Брунсвика (од 1867.) — 24 према 12 представника. Каснијим изменама Аката ова разлика је повећана — 24 према 6 представника. Упадније разлике између федералних јединица у броју представника су дошле до изражаја у Дому националности Парламента у Бурманској Унији (Устав од 1947.) — највише 24, а најмање 3 представника, а нарочито у Савету држава парламента Индије (Устав од 1950. и Закон од 1956.). У Индији државе су подељене у три групе које дају различит број представника у федерални дом, а у оквиру тих група државе имају неједнак број представника (највише 31, а најмање 1 представника). Особеност федералног дома у Индији чини и то што један мањи број његових чланова именује Председник(19).

III. — *Једнодоми систем федеративног типа.* — Пракса развоја федеративних држава показује да је у овим земљама савезни парламент савим изузетно једнодом. Међутим, у неким од ових земаља једнодоми парламент је састављен на принципу паритетног представљања федералних јединица.

1) Једна од оваквих земаља је и Федерација Мали (Устав од 1959.) чију Савезду законодавну скупштину чине по дванаест посланика из сваке државе. Исти принцип је био примењен и у Пакистану (Устав од 1962.) чији је савезни парламент (Централно законодавно тело) био састављен од Председника и Националне скупштине Пакистана. Ова Скупштина је

(17) *Основни закон Савезне Републике Немачке од 1949.* чл. 50, чл. 51, т. 2, и 3; *Устав Немачког Рајха од 1849.* Одељак IV, чл. 1. § 83, чл. 2. § 86, 87; *Устав Немачке од 1871.* III, т. 6; *Устав Немачког Рајха од 1919.* чл. 60, чл. 61.

(18) *Федерални Устав Републике Аустрије од 1920.* чл. 24, чл. 34; *Федерални Уставни Закон од 1929.* чл. 24, чл. 34.

(19) *Акт уније и владе Канаде, Нове Шкотске и Новог Брунсвика (Акт Британске Северне Америке) од 1867.* чл. 17, чл. 21, чл. 22; *Устав Бурманске уније од 1947.* чл. 65, чл. 87, Други анекс; *Устав Индије од 1950.* чл. 79, чл. 80, Анекс IV, Закон од 1956. који се односи на Анекс IV.

имала 156 чланова од којих једну половину је бирала Источна, а другу Западна провинција(20).

2) Најзад, ваља поменути и неколико федеративних држава које, такође, имају једнодоми парламент, али он ни на који начин није израз федеративног устројства, те и нема у свом саставу представнике федеративних јединица. Такве су земље СССР у време важења Устава од 1924. а пре њега и РСФСР за време Устава од 1918. а затим и Федерална Република Камерун (Устав од 1961.).

III

Друго битно питање, тесно повезано са претходним, јесте питање начина избора чланова федералног дома савезног парламента. Опште правило које се у том погледу примењује је да се избори чланова федералног дома бирају од стране самих федералних јединица. То је, наравно, у пуном складу са функцијом и улогом федералног дома као представништвом федералних јединица. Одступања од овог правила су незнатна.

При томе, у скоро две стотине година дугој пракси постојања федеративних држава, искристалисало се неколико начина ових избора.

I. — *Избори од стране федералних јединица.* — У федеративним државама у којима федералне јединице врше избор чланова федералног дома примењују се различити начини избора.

1) У приличном броју данашњих, али и старијих федеративних држава, примењује се принцип општих и непосредних избора од стране грађана за чланове федералног дома. Наравно, ови избори се одржавају у оквиру федералних јединица.

Такав је случај данас у СССР-у (Устав од 1977, али и од 1936.), у Чехословачкој Социјалистичкој Републици (Уставни закон од 1968.), а затим и у најстаријој федерацији света — Сједињеним Америчким Државама (почев од почетка XX века (Амандман XVII од 1913.). Исти принцип је примењен и у Бурманској Унији (Устав од 1947.), Аустралији (Устав од 1900.), у Мексику (Устав од 1917. односно 1964.), у Бразилу (Устав од 1967. али и од 1891.). У Венецуели (Устав од 1961.). Тако су се бирали и посланици Скупштине народа у Уставотворној скупштини Југославије (1945.) односно посланици Већа народа у Народној скупштини ФНРЈ (Устав од 1946)(21).

У Швајцарској, међутим, не примењује се исти начин избора у свим кантонима, али је за већину карактеристичан принцип општих и непосредних избора (у неким кантонима се избори врше на скупштини народа — *Landsgemeinde*)(22).

(20) Устав Федерације Мали од 1959, чл. 26; Устав Пакистана од 1962, чл. 19, чл. 20.

(21) Устав СССР-а од 1977, чл. 95; Устав СССР-а од 1936, чл. 35; Уставни закон о Чехословачкој Федерацији од 1968, чл. 31; Устав САД — Амандман XVII од 1913; Устав Бурманске уније од 1947, чл. 88, чл. 89; Устав конфедерације Аустралије од 1900, чл. 7. и др.; Устав Сједињених Држава Мексика од 1917. (1964.), чл. 56; Устав Бразила од 1967, чл. 43; Устав Републике Сједињених Држава Бразила од 1891, чл. 30, чл. 28; Устав Републике Венецуеле од 1961, чл. 148; Закон о избору народних посланика у Уставотворној Скупштини (Југославија) од 1945, чл. 4; Устав ФНРЈ од 1946, чл. 54.

(22) Уставни следећи кантона предвиђају непосредне изборе: Appenzell — Bhoüdes exterieures, чл. 23; Argovie, чл. 25; Bale-Campagne, чл. 13; Bale-Ville, чл. 27; Grisons, чл. 4; Luzerne, чл. 44 bis; Schaffhouse, чл. 25; Schwyz, чл. 24; Soleure, чл. 20; Tessin, чл. 33; Thurgovie, чл. 6; Valais, чл. 85 bis, Zug, чл. 31.

2) Други, широко распрострањен принцип избора за чланове федералног дома је избор који врше представничка законодавна тела федералних јединица.

Тако, у Аустрији (Устав од 1920. односно 1929.) чланове Савезног савета бира Дијет (законодавно тело) сваке федералне јединице, а тако је било и у Венецуели у време важења Устава од 1931, као и у Сједињеним Америчким Државама до почетка XX века (Устав од 1787.). Овакав начин избора — делегирања је био спроведен и у Југославији (Амандман VIII од 1968. на Устав од 1963, али и Устав од 1974.): републичке и покрајинске скупштине су делегирале своје делегате у Већа народа Савезне Скупштине, односно, касније, у Веће република и покрајина Скупштине СФРЈ. Најзад, и у једном мањем броју Швајцарских кантона избори се овако спроводе, као и у Пакистану (Устав од 1973.) осим за 2 представника федералне престонице(23).

3) Није непознато пракси федеративних држава да чланове федералног дома у оквиру савезног парламента бира извршна власт федералне јединице.

То је данас случај у Савезној Републици Немачкој (Основни закон од 1949.). Тако, Савезни савет је састављен од чланова влада земаља које именују и опозивају те владе. Исто решење је предвиђао и Вајмарски устав (1919.) за избор Савета Рајха(24).

4) Најзад, у мањем броју федеративних држава избори за чланове федералног дома су се спроводили комбиновањем неких од горе поменутих начина избора.

У Немачкој (Устав од 1849.) је био примењен следећи принцип избора — половину чланова Дома држава бирала су народна представништва федералних јединица, а половину њихове владе(25). Нешто другачији избори су се у исто време спроводили у Аргентини (Устав од 1853.). Сенаторе из сваке провинције као федералне јединице бирала су њихова законодавна тела, док су се сенатори из престонице бирали на начин како се бирао Председник нације (од стране једне скупштине бирача) (26).

II. — *Избори од стране савезне власти.* — Сасвим изузетно се у пракси федеративних држава спроводи избор чланова федералног дома од стране органа савезне власти. Позната су, у ствари, само два случаја у дугој историји федерализма — у Канади и у Либији.

Генерални гувернер Канаде (Акт од 1867.) је у име Краљице позивао у Сенат личности које су имале потребне квалификације и тако постајали чланови Сената. У Либији (Устав од 1951.) је приликом првих

Устави следећих кантона предвиђају изборе на скупштини народа (Landsgemeinde): Glaris, чл. 35; Unterwald le bas, чл. 4; Unterwald le haut, чл. 24; Uri, чл. 52. а каснијим изменама су предвиђени тајни избори; Appenzell rhodes interieures, чл. 20 bis; Zurich, чл. 30. У кантону Vaud изборе врше скупштине комуна, чл. 26 bis.

(23) Федерални Устав Републике Аустрије од 1920, чл. 24, чл. 25; Устав Сједињених Држава Венецуеле од 1931, чл. 60; Устав САД од 1787, чл. 1, одељак 3. ст. 1; Амандман VIII од 1968. на Устав СФРЈ од 1963; Устав СФРЈ од 1974, чл. 292.

Устави швајцарских кантона: Neuchatel, чл. 39; Bern, чл. 26; Fribourg, чл. 45; Geneve, чл. 63. (а касније су у овом кантону заведени непосредни избори); Sain — Gall, чл. 88; Устав Исламске Републике Пакистан од 1973, чл. 59.

(24) Основни закон Савезне Републике Немачке од 1949, чл. 51; Устав Немачког Рајха од 1919, чл. 63.

(25) Устав Немачког Рајха од 1849, чл. 88, чл. 89.

(26) Устав Аргентинске нације од 1853, чл. 46, чл. 81. и даље.

избора сам Краљ именовано све чланове Сената, што иначе није било правило(27).

III. — *Комбиновани избори.* — У једном броју федеративних држава примењивао се комбиновани систем избора: један број чланова федералног дома бирале су федералне јединице (непосредно грађани, представничка тела), а други (једнак или мањи) су бирали органи савезне власти (шеф државе и слично). У том смислу пракса нуди примере веома различитих комбинација.

Тако се у неким земљама развио механизам избора у којем један део чланова федералног дома бирају представничка тела федералних јединица, а други део бира шеф државе. У ред ових држава спадају Малезија, Либија, па и Немачка средином прошлог века. У Малезији (Устав од 1957.) избор чланова федералног дома као представника федералних јединица (по 2) врше њихове законодавне скупштине, а шеснаест чланова именује Врховни вођа. У Либији (Устав од 1951.) свака од три провинције заступљена је у федералном дому са по осам представника, али провинције преко својих законодавних већа бирају само по четири представника, док остале представнике поставља краљ(28).

Нешто сложенији је механизам избора за чланове Сената Парламента Федерације у Нигерији (Устав од 1963.): законодавни домови сваког региона бирају по дванаест сенатора и то из реда личности које је одредио Гувернер, затим Председник Републике (раније Генерални гувернер) сагласно мишљењу Првог министра бира четири сенатора и, најзад, четири сенатора представника федералне територије бирају се на различите начине прописане од стране парламента, односно постају сенатори *ex officio*(29).

Различит од претходних случајева је случај Индије. Савет држава у Парламенту Индије (Устав од 1950.), како је раније поменуто, има две врсте чланова: једну групу (дванаест) именује Председник Индије, а другу групу знатно бројнију (до 238 чланова) која представља државе, бирају чланови изабани од законодавних скупштина држава, с тим да се из неких држава (односно територија Уније) ови чланови бирају по процедури коју утврди Парламент(30).

IV. — *Избори једнодомних савезних парламената.* — У федеративним државама са једнодомним савезним парламентом, у коме су федералне јединице подједнако заступљене, били су примењени већ познати, али и оригинални принципи избора.

У Федерацији Мали (Устав од 1959.) законодавне скупштине федералних јединица бирају посланике Федералне законодавне скупштине, а у Пакистану (Устав од 1962.) избори се врше путем тзв. примарних скупштина(31).

(27) Акт уније и владе Канаде, Нове Шкотске и Новог Брунсвика од 1867, чл. 24, чл. 25; Устав Краљевине Либије од 1951. (податак према Јован Стефановић, *Уставно право*, књ. I, стр. 562).

(28) Устав Федерације Малезије од 1967, чл. 45, Анекс VII; Устав краљевине Либије од 1951, (податак према Јован Стефановић, *op. cit.* књ. I, стр. 562).

(29) Устав Федералне Републике Нигерије од 1963, чл. 42. (Устав од 1960, чл. 37).

(30) Устав Индије од 1950, чл. 80, Анекс IV, Закон од 1956. који се односи на Андекс IV.

(31) Устав Федерације Мали од 1959, чл. 26; Устав Пакистана од 1962, чл. 161, чл. 162.

IV

И површан осврт на орагнизацију федеративних држава потврђује већ изнети став, иначе широко прихваћен у теорији, да је федеративном устројству својствено постојање федералног дома у савезном парламенту.

Карактер федералног дома као представништва федералних јединица, а тим пре његова основна функција (обезбеђење равноправности федералних јединица и омогућавање њиховог подједнаког утицаја одн. учешћа у вршењу функција федерације) неминовно претпостављају и подједнаку заступљеност федералних јединица у федералном дому. То и објашњава, како се могло видети, широку примену принципа паритета у представљању федералних јединица у овом дому савезног парламента.

Истовремено, то је и условило да чланови федералног дома, у далеко највећем броју случајева, буду бирани од стране самих федералних јединица (њихових законодавних тела, грађана и сл., свеједно). Отуда, није нимало чудно да се принцип паритетног представљања федералних јединица у федералном дому и принцип избора чланова овог дома од стране тих федералних јединица најчешће упоредо примењују.

Одступање од поменутих принципа, а посебно од принципа паритетне заступљености, извесно представља слабљење федеративног начела. Овакво мишљење се у теорији, и то с правом, енергично заступа⁽³²⁾. Разлог једноставно лежи у томе што одступањем од поменутих принципа, федерални дом губи своје битно својство — представништво федералних јединица, а по којем се и разликује од општепредставничког дома. Уколико је поменуто одступање јаче, утолико више слаби својство федералног дома као представништва федералних јединица, па се у већој мери и губи разлог постојања овог дома, као што и ишчезава разлика између њега и општепредставничког дома.

Према томе, чини се да се с правом може (и мора) закључити да је принцип једнаке заступљености федералних јединица нужан услов конституисања федералног дома и права (не и једина, наравно) претпоставка остваривања улоге и сврхе постојања уопште овог дома у савезном парламенту федеративне државе. То сигурно да онда указује на изузетну важност принципа паритетног представљања, као што указује и на његову праву функцију и истинску улогу у функционисању федеративне државе, али и на његов домашај.

Наиме, принцип паритета нема нити може да има универзалну вредност у федеративном уређењу. Протезање примене овог принципа и на друге, а тим пре на све органе у федерацији, неминовно мења улогу и значење овог принципа. У таквим околностима, тј. тако широко примењен, принцип паритетног представљања федералних јединица стиче функцију обезбеђења одговарајућих односа карактеристичних за конфедеративно уређење. Другим речима, принцип паритетног представљања постаје принцип који изражава, односно јача елементе конфедеративног уређења.

(32) Вид. Миодраг Јовичић, *Савремени Федерализам*, стр. 106, 107, 125; Zdzislaw Kedzia, *Parlament Socjalistyczny*, стр. 73; Maurice-Pierre Roy, *Les regimes politiques du tiers monde*, стр. 50. и даље; Јован Стефановић, *Уставно право*, књ. I, стр. 562. Итд.

SUMMARY

THE PARLAMENT AND THE REPRESENTATION OF THE FEDERAL UNITS

From the statement that the Federal Chamber is the most significant form of representing the federal units in the organization of the Federation, and with this, the most significant means of participation of the federal units in the exercise of the functions of the federation, the author deals with two of several essential questions of the character of the federal chamber, not only in the contemporary federation, but in the earlier ones, as well.

The first question regards the representation of federal units in the federal chamber. The topic of deliberation is the widespread principle of equal (parity), and the principle of unequal representation of the federal units, as well as the modes of their implementation.

The second essential question deals with the election of the members of the federal chamber. Most frequent, these elections are carried out by the federal units, and very rarely are they their elections carried out by the federal power, apart from some forms of combined elections.

The author concludes that the character of the federal chamber as the representation of the federal units, and with this its main function (securing the equality of federal units and to enable equal influence on the functions of the federation), must presuppose the equal representation of the federal units in the federal chamber, as well as election by federal units. The departure from this principle certainly represents the weakening of the federal principle. The principle of equality in this way, appears as a requisite condition in the establishment of the federal chamber and the realization of its role and existence, which, nevertheless, does not mean that it carries a universal value in federal system in general.

RÉSUMÉ

LE PARLEMENT ET LA REPRÉSENTATION DES UNITÉS FÉDÉRALES

Partant de la constatation que la chambre fédérale est la plus importante forme de représentation des unités fédérales dans l'organisation de la fédération, et par conséquent le moyen le plus important de la participation des unités fédérales dans l'exercice de la fonction de la fédération, l'auteur considère deux questions parmi plusieurs questions essentielles concernant le caractère de cette chambre, aussi bien dans les fédérations contemporaines que celles d'autrefois.

La première question relève de la représentation des unités fédérales dans la chambre fédérale. L'objet de la considération est tout d'abord le principe largement appliqué de la représentation égale (paritaire) et ensuite celui de la représentation inégale des unités fédérales, ainsi que les modes de leur application.

La deuxième question essentielle est celle du mode d'élection des membres de la chambre fédérale. Le plus souvent, ce sont des élections organisées par les unités fédérales et bien plus rarement, ce sont des élections organisées par le pouvoir fédéral, en outre quelques formes d'élections combinées.

L'auteur conclut que le caractère de la chambre fédérale en tant que représentation des unités fédérales, et d'autant plus sa fonction principale (assurer l'égalité en droits des unités fédérales et permettre leur égale influence sur l'exercice de la fonction de la fédération) suppose inévitablement une représentation égale des unités fédérales dans cette chambre, ainsi que l'élection de la part des unités fédérales mêmes. La dérogation à ces principes présente certainement l'affaiblissement du principe fédératif. Le principe de parité se présente ainsi comme condition nécessaire pour la constitution de la chambre fédérale et pour la réalisation de son rôle et raison d'être ce qui ne signifie naturellement pas qu'il a une valeur universelle dans l'organisation fédérative, comme ensemble.

*Фред Ворнер Нил,
професор на последипломским студијама,
шеф Катедре за међународне односе, Клермонт, Калифорнија, САД*

*Fred Warner Neal,
Professor, Claremont Graduate School,
Director of Department of International Relations, California, USA*

AN AMERICAN VIEW OF U.S.—YUGOSLAV RELATIONS

The continued close and friendly relationship between Yugoslavia and the United States is, in a sense, one of the wonders of contemporary international politics. It has survived the „Trieste crisis,” Belgrade’s 1955 rapprochement with Moscow, Washington’s worries about „neutralism” and non-alignment and the congenital American anti-Communism.

Several factors explain this unusual development. Like all foreign policy matters, it basically reflects perceived national interests. This is all the more remarkable because in the early post-war period American relations with Yugoslavia were worse than with any other Eastern European country.

What changed matters, of course, was the 1948 split between Belgrade and Moscow. For the United States, support for Yugoslavia was initially a ploy in the burgeoning cold war with the Soviet Union. For Yugoslavia, American assistance was important to bulwark its military security and overcome its economic difficulties.

But the relationship was a reluctant one for both sides, entered into with hesitation, mutual doubts and suspicions. Many Americans felt the Soviet-Yugoslav split was a „Communist trick,” and even after they discovered otherwise worried about whether „Tito would go back to the Cominform.” And many Yugoslavs feared that American military and economic aid, along with the new presence of a considerably increased number of official Americans in the country, was aimed at interfering in their internal affairs.

The original motivation for the American-Yugoslav relationship remains, but as the doubts and suspicions gave way to understanding and cooperation they came to be supplemented by more positive considerations extending beyond cold war issues. Gradually the United States came to

perceive the resoluteness of the Yugoslav will to independence and to appreciate the important changes in Yugoslav foreign and domestic policies—non-alignment, democratization and constitutionalism. For their part, the Yugoslavs came to appreciate that American aid and cooperation were extended without strings or pressures aimed at compromising their socialist system. As a consequence, there developed a genuine spirit of mutual respect and friendship going beyond governments and embracing people generally. This was never better expressed than in the prompt American response to the devastating earthquakes in Macedonia and in Montenegro. Many ordinary American citizens, who were usually unconcerned with affairs beyond their own country, volunteered their help with enthusiasm.

The building of the American-Yugoslav relationship has reflected intelligent statesmanship on both sides. It has been immeasurably aided by an exceptionally high level of diplomatic representatives, who not only promoted mutual understanding but also developed a real affection for the respective countries to which they were accredited. On the American side one thinks, for example, of Ambassadors George Allen, James Riddleburger, George Kennan, Lawrence Eagleburger and, currently, David Anderson. On the Yugoslav side there were Ambassadors Leo Mates, Marko Nikezić, Veljko Mićunović, Bogdan Crnobrnja and currently, Budimir Lončar.

In addition to more narrow national interest considerations, cultural relations have played an important role in the Yugoslav-American relationship. Such relations seldom if ever have significant effect on a conflictual relationship between states. But when political relations are „normal” or improving, they can accelerate the process of understanding necessary for real cooperation. This is what happened in the American-Yugoslav case.

Cultural relations between the two countries evolved slowly. In 1950, for example, there was no member of the American embassy staff in Belgrade concentrating full-time on cultural matters. In 1954, I was the sole American scholar resident in Yugoslavia. The following year saw one Yugoslav student in the United States, and it was like pulling teeth to get both the Belgrade and Washington authorities to agree to his coming.

Only very gradually did an awareness penetrate the American scholarly community that there were new and exciting developments taking place in Yugoslavia. M.S. Handler's exceptional reportage in the *New York Times* in the early 1950s helped, as, perhaps, slightly later did my own efforts lecturing and writing, partly under the auspices of the American Universities Field Staff, with its membership of 11 leading American educational institutions. There were several first-rate American scholarly books on Yugoslavia written right after World War II, but until after mid-decade none dealt with the new concepts and institutions being worked out in the country. All that, of course, has long since changed. American academic interest in Yugoslav developments is widespread, and the new Yugoslav system is dealt with by American authors in a steady flow of excellent works.

One cannot discuss the beginnings of American-Yugoslav intellectual exchange without mentioning the enormous contribution of Prof. Jožan Djordjević. His articles, and those of other Yugoslav scholars—especially

those published in English in the journal *New Yugoslav Law*—explaining what the new Yugoslavia was about, ideologically and institutionally, were invaluable. I myself owe a great debt to Professor Đorđević both for his patient explanations of Yugoslav developments and for helping me meet other Yugoslav academic and official experts. Professor Đorđević was uniquely well positioned to do this since so many of the new Yugoslav social scientists, in and out of the government, were his former students and/or associates. I recall one instance in particular, among many. I was trying to understand the details of how the new Yugoslav economic system operated. Official descriptions, in both Serbo-Croatian and English, were complex to the point of confusion. I found myself bogged down especially in comprehending the concept of „basic proportions”, which, in the 1950s, at least, were supposed to guide the economy. Nobody seemed able to explain it satisfactorily. Finally Professor Đorđević said the man I should see was Kiro Gligorov, who was soon to become chief of the Federal Executive Council secretariat for economic affairs, and he arranged an appointment for me. Kiro, who became one of my closest friends, promptly cleared away the confusion on this matter, as he has done on other Yugoslav economic issues in the intervening years. Professor Đorđević subsequently extended invaluable assistance to many other American scholars and through them helped greatly to explain to the United States, and to the Western world, what was going on in his country.

It was through Professor Đorđević, also, that there began, in the 1950s, the first discussions about Yugoslav-American university exchanges. At my request, he called a meeting of representatives of all Yugoslav universities. The idea was so new that we didn't get very far, but the Yugoslavs present expressed much interest. This I reported to the U.S. State Department, with a recommendation that an American-Yugoslav Fulbright program should be considered. Although such a program did not formally materialize until 1964, its beginnings were in that initial meeting in Professor Đorđević's office at the University of Belgrade Law School.

The Yugoslav emphasis on constitutional law has been an important factor in cementing links between Yugoslavia and the United States. Professor Đorđević, of course, was its leading formulator, interpreter and practitioner. Although Yugoslav constitutionalism primarily reflects Yugoslav political realities, it has also adapted certain American concepts. Again, Professor Đorđević played the key role. I remember, on his first post-war visit to the United States, helping him arrange a meeting with justices of the U.S. Supreme Court to discuss his concept of the constitutional court, which in 1962 became an integral part of the Yugoslav constitution.

Such contacts were then very rare. Now they are commonplace, between members of the American and Yugoslav governments at all levels, including, in 1978, White House meeting of the two presidents, Carter and Tito.

Additionally, prominent Americans and Yugoslavs now visit each other's countries regularly under an official exchange program arranged by the U.S. Information Agency. More than 30 such Americans annually address Yugoslav audiences under this program, while 35 to 40 Yugoslav officials and leading scholars make 30-day visits to the United States each year. Private American educational foundations also have played an important role

in enabling American and Yugoslav scholars to visit and do research in each other's countries.

An even greater contrast to the situation in the 1950s is the high level of academic exchanges. Every year now between 50 and 60 Yugoslavs travel to the United States for graduate study, research or teaching under the Fulbright program, with an equal number of American scholars coming to Yugoslavia. The bi-national Yugoslav-American Fulbright Commission in Belgrade, which presides over these exchanges, is one of the most active in the entire Fulbright program. One of its additional operations is the annual Yugoslav-American seminar in Yugoslavia, bringing together a variety of American and Yugoslav scholars to discuss topics of mutual interest. In the United States, similar academic conferences are held at various places each year.

Many academic exchanges simply bypass official channels and are arranged on a university-to-university basis. The rectors of Yugoslav universities have visited the United States to discuss academic cooperation with American universities. And there are 15 academic exchange programs in existence between individual Yugoslav and American universities. Such arrangements reflect the decentralized Yugoslav system and would be possible in no other Eastern European country.

American-Yugoslav cultural relations have by no means been confined to academic exchanges. Exhibitions of American art, photography and graphics are regularly displayed in Yugoslavia, while exhibitions of Yugoslav paintings have been arranged in the United States. (When the first Yugoslav exhibition came to the United States, in the latter 1950s, American art critics, who had expected to be bored by more „socialist realism,” ended up calling the Yugoslav paintings too abstract and experimental!) Theatre groups and orchestras have exchanged performances. Yugoslav folk dancers regularly thrill American audiences, while American modern dance companies periodically come to Yugoslavia.

This panoply of cultural exchanges — the most vigorous East-West exchange relationship now existing — has without doubt contributed importantly to understanding between Yugoslavia and the United States. It has, also, without doubt, helped the American-Yugoslav relationship not only survive but prosper despite the vicissitudes of international affairs and the back and forth shifts of American domestic politics.

It is only natural that differences in American and Yugoslav foreign policy outlooks have occasionally strained the relationship. For one thing, it is inevitably affected by American-Soviet relations. Both Moscow and Washington persist in trying to bring Yugoslavia closer to their own positions. Fortunately, the Soviet Union appears to have accepted the idea of a genuinely independent socialist Yugoslavia outside the bloc, while the United States accepts the idea that Yugoslavia's independent non-alignment is not jeopardized when Belgrade takes stands, usually in regard to Third World country problems, at odds with Washington's. Several years ago an American ambassador, Laurence Silberman, complained that because of these foreign policy differences Yugoslavia was in fact acting as an „adversary”. But he failed to convince the State Department. Sometimes, indeed, the Yugoslavs' propensity for proclaiming positions on issues quite peripheral to national interest is annoying even to their most ardent American supporters. Such was the case, for example, with the Yugoslav stand in the

United Nations on the „decolonization” of Puerto Rico. At the same time, however, the Americans were quick to recognize the pivotal role Tito played at the Havana conference of non-aligned nations in keeping that group truly non-aligned.

Yugoslavia recognizes the advantages in the „cold war” aspect of its relationship with the United States even while worrying about it. When the beginnings of an American-Soviet detente were worked out by President Nixon and Secretary of State Kissinger, Belgrade feared — quite unnecessarily — it might mean superpower collusion against Yugoslavia’s interests. When State Department Counsellor Helmut Sonnenfeldt later spoke of the desirability of an „organic relationship” between the USSR and Eastern Europe, he was referring to that part of Eastern Europe in the Soviet bloc and not to Yugoslavia; and, moreover, his aim was to promote more independence for the countries involved. Nevertheless, the sharp Yugoslav reaction revealed some doubts about the depth of Washington’s commitment to Yugoslav independence. Although the Democratic Party’s 1976 platform specified that continued independence of Yugoslavia was of great importance to the United States, Yugoslav doubts about American constancy were again stimulated by Jimmy Carter’s subsequent campaign remarks implying that American security was not concerned with threats to Yugoslavia. The Carter comment reflected an innocence about foreign affairs and not much else; and, in any event, Belgrade came to be reassured that the then improving American-Soviet relationship posed no worries for Yugoslavia. („The less tension between the United States and the Soviet Union,, Tito told me in 1979, „the better it is for Yugoslavia.”)

The old doubts about „Yugoslav reliability” still can be heard in the United States, although they are not widespread. Some analysts worry about Yugoslav economic ties with the Soviet Union and about the extent to which the Yugoslav army is dependent on Soviet supplies. And there was widespread concern that „after Tito” Yugoslav unity might not be preserved. These doubts do not seriously afflict those Americans actually concerned with foreign policy, however.

The advent of the Reagan Administration, with its ideological crusade against „communism,” provoked doubts of a different kind in Belgrade. „What will happen,” a Yugoslav official asked me, facetiously, in 1982, „if Reagan discovers Yugoslavia is a Communist country?”

The Reagan Administration ideologues, no doubt, tend to see the American-Yugoslav relationship more in its cold war setting than was previously the case. And, in part, just for this reason the fears expressed in Belgrade have proved to be without foundation. If any proof was needed, it came in the American government initiatives during the past two years resulting in the 1983 agreement between Yugoslavia and Western banks for a restructuring of Yugoslavia’s foreign debts. Although the guiding force behind this effort was former Ambassador Eagleburger, now Under Secretary of State for political affairs, it ultimately had the support of almost the whole American foreign policy establishment.

It is a Yugoslav theoretical position that differences in ideologies do not require a conflictual state-to-state relationship. The course of American-Yugoslav relations obviously bears this out. Even so, considering the differences in cultures and ideologies between the two countries, to say

nothing of sometimes widely divergent stands on international political issues, the persistence and extent of friendly cooperation in the relationship is surprising. It is also, of course, gratifying to all those on both sides who have played a part in it.

The Yugoslav-American relationship is presently on a firm basis. It is always hazardous to predict the future, especially in the realm of international politics, but if Yugoslavia maintains its unity and its independence, there is no reason to believe that this will not continue to be the case.

РЕЗИМЕ

ЈЕДАН АМЕРИЧКИ ПОГЛЕД НА АМЕРИЧКО—ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ОДНОСЕ

Америчко-југословенски културни односи су се непрестано развијали после рата. Њиховом развоју су много допринели спретни државници и дипломати, али и универзитетски професори, међу којима писац ставља проф. Јована Борђевића у први ред.

Америчко-југословенски културни односи се нису ограничили на размену универзитетских наставника и сарадњу универзитета, него су обухватили и размену уметника, организовање изложби, сарадњу позоришта итд.

Америчка дипломатија подржава независну и несврстану Југославију, те писац објашњава да и онда када је у доба Никсонове администрације заступала мисао о пожељности органског повезивања СССР са земљама источне Европе, америчка дипломатија није при томе подразумевала Југославију.

Писац је мишљења да су америчко-југословенски односи постављени на чврсте основе, те да ће се и у будућности развијати утолико више уколико Југославија буде чувала своје јединство и независност.

RÉSUMÉ

UN APERÇU AMÉRICAIN SUR LES RAPPORTS ENTRE LES ETATS-UNIS ET LA YUGOSLAVIE

Les rapports culturels entre les Etats-Unis de l'Amérique et la Yougoslavie se sont continuellement développés après la guerre. A leur progrès ont beaucoup contribué les hommes d'État et les diplomates capables, mais aussi les professeurs de l'université, parmi lesquels l'auteur place au premier plan le Professeur Jovan Đorđević.

Les rapports culturels américano-yougoslaves ne se sont pas limités à l'échange universitaire et à la collaboration des universités, mais ont englobé aussi l'échange des artistes, l'organisation des expositions, la coopération des théâtres etc.

La diplomatie américaine soutient une Yougoslavie indépendante et non-alignée, de sorte que l'auteur fait comprendre que, même au temps de l'administration Nixon, lorsque la diplomatie américaine cherissait l'idée d'un enchaînement organique de l'URSS avec les pays de l'Est de l'Europe, la Yougoslavie n'y était pas sous-entendu.

L'autour est d'avis que les relations entre les Etats-Unis et la Yougoslavie sont établies sur des fonds solides, en sorte que ces relations feront progrès aussi bien dans l'avenir d'autant plus que la Yougoslavie saura conserver son unité et son indépendance.

*др Радован Павићевић,
професор Правног факултета у Београду*

САМОУПРАВЉАЊЕ И ДРЖАВА

Комунистичко самоуправљање је самоуправљање у пуном смислу ријечи, док је социјалистичко самоуправљање то само у једном условном смислу. Такав закључак произлази из заснованости ових категорија на марксистичкој теорији, а дјелимично и на пракси социјалистичке изградње.

Комунистичко самоуправљање, као самоодређење људи, могуће је само кад се остваре следеће претпоставке: а) превазилажење класне подјеле рада и у вези с тим нестанак приватне својине, експлоатације, класа и класне борбе; б) остварење принципа награде према потребама и преузимање бриге о егзистенцији појединца од стране друштва; в) превазилажење политичке конституције друштва; д) ослобођење од свих видова отуђености човјека, које ономогућавају афирмацију оних способности, које људи потенцијално у себи носе у сваком датом периоду.

Комунистичко самоуправљање је, с једне стране, условљено наведеним околностима, за чије је остварење потребан дуг материјални и културни развитак и превазилажење противречности прелазног периода, а с друге стране, оно омогућава да удружени људи ставе услове свога живота и рада под сопствену контролу, како је говорио Маркс. Оно омогућава „враћање човјека самоме себи”, превазилажење супротности између појединца и друштва, између есенције и егзистенције човјека, „скок из царства нужности у царство слободе”.

Међутим, то не значи долажење у такво стање гдје ће људи моћи апсолутно слободно да одређују правце свога развитака, брзину тога развитака и начин друштвеног живота. Чињеница што ће људи тада овладати законитостима друштвеног развитака не значи, да оне неће постојати као објективни фактори и да се о њима неће морати водити рачуна. Ставити услове живота и рада под своју контролу, не значи не водити рачуна о тим условима, него постати свјестан њих и овладати њима, а то значи бити њима у основи и детерминисан. У комунизму се стихијски детерминизам из претходних формација претвара у свјесни детерминизам, али то не значи и детерминизам свијести. Свијест не постаје независна од објективних услова, али стиче способност да те услове и законитости сазнаје и да друштвени живот организује на основу познавања ствари. То и јесте смисао марксистичког става о „скоку из царства нужности у царство слободе.” Али, ту слобода није схваћена као неко инде-

терминистичко хтење, него као „сазната нужност”. Људи ће у комунизму удружено стварати норме друштвеног живота, у зависности од објективних услова у којима живе, али, будући у основи социјално једнаки и равноправни, они ће бити у стању да те норме, у начелу, добровољно прихватају. Друштвене норме ће сваког појединца обавезивати, прије свега, снагом свога садржаја, чињеницом што ће у основи бити израз општих интереса. Оне ће моћи да се добровољно прихватају и зато што ће сви људи равноправно учествовати у њиховом доношењу. Обавезност таквих норми сви ће, по правилу, моћи да схвате зато што ће садржински моћи да их прихвате. За њихово обезбеђење неће бити потребна из друштва издвојена политичка организација, већ комунистичко самоуправљање. Комунистичко самоуправљање не значи могућност појединца да самовољно одбацују тако донесене норме, већ само могућност да равноправно учествују у њиховом доношењу и да их мијењају, одговарајућим друштвеним поступком, кад се за то укаже реална друштвена потреба.

Појединац у комунистичким односима постаје „идеални тоталитет,” како је писао Маркс још у *Раним радовима*. Он интериоризира друштвену културу, што му, с обзиром на хомогеност друштва, омогућава лакшу комуникацију и споразумевање са другим појединцима. То доприноси и томе да може, у начелу, добровољно прихватати норме друштвеног живота. Али, то још не значи да престаје постојање сваке разлике између друштва и појединца. То још не значи настајање стања када би појединци, као такви, аутономно и аутоматски стварали друштвене норме, независно од постојећих друштвених односа. Појединац, као „идеални тоталитет”, разликоваће се од других појединаца по својим психичким особинама, прије свега по својим способностима. Отуда, свака индивидуа мора доживљавати реално друштво, „реални тоталитет”, на мање или више друкчији начин. Зато се појединачно доживљено друштво разликује, у извјесној мјери, од цјелине реалних друштвених односа. Тек удружени људи, „кроз своју асоцијацију и помоћу ње”, биће у стању да адекватно схватају услове свога живота и рада и заједнички их контролишу, што претпоставља постојање и дјеловање и ауторитета заједнице према појединцу. Да би друштвене норме обавезивале, потребно је и у комунизму, да иза њих стоји ауторитет одговарајуће друштвене заједнице. Међутим, та „санкција” норми од стране друштвеног ауторитета не значи да оне тиме добијају политички карактер. Она обавезност која произлази као нужност из везе друштва са природом, из сложености друштвеног живота, из потребе за координацијом и кооперацијом различитих дјелатности, остаје нужно и у комунистичком друштву, али престаје бити израз управљања људима уколико их не ставља у социјално неједнаке и неравноправне положаје. Не треба, дакле, у свакој обавезности норми видјети израз неједнакости међу људима, израз нарушавања слободе човјека.

Ауторитет заједнице у комунистичком друштву не појављује се за појединца као нека страна и отуђена сила, него као фактор који пружа извјесност и гаранције што је у постојећим условима најбоље решење, којега се треба држати, докле се евентуално не промијени кроз одговарајући друштвени поступак. Обавезност која проистиче из заједнички донесених одлука, нема више тада политички карактер, јер оне не штите ничије посебне интересе, али остаје неопходна као израз заједнички са-

знатих потреба, „сазнате нужности“. Једини начин да одлуке имају пуну снагу друштвеног ауторитета јесте, да се оне доносе кроз систем комунистичког самоуправљања, дакле, уз слободно и равноправно учешће свих људи у једном друштву у креирању одлука, али и уз обавезност тако донесених одлука за све појединце. Формирање одлука у комунистичком друштву мора ићи „одозго горе“, али и њихово дејство „одозго доле“. Ту и јесте битна разлика између марксизма и анархизма. Анархисти су били за укидање сваког ауторитета, свих представничких органа и институција које могу доносити обавезујуће одлуке, макар и кроз најдемократскији поступак. Тиме су они, у ствари, разбијали могућност постојања и функционисања сваке друштвене заједнице у таквим условима. Марксизам не види комунистичко самоуправљање као неку анархију, као апсолутну слободу сваког појединца да може да прихвата или одбацује заједнички и самоуправно донијете одлуке. Марксизам претпоставља једнакост и равноправност појединаца у доношењу друштвених одлука, али и њихову обавезност, као таквих, за све на које се односе. То се не мора косити са добровољношћу њиховог усвајања, јер ће људи бити у стању да, организовани на адекватан начин, добровољно прихватају заједнички доносене одлуке. То је такође претпоставка која мора унапријед бити усвојена од свих. То је императив који намеће потреба за заједничким животом појединаца у друштву.

С обзиром и на то, да је човјек генерички друштвено биће, да он не може опстати ван друштва, те он и своје ослобођење не може остварити као изолована јединка, него кроз друштвени живот. Да би сви људи били слободни у могућој мјери, сваки појединац мора, како каже Енгелс, „жртвовати нешто од своје аутономије“.

Комунистичко самоуправљање, на основи пуне друштвене својине, превазиђености подјеле рада и остваривања награде према потребама, је нужан облик друштвеног организовања, који може да омогући социјално ослобођење људи. С обзиром на то, да је процес ослобођења човјека једна законита тенденција, која проистиче не само из развоја производних снага, него и из генеричке природе људи, који се никада потпуно не мире са неравноправним положајем у друштву, то и комунистичко самоуправљање налази своје утемељење и своју неопходност и у генеричкој природи човјековој. Тек кроз комунистичко самоуправљање људи могу развити и афирмисати потенцијалне способности које у себи носе на сваком датом степену развоја, јер је друштвена слобода коју самоуправљање омогућава један од битних услова за то. „Комунизам је позиција као негација негације стога стваран, за следећи историјски развитак *нужан момент човјекове еманципације* и повратак саме себи“ (Маркс-Енгелс, *Рани радови*, Загреб, Култура, 1953, стр. 237).

Комунизам је нужна етапа у развоју друштва, јер човјек у њему остварује своје ослобођење, за које се стално бори и за шта својим радом и борбом ствара одговарајуће претпоставке. Нужност комунизма произлази, с једне стране, из сталног настојања и борбе човјека за своје ослобођење, за повратак „самоме себи“; а с друге, што друштвени развитак ствара субјективне снаге и објективне претпоставке за то.

Основна субјективна снага која је у стању да коначно изврши тај задатак је радничка класа. Она се развија у таквим објективним условима који јој омогућавају да успешно поведе борбу за властито ослобо-

бење, а истовремено и за ослобођење човјека и друштва уопште. Говорећи о ослобођењу радника Маркс каже да је „... у њиховој еманципацији садржана опћа љунска еманципација”. (*Op. cit.*, стр. 207).

Радничка класа мора, у првом реду, сама да се ослободи, јер јој ослобођење неће нико поклонити. Ослобођење радничке класе није првенствено ствар спознаје и неко чисто организационо питање, да би могло бити ријешено од данас до сјутра, него и практично питање, које може да се оствари кроз дуготрајну класну и политичку борбу, кроз одговарајући материјални и културни развитак. Радничка класа не може одмах послје освајања власти да уведе комунистичко самоуправљање и оствари комунистичке друштвено економске односе. Класици марксизма су с правом истicali, да је за прелазак од капитализма ка комунизму потребан прелазни период, у којем ће се под руководством радничке класе превазилазити стари класни односи и изграђивати ново бескласно друштво. Тај период карактерише то, што он представља јединство старог, које постепено одумире, и новог које се истовремено рађа и развија. Та противречност не јавља се тако што би на једној страни постојале појаве и институције старог друштва, а одвојено и паралелно са њима нове. Друштво прелазног периода је јединствени процес, али као дијалектичко јединство супротности. Отуда се појаве и институције у том периоду могу разумјети и објашњавати једном квалитативном анализом стања и промјена у карактеру друштвених односа, а не неким настојањима да се старо и ново организационо одваја. Трансформације и појава и институција дешавају се, по правилу, спонтано, али у јединственом процесу у којем, у начелу, нов квалитет потискује стари. У том свијетлу треба посматрати и оцјењивати и карактер друштвено-политичког система и његове трансформације у прелазном периоду.

О социјалистичком самоуправљању не говори се дословно у марксистичкој теорији, али је основна идеја о томе садржински присутна у њој. Идеја о социјалистичком самоуправљању дата је, у принципу, већ у ставу *Комунистичког манифеста* да пролетаријат мора разбити стару државу као отуђену и бирократизовану организацију и да се мора организовати „као владајућа класа”, односно „као држава”. Организовање пролетаријата као владајуће класе претпоставља, по марксистичкој теорији, једну организацију начелно друге врсте у односу на буржоаску државу. То мора бити квалитативно нови друштвено политички систем, који ће адекватном организацијом, а поготово својом демократичношћу, омогућавати радничкој класи да буде доминантна снага у друштву и да окупља и активира широке радне слојеве на линији социјалистичке изградње. То мора бити такав друштвено-политички систем који ће омогућавати изградњу нових друштвено-економских односа, у условима када још не постоји изграђена друштвена основа нове формације. У таквим околностима огромно се повећава улога политике, јер она мора, у великој мјери, да преузме задатак изградње нових друштвено-економских односа. Она, у извјесном смислу, мора да иде испред економије. Разумије се, да нови политички систем не би смио да буде самосталан тако, да би могао по свом нахођењу усмјеравати друштвени развитак. Да би дјеловао у правцу социјалистичке изградње, он мора бити детерминисан и интересном и вољном усмјереношћу радничке класе, која је животну предидејљена и заинтересована за изградњу социјалистичких,

односно комунистичких друштвених односа. У недостатку изграђене друштвене основе нове формације битно је, дакле, створити такав друштвенополитички систем који ће представљати саму радничку класу организовану као владајућу. У том смислу, да би радничка класа, као цјелина, била одлучујући чинилац у изградњи нових односа, друштвенополитички систем мора бити организован на један демократско-самоуправни начин, јер једино као такав омогућује ангажовање цијеле класе у руковођењу друштвом и афирмацију њених истинских интереса. Отуда и особита важност његове адекватне организације и битно нови карактер његових функција.

Нови друштвенополитички систем у прелазном периоду треба управо да буде такав облик организације, који ће омогућавати и поспјешивати процес укупне еманципације радничке класе и друштва уопште, прије свега процес „економског ослобођења рада”. Он не би смио да има никакве своје посебне интересе, већ да буду у функцији остваривања основних интереса радничке класе, укључујући ту неизоставно и њен историјски интерес. Ако се изгуби из вида историјска улога радничке класе и све се сведе на борбу за њене уско схваћене конкретне интересе, онда она тиме губи и способност да буде руководећа снага друштва, да окупиља радне масе на линији социјалистичке изградње.

Тај демократско-самоуправни облик организације друштвенополитичког система у прелазном периоду, треба да дијели судбину саме радничке класе, то јест да омогућује њену трансформацију у смислу настајања ње саме као посебне класе и да се упоредо с тим и сам преображава у комунистичко самоуправљање. У томе је садржана и идеја о одумирању пролетерске државе и политичке конституције друштва уопште. У том процесу одумирања државе нема ништа да се измишља и вјештачки укида. Те промјене дешавају се спонтано, под условом да је пролетерска држава организована тако да „може и мора да одумире”, а то значи у облику једног интегралног система социјалистичког самоуправљања.

Многи се питају, како је могуће да пролетерска држава може саму себе да поткопава и укида, јер тиме, наводно, иде против властитих интереса. То би било тачно кад би та држава била из друштва издвојена организација у виду класичне државе, која има и своје посебне интересе. Али условност нове „државе” и јесте, прије свега, у томе што она нема неке своје посебне интересе (односно не би требало да има), већ је њена дјелатност у ствари организована дјелатност саме класе. Борећи се за своје властите интересе организована радничка класа бори се за властиту еманципацију, а то значи за настајање као класе, а тиме и као државе. Ту леже дубоки коријени о нужности и оправданости организације те нове „државе”, као једног демократског самоуправног система, аутономног и истовремено обједињеног и оспособљеног да усмјерава друштвени развитак са становишта конкретних и историјских интереса радничке класе као цјелине. Управо обављајући те своје функције, тај се систем трансформише губећи своју државност, односно свој класнополитички карактер. Он то не ради поткопавајући своје властите интересе, него управо борећи се за њих.

Та условно узета пролетерска држава јесте, у марксистичкој теорији, оно што ми називамо социјалистичким самоуправљањем, пол

ловом да је оно и у пракси, као што је у Програму СКЈ, схваћено као облик диктатуре пролетаријата, односно као јединствени друштвено-политички систем, састављен од елемената државности у одумирању и комунистичког самоуправљања у настајању и развоју. Маркс је о *Грађанском рату у Француској* писао, да је политички систем који је створила Париска комунa, пролетерска држава, као политичка организација начелно друге врсте у односу на буржоаску државу. Он је писао да је то „најзад пронађен политички облик“ кроз који је могуће остварити „економско ослобођење рада“. Као што је познато, Париска комунa организовала је пролетерску државу у виду једног демократског, самоуправног концепта, што је и омогућавало да то буде радничка класа организована „као владајућа“, односно „као држава“. Лењин је такође често истицао, да је систем совјета, као један у принципу демократско-самоуправни концепт политичког система, у ствари нова „држава“, типа Париске комуне. „Ову нову машину створила је Париска комунa, и исти тип „државног апарата“ чине руски Совјети радничких, војничких и сељачких депутата“. (В. И. Лењин, *Држава и револуција — Задачи пролетаријата*, Београд, БИГЗ, 1981, стр. 122).

Стаљинова концепција пролетерске државе квалитативно се разликује од схватања о том питању Маркса, Енгелса и Лењина. Стаљин је замислио и организовао државу у Совјетском друштву, мање-више, у класичном облику, као из друштва издвојену организацију, која треба да јача и да се, као таква, мијеша у све области друштвеног живота. То је неминовно водило бирократизацији државе и подржављењу друштва, умјесто да дође до подруштвљења државе. Он је одступио од концепта државе кроз који радничка класа једино може да буде стварно владајућа. Он је напустио марксистички концепт о организацији пролетерске државе као једног демократског, самоуправног, друштвено политичког система, кроз који држава „може и мора да одумире“, истичући да она треба да јача све до комунизма.

У нашем друштву афирмише се идеја о одумирању државе у прелазном периоду кроз један самоуправни друштвено политички систем. То је, у начелу, реafirмација марксистичке идеје о том питању. Међутим, дјелимично и у теорији, а посебно у пракси, код нас има и значајних одступања од изворне марксистичке мисли у том погледу. Прије свега, кад се говори о социјалистичком самоуправљању, оно се донекле одваја од преолетерске државе у организационом погледу. Тако се, с једне стране, говори о држави у прелазном периоду која треба да одумире, а с друге о социјалистичком самоуправљању, које треба да се развија. Сходно томе, држава се, као „осуђена“ на одумирање, у пракси потискује, зазире се од ње и њеној се дјелатности приступа нерадо, као крајњој нужди. Из таквог става произлази да се она настоји вјештачки потиснути и све више укидати, што се приближава анархистичком гледању на то питање. С друге стране, социјалистичко самоуправљање се замишља и настоји реализовати као систем чија се дјелатност ослања претежно на добровољним споразумима и договорима.

Међутим, читав друштвено политички систем у прелазном периоду, мора бити организационо јединствен, као дијалектичко јединство супротности, а не као два посебна колосјека. То произлази из чињенице што

су друштвени односи, по свом социо-класном карактеру, у основи исто-вјетни, и није могуће неке области тих односа издвојити тако да би јед-не регулисало самоуправљање а друге држава. Социјалистичко самоуп-рављање, као облик диктатуре пролетаријата, мора бити јединствен друштвено политички систем који у себи садржи и елементе комунистичког самоуправљања и елементе државности истовремено. Једино схва-ћен као такво јединство, он може бити „пронађени облик за економско ослобођење рада”. Такав систем јесте оно што су класици марксизма подразумевали под диктатуром пролетаријата, односно пролетрском државом, као државом у условном смислу.

Условност пролетерске државе, као државе, огледа се, прије свега, у томе што је она организација радничке класе, чији су циљеви како властита еманципација, тако и еманципација друштва уопште. Та „др-жава” треба да омогући и специфични савез са осталим радним слоје-вима. Она омогућава изградњу нових економских и друштвених односа. Она мора бити демократска, самоуправна организација, чије су функ-ције битно друкчије од класичне државе. Те функције су насилне и ми-рне, већ према томе како то природа посла захтијева, она врши еко-номске и културне функције, административне и педагошке. Али, треба поновити, то врши као самоуправни систем, што је све чини државом у условном смислу ријечи. Као таква, она постепено одумире, али кроз своје функционисање, а не укидање.

Стаљин није погријешно истичући да пролетерска држава треба да има и „привредно организаторску” и „културно-васпитну” функцију, него је његова кардинална грешка у томе што је одступио од марксистичког схватања пролетерске државе као демократског, самоуправног концепта, као облика диктатуре пролетаријата, конципирајући је и остварујући је као из друштва издвојену организацију, као тоталитарну државу, која, као таква, не може вршити успјешно ни економске функ-ције, а још мање бити васпитач народа. Али, ако то не може да врши таква држава, може и треба социјалистичко самоуправљање, јер без то-га нема успјешне изградње нових друштвено-економских односа.

Социјалистичко самоуправљање не треба схватити као неки чисто солидаристички концепт него као дијалектичко јединство одумируће др-жавности и елемената комунистичког самоуправљања у развоју. То је, у ствари, друштвено-политички систем, који су класици марксизма на-зивали државом у условном смислу, прелазом од државе ка недржави, организацијом начелно друге врсте. За ту политичку организацију у прелазном периоду Енгелс употребљава и назив *Gemeinwesen* (општина), чиме подвлачи њену битну разлику у односу на класичну државу.

Ако се тако схвати пролетерска држава, онда од ње не треба за-зирати. Треба само настојати и обезбеђивати у пракси да она буде само-управно организована на начин, да кроз тај друштвено-политички систем радничка класа може бити доминантна снага у управљању друштвом. У том случају она ће, кроз своје функционисање, сама по себи, стихијно, одумирати, губећи свој класно политички квалитет. Овакво схватање пролетерске државе, односно социјалистичког самоуправљања, примије-њено у пракси мора имати значајне импликације. На тај начин избјегла би се двострукост система, гдје се принуда и обавезност везују за држа-ву, а самоуправно одлучивање заснива на добровољности. Као што наша

пракса показује, код такве двострукости система самоуправљање постаје неефикасно, а држава поприма нужно класични карактер. При неефикасном самоуправљању, с обзиром да друштво мора на неки начин да функционише, одлучујућу улогу преузима држава у виду разних извршно-управних органа или партијских форума, дакле, из самоуправљања фактички ископчана организација. Тако настају елементи стварног етатизма на плану друштвено политичког одлучивања. Бюрократизовани државни органи фактички доносе најважније одлуке, покривајући се самоуправним плаштом, који са њих скида сваку стварну одговорност. На тај начин, компромитује се и самоуправљање, које иначе, доследно спроведено у духу изворне марксистичке мисли, може да обезбиједи успешну изградњу социјалистичких друштвених односа.

Ако се социјалистичко самоуправљање схвати као дијалектичко јединство елемената комунистичког самоуправљања и државности, онда се наведене и друге негативне појаве могу избјећи. Социјалистичко самоуправљање мора да дјелује демократски и одговорно, али и ефикасно истовремено. ~~Не смије се зазирати од сваког централизма, па и од употребе принуде кад то природа посла захтијева, под условом да се одлуке доносе демократски и да администрација представља обичан сервис самоуправних органа.~~ У том случају не треба зазирати ни од економске функције таквога система. Политика у социјализму мора ићи, у извјесном смислу, испред економије. Она мора обезбеђивати и омогућавати изградњу социјалистичких друштвено економских односа. Стихијна „изградња” социјализма је немогућа. Сувише наглашена спонтаност у економији и „слободно дејство економских законитости” без одговарајуће, чак и одлучујуће улоге свјесних фактора и политике као процеса свјесног усмјеравања друштва, води у крајњој линији рестаурацији капиталистичких односа, који су за дуго, у прелазном периоду, „јача страна”, како је доказивао Маркс.

Кад је ријеч о функционисању самоуправљања у нас, слабости се не појављују само као грешке у примјени иначе исправно концептираног система, како се то обично каже, него и као последица одређених неадекватних схватања самог система социјалистичког самоуправљања, што, разумије се, долази до изражаја и у пракси. Једно од најважнијих питања у том смислу јесте питање односа државе и самоуправљања у прелазном периоду. Треба имати у виду да пролетерска држава не постоји да би одумирала, него да би обављала веома важне и неопходне функције. Одумирање је њено својство, али не и њена функција. Социјалистичко самоуправљање мора бити и облик њеног функционисања и одумирања истовремено.

SUMMARY

SELF-MANAGEMENT AND THE STATE

Communist self-management presupposes the social liberalization of man. It is possible only when society surpasses the contradiction of the period of transformation, as a requisite phase in the development of society, conditioned not only by the development of the means of production,

but by the general features of man himself as well, who never complies with a socially unequal position. Communist self-management means the surpassing of the political constitution of society, but it does not mean the surpassing of every need for a social organization and true social authority. Communist society must rest on a socially liberated personality, that freedom cannot be some individualistic want, but the „knowledge of the requisite”.

The idea of socialist self-management is contained in the idea of the dictatorship of the proletariat. It is also contained in the idea of a proletarian state organized so that it „can and must wither away”. The proletarian state in marxist theory is termed as an organization „principally of another nature” in regard to the capitalist state. It is a state in the relative sense, the relativity being, first of all, in the dialectical unity of state elements and elements of communist self-management. With the surpassing of class relations the state elements wither away. In other words, socialist self-management should be that relative state, a unified socio-political system, a form of the dictatorship of the proletariat through which the state functions and fades. Once the proletarian state is organized as an integral system of socialist self-management, it withers away spontaneously, through its functions and not by its abolishment. The abolishing of the state leads to anarchy in society, which is illustrated by examples from our reality.

RÉSUMÉ

L'AUTOGESTION ET L'ÉTAT

L'autogestion communiste suppose une libération sociale de l'homme. Elle n'est possible que lorsque la société surmonte les contradictions de la période transitoire. Elle est une phase nécessaire dans le développement de la société, conditionnée non seulement par le développement des forces productives, mais aussi par les propriétés génériques de l'homme qui ne se fait jamais à une situation sociale d'inégalité. L'autogestion communiste signifie le dépassement de l'établissement politique de la société, se qui ne signifie pas aussi le dépassement du besoin de toute organisation sociale et de véritable autorité sociale. Une société communiste doit reposer sur un individu socialement libéré, cependant cette liberté ne peut pas être un vouloir indéterminé mais une „nécessité connue”.

L'idée de l'autogestion socialiste est contenue dans l'idée de la dictature du prolétariat. Elle est de même contenue dans l'idée de l'Etat prolétarien, organisé de sorte à „pouvoir et devoir dépérir”. Dans la théorie marxiste, l'Etat prolétarien est compris comme une organisation „d'autre genre, en principe,” par rapport à l'Etat bourgeois classique. Il est Etat dans un sens conditionnel et cette conditionnalité consiste avant tout dans ce qu'il présente une unicité dialectique d'éléments d'étatisme et d'éléments d'autogestion communiste; mais en surmontant les rapports de classes, les éléments d'étatisme disparaissent. En d'autres termes, l'autogestion socialiste doit être cet Etat conditionnel, système socio-politique unique, forme de dictature du prolétariat, à travers lequel l'étatisme fonctionne et dépérit. Une fois que l'Etat prolétarien est organisé en tant que système intégral de l'autogestion socialiste, alors il dépérit spontanément, de manière incontrôlée, à travers son fonctionnement, et non à travers son abolition. L'abolition de l'Etat conduit inévitablement aux phénomènes anarchiques dans la société, à preuve quelques exemples de notre pratique.

*др Најдан Пашић,
професор Факултета политичких наука у Београду*

ПРОБЛЕМИ УСТАВНО-СУДСКЕ ЗАШТИТЕ УСТАВА

I

Пре две деценије, усвајањем Устава од 1963. године, у политички систем Социјалистичке Федеративне Републике Југославије уграђена је нова демократска институција — уставно судство.

Двадесет година у животу једне институције није нарочито дуг временски период. Међутим, борба за уставност и законитост има дубоке и снажне корене у прошлости ове земље и њених народа. Почињући са оружаним устанцима и бунама против дахијског зулума и кнежевске самовоље, ова борба да се уставима „устави“ деспотска и бирократска владавина; испуњава многе значајне странице политичке историје Србије у деветнаестом и двадесетом веку и чини део њене демократске традиције и напредне политичке свести и културе радничке класе и широких народних маса. То је, без сумње одиграло своју улогу и у народно-ослободилачком рату и у револуцији.

У развоју социјалистичке Југославије сами уставни, а са њима и организована заштита устава и уставности, добијају нови значај и квалитет. Демократски преображај политичког система у функцији заштите и сталне подршке развоју нових социјалистичких продукционих односа постаје свесно усмеравани процес, у којем нарочито важну и активну улогу имају, управо уставни, као основ и оквир целокупног нормативно-правног поретка.

Сваки од послератних устава учврћивао је оно што је представљало позитиван резултат и тековину претходног развитка, али је, у исто време, садржавао и динамичну програмску компоненту, пројекцију и визију даљег друштвеног напретка. Назначајући и трасирајући правце даљих социјалистичких преображаја друштвених односа, уставни су били не само оружје заштите онога што је већ остварено кроз револуционану борбу и стваралачке напоре радничке класе, него и моћан инструмент друштвених промена, ослобађање основних снага друштвеног прогреса и свесног усмеравања главних токова укупних друштвених кретања. Баш због тога, у свим етапама досадашњег развоја, па и данас, доследно остваривање устава било је прворазредно класно питање.

Али, да би важећи уставни систем могао да врши такву друштвену функцију, неопходно је да буду обезбеђени одговарајући правни и политички услови. У сам уставни систем морају бити уграђени ефикасни инстру-

менти заштите од неких опасности, које, као што искуство показује, могу битно да умање ефикасност правног система у остваривању прокламованих циљева и да поткопају његову стабилност, водећи ка општој ерозији уставности и законитости. У том погледу нарочито су важна два задатка:

Прво, треба спречити законодавни волунтаризам и сузбити штетна дејства бирократских илузија о свемоћи државних прописа (што води у претерани нормативизам) и стати на пут тежњама, својственим свакој бирократији, да ствара систем нормативних фикција којима маскира праву природу друштвених односа и изворе своје осамостањене власти над про-извођачком класом, над удруженим радом и над читавим друштвом.

Самоуправну изворност нашег уставног судства подвлачи с правом и академик Јован Борђевић, дугогодишњи председник Уставног суда Србије. Сада већ далеке 1964. године, непосредно после увођења уставног судства, он је писао: „Уставни суд није ни креација каквог доктринарног плана нити пренета установа из других политичких и уставних система...” већ „институција која је настала у процесу друштвено-економских, политичких, правних и културних промена у току стварања и успостављања социјалистичке демократије федеративне заједнице равноправних грађана и народа, и њиховог институционализирања у облику релативно стабилног и заокруженог уставног система... (1).

Југославија је једина социјалистичка земља и једна од мањег броја других земаља која има развијен, институционално дограђен и доследно примењен систем уставног судства. Настанак и развој ових институција не-одвојив је од дубоких демократских друштвено-економских и политичких трансформација, из којих се састоји до сада јединствени у свету процес претварања система партијско-државног монолитизма у систем самоуправног пруларизма интереса заснован на друштвеној својини и самоуправљању. Изграђујући такав систем, Југославија је у исто време усвојила све корисне демократске тековине претходног демократског развоја правне државе, па у томе склопу и идеје уставног судства.

II

Протекли период од две деценије представља довољно дуго време за оцелу улогу уставног судства, оправданости његовог увођења и извршења постављених задатака.

Надлежност овог Суда, утврђена наведеним документима, у основним решењима је остала до данас. Основна функција Суда била је одлучивање о уставности и законитости прописа и других аката.

Број одлука којима је Суд утврдио несагласност појединих законских одредаба са уставом је незнатан у односу на укупан број поднетих захтева за оцењивање уставности. Тај податак, узет сам за себе, опет не значи да је стање у законодавству савршено, нити се на томе податку може заснивати оцена о довољној ангажованости Уставног суда на оцењивању уставности закона. Иако су превазиђена схватања из почетног периода рада уставног судства, кад је тешко било замислити да Уставни суд донесе одлуку

(1) Јован Борђевић, *Нови уставни систем*, Београд, Савремена администрација, 1964., стр. 857.

о неуставности закона, мора се признати да Уставни суд Србије, под притиском великог броја предмета, није у довољној мери искористио своје уставно овлашћење да по сопственој иницијативи уђе у испитивање уставности појединих значајних закона.

Поред доношења одлука којима се изричу конкретне мере: (утврђивање неуставности закона, укидање или поништавање прописа и других општих аката) Уставни суд се, у остваривању функције из члана 403. Устава СР Србије, на основу резултата праћења појава од интереса за остваривање уставности и законитости, често обраћао Скупштини СР Србије, давањем предлога и мишљења за доношење или измену појединих закона. Свестан чињенице да од усклађености закона са Уставом, од регулисања друштвених односа на начелима и оквирима које Устав утврђује, зависи остваривање уставног система у Републици, Суд је у мишљењима које доставља Скупштини СР Србије, поводом конкретних предмета, шире анализирао стање уставности и законитости у појединим областима друштвених односа. Искуство показује да се и овом активношћу Суда могу постићи значајни ефекти у обезбеђивању уставности и законитости.

У целини узевши, уставни судови су до данас вршили функцију заштите уставности и законитости доследно и неке од њихових одлука су дале живот и праву меру појединим одредбама устава и закона.

III

Садашње време, врло озбиљних економских поремећаја и тешкоћа, изазива негативне последице и заоштрава проблеме и у свим другим сферама друштвеног, политичког и идејног живота. Сви субјекти и све институције нашег правног и политичког система налазе се због тога пред повећаним захтевима и одговорностима и пред сложенијим задацима. То се односи у пуној мери на уставне судове, па, разуме се, и на Уставни суд Србије.

У документима Комисије која је израдила Дугорочни програм економске стабилизације, у сепарату који се тиче правног система, наглашена је потреба још интензивније активности уставних судова у остваривању њихових уставом утврђених функција. „Уставни судови, — каже се у том документу, — одиграли су значајну улогу у остваривању уставности и законитости, нарочито својим превентивним и усмеравајућим деловањем. У остваривању те своје значајне и одговорне функције, ови судови треба још одлучније и благовременије да проглашавају неуставним акте који нису засновани на уставу и закону, чиме би се постизала већа сигурност и стабилност у понашању свих субјеката”.

У условима заоштрених економских тешкоћа и објективно неповољног положаја удружења рада (због ниског степена његове интегрисаности на самоуправним основама и због великог административног притиска на доходак и његову расподелу), неизбежно се повећава степен угрожености и конкретних повреда уставности и настају озбиљни поремећаји и деформације у сфери државног и самоуправног нормирања друштвених односа општим актима. Кроз своје седнице и јавне расправе, кроз рад својих комисија, и кроз друге облике деловања, Уставни суд Србије је био у прилици да уочава и анализира ове појаве и да на њих реагује, како сопственом

акцијом у складу са својим уставним овлашћењима, тако и појачавањем сарадње са другим институцијама одговорним за уставност и законитост, а нарочито са уставним судовима покрајина и других република, са судовима удруженог рада и редовним судовима, са друштвеним правобраниоцима самоуправљања, са синдикатима и са скупштинама и извршним и управним органима друштвено-политичких заједница и, посебно, са Скупштином Социјалистичке Републике Србије. О томе говоре, између осталог, и неки подаци већ наведени у овом реферату: осетно је повећан и даље се повећава број интервенција Суда, нарочито интервенција касаторним одлукама, чешћа су обраћања Суда другим органима и посебно Републичкој скупштини у смислу члана 403. Устава, то јест у вези са појавама и тенденцијама од ширег значаја за уставност и законитост, већи је број састанака и специјалних саветовања на ове теме које Суд организује, или на којима активно учествује.

Очигледно да се у овом тренутку у функционисању правног система, у државној и самоуправној регулативи, и у економском и политичком животу уопште испољавају појаве, па и већ оформљене тенденције, које захтевају још већу ангажованост и активност Суда:

— Појачан је притисак бирократског прагматизма на читав процес доношења закона, подзаконских аката и других прописа као и самоуправних општих аката. Све је већи број „интервентних закона” и других прописа таквог карактера и све је више општих аката који се доносе по хитном или скраћеном поступку без нормалног, уставом и законом предвиђеног, демократског поступка. Стварним или претпостављеним хитним и ванредним потребама правда се прибегавање разним административним „пречицама” при доношењу појединих решења и одлука, што умањује стварну улогу и утицај делегатских скупштина у друштвено-политичким и интересним заједницама. Одлучујући по бројним иницијативама и предлозима за оцену уставности и законитости прописа и самоуправних општих аката, Уставни суд је могао да уочи тенденцију делегирања нормативних овлашћења са скупштина на њихове извршне и друге органе и на поједине самоуправне субјекте (интересне заједнице и сл.) мимо уставом и законом предвиђене поделе овлашћења и компетенција. То такође смањује уставне гаранције легитимности поступка и отвара врата произвољности и правној несигурности.

— Нормативна делатност и продукција на свим нивоима врло је екстензивна и детаљна, због чега и правни систем у целини постаје све сложенији и све теже разумљив за радног човека и грађанина. У растућој инфлацији општих нормативних аката тешко је обезбедити неопходан степен јединства и унутрашње усаглашености правног поретка. Посебни задаци и одговорност које у том погледу има Уставни суд постају због тога све обимнији и тежи.

Крупни проблеми могу настати, и настају, и због тога што се један добар део иначе врло екстензивног републичког и покрајинског законодавства, па и законодавства СР Србије, заснива не толико на општим уставним начелима колико на изузетцима од тих начела које, додуше, сам устав предвиђа и допушта, али само за неке посебне ситуације и за ограничено време. Ако се, међутим, изузетци почну претварати у правило, а привремена решења у трајна, онда се, као што је речено, неизбежно ствара нека врста дуализма у самом правном поретку, што има често и врло

озбиљне негативне последице за правну сигурност и стабилност друштвених односа које устав утврђује.

Очигледно, Суд није у стању, нити може имати претензију, да сам изиђе на крај са појавама и тенденцијама ове врсте, али је његова обавеза да на њих указује, па и да се против њих бори средствима која му устав даје. Полазећи од тога, Уставни суд је у неким својим одлукама и јасно заузетим ставовима, а и у писменом обраћању Скупштини СР Србије, указао на проблеме који се јављају, или могу да се јаве, због сувише широког тумачења и честог коришћења овлашћења која дају законодавцу поједини чланови Устава СР Србије (чл. 23., 58., 96. и т. сл.).

Могло би се поставити и питање, у којој мери при оцењивању уставности закона и одлука скупштина друштвено-политичких заједница Суд треба да полази од општег унутрњег датог у *Основним начелима* самог устава да је „овај део устава основа и правац за тумачење устава и закона, као и за деловање свих и свакога“. Јасно је само по себи да се овај став из Устава не може игнорисати.

— И развој самоуправног права (то јест аутономне нормативне делатности самоуправних организација и заједница) намеће све више нека питања адекватне уставно-судске заштите ових права и самоуправног карактера оних института и општих аката преко којих се та права остварују. Пракса Уставног суда указује на две присутне опасности:

Једно је тенденција да се, због претрано екстензивне законске и подзаконске регулативе битно сужава простор за истински аутономно самоуправно регулисање друштвених односа онако како је то предвиђено *Уставом* и *Законом о удруженом раду*.

Друго је тенденција подржављивања самоуправног права, која се изражава највише у томе што се самоуправни општи акти претварају фактички у прописе нижег ранга, у подзаконска, спроводбена акта која настају на основу државних прописа и служе њиховој конкретизацији и реализацији.

Полазећи од искуства из своје праксе, Уставни суд је у више наврата и на разне начине указивао посебно на учестале појаве изопачавања самоуправног карактера друштвених договора и самоуправних споразума. Томе су доприносили и доприносе и неки законски и подзаконски прописи тиме што предвиђају да ће одређена питања, која би требало да буду регулисана законом или другим прописом, бити уређена друштвеним договором чије потписивање представља у том случају законску обавезу. По својој садржају, правном карактеру и функцији, такви друштвени договори представљају у ствари прописе, а не самоуправне акте у смислу концепције утврђене у Уставу.

— Друштвена својина и право радника у организацијама удруженог рада да управљају средствима друштвене репродукције били су и нужно остају важан предмет уставно-судске заштите. У самом уводу *Закључака Десете седнице СК СКЈ* (који се односе на спровођење *Дугорочног програма економске стабилизације*) стоји констатација: „Спорост и застоји у остваривању Уставом утврђеног друштвено-економског положаја радника у удруженом раду, заоштравају противречности у материјалном и друштвеном развоју“. На тој основи обнављају се и разни видови друштвено-својинског монопола и, као пандан томе, испољавају се исто тако опасне групно-својинске тенденције и појаве распарчавања и територијализације сред-

става проширене репродукције. Све то добива свој израз и у правном поретку, на свим нивоима државне и самоуправне регулативе и отвара нове сложене проблеме ефикасне заштите уставности и законитости.

IV

У друштву у коме социјалистичко самоуправљање израста у целовит систем економске и политичке организације, сударајући се на томе путу са големим материјалним тешкоћама и жилавим отпорима снага етатизма и ситносопственичке стихије, доследна заштита социјалистичке уставности и законитости постаје из године у годину све сложенији и све ургентнији задатак. То намеће потребу да се и посебна уставно-судска средства и методи заштите уставности стално проверавају, критички оцењују и даље усавршавају полазећи увек од искуства и резултата остварених у пракси.

Ако ревносно и одговорно користе средства и овлашћења која су им уставом дата, уставни судови могу врло много да допринесу сүзбијању свих оних негативних појава и тенденција која се јављају као извор и облик нарушавања уставности и законитости од стране било ког државног или самоуправног органа. Користећи адекватно своје основно уставно овлашћење да својим мериторним одлукама уклањају из правног поретка сваку законску норму, сваки пропис и сваки самоуправни општи акт који није сагласан или који противречи уставу и закону, и вршећи своју уставну обавезу да прате и проучавају појаве и проблеме од значаја за остваривање и заштиту уставности и законитости и да, у вези с тим, дају своје мишљење и предлоге одговарајућој скупштини, уставни судови могу да врше значајан позитиван утицај на читаву законодавну политику и праксу извршавања и остваривања закона и других прописа, на целокупни процес самоуправног нормирања друштвених односа, па, самим тим, и на понашање свих субјеката нашег друштвено-политичког система. Искуство показује да тако конципирана и остваривана улога уставног суда може да значи велики допринос учвршћивању правне сигурности свих и свакога, јачању поверења радних људи и грађана у правни и политички систем и развијању правне свести и демократске политичке културе.

Али из досадашњег искуства треба извући још један важан закључак: степен у којем уставни суд може успешно да остварује своју врло одговорну и политички осетљиву функцију, зависи директно од степена у којем је он сам уклопљен, функционално и радно у целини правног и друштвено-политичког система и делује као његов интегрални део.

Обим дејства једне одлуке уставног суда може бити врло ограничен, сведен на конкретан пропис или самоуправни акт на који се непосредно односи, а може произвести и много шире дејство и утицај на понашање и нормативну делатност великог броја других субјеката. Све зависи од тога колико други органи друштвено-политичких заједница, који имају своје посебне одговорности за доношење неких општих аката или одговорност за надзор над њиховом законитошћу и спровођењем у пракси, као и органи самоуправних организација и заједница, уважавају и подржавају одлуке и већ познате ставове уставног суда и настоје да оно што је суд у једном конкретном случају утврдио као несагласно са

уставом и законом, буде по сопственој иницијативи уклоњено и у свим другим случајевима где се истоветне или сличне норме појављују.

Исто тако стварна вредност мишљења и предлога које уставни суд даје скупштини, зависи у највећој мери од тога колико су скупштинска већа и друга скупштинска тела спремна да тим предлозима поклоне одговарајућу пажњу и да о њима воде рачуна при доношењу или мењању закона, прихватајући тако и уставни суд као сарадника у вршењу своје законодавне функције.

За успешно остваривање функције суда и друштвену афирмацију његових ставова велики значај има, као што се већ показало, редовна сарадња са друштвено-политичким организацијама, Савезом комуниста, Социјалистичким савезом, Савезом синдиката итд., и са таквим институцијама и органима нашег самоуправног система као што су друштвени правобраниоци самоуправљања и судови удруженог рада.

Већ остварена добра сарадња са свим средствима јавног информисања, доприноси много да се рад Суда одвија пред очима јавности и да оно што је у томе раду од ширег значаја, добије одговарајући одјек и утицај.

Две деценије постојања и континуираног рада уставних судова, као посебних органа контроле уставности закона и свих других општих правних аката, показале су јасно да увођење ових институција није значило одступање и удаљавање од скупштинског система установљеног још у револуцији, него управо његову даљу значајну демократизацију на темељима све развијенијег самоуправљања. Потврдило се у потпуности оно што је тврдио Едвард Кардељ у време када су уставни судови тек увођени у живот:

„Уставни суд, како савезни тако и у републикама, представља више део скупштинског система него традиционалну судску институцију. Он је састављен од висококвалификованих стручњака и од јавних радника које бира Савезна односно Републичка скупштина. То је и разумљиво, јер у нашим условима уставни суд свакако не може бити чисти судски орган, који би само статички, то јест формалноправно приступао појединим појавама и проблемима у области уставног поретка, него ће их ценити према објективној друштвеној и политичкој садржини процеса из којих ти проблеми и појаве ничу... Другим речима, уставни суд ће допринети бржем и ефикаснијем отклањању неуставних и незаконитих појава и негативних тенденција, али ће у исто време унети знатно више демократских метода и гипкости у решавању таквих проблема“.(2)

Развој уставног судства током протеклих двадесет година потврдио је ова предвиђања и очекивања.

(2) Едвард Кардељ, *Излагање о Преднацрту новог Устава на заједничкој седници Савезне Народне Скупштине и Савезног одбора ССРНЈ* 20. септембра 1962. године, Вид.: Е. Кардељ, *Избор из дела*, том III, стр. 234, Београд, „Комунист“, 1979.

SUMMARY

PROBLEMS OF THE STATE PROTECTION BY CONSTITUTIONAL COURTS

The author elaborates in his article the rising and development of the Constitutional court in the Socialistic Republic of Serbia through the period of twenty years. The Constitutional court of Serbia was established by the Constitution of the Socialistic Republic of Serbia of 1963, and started to work on 15th February, 1964.

The presentation and analysis of the experience of constitutional courts as special constitutional and legal bodies, show that the introduction of these institutions represents an important factor in the constructing and improving of the political and legal system of socialistic self-management.

The author pays special attention to the role and duties of the Constitutional court nowadays, because serious economic disturbances and difficulties which cause and aggravate problems in all spheres of economic and political life, require from the constitutional courts greater efforts and complex duties.

RÉSUMÉ

PROBLÈMES DE LA PROTECTION DE L'ÉTAT DEVANT LES COURS CONSTITUTIONNELLES

Dans son article l'auteur élabore l'établissement et le développement de la Cour constitutionnelle dans la République Socialiste de Serbie au cours de la période de vingt ans. La Cour constitutionnelle de Serbie a été établie par la Constitution de la République Socialiste de Serbie de 1963 et elle a commencé à fonctionner le 15 février 1964. L'aperçu et l'analyse de l'expérience des cours constitutionnelles en tant qu'organes spéciaux qui exercent le contrôle de constitutionnalité et de légalité, démontrent que l'initiation de ces institutions-là est un élément important de l'édification du système politique et juridique de l'autogestion socialiste. L'auteur consacre une attention particulière au rôle de la Cour constitutionnelle ainsi qu'à ses tâches dans la période présente, laquelle dû aux difficultés et troubles économiques sérieux provoque et aggrave des problèmes dans tous les sphères de la vie économique et politique, et par là pose des demandes augmentées et des tâches complexes aux cours constitutionnelles.

др Радослав Ратковић,
професор Факултета политичких наука у Београду

НАЧЕЛНИ ПРОГРАМСКИ И УСТАВНИ СТАВОВИ О ДРЖАВИ У СИСТЕМУ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САМОУПРАВЉАЊА

1. Питање државе, њеног положаја и функције у нашем друштвеном систему, поново је постало предмет политичких и теоријских расправа. Изгледа као да је то једна нова потврда појаве која се могла запазити у досадашњем развоју социјалистичког покрета у свету, па и у историји нашег покрета: у прелазним временима, у ситуацијама испољавања кризних процеса — актуелизује се проблем државе и њене друштвене улоге.

Код нас се у садашњој етапи то питање појављује у контексту друштвених настојања да се превазиђу противречности изражене на различитим подручјима друштвеног живота — привредном, социјалном, политичком, духовном — у које је уплетена и противречна позиција и улога државне власти у друштвеном кретању. Начин на који се та противречност испољава (на површини) скоро је парадоксалан: уколико се више констатује размах државних мера и администрација, уколико се јаче наглашава потреба афирмације и експанзије самоуправљања — уколико се примена државно-административних мера у друштвеним токовима шири.

Због тога је разумљиво што се ово питање улоге државе у друштву намеће, и то очигледно као једна од кључних, јер се око њега концентрише битна проблематика садашње и непосредне наредне развојне етапе.

Објашњење разлога појаве противречности око државе и повезаности те појаве са другим кризним процесима који карактеришу садашњу ситуацију, захтева свакако пре свега сазнавање конкретних чињеничних склопова који формирају конкретни, специфични, постојећи етатизам, као и конкретне друштвене услове из којих произлази и у којима делује.

Међутим, то трагање мора поћи од одређених методолошких претпоставки. А ту се показују разлике како у теоријским разматрањима, тако и у практичним политичким схватањима. Наиме, у приступима актуелној проблематици државе, срећемо се са схватањима која не узимају у обзир општи теоријски концепт о држави у условима развијања социјалистичког самоуправљања, прихваћен као стратегијска оријентација у политици водећих социјалистичких снага и зато изражен у *Програму СКЈ и Уставу*.

При том су нарочито занимљива напуштања начелних програмских и уставних ставова о проблематици државе која се остварује изврнутом интерпретацијом тих становишта, интерпретацијом која мења смисао њихове садржине.

Пошто су те нетачне интерпретације — поред оних који заступају потребу ревизије програмских начела — створиле извесну конфузију у теорији и у идејно-политичким струјањима, од интереса је да се прикаже и реafirмише принципијелни поглед на проблематику државе у систему социјалистичког самоуправљања, изграђен у југословенској политичкој мисли.

С обзиром да је смисао овог написа приказивање битних програмских и уставних опредељења о држави у условима социјалистичког самоуправљања, које су предмет нетачног интерпретирања и замагљивања, разумљиво је што ће у тексту бити на доста места цитирања изворних ставова.

2. Битни теоријски ставови о природи, положају и улози државе у социјализму, посебно у условима развоја самоуправљања и о односима државе и самоуправљања, формулисани су у *Програму СКЈ*, у којем је, у кондензованом облику изложена концепција новог пута у социјализам, који се искристалисао у југословенском социјалистичком покрету кроз критички обрачун са стаљинистичким догматизмом у периоду после 1948. године.

Ти ставови о држави полазе од аутентичне марксистичке теорије, ослобођене како стаљинистичких бирократских деформација, тако и либералистичких теза о надкласној држави и демократији, као и у анархистичког укидања држава. На том основу даље је изграђена теоријска концепција, уз узимање у обзир искуства светске и властите социјалистичке праксе.

Схватање изражено у *Програму СКЈ* односи се на читаву прелазну епоху. У каснијим документима од принципијелног значаја, програмски ставови били су разрађивани с обзиром на поједине развојне фазе, али њихова суштина није мењана. Ти ставови су изражени и у основним начелима *Устава СФРЈ од 1963.*, а затим у *Основним начелима Устава СФРЈ од 1974.* године.

Навешћемо само најзначајније ставове и оне који су сада актуелни, а занемарени или ревидирани у неким интерпретацијама.

Општа формулација Програма СКЈ о неопходности постојања државе и њеној улози у прелазном периоду (социјализму) је следећа: „Социјалистичка револуција не може укинуги и не узима државу самим освајањем политичке власти од стране социјалистичких снага, јер тиме класне и друштвене супротности не ишчезавају, нити је ново друштво способно да живи и да се развија без таквог инструмента за регулисање унутрашњих супротности и противуречности”.

Та држава је посебне врсте — држава која одумири. Али, при том су важна упозорења о значењу одумирања и трајању тога процеса: „Досадашњи ток историје социјалистичких револуција сахранио је коначно разне анархистичке теорије о укидању државе, као и разне малограђанске утопистичке илзузије о неком друштву апстрактних демократских принципа... Одумирање државе је процес који траје у току целе епохе прелаза из капитализма у комунизам. Време у коме се тај процес одуми-

рања развија, уједно је и епоха у којој држава у својим одређеним елементима постоји и игра одређену неопходну и позитивну улогу у друштву, различиту у разним фазама развитка у прелазном периоду”.

Веома је значајно схватање начина остваривања одумирања. Ту се истиче услов одумирања: њено нестајање може да се остварује само уколико настају нови односи и облици друштвеног организовања. Одумирање државе је објективно детерминисано: „Процес одумирања државе... не зависи само од субјективне воље водећих социјалистичких снага. Он може бити само органски плод настајања, развијања и сазревања социјалистичких односа и растуће друштвено-економске снаге социјализма уопште, плод социјалистичког разрешавања читавог низа противречности прелазног доба. Зато залетање унапред, у измишљене конструкције, може бити исто онолико штетно колико и конзервативно задржавање на преживелим облицима”.

Пошто је указано на неопходност постојања државе у читавом прелазном периоду, на њен карактер и значај, на начин и услове њеног одумирања, у *Програму СКЈ* се указује на специфично испољавање *две погрешне идејне тенденције* у односу на државу, иначе од раније познате из историјата социјалистичке мисли. Једно је анархолибералистичка, а друго бирократско-етатистичка. Обе се квалификују као „опасне и штетне” због последица које би њиховим утицајем настале у друштвеном кретању.

Анархолибералистичка тенденција „води ка политичком разоружању радничке класе и социјализма пред непријатељима социјализма и заосталом свешћу, који још увек представљају озбиљну снагу у нашем друштвеном животу...”

Друга тенденција води бирократизму, одвајању политичких снага од радних маса, деформацијама социјалистичког развитка, заоштравању унутрашњих супротности.”

Програм СКЈ је, дакле, веома јасан у схватању да држава представља *нужну саставну димензију социјалистичког политичког система* кроз читав прелазни период од капитализма ка комунизму, при чему се са превазилажењем социјалних антагонизама и сразмерно развоју односа социјалистичког самоуправљања њена улога све више смањује.

Према томе када се говори о „политичком систему социјалистичког самоуправљања” или „самоуправном политичком систему” онда се мора имати у виду да он није нити може бити „чист” самоуправни систем, да је сложен, да његову грађу чине противречни елементи слободне асоцијације и политичке власти. Превиђање те сложености, запостављање једне од страна противречности, значи падање на позиције неке од поменутих „штетних тенденција” — анархолибералистичке или бирократско-етатистичке.

3. Посебно подручје извора забуна о односу државе и самоуправљања, о структури политичког система социјалистичког самоуправљања, представљају нека схватања диктатуре пролетаријата — друкчија од схватања заступљених у *Програму* и *Уставу*.

Изражена су мишљења да је становиште *Програма* о диктатури пролетаријата по којем се она везује за власт и одређује као класна садржина политике власти радничке класе, незадовољавајуће и превазиђено нашом друштвеном праксом и развојем теоријске мисли. Каже се

да је диктатура пролетаријата еволуирала: она је прешла оквире државне власти и представља класну садржину самоуправљања. Ови критичари програмске формулације диктатуре пролетаријата мисле да је уставна формулација друкчија јер су је погрешно разумели.

Али погледајмо најпре одређивање диктатуре пролетаријата у *Програму СКЈ*:

„Под диктатуром пролетаријата не подразумевамо овакву или онакву спољну форму државе нити одређени метод или организацију политичког система доба прелаза из капитализма у социјализам, односно комунизам, већ њену друштвену, односно класно-политичку садржину... Диктатура пролетаријата јесте друштвена суштина такве власти и таквог политичког система у коме неоспорну руководећу улогу има радничка класа”.

Доиста, *Програм* одређује диктатуру пролетаријата као „друштвену односно класно-политичку садржину” државе, као „друштвену суштину власти и политичког система”, везује је, дакле, за државу, власт, политички систем, као што су то чинили и Маркс, Енгелс и Лењин.

Свако протезање диктатуре пролетаријата преко државних оквира, нарочито у области слободног друштвеног организовања, не значи никакво унапређење дефиниције, већ стварање збрке настале због превида шта је шта и где шта спада.

Избор заблуде је у несхватању сложености грађе политичког система социјалистичког самоуправљања, у чињеници да он представља јединство супротности: државе и самоуправљања, класне власти (диктатуре) радничке класе и слободног равноправног удруживања радних људи, почетак слободне асоцијације произвођача као начина организовања бескласног друштва.

Због несхватања противречног састава политичког система социјалистичког самоуправљања, критичари програмских дефиниција диктатуре пролетаријата, погрешно су разумели уставно становиште о томе и протумачили су га на свој начин.

У *Уставу* (Гл. IV, *Основна начела*) каже се „социјалистичка самоуправна демократија као посебан облик диктатуре пролетаријата”, при чему је јасно да је ту реч — као и у *Програму СКЈ* — о друштвеној, класној садржини власти у политичком систему социјалистичког самоуправљања.

4. Од Устава 1963., са увођењем категорије друштвено-политичке заједнице, одређена је локација државне власти у политичком систему социјалистичког самоуправљања. Државна димензија је ситуирана у друштвено-политичке заједнице — од федерације до општине — и то у њихове скупштине које су уставно дефинисане као 1^о органи власти (тј. државе) и 2^о органи самоуправљања.

Разуме се, сви наши уставни су полазили са становишта да је извор власти у социјалистичком систему радничке класе у савезу са свим радним слојевима („у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, сва власт припада радничкој класи у савезу са свим радним људима града и села”). Али функције власти врше скупштине и њима одговорни органи. У том погледу *Устав СФРЈ од 1974.* веома је експлицитан (види Гл. IV, *Основна начела*). У њему се прави врло јасна разлика између термина „власт припада”, односно термина „остваривање власти” с једне

стране, и термина „вршења власти“ с друге стране. У првом случају реч је о извору и основи власти (радничка класа и радни људи, њихове самоуправне и друштвено-политичке организације), у другом случају о институционализацији те власти у сасвим одређеним облицима политичког система.

Значај ситуирања државне компоненте политичког⁸ система у скупштине друштвено-политичких заједница је у томе што је на тај начин државна власт непосредно институционално повезана са самоуправљањем, а тиме постављене оgrade њеном осамостаљивању. Скупштине су, према томе, противречно јединство самоуправљања и државне власти, са развојном тенденцијом да у њима расте димензија самоуправљања а смањује се обим деловања власти. Међутим, тај процес је дугорочан. Отуда свако превиђање нужности присуства обе стране — самоуправне и државне — у бићу друштвено-политичких заједница, било да се ради о заletaњу у „чисто самоуправљање“, било о конзервативном задржавању државних облика и метода на подручјима где самоуправљање може да преузме друштвене функције, објективно представља изражавање једне од „штетних тенденција у односу на државу“ о којима говори *Програм СКЈ* — анархолибералистичке, односно бирократске.

5. Друштвено-политичким заједницама на свим нивоима — од федерације до општине — заједничко је што се у њима остварује повезивање самоуправљања и државне власти, што су њихове скупштине истовремено „орган друштвеног самоуправљања и највиши орган власти у оквиру права и дужности друштвено-политичке заједнице“ (чл. 132. *Устава СФРЈ*).

Међутим, међу њима је битна разлика у томе што су неке од њих државе (федерације и републике), а друге не (покрајине, општине, градске заједнице и регионалне заједнице тамо где им је републички устав дао права друштвено-политичких заједница).

Ова разлика произлази из начелних основа југословенског федерализма и представља темељ уставности социјалистичке Југославије од њеног настанка. То је начело права нација (народа) на самоопредељење укључујући право на отцепљење, тј. формирање посебне државе, односно добровољно улажење у неку заједницу држава.

Отуда је СФРЈ уставно дефинисана као „савезна држава“, а социјалистичка република као „држава заснована на суверености народа“.

Према томе; републике и федерација су државе, са свим елементима који су битни за државу, док се у другим друштвено-политичким заједницама налазе делови државне структуре који врше државну власт.

С обзиром на чињеницу да ове уставне одредбе изражавају основ уставности социјалистичке Југославије, њихово довођење у питање значи не однос према овом или оном члану важећег устава, већ довођење у питање темеља на којима је засновано политичко уређење, произишло из народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције, изражено у базичним одредбама свих наших уставних докумената од *Одлука II заседања АВНОЈ-а 1943.* године до данас,

Поред тога, ове уставне одредбе и дефиниције о основним односима у федерацији и карактеру институција, не могу се сматрати као нека празна декларација и украс, већ се морају при свакој примени и тумачењу одредби устава које говоре о конкретним овлашћењима, правима и дужностима узимати у обзир у пуној мери. Отуда је супротно темељима

наше уставности и фундаменталним одредбама Устава СФРЈ, као и одговарајућих одредаба Устава СРС и покрајинских устава, свако тумачење уставних норми које превиђа битну разлику у карактеру републике и покрајине.

6. Уставна реформа вршена амандманима од 1971. и *Уставом СФРЈ 1974.* била је вођена идејом даљег развоја самоуправљања и са тим повезаним променама у организацији и органима у федерацији. Смањивање државних функција федерације није требало да значи просто премештање тих функција у републике и покрајине и њихово концентрисање у републичким и покрајинским врховима, већ је та децентрализација имала само да буде пут ка преузимању тих функција од стране удруженог рада и других облика самоуправног друштвеног организовања.

Међутим, већ тада се указивало на могућност да дође до деформација у друштвеним односима, ако деетатизацију Федерације не буде пратио развој самоуправних организација и њихово преузимање низа привредних и друштвених функција, већ уместо тога дође до јачања тенденција републичког и покрајинског етатизма.

С обзиром на својство државне власти да тежи интегрисању, „заокруживању“ свега што се налази унутар њене теорије — (привреда, социјална сфера, образовање, наука, култура) могле су се правити теоријске претпоставке о негативним дејствима јачања државе у републичким и покрајинским центрима на самоуправно повезивање и функционисање тржишта. Пракса је показала да су се та теоријска предвиђања у многоме обистинила.

Посезање за што више државности и њена употреба за унутрашње „заокруживање“ и стварање затвореног привредно-културног подручја и „ограђивање“ према другима, створила је велике проблеме у функционисању уставом утврђеног привредног и политичког система у Југославији.

SUMMARY

PRINCIPLE PROGRAMME OVER CONSTITUTIONAL ATTITUDES ON THE STATE IN THE SYSTEM OF SOCIALIST SELF-MANAGEMENT

Difficulties in the economic and other fields of social life have made actual the discourses on the functioning of the political system. Within this discussion, an interesting question of the position and role of the state in the system of socialist self-management arose. As these discussions have touched the principle basis of the structure and direction of the political system, set in the program and constitution documents, and as there have appeared differences in the interpretation of the principle basis, this article features the basic points of the Program of the L.C.Y. and the Constitution of the SFRY that relate to the nature and functions of the state and its position in the system of self-management organization, with a critical comment on deviant interpretations. It is stressed that the political system in socialist Yugoslavia is a unity of self-management forms and state power and that this dualism requisitely characterizes its structure through the whole period of transformation toward a classless society, having in mind that during this development there should be present the process of lessening of the state functions (the whitering away of the state) and the expansion of self-management forms of organizing and forms of activity and decision-making.

RÉSUMÉ

POSITIONS DE PRINCIPE DU PROGRAMME ET DE LA CONSTITUTION SUR L'ÉTAT DANS LE SYSTÈME D'AUTOGESTION SOCIALISTE

Les difficultés rencontrées dans l'économie et dans les autres domaines de la vie sociale, ont actualisé les discussions sur le fonctionnement du système politique. Dans le cadre de ces discussions la question qui est devenue particulièrement intéressante, est la situation et le rôle de l'Etat dans le système politique de l'autogestion socialiste. Etant donné que ces discussions ont englobé les bases principielles de la structure et de la ligne du développement du système politique se trouvant dans les documents du programme et de la constitution, et puisqu'il y a eu différentes interprétations de ces bases principielles, cet article donne un aperçu des principaux points de vue du Programme de la Ligue des communistes de Yougoslavie et de la Constitution de la RSFY se rapportant à la nature et aux fonctions de l'Etat et sa place dans le système d'organisation autogestionnaire, avec un coup d'oeil rétrospectif sur les interprétations déviationnistes. En le faisant, on souligne que le système politique dans la Yougoslavie socialiste est une union de formes autogerées et du pouvoir d'Etat et que ce dualisme est une marque nécessaire de sa structure à travers toute la période transitoire de l'évolution vers une société sans classes, néanmoins au cours du développement il faut que se réalise le processus de la réduction des fonctions de l'Etat (dépérissement de l'Etat) et celui de l'expansion des formes autogestionnaires de l'organisation, du mode d'action et de la prise de décisions.

*Сјао Венјун,
професор Правног факултета
Универзитета у Пекингу, Кина*

*Xiao Wei Yun,
Professr, Faculty of Law, University of Peking,
China*

RECENT DEVELOPMENT OF THE PEOPLE'S CONGRESS SYSTEM OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

The People's Congress System is the Fundamental System of the People's Republic of China. The new Constitution of the People's Republic of China adopted in December, 1982 has made several further advances on the People's Congress System so as to strengthen it further.

I. The new Constitution has strengthened the National People's Congress in three ways: First, it adds a Law Committee, a Finance and Economic Committee, an Education, Science, Culture and Public Helth Committee, a Foreign Affairs Committee, an Overseas Chinese Committee and some other special committees. Their tasks are to examine, discuss and draw up relevant bills and draft resolutions under the direction of the National People's Congress. To add more special day-to-day-working organs will surely make the National People's Congress operate much more effectively.

Second, it has adjusted some functions and powers of the National People's Congress. „To supervise enforcement of the Constitution”, „to alter or annul inappropriate decisions of the Standing Committee of the National People's Congress” and „to decide on the establishment of special administrative regions and the systems to be instituted there”, are empowered to the National People's Congress in the new Constitution. These implementations have strengthened the supervising power of the National People's Congress over the enforcement of the Constitution, over the Standing Committee of the National People's Congress and the deciding power on establishing administrative regions. In the meantime, some powers which belonged to the National People's Congress before, has been transferred to the Standing Committee of the National People's Congress. The National People's Congress only amends the Constitution, enacts and amends basic statutes concerning criminal offences, civil affairs, the state organs and other matters, including Criminal Law, Civil Law, Procedure Law, Organization Law of the National People's Congress, the Organization Law of the State Council, Organization Law of the People's Courts, Organization Law of the People's Procuratorates, Law of Election, etc. . . . By doing so, the National People's Congress can operate more effectively, since it concentrates its energy on enac-

ting and amending those statutes which must be decided by it and those statutes which are not the basic ones may be left for its Standing Committee to enact and amend. Now, lots of statutes are to be adopted and enacted, but, to fulfill this in a somewhat short period is far beyond the National People's Congress' ability, therefore, to adjust some legislative power of the National People's Congress actually is to strengthen the National People's Congress.

Thirdly, it stipulates more definitely the term of office and the procedure of the National People's Congress. The new Constitution stipulates that the National People's Congress is elected for a term of five years; two months before the expiration of the term of office of a National People's Congress, its Standing Committee must ensure that the election of deputies to the succeeding National People's Congress is completed; should exceptional circumstances prevent such an election, it may be postponed by decision of a majority vote of more than two-thirds of all these on the Standing Committee of the incumbent National People's Congress; the election of deputies to the succeeding National People's Congress must be completed within one year after the termination of such exceptional circumstances. The new Constitution also provides that the National People's Congress meets in session once a year; session of the National People's Congress may be convened at any time the Standing Committee deems this necessary, or when more than one-fifth of the deputies to the National People's Congress so propose. These rules mentioned above, being more definite and fixed than those in the old constitutions, will surely make the National People's Congress play more active role, instead of prolonging its term of office and postponing the opening of the session at will.

II. The new Constitution has strengthened the Standing Committee of the National People's Congress and expanded its functions and powers as well. The Constitution of 1954 stipulated the power of the Standing Committee of the National People's Congress in nineteen items. The Constitution of 1975, stipulating its functions and powers only in seven items, greatly weakened the Standing Committee of the National People's Congress and rescinded the special committees under the guidance of the National People's Congress and its Standing Committees. The Constitution of 1978 stipulated the functions and powers of the Standing Committee of the National People's Congress in thirteen items. The new Constitution stipulates the functions and powers of the Standing Committee of the National People's Congress in twenty-one items, adding more important functions and powers. Based on the Constitutions of 1975 and 1978, the main functions and powers of the Standing Committee of the National People's Congress are: 1, to interpret statutes and enact laws and decrees; 2, to decide, appoint and recall of the state personnel; 3, to supervise the work of the state Council, the Supreme People's Court and the Supreme People's Procuratorate; 4, to exercise such other functions and powers.

The functions and powers of the Standing Committee of the National People's Congress expanded in the new Constitution are as follows: 1, to exercise state's legislative power, in other words, to enact and amend statutes with the exception of those which should be enacted by the National People's Congress, to enact, when the National People's Congress is not in session, partial supplements and amendments to statutes enacted by

National People's Congress provided that they do not contravene the basic principles of these statutes. It cancelled the functions and powers to enact laws and decrees given to the Standing Committee of the National People's Congress stipulated in the old Constitutions. According to these rules, the Standing Committee of the National People's Congress has become a legislative body, in the meantime, its legal status has been raised. 2, to examine and approve, when the National People's Congress is not in session, partial adjustments to the plan for national economic and social development and to the state budget that prove necessary in the supervising power of the Standing Committee of the National People's Congress over the State Council. 3, to decide, when the National People's Congress is not in session, on the choice of Ministers in charge of ministries or commissions or the Auditor-General and the Secretary-General of the State Council upon nomination by the Premier of the State Council, and, upon nomination by the Chairman of the Central Military Commission, to decide on the choice of others on the Commission except for Chairman of the Central Military Commission. These rules have expanded functions and powers of the Standing Committee to decide, appoint and recall of state personnel. These three aspects have shown us that the main parts of the functions and powers of the Standing Committee of the National People's Congress are expanded and strengthened.

The new Constitution has strengthened the organization of the Standing Committee of the National People's Congress, it makes it a rule that no one on the Standing Committee of the National People's Congress can hold any post in any of the administrative, judicial or procuratorial organs of the state. Such a rule has actually provided that most members of the Standing Committee of the National People's Congress would be full-time members, and that the staff members working in those state organs can not hold any post on the Standing Committee of the National People's Congress may help the Standing Committee of the National People's Congress supervise these state organs more effectively. In the past, few special committees operated under the guidance of the Standing Committee of the National People's Congress, but the new Constitution stipulates that when the National People's Congress is not in session, each special committee shall, under the direction of the Standing Committee of the National People's Congress, examine, discuss and draw up relevant bills and draft resolutions. The new Constitution also stipulates that chairmanship meetings with the participation of the Chairman, Vice-Chairman and Secretary-General of the Standing Committee of the National People's Congress handle the important day-to-day work of this Committee. Undoubtedly, these rules have strengthened the organization of the Standing Committee of the National People's Congress.

In accordance with China's real situation, once was considered that too large a number of deputies to the National People's Congress would make the regular work cumbersome, therefore, the number of deputies should be reduced. But as China is a big and populous country, and is composed of more than fifty nationalities and over twenty hundred counties, each class, nationality, party and locality should have considerable amount of deputies in the National People's Congress. The number of deputies to the National People's Congress should not be too small. Since many

statutes are urgently needed to be enacted, waiting the National People's Congress to be in session for more than half a year to decide is no good. Through careful consideration, some functions and powers belonged to the National People's Congress now have transferred to its Standing Committee based on the new Constitution. All members of the Standing Committee actually are executive deputies to the Congress. They are to be selected by the National People's Congress, represent every field, the amount of their number is proper, therefore, it is convenient to the regular meeting frequently. Are the functions of the National People's Congress reduced by transferring some powers from the National People's Congress to its Standing Committee as stipulated in the new Constitution? The answer is no. Some functions and powers which must be exercised by the National People's Congress are still existing and have even increased: 1, to amend the Constitution to enact and amend basic statutes concerning criminal offences, civil affairs, the state organs and other matters; 2, to elect the President and the Vice-President of the People's Republic of China, the Chairman of the Central Military Commission, the President of the Supreme People's Court, the Procurator-General of the Supreme People's Procuratorate, to decide on the choice of the Premier and all the others of the State Council, and of all the others on the Central Military Commission; 3, to examine and approve the plan for national economic and social development and the reports on its implementation, to examine and approve the state budget and the report on its implementation; 4, to alter or annul inappropriate decisions of the Standing Committee of the National People's Congress; 5, to decide on important questions of war and peace and others; 6, to exercise such other functions and powers as the highest organ of state power should exercise. All functions and powers mentioned above can only be exercised by the National People's Congress, instead of by its Standing Committee. Now, it is clear that the functions and powers of the Standing Committee do not exceed those of the National People's Congress although they are enlarged and expanded. The rules concerning the functions and powers of the National People's Congress in the new Constitution can not only make the National People's Congress better play its role, but also strengthen its Standing Committee.

III. Concerning the rights of and the requirements for the deputies to the National People's Congress, following new rules are stipulated in the new Constitution: 1, deputies to the National People's Congress have the right, in accordance with procedures prescribed by law, to submit bills and proposals; 2, deputies to the National People's Congress may not be called to legal account for their speeches or votes at its meetings; 3, deputies to the National People's Congress must play an exemplary role in abiding by the Constitution and the law and keeping state secrets and assist in the enforcement of the Constitution and the law, and should maintain close contact with the units which elected them and with the people, listen to and convey the opinions and demands of the people and work hard to serve them. These rules can make deputies play more effective role, bring their initiatives into better play and strengthen the National People's Congress and its Standing Committee as well.

IV. The new Constitution has not only emphatically strengthened the functions and powers of the National People's Congress, especially those of

its Standing Committee, but also stressed on improving and executing functions and powers of the local people's congresses at different levels. This is specifically shown as follows: 1, the new Constitution has strengthened the functions and powers of local people's congresses at and above the county level by stipulating that local people's congresses at and above the county level establish standing committee. The circumstances now are quite different from those when the Constitution of 1954 was adopted. In the localities, population has highly increased, the building of economic and cultural affairs has made great progress and the task of constructing legal system has been placed on the order of the day. What was stipulated in the Constitution of 1954 that local people's governments operate as the standing organs of the local people's congresses is not suited to the circumstances today, therefore, it is necessary to set up standing committee of a local people's congress at and above the county level. In the meantime, setting up standing committee of a local people's congress at and above the county level can also help more effectively supervise people's government, people's court and people's procuratorate at the same level, and strengthen the work of local executive, judicial and procuratorial organs. 2, the new Constitution stipulates that the people's congresses of provinces and municipalities directly under the Central Government, and their standing committees, may adopt local regulations, which must not contravene the Constitution, the statutes and the administrative rules and regulations. This rule enlarges the functions and powers of the organs of state power of provinces and municipalities directly under that Central Government, and makes it convenient to them for solving problems in their local place with local conditions. 3, the new Constitution puts the organ of state power at the county level directly under the people's supervision by stipulating that the direct election is expanded to the county level. 4, the new Constitution separates township from the rural people's commune. People's congresses are established in townships and rural people's communes are only collective economic organizations. This rule can help improve the work of the political power in townships and the development of collective economic organizations. 5, the new Constitution has restored nationality townships stipulated in the Constitution of 1954. The people's congresses of nationality townships may, within the limits of their authority as prescribed by law, take specific measures suited to the peculiarities of the nationalities concerned.

V. The new Constitution has not only strengthened people's congress at every level, but also consolidated state executive, judicial and procuratorial organs established by the people's congress at the same level. The purpose to do this is to improve and make further advances on the People's Congress System as a whole.

In brief, the new Constitution has reformed and set lots of new rules on the People's Congress System of our country and it will surely improve the development of the People's Congress System.

РЕЗИМЕ

НАЈНОВИЈИ РАЗВИТАК СИСТЕМА НАРОДНИХ КОНГРЕСА У НАРОДНОЈ РЕПУБЛИЦИ КИНИ

Нови кинески устав је вишеструко унапредио систем народног конгреса. Нови устав је: 1) учврстио Национални народни конгрес, увео још неке специјалне комитете, прилагодио неке функције и овлашћења и прописао одређенија правила о дужини мандата и поступку Конгреса; 2) учврстио ауторитет, проширио функције и овлашћења и консолидовао организацију Сталног комитета Националног народног конгреса; 3) прописао нова и одређена правила о правима депутата и условима за стицање својства депутата Националног народног конгреса; 4) учврстио функције локалних народних конгреса на различитим нивоима; 5) учврстио државне органе извршне и судске власти, као и јавног тужилаштва, на различитим нивоима, установљене од народних конгреса на тим нивоима.

RÉSUMÉ

LE DÉVELOPPEMENT RÉCENT DU SYSTÈME DES CONGRÈS POPULAIRES EN RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE LA CHINE

La nouvelle Constitution chinoise a apporté de multiples améliorations au système du Congrès populaire. La nouvelle Constitution:

1.) a consolidé le Congrès Populaire National, introduit quelques comités spéciaux de plus, accomodé certaines fonctions et pouvoirs, et prescrit des règles concrètes relatives à la durée du mandat et à la procédure du Congrès;

2.) a consolidé l'autorité et élargi les fonctions et pouvoirs du Comité Permanent du Congrès Populaire National, en consolidant en même temps son organisation;

3.) a adopté une nouvelle réglementation concernant les droits des députés, ainsi que les conditions requises pour obtenir la qualité de député;

4.) a consolidé les fonctions des congrès populaires locaux de niveaux différents;

5.) a consolidé les organes du pouvoir exécutif et judiciaire de l'État, ainsi que les organes du ministère public aux niveaux différents établis par les congrès populaires des mêmes niveaux.

*др Војислав Становчић,
професор Факултета политичких наука у Београду*

ПРАВА И СЛОБОДЕ КАО ЕЛЕМЕНАТ УСТАВНОСТИ И СОЦИЈАЛИЗМА

I

Права и слободе представљају проблем који се у контексту човековог политичког организовања и његовог положаја у организованом друштву јавља као предмет социјалне и политичке филозофије, права, књижевности и уметности, такорећи од првих писаних трагова које је човек о својим размишљањима оставио, а од времена грчких софиста до данас предмет је свих значајнијих покушаја систематског разматрања положаја човека у држави, у односу на власт и у односу на друге људе. Нови век у којем се развила модерна филозофија човека са бројним школама и правцима, упоредо са напредовањем модерне теорије демократије и праксе изградње њених институција кроз буржоаско-демократске револуције, донео је коперникански обрт у третирању човека у односу на друштво и државу, стављањем јединке у центар пажње демократске политичке и правне мисли.

Човекова тежња да савлада природне нужности и друштвено и политичко угњетавање провлачи се као потка на којој идеја ослобађања постаје покретачки мотив, а степен остварености слободе постаје мерило колико је човек успео и колико је друштво узнапредовало. Хегел је, а није у том погледу био ни први ни последњи, напредовање, односно развитак људског друштва видео као напредовање свести о слободи. У том напредовању од источњачког деспотизма, односно човековог детињства у којем је само један слободан, преко античког периода у којем је мањина слободна долазимо до, по Хегеловом мишљењу, највишег степена развитка идеје о слободи, чији је он био савременик и која је стигла до степена да су сви слободни. Као што су показали већ младохегеловци, опседнути проблемом еманципације, било је и у Хегелово време и после њега оних који још нису били постали део оног „сви су слободни”. Маркс се суочава с великим друштвеним проблемима и изазовима мисли која је хтела да свет коренито мења. Подстајкнут је човековим отуђењем у друштвеном свету (производном, политичком, културном, религијском, моралном). Он је посветио цео живот идеји ослобођења рада, без којег не може бити праве људске еманципације. Сва његова теоријска истраживања и политичка делатност имали су да томе служе. Сложеност ове проблематике и уплетеност мноштва чинилаца утицали су да циљеви и

средства доживљавају инверзију на дугом и компликованом путу на којем један корак може да противречи другоме. Зато су и међу социјалистима и комунистима проблеми човекових слобода били стални предмет контроверзи, идејних и политичких конфронтација.

Настанком организованог радничког покрета усвајањем социјалистичких опредељења од стране дела тог покрета проширени су концептуални оквири у којима је проблем човекових права и слобода разматрала класична политичка теорија. Социјалистички покрет ставио је у први план економска и социјална права, уз претпоставку да ће очувати и политичка права и слободу које су у развијенијим земљама освајане током XVIII и XIX века. Међутим, раднички покрет није имао јединствено становиште у погледу начина постизања слободу и једнакости, о путевима и средствима којима би се ове вредности могле остварити. Већ у оквиру Прве интернационале јасно су се испојиле разлике у гледиштима каква ће бити судбина човекове слободу у будућем комунистичком друштву. Контроверзе између Маркса и Бакуњина карактеристичне су не само за то раздобље развитка радничког покрета и социјалистичке мисли, него су тада издиференцирани одређени приступи и овим проблемима који ни до данас нису изгубили актуелност.

Многоброни су проблеми остваривања људских слободу у савременом друштву. Многи савремени мислиоци су допринели да се ова питања осветле из различитих углова и да добију одређено место у уставно-правним и политичким системима данашњих држава. Међу личности које су својим теоријским радовима, политичким ангажманом и васпитавањем млађих генерација у духу свести о значају човекове слободу за остваривање суштине њихове личности и за напредовање друштва у правцу хуманизма и благостања, може се с пуно основа убројити академик др Јован Борђевић, током неколико деценија професор Правног факултета у Београду, и доајен југословенске политичке науке, који је лично допринео уставноправном уобличавању устава нове Југославије на тековинама модерног конституционализма. Он је код својих многобројних студената развијао свест о значају човекових права, слободу и дужности за успостављање бољег и хуманијег света. Овде ћемо указати само на неке значајније идеје и концептуалне оквири у којима је разматрао проблеме човекове еманципације, теоријски проширујући традиционално подручје интересовања за проблематику људских права, слободу и дужности, и настојећи да то проширење буде и практично реализовано путем уобличавања у делатне правне и политичке установе.

II

Академик Јован Борђевић се пет деценија плодносно бави изучавањем питања од изузетног друштвеног и теоријског значаја, дајући значајне доприносе политичким и правним наукама. Своја теоријска истраживања, која су истовремено била и показатељ морално-политичког ангажмана, започео је испитивањем односа државе и друштвених класа, анализирајући овај однос помоћу марксистичког категоријалног апарата и суочавајући неке основне поставке марксистичке теорије (као ону о одумирању државе) са искуствима тада једине земље која се определила

за пут изградње социјализма, и указујући на опасност какву представља бирократија. Убрзо затим, он се представља југословенским читаоцима научних часописа разматрањима о појединим значајним мислиоцима и струјама XX века на подручју права, социологије, политичке теорије, анализама теорије и историје демократије као и са критичким приговорима који су јој упућени. Бавећи се јавним мњењем, којем је уочи рата посветио посебну књигу, проблематиком федерализма и упоређивањем либералне и корпоративне државе, он на релацији грађанин-власт, у концепцијама права, демократије и у дубљим мотивима за федералну дистрибуцију власти налази ону полугу која би уз неки чврст ослонац могла послужити као инструмент мењања ондашњег незадовољавајућег стања.

Историја је донела промене које су у Југославији ставиле на дневни ред питања њеног уставноправног конституисања и Борђевић се као професор и непосредни учесник у стварању првог и каснијих устава нове Југославије окренуо проблемима конституционализма с којим се ова земља заправо тек после другог светског рата упознала на једној широј социјалној основи. У том контексту он је људска права и слобода третирао као битан елемент уставности, откривајући студентима, одушевљеним за промене, и ону страну политичког и правног живота која у уставним гаранцијама и појму правне сигурности налази орјентир за политичко деловање и правничко поступање у духу класичних максима које представљају израз и домет цивилизаторске улоге права. Васпитавао је послератне генерације правника на нашим слободарским традицијама, али и на онима у чијим темељима су биле велике повеће о слободама — од *Мане карте*, *Вирџинијске декларације*, *Декларације независности* и *Декларације о правима човека и грађанина* до *Декларације о правима радног и експлоатисаног народа* те на историји борбе за *Habeas corpus* и за начела која је овај принцип подразумевао.

Раскорак нормативног и стварног био је проблем током целе политичке историје, али ипак је изградња правних и политичких институција увек била значајан корак у стварању оквира које тек треба испунити правном садржином. Борђевићев допринос овом процесу у нас био је веома велики и вишестран, усмерен на развијање социјалстичке демократије, на теоријско и практично прожимање социјализма демократским и хуманистичким садржајима. Током процеса демократизације и развијања самоуправљања у Југославији, професор Борђевић је тежио да теоријски продуби неке аспекте односа социјализма и демократије и да практично подстакне њихово прожимање, развијајући идеју политичког система схваћеног као превазилажење класичних државних механизма и као оквир демократизације и подруштвљавања политике. Проблеми југословенског федерализма и међунационалних односа као изузетно значајна специфичност југословенског друштва и политичког система били су предмет његове трајне преокупације; а приступао им је тежећи стварању што повољнијих услова за социјално и национално ослобођење друштвених група, али и што ширег простора за слободније стваралачко и одговорно деловање појединаца — радних људи и грађана. Претпоставка за остваривање многих хуманистичких циљева који су зацртани програмском оријентацијом СКЈ јесте развијање демократске политичке културе која је неразвијена на нашем географском простору

оптерећеном вишеслојним ауторитаризмом. Зато је упоредо с развијањем концепција о политичким идејама и политичким институцијама које могу бити основица једне демократске политичке културе, проширивао и класичне оквире у којима се проблем људских права и слобода третирао.

III

Критички оцењујући концептуалне оквире у којима је проблематика слобода у новије време обрађивана, професор Борђевић је те оквире истовремено проширивао. По његовом мишљењу нису довољни ни само филозофско-антрополошки приступи и идеје о слободи као суштинској генеричкој карактеристици човека, нити правно-позитивистичке теорије и решења која су распрострањена и у буржоаским и у социјалистичким земљама, а која проблем човекових права и слобода сужавају и ограничавају. Телеолошка подлога ових ограничења је схватање да је човек грађанска односно политичка индивидуа, производ друштва односно државе, из чега се онда даље изводи став да у ствари држава има власт чији је објект човек па му ова дозвољава или га овлашћује да нешто чини или не чини (вид. *Социјалистичко самоуправљање и слобода човека и њихова заштита*, 1979; и *Социјализам и слобода* 1982). Спроводећи овакву праксу, социјалистичка држава се често позива на Маркса, иако је та пракса супротна његовој концепцији човекове еманципације на коју се позива.

Професор Борђевић је свестан једног проблема који налази одјек у радовима посвећеним проблемима слобода и демократије у социјализму. Тај проблем је био предмет контроверзи од самих почетака социјалистичког радничког покрета, није губио у значају током развоја и јачања покрета, већ је често био вододелница по којој се и у XIX и у XX веку овај покрет делио на струје, секте, фракције, нове покрете. Још у време Прве интернационале предмет политичког и идејног сукобљавања било је питање да ли ће будуће комунистичко друштво бити друштво у којем ће „слобода сваког појединца бити услов слобода за све“ како су то писали Маркс и Енгелс у *Манифесту комунистичке партије*, или ће то друштво бити „негација слобода“ како је то оптуживао Бакуњин сматрајући да „комунизам све снаге друштва концентрише у држави која их прождире“. Протеком времена ово питање није изгубило ни у значају ни у оштрини којом се постављало, а после прве пролетерске револуције наново је заоштрено, да би стаљинизам дао нове поводе за расламсавање контроверзи. Историјски и теоријски гледано, социјализам се јавио као покрет за новим и ширим слободама, а марксизам је том покрету дао идејно оружје својим концепцијама о ослобађању рада од експлоатације и доминације. Или како професор Борђевић каже на једном месту — „Социјалистички покрет је рођен из идеје слобода, у условима ropства“. Међутим, практично је реални социјализам дошао у антиномичан однос са идејом слобода. Професор Борђевић не прати историјске манифестације и еволуцију ове антиномје у свим историјским појединостима, али узима у обзир да тај преображај чини један од елемената ситуације у којој се проблем слобода у социјализму има разматрати.

Марксистичка теорија слободe, написао је на једном месту Јован Борђевић, истовремено је филозофска и политичка. Настављајући и превазилазећи значајна претходна схватања о генеричкој природи човека, Маркс је решење проблема слободe налазио у процесу у којем би човек спознао и организовао своје сопствене снаге као друштвене, што би водило томе да човек друштвену снагу не отуђује од себе као политичку снагу. Удубљујући се касније у економске студије, Маркс је својем схватању слободe додао и једну детерминистичку црту, сматрајући да слобода почиње тек тамо где престаје царство нужности тј. рад наметнут потребама и спољном нужношћу односно да слобода наступа изван сфере материјалне производње. Али, Маркс је исто тако у свом поимању слободe одбацио свако тјторство или русоовско схватање да човека можемо натерати да буде слободан уколико то он добровољно не прихвата. На Марксов став да „појам слободe не обухвата само садржину, него исто толико и начин мог живота, не само то да ја чиним оно што је слободно, већ и да ја то чиним слободно“ надовезује професор Борђевић своја разматрања значаја самоуправљања за човекове слободe (вид. *Социјалистичко самоуправљање и слободe човека и њихова заштита.*).

Професор Борђевић у више радова дотиче овај проблем дуализма у марксистичком поимању човекове слободe у друштвеном контексту и у вези са историјским процесима. Ту је проблем социјалног детерминизма и слободe као међусобно контрадикторних категорија, које баш зато што су опозите, помажу да се узајамно одреде. Проблем је у нашем веку имао и своју практичну страну у томе што строги детерминизам ограничава концептуално поимање и просторе могуће примене и остваривања слободa и што сваки човеков избор, који суштинска одредба слободe, своди на питања од секундарног значаја.

У социјалистичком хуманизму, као идејној оријентацији и самоуправљању као друштвено-економском и политичком систему и односу, аутор налази инспирацију и оквир за нови приступ човековим правима и слободама у социјализму. Он људске слободe и права третира као средства за учвршћивање социјалистичких друштвених основа и истовремено и као услов њиховог развијања. Њихово негирање и схватања која то оправдавају новим варијантама „државног разлога“ он критикује. Узроке за таква стања налази у подређености читавог друштва једној његовој институцији. Из тога произлази бирократија и технократија као друштвени однос и отуђивање власти и друштвеног богатства. О томе је он доста писао и може се рећи да је имао пионирску улогу у теоријском објашњавању и критичкој анализи нарочито технократије као релативно нове појаве у савременом друштву и у социјализму.

У низу узрока непоштовања човекових права у савременим друштвима, професор Борђевић је више пута указивао на један који по својој природи обезвређује улогу људске јединке свдећи је на ништицу у односу на државу. То је тенденција ка успостављању тоталитарних друштава која превазилазе дуализам између државе и друштва, али на један за човека погубан начин, јер се сваки појединац и свака установа интегришу у један свемоћни механизам који брише статус слободног човека, право изједначаје с дужношћу, дужност са одговорношћу.

У више радова о тзв. масовном друштву, о бирократској и технократској доминацији, о проблемима слобода у савременом друштву, академик Борђевић указује како данашњем човеку не прети само опасност од класичне „полицијске државе“, него је изложен и многобројним новим облицима репресије и контроле помоћу електронских „гаџета“ или „играчака“ и моћних мегакомпјутера са „банкама података“, који ефикасније и тоталитарније него класична полиција одузимају човеку приватност, интимност и људски лични и породични интегритет, погађајући људску личност у целини и њену потребу за сигурношћу. Бежање у природу, како су то саветовали неки антички филозофи и касније Жан Жак Русо и Хенри Торо, није више могуће нити је гаранција да се може наћи надокнада за изгубљене слобода и срећу.

Угрожавање људских права и слобода, како то указује професор Борђевић, данас највише произлази из мера којима као каквим циновским мрежама држава обухвата и све више заплиће савремено друштво, али из несигурности и немоћи старог друштва, које стога тражи излаз у инсистирању на „безбедности“, која је нови вид и пракса *Staatsraisona*. Анализирајући како капитализам врши обезличавање човека дајући примат стварима (најважније је имати) и како етатистички социјализам друштво и државу конституише на хијерархијској основи у којој привилегије деле људе и уводе антиномију друштво-појединац, он пише како оба система стварају растојања, подвајања и самоће и како је човек принуђен да прибегава самоћи као властитој заштити. У раду *Социјализам и слобода*, у којем су синтетизована његова истраживања и промишљања овог проблема, професор Борђевић пише да у савременом свету „друштвени контакти постоје све више само у гомили, у редовима, у гурању за боље место. Све мање има могућности и потребе за људским контактом; људска лица су изгубила осмех; а осорност, прикривена или отворена нетрпеливост (чак и мржња) и незадовољство собом и другима, испуњавају понашање и живот све већег броја појединаца и група. Услед тога све више не живимо свој живот него пролазимо поред њега ... Ако човек није човеку вук као што је Хобс тврдио, није му ни циљ, као што је Маркс желео, постајући му све више средство и туђинац.“ Из овакве дијагнозе времена и стања духа и међуљудских односа, аутор није извео закључке који би затварали перспективе, већ је извео закључак у прилог потребе, и неопходности, да се човекова права и слобода ојачају, јер без њих савремена друштва неће моћи обезбедити оне друштвене и међуљудске комуникације и везе које су сваком друштву нужне и које су стара друштва остваривала улогом примарних друштвених група и ујких заједница, а које савремена друштва морају развијати на другим основама ако неће да подстакну један нови песимизам који у технологији и савременом друштву не види довољно простора за човека и његове потребе. Данашња отуђеност човека подстакла је песимистичка предвиђања као што је мишљење да присуствујемо „паду људи“, како то каже Клод Леви-Строс, или да је „човек“ скорашњи изум и да се приближава његов крај, како каже Мишел Фуко. Професор Борђевић тражи алтернативу стањима која потхрањују овакав песимизам, и налази је у идеји и пракси самоуправљања, моралне и интелектуалне аутономије коју оно потенцијално носи и у ширењу човекових права и освајања нових слобода о којима он пише. Он сматра да су током људске историје

два чиниоца спутавала човеково напредовање ка слободи: доминација и власт с једне стране и антинаучни традиционализам с друге стране. Или другим речима, ради доминације над човеком практикује се његово држање у статусу поданика и његово затупљивање схемама које не кореспондирају стврности. Зато нас упозорава да страх од губитака доминације наводи владајуће и привилеговане групе не само да повремено прибегавају изливима репресије и насиља, већ и да то претварају у систем. Било би поједностављивање ако би смо данас проблем свели на Кантову оцену да је човек сам скривао своју непросвећеност (и неслободу) и да му је довољно да покаже храброст у служењу својим разумом (*sapare aude*). Несумњиво, Кантова порука и данас има дубоки смисао и велики је подстрек, али су на прагу 1984. средства доминације и манипулације доиста сложена, рафинирана и моћна, иако су пукотине и проитвечности у затвореним системима такође дубље него што је искуство Џорџа Орвела допуштало да се претпостави.

IV

Објављујући најобимније и најзначајније дело, *Политички систем*, Јован Борђевић је у поднаслову — „Наука о човеку и самоуправљању” — сажео најбитније одреднице свога приступа политичком и друштвеном систему социјализма, које су такве природе да од степена њихова развијања и остварења, зависи сама судбина и будућност социјализма. Наиме, полазити од претпоставке да се ограничавањем слобода обезбеђује социјализам показало се као погрешка и илузија од самог почетка његова остваривања. Социјализам, као свој конститутивни елемент има слободу. Ако она изостане, онда се можда пре ради о понављању старог, о репродуковању ауторитаризма под новим именом и евентуално ради неке технолошке мисије, али за социјализам је битно да мора постати боље, слободније и хуманије друштво него што су била претходна. А то социјализму није аутоматски загарантовано. Штавише, има безброј опасности које га вуку да у његово ново рухо увуку скелет старих преживелих ауторитарних формација.

Зато су наука, човек и самоуправљање угаони каменови једног модерног поимања социјализма на којем професор Борђевић инсистира. Његово је палатиште да је данас појам човека у науци и у животу релативизиран и уместо некадашњег схватања о човековој апсолутној датости и одрећености унапред, сада превлађује идеја о човековој неидентичности и о битним и разноврсним разликама међу људима. Процес стварања човека као друштвеног бића схваћен је као врло амбивалентан. С обзиром на вишедимензионалност човекове структуре и поливалентност њеног манифестовања (од стваралачких до рушилачких црта, од уздизања у висине хуманизма и алтруизма до пада на дно варваризма и анимализма), теза је професора Борђевића да је за савремену теорију социјализма неопходна савремена и критичка концепција човека, јер „без научног и критичког сазнања о човеку нема научног и критичког концепта социјализма” (*Социјализам и слобода*).

У погледу улоге науке, професор Борђевић је перманентно инсистирао да се без ње не може изграђивати модерни социјализам ни унапре-

дети човеков положај према природи и друштву. Од пише да оживотворење прокламованих или очекиваних права и слобода изискује промене у области теорије и науке о друштву и о политици. Сматра да „још нисмо достигли научну фазу у развоју самоуправног социјализма и да смо у области мисли још под утицајем прве, „метафизичке“ фазе, како то каже парафразирајући Сен-Симона, извео је закључак да се „не може говорити о стабилнијем и зрелијем самоуправном социјализму, ако не постоји свест о нужности преласка у нову, научну фазу“. Вредност социјалистичког пројекта, записао је професор Борђевић, није у распиривању фанатизма о „идеалном друштву“ које би по себи и за себе рађало боље људе, који би опет своју „вољу за моћ“ били спремни да преобразе у солидарност и узајамност, већ почива на жељи и храбрости да се сагледа и мења постојеће. У том контексту су етика и политика чврсто повезане, а „политика се своди на манипулацију и насиље онда кад пресече своје оригинарне и духовне везе са етиком“.

Научни приступ проблемима друштвеног напредовања и човековог ослобађања мора се сукобити са сваким догматизмом и изричитим или имплицитним схватањима о томе да неки друштвени ауторитети *a priori* поседују монопол истине. Не само да наука мора бити сама себи судија, како то стоји у *Програму Савеза комуниста Југославије*, него ни она не може до научних истина доћи праволинијским пројекцијама прошлог и садашњег, већ тражењем у којем је лутање, грешење, део тражења, а методолошка скепса савезник истраживача. Професор Борђевић на више места указује колико је Маркс истицао принцип сумње као пут долажења до истине и као начин слободног истраживања мишљења. Показује се да је то нарочито неопходно кад су у питању сложене теоријске и практичне појаве „и за сваки нови принцип друштва које се мења у складу са својим теоријским пројектом. То се посебно односи — каже проф. Борђевић — на млада друштва која су склона да сваки принцип претворе у реалност или да реалност подижу на ниво принципа“.

V

Могло би се рећи да је следећи угаони камен у темељима Борђевићевог схватања слобода позната идеја о слободи у оквиру закона, односно идеја владавине права. Ова концепција се може погрешно схватити као да се њоме заговара да је дозвољено, или да је човек слободан да ради само оно што закон изричито дозвољава. Предња идеја међутим, има други смисао и без њене примене би и демократија прерасла у охлократију. Ова идеја има дугу историју у коју је професор Борђевић веома систематично упућивао своје студенте. У крајњој линији, владавина права значи да постоје принципи који стоје изнад пуне и једностране политичке воље и подразумева уставност, што значи да су уставом на трајан и изванредан начин утврђени оквири у којима се мора кретати свака власт и унутар којих може да се одвија слободан друштвени живот. Тако идеја владавине права није имала правно-догматску основу, већ прогресиван и слободарски смисао, па су се за њу залагала многа велика имена политичке и правне филозофије и њено остваривање за социјализам може донети позитивне резултате.

Пуни смисао и садржај ове идеје открива нам се тек кад је доведемо у везу с једном другом коју професор Борђевић заговара, а чија примена би захтевала правну праксу различиту од оне с којом се обично сусрећемо. Ради се о принципу да је слободно све што није изричито забрањено и да се забране, као рестриктивна средства и саме морају веома рестриктивно користити. То што се у пракси социјалистичких земаља иде управо обрнутим путем, доводи само до инфлације прописа без правог ефекта на друштвене односе, осим оног који се састоји у пригушивању иницијативе и у отежавању правног промета и слободнијег друштвеног живота. Самоуправном социјалистичком друштву би, бесумње, одговарало начело које је супротно раширеној пракси.

Концепцијом о владавини права у области тзв. субјективних права и слобода, Јован Борђевић се разграничава од тоталитарних и ауторитарних концепција и праксе полицијске државе на једној страни, и с друге стране од либертинских и анархистичких схватања и захтева који не схватају значај институционализације и регулација политичких односа. Он исто тако у духу класичне политике филозофије схвата да је постојање корпуса права и слобода чинилац који ограничава политички апсолутизам власти и представља елемент реалног друштвеног и политичког устава, јер писани устав може бити у великом раскораку са стварношћу.

Иако је у принципу за слободу у оквиру закона, што је још један начин да се изрази разлика између слободе и самовоље, професор Борђевић сматра да је веома значајна црта југословенског уставног концепта људских права та што се прокламује њихова неотуђивост и прописује њихова непосредна примењивост у пракси на основу самог *Устава СФРЈ*. То има више импликација. Из ових принципа би произлазило да ни Скупштина СФРЈ путем закона не може ограничити одређена права, осим кад је то Уставом предвиђено (а ово би опет морало рестриктивно) или кад је непоходно за остваривање самих ових права. То значи да је могуће постављати питање о уставности евентуалних таквих закона о чему би одлучивао уставни суд. Разлог за зазирање од законског (и још више од подзаконског) регулација области људских права и слобода јесте вековна пракса злоупотребе правне форме, као и злоупотреба судства да би се ставови, положај и привилегије владајућих слојева одбранили од демократских захтева. У вези с тим је и кварење „духа закона“ и њихове сврхе. На то професор Борђевић указује кад пише да „сами закони више нису онакви какви су били замишљени од времена Перикла: општа, објективна и са системом усклађена норма; нити више имају онај смисао који је чинио њихову легитимност; нису више ни средство одбране и заштите људске слободе, права и мисли. Они су све више техника владања и средство арбитрности; њихова поплава утиче да их има све лошијих и у нормативно-правном смислу.“ Ово подсећа на онај познати Тацитов став из *Анала* да „што је већа корупција у држави, то има више закона“.

VI

Колико је с једне стране неприхватљиво схватање да човекова права зависе искључиво од тога шта ће државна власт признати као „право“, па да су она према томе по својој природи „подарена“ или „октро-

исана", толико има разлога да се оспорава и не прихвати ни супротно становиште, да човекова основна права не зависе уопште од закона или устава те да их у оваквим документима не треба ни регулисати. Иако иза оваквог схватања стоји хуманистичко опредељење и концепција о човековим природним правима с импликацијом да се регулише само оно што је неопходно, а да све друго буде дозвољено, ипак практични разлози налажу да се заузме став у прилог томе да устав поброји основна човекова права. Она тиме добијају извесну сигурност унутар правног система, а и људи више воле да прецизно знају која су им све права, него да знају да на „све имају право“, а кад им неко буде оспорено, онда немају правног извора на који би се позвали у заштити својих права. Једно средње решење прихвата већина у савременој правној и политичкој науци и такво решење заступа и професор Борђевић. Он се залаже да хуманитарна и политичка права убу у националне и светске декларације и уставе („Предговор“ за *Људске слободе и права*, 1968). Из тога произлази и високо вредновање одредби југословенског устава да се права примењују непосредно, па за њихово остваривање није потребан неки додатни закон, као и извођење закључка да оно што није правно односно уставом регулисано, као на пример право на штрајк, није ни забрањено, јер је оно дозвољено по општој претпоставци да је дозвољено све што није забрањено.

Јован Борђевић је у више својих радова и иницирањем обележавања значајних годишњица и међународних догађаја везаних за историју људских права (као што су годишњице *Универзалне декларације о правима човека*) увек настојао да се обим и садржина човекових права и слобода проширује како би се „обезбедило, заштитило и изразило оно што је егзистенцијални и перспективни услов основних људских права. То је: одржавање и промена генетичког наслеђа човечанства; контрола рађања и проблем популације данас и сутра; контрола саме еволуције друштва и човека; ново значење живота, личности и смрти. С тим у вези постоје бројна нова права, и то не само право на људски интегритет и „приватност“, већ и право на личну и друштвену одговорност и на разне облике „сопствености“ на објектима где сопственост постаје слобода и личност. У питању су права на смрт и живот, на утицај и социјалне мере, на психолошко и педагошко решавање људских проблема и слично“. Укратко, став је професора Борђевића да човекова права постају не само индивидуална, већ друштвена потреба. Јер, „све док човек мора да се бори за људска права која су угрожена, наука није осигурано и искључиво средство напретка и ослобођења. Она може бити истовремено и средство деструкције, манипулисања човеком и тиме и његовом слободом и постати омрзнуто и једнострано средство доминације и чувања конзервативизма прошараног илузијом о благостању и напретку. Константујући да „примена науке и истине о човеку на људска права није до данас проширила концепцију и број људских права изван оног што је већ крајем XVIII века истакла социјалистичка мисао и што називамо социјално-економским правима“, он такође указује да је карактеристика ових концепција да су заснована на „индивидуу као основном и недељивом елементу људског света и о индивидуалности која је супротна интегралности тога света“. Или, другим речима, на схватању да индивидуа стоји насупрот државе од које искамчује или добија на дар одређена права.”

Овај дуализам је претворио људска права у меру а не смисао остварења човека, и то у меру прагматичну и вулгарно-материјалистичку. Човек се учио да тражи од „државе“ за себе, да не би живео у вечитом страху од немаштине, експлоатације, силе, усамљености, али не мењајући ове од њега отуђене силе које увек могу да му господаре“. Тако схваћено људско право, каже професор Борђевић, било је нека врста одбране да се човек потпуно не „сруши“ што није било ни у интересу поретка силе.

У светлу такве прошлости и научних открића модерне генетике, биологије, опихологије, медицине, а затим друштвених истраживања о човеку и у светлу потхвата какав је самоуправљање да се човеку врате од њега отуђене силе, професор Борђевић велики део својих напора посвећује залагању за другачији приступ човеку у процесу изградње социјалистичког друштва (*Личност у социјализму*, 1957) и за проширење концепција и правних и друштвених оквира за развој човекових права и слобода (*Социјалистичко самоуправљање и слобода човека и њихова заштита*, 1978 и *Социјализам и слобода*, 1982).

Широка је панорама права и слобода које је југословенски уставни систем обухватио, од права на самоуправљање до слободe вероисповести, а којима се бавио и професор Борђевић не само као правни теоретичар и политички писац, него и као председник уставног суда. Његова велика ерудиција и политичко и правно искуство, као и ширина политичко-филозофског приступа дошли су до изражаја у осветљавању различитих аспеката човекових права и слобода и у извлачењу из прокламованих права неких логичких и правно-политичких консеквенци, чиме његове расправе о овим питањима проширују класичне оквире у којима су се она разматрала. Тако је то, на пример, кад се ради о „праву на живот“, „праву на околину“ (еколошка права) и о сличним правима. Смисао и потенцијали неких нормативних решења и идеолошких ставова јасније се виде кад буду развијене њихове импликације. На пример, у вези с правом на живот, поставља се питање смртне казне, еутаназије, прекида трудноће, затим да ли „право на живот“ укључује и право на одрицање од живота, да ли оно значи само „право на голи живот“ и пуко животарење или подразумева неки одређени квалитет живота. Да ли у крајњој линији значи човеково право да сам уређује свој живот или мора прихватити облике задовољавања животних потреба које му друштво пружа односно за њега организује, чак и кад би човек то могао осећати не само као психолошку тескобу него и као економску експлоатацију и политичку доминацију коју остварује „организатор задовољавања потреба“. Следи питање може ли се дозволити искоришћавање онога ко умире и читав низ других етичких, правних и филозофских дилема. Слично се у радovima професора Борђевића анализирају проблеми у вези с правом на самоуправљање, које имплицира безброј других права.

Теоријски гледано, нека права би требало да произлазе као логичне консеквенце социјалистичког опредељења. За нека друга требало би се у име социјалистичког хуманизма изборити да постану стандард у цивилизованом свету, или бар у социјалистичком, као што су већ давно у развијеним демократским земљама успостављени системи гаранција који се обухватају појмом *habeas corpus*. Неким новим или релативно новим правима професор Борђевић настоји обезбедити што шире друштвено прихватање, налазећи правни основ за њих тумачењем општих ставова,

правних начела, у принципима социјализма, нарочито самоуправног и у општим начелима југословенских устава. Таква права су на пример „право на иницијативу“, „толерантност и право на толеранцију“, „право на разликовање“ (нарочито се конфронтира егалитаристичким и униформистичким концепцијама и пракси економске ураниловке и идеолошког глајхшалтовања), „право на грешке“, право на дијалог, конфронтацију, на социјалистичке алтернативе, на експериментисање, на слободу од бирократије, од заосталости и примитивизма, од незнања и „свеснања“, право рећи не и кад се у хору чује само „да“, „право на заједницу и слобода од усамљености“, нека права потрошача (и у односу на произвођаче) и низ других права која у ствари представљају тражење одговора на проблеме које је поставио друштвени развјатак, а које друштвена пракса и правни поредак морају решавати, уважавати и штитити уколико се хоће напредак социјализма и демократије.

VII

Професор Борђевић се доста бавио проблемом дужности и обавеза као пратиоца сваког права и слободе. Доста је и писао о „одговорном друштву“ инсистирајући, чини се много пре било кога другог, на ставу да се самоуправљање и слободније друштво не може изградити без одговарајућих услова за успостављање и прихватање одговорности, која је у сваком демократском друштву комплементарна људским правима и слободама и њихов услов. Он је био и иницијатор да се утврди и усвоји један етички кодекс о правима, слободама и дужностима самоуправљача у чијој је основи била сагледана потреба да се у својим асоцијацијама и у односу међу њима ослобођени човек придржава скале моралних вредности које би развијале солидарност и узајамност и омогућавале толерантан дијалог, а искључиле сваки монополизам на штету трећег, експлоатацију и доминацију. Социјализам мора бити заснован на плурализму и аутономији субјеката, на солидарности и узајамности. Одговорност је и део механизма заштите права.

Свако друштво има право да се брани и обавезу да своје чланове заштићује. Демократска друштва, међутим, поред осталог, не познају деликт мишљења (*delict d'opinion*). Између овог нормативног захтева и садржаја друштвене свести о томе од чега треба да се друштво брани постоји латентни конфликт који може бити решен на штету човека. Стога је улога суда у заштити човекових права и слобода веома важна и сложена. Суд, како каже професор Борђевић, није и не сме се схватити само као обичан инструмент политичке власти, већ као установа у социолошком смислу, као део друштвене структуре у служби човека и његових потреба. Имајући у виду овакву улогу суда југословенски Устав од 1963. садржао је став да је судство установа друштвене заједнице (а не, дакле, пуко средство државе). У овом смислу демократска улога суда мора се огледати у његовој „независности и стваралачкој примени закона и устава, а то значи не само у примени прописа и у заштити поретка, већ и у обезбеђивању оних односа, положаја и права људи који социјализам чине социјализмом и демократију достојном тог имена“. Професор Борђевић пред судије поставља велики задатак и очекивања да у име со-

цијализма и демократије друштвене конфликте разрешавају у духу устава и закона, основних принципа и оријентација и да буду спремни на одбијање да унапред прихвате примат политике над слободом човека, „државног разлога“ над разумом и разумним оријентацијама социјализма и његових људи.

Могло би се закључити констатацијом да је током више деценија деловања професора Борђевића, писаном речју и делом, имало као водич идеју о потреби бољег, слободнијег и хуманијег друштва чији услов и садржај представља стално проширивање и учвршћивање човекових права и слобода и развијање осећања дужности према другом човеку и да је његова делатност посвећена увођењу људи у проблеме чије решавање та перспектива изискује.

SUMMARY

RIGHTS AND LIBERTIES AS AN ELEMENT OF CONSTITUTIONALITY AND SOCIALISM

Human rights and liberties in an organized society and state are a permanent subject of social, political and legal thought. From the first beginnings of the socialist and worker's movement they are subject to a number of controversies whose significance rose in the course of developing a socialist society.

Professor Jovan Đorđević has, with his theoretical works in the field of legal and political science, and personal contribution to the constitutional development of contemporary Yugoslavia on the heritage of modern constitutionalism, given a great contribution to development of thought of the significance of human rights, liberties and responsibilities for the establishment of a more human, more open and more responsible society. He has widened the traditional field of interest for the questions of human rights and liberties, giving at the same time a critique of the conceptual framework in which the problem of man's liberation was deliberated: the philosophical-anthropological approach which takes into account man's genetic nature, but by-passes the significance of social institutions, he thinks is insufficient; legal positivism is also unacceptable because it sees man as a product of society and state which has power over him so that it authorizes or permits him to do one thing, and forbids him to do another. Đorđević makes critical analysis of processes in which contemporary state entangles the contemporary society in a giant net of measures using modern technological means and the power of megacomputers and rationalizes its practice with principles of „security“ as a new version of *Staatraison*.

By analysing how capitalism depersonalizes man giving the prime position to things and how etatistic authoritarian socialism establishes society and state on a hierarchy which divides people on the basis of privilege and forms new gaps, he sees in the trends of participation and the development of rights and liberties conditions without which contemporary societies will not be able to secure those social and interpersonal relations and links which are requisite in order not to bring about a new pessimism of the fall of man. Đorđević's concept is in essence similar to the classic „liberty within the framework of law“ as a solution that is not despotic on monocratic, but at the same time he tends to give back the philosophical-ethical and emancipatory content to the concept of law, but not only on the basis of the „compliance“ of norms of the lower to the higher legal source. In this Đorđević stresses the role of the independent judiciary: constitutional provisions on human right and liberties should be directly applied (because laws under the term „deduce“ in reality limit rights); he

appeals to the intellectual and moral conscience and autonomy; Đorđević sees a significant role of science (the science of socialism is still in the metaphysical stage and has not developed, a an adequate theory of man); and in self-management finds the universal key for rehabilitation of man a free and active social subject.

RÉSUMÉ

DROITS ET LIBERTÉS EN TANT QU'ÉLÉMENT DE CONSTITUTIONNALITÉ ET DE SOCIALISME

Dans une société et dans un Etat organisés, les droits et les libertés de l'homme font l'objet durable de la pensée sociale, politique et juridique et dès les premiers débuts du mouvement socialiste et ouvrier ils font l'objet de toute une suite de controverses dont l'importance s'est accrue avec le processus d'édification de la société socialiste. Par ses travaux théoriques dans le domaine des sciences juridiques et politiques et par sa contribution personnelle au développement constitutionnel de la Yougoslavie actuelle sur les acquis du constitutionnalisme moderne, le professeur Jovan Đorđević a donné un grand apport au développement de la conscience sur l'importance des droits, libertés et devoirs de l'homme, pour l'établissement d'une société plus humaine, ouverte et responsable. C'est lui qui a étendu le domaine traditionnel d'intérêt pour les problèmes des droits et libertés humaines, critiquant en même temps des cadres conceptuels dans lesquels le problème de la libération de l'homme était considéré: d'une part, l'approche philosophique-antropologique partant de la nature générique de l'homme et négligeant l'importance des institutions sociales — est, selon lui, insuffisante; d'autre part, le positivisme juridique qui sous-entend que l'homme est le produit de la société, c'est à dire de l'Etat qui a le pouvoir sur l'homme et l'autorise ou lui permet de faire une chose en lui interdisant une autre — il estime inacceptable. J. Đorđević soumet à l'analyse critique les processus dans lesquels l'Etat d'aujourd'hui englobe par ses mesures, comme des filets géants, et empêche de plus en plus la société contemporaine, utilisant pour le faire les moyens technologiques modernes et le pouvoir des mégaordinateurs et rationalisant sa pratique avec les principes de „sécurité” en tant qu'une nouvelle variante de la *Staatsraison*. Analysant la manière dont le capitalisme impersonnalise l'homme en donnant la priorité aux choses, et la manière dont le socialisme étatique autoritaire constitue la société et l'Etat sur une base hiérarchique, où les privilèges divisent les hommes et introduisent de nouvelles distances, c'est dans les trends vers la participation et dans le renforcement des droits et des libertés, qu'il voit les conditions sans lesquelles les sociétés actuelles ne pourront pas assurer les communications et rapports sociaux et inter-humains nécessaires à toute société, si elles ne veulent pas inciter un nouveau pessimisme sur la chute inévitable de l'homme. En somme, la conception de J. Đorđević est semblable à la conception classique de la „liberté dans les cadres de la loi” en tant que solution qui évite le despotisme et la monocratie, mais il s'efforce en même temps de rendre à la notion de loi, le contenu ancien philosophique, éthique et émancipateur sans être uniquement satisfait par „la validité” des normes sur la base de concordance des sources de droit formelles inférieures avec les sources de droit supérieures. Dans ceci il donne un grand rôle à la justice indépendante; il plaide en faveur de l'application directe des dispositions constitutionnelles sur les droits et les libertés (car les lois, en précisant ces droits, les limitent en réalité); il invoque la conscience et l'autonomie intellectuelles et morales; il dédie un grand rôle aux sciences (la science du socialisme est encore dans sa phase métaphysique et n'a pas encore de théorie adéquate de l'homme) et c'est dans l'autogestion qu'il trouve la clef universelle pour la réhabilitation de l'homme en tant qu'un sujet social libre et actif.

*др Здравко Томац,
професор Факултета политичких наука у Загребу*

НОВЕ КОНЦЕПЦИЈЕ И ИДЕЈЕ О ЛОКАЛНОЈ САМОУПРАВИ

*(Допринос Јована Борђевића изграђивању и реализацији
југословенске теорије локалне самоуправе)*

I

Као један од водећих теоретичара уставног права, али и као правник практичар, који је теорију претварао у конкретна уставна и законска рјешења у изградњи уставног и правног система од првог Устава из 1946. до данас — академик Јован Борђевић битно је утицао на изграђивање нашег уставног система у цјелини.

Међутим, академик Борђевић није само, а могли би смо рећи по свом великом знанственом опусу да није ни првенствено правник, него је утемељитељ политичких наука у нас и један од водећих теоретичара и утемељитеља релативно нове и у свјетским размјерама — науке о политичком систему, посебно у социјализму и у нас, у увјетима и изградњем и истовременог превазилажења концепта политичког система усмјеравањем развоја друштва према асоцијацији слободних произвођача.

У његовом опширном и свестраном теоријском раду значајно мјесто заузимају бројни радови о конституирању, развоју и проблематици локалне самоуправе у савременим увјетима развоја индустријског друштва и животу човјека у техничкој средини и све већој концентрацији становништва у градовима, посебно у великим градовима.

У овом чланку указат ћемо само на неке проблеме изграђивања и остваривања југославенске концепције локалне самоуправе и посебно на неке нове идеје које заступа академик Јован Борђевић у тражењу исправних одговора на питање не само каква је судбина локалне самоуправе него и како је изграђивати и остваривати у увјетима када:

— централизам, етатизам, разни системи манипулације и контроле стално смањују реалну могућност судјеловања човјека у управљању друштвеним пословима и његову могућност да утјече на начин свога живота.

— развој индустрије, технике, технологије, великих система, све више доводи до концентрације становништва у градовима, посебно у великим градовима.

У скорој будућности такви ће се процеси убрзати, те ће огромна већина становништва живјети у градским насељима у којима су, за разлику од традиционалне хомогене средине, прекинуте везе човјека и његове природне околине и већина суседских и других особних односа. Отуђеност, осамљеност, друштвена пасивизација карактеристике су живота у новим урбаним срединама. Све је мање интереса и потреба које су везане за одређен локални териториј, те становници све више губе осјећај припадности свом насељу или дијелу насеља који чини локалну заједницу, па на тај начин оно стварно престаје функционирати као реална заједница.

Због тога је у центру пажње савременог свијета покушај давања одговора на питање? како умјесто старих аутархичних локалних заједница створити нове локалне заједнице примјерене увјетима живота у техничкој средини, концентрацији становништва у великим градовима, високом ступњу подјеле рада и превладавању робно-новчаних односа.

Све то даје изузетно значење у свим савременим политичким системима потреби стварања нових теорија и концепција локалне самоуправе, односно тражење нових могућности укључивања грађана у управљање друштвеним пословима формирањем нових локалних заједница, које ће бити примјерене начину живота у урбанизованом и високоурбанизованом друштву. Зато је у развијеним друштвима, без обзира на облик друштвеног уређења, у којима све већи број становника живи у великим градовима, актуално тражење рјешења да се формирањем довољно мале уже заједнице становања (локалне заједнице) створе увјети за остваривање непосредног управљања.

Развој локалне самоуправе поготово је од изузетног значења за социјалистичка друштва у којима треба остварити могућност да радни људи и грађани што потпуније и непосредније управљају свим битним друштвеним пословима. Непосредно управљање, тј. да су сва друштвена средства у рукама свих и да сви једнако остварују своја права, није могуће из техничких и организацијских те због низа других разлога остварити у великој заједници.

У тражењу одговора на наведена питања, југославенска теорија и пракса развоја локалне самоуправе, првенствено теорија мјесне заједнице и комуналног система, дала је значајан допринос, прије свега због слиједећих разлога.

1. Југославенска искуства показују да је могуће локалну самоуправу теоријски конципирати и остваривати не само као облик самоорганизирања становника у локалном простору у рјешавању локалних проблема, него и као основни облик, основну заједницу самоуправног односа политичког организирања и судјеловања становника и њихових разних организација и облика организирања и дјеловања у одлучивању о свим битним друштвеним пословима, односно да је разне облике локалне самоуправе могуће тако поставити у систему да буду облици не само остваривања локалног интереса, него и облици превладавања подјеле друштва на локално и централно.

2. Теорија и пракса мјесне заједнице и комуналног система потврђује хипотезу да је могуће смањити и ограничити тенденције централизма у увјетима брзог индустријског развоја и концентрације становништва у градовима, посебно у великим градовима.

3. Наша искуства показују да је могуће изграђивати нове типове локалних заједница и у увјетима живота у урбанизираним срединама.

4. Посебно је значајно да наша искуства развијања локалне самоуправе и локалних заједница показују да се могу смањивати компетенције и функције не само централне него и локалне власти, да је могуће успостављати и функционирање локалне заједнице као самоуправне заједнице.

У изграђивању југославенске теорије локалне самоуправе Јован Борђевић је не само у свом укупном теоријском раду, него и у нормативном изграђивању правног и политичког система и њиховом озбиљењу у друштвеној пракси уносио и заступао нове теоријске идеје и концепције.

Укратко ћемо изложити само неке најзначајније, које су битно утицале не само на проналажење адекватних теоријских рјешења, него и на проналажење најбољих форми њиховог озбиљења.

II

Нити један теоријски проблем академик Борђевић не анализира изван конкретног времена и простора, односно изван конкретних повијесних увјета. Сваки теоријски проблем анализира у његовој повијесној генези тражећи и проучавајући његове трансформације у различитим увјетима, како би открио његове законитости и тенденције.

У том смислу и проблематику локалне самоуправе као скупа облика и организирања, скупа институција, као посебан друштвени подсистем и посебну организацију у локалној заједници, Ј. Борђевић анализира у повијесном континуитету.

Ако је локална заједница не само скупина људи у одређеном типу насеља између којих се врши више друштвених процеса дуже вријеме, него и систем трајне повезаности тих људи у циљу задовољавања низа интереса и потреба који се потпуније и брже задовољавају управо због постојања заједништва, онда би локална самоуправа требала бити посебни организацијски систем, скуп институција у локалној заједници који омогућавају да се процеси кооперације, сурадње или рјешавање конфликта брже и потпуније одвијају.

Дакле, локална самоуправа је скуп облик организирања, скуп институција у локалној заједници као посебан друштвени подсистем односно као посебна организација.

Иако је термин локална самоуправа релативно нов у теорији и пракси, суштина коју он означава има своје коријене и изворе у далекој прошлости човјечанства. Јер, још с првим настанком насеља прије пет тисућа година, људи су спонтано у циљу одржавања одређеног начина производње и живота, заједнички рјешавали низ својих проблема у оквиру насеља и стварали на тај начин међусобну, чврсту повезаност, стварали су прве типове локалних заједница. У том смислу развој локалне самоуправе уско је повезан с развојем и настанком насеља „као најстаријег примарног колективитета људи — првом заједницом, у којој је започела политичка историја и створени први елементи политичког конституирања друштва.“ (Јован Борђевић)

Иако назив локална самоуправа настаје тек развојем грађанског друштва, суштина праксе и друштвених односа које изражава термин локална самоуправа настаје настанком насеља као „примарне заједнице људи, које држи на окупу унутарња логика и објективни разлози јаке субјективне вриједности”(1).

Др Јован Борђевић истиче да је локална самоуправа „у свом настанку и у доба свога успона, у Енглеској и у неким другим земљама, нарочито у Америци, обухватала регулирање појаве локалног живота, а не само администрирања и извршавања локалних послова”(2). Борђевић упозорава на тешкоћу дефинирања локалне самоуправе, на велике разлике и произвољности, те истиче да се „не прави разлика између територијално-политичке и територијално-административне и функционалне или интересне самоуправе”.

Констатирајући да је доста тешко разграничити децентрализацију државне власти од појма локалне самоуправе, Ј. Борђевић види основно разграничење у томе што је „децентрализација административни појам, а самоуправа политички”(3).

Теоретичари политичких система врло различито дефинирају бит локалне самоуправе. С обзиром на тешкоће дефинирања, умјесто тражења најбоље дефиниције, др Јован Борђевић различите увјете који треба да постоје како би се могло говорити о локалној самоуправи сврстава у четири карактеристичне групе(4).

1. Право грађана на ужем подручју становања да бирају своје органе управљања (који се у различитим врстама локалних заједница врло различито зову) те право тих органа управљања да одлучују непосредно или преко својих извршних органа први је увјет за постојање локалне самоуправе.

2. Други увјет је постојање мјесне надлежности, односно функција које суверено обављају становници или непосредно, или преко органа које бирају. Ту се мисли не само на функције органа локалне власти него и на све оне функције у обављању одређених послова које грађани обављају непосредно. Што су те надлежности веће, то се више може говорити о развијенијој локалној самоуправи.

3. Трећи увјет за постојање локалне самоуправе је право грађана у одређеном типу насеља да рјешавају основна животна питања односно да организирају у ужој заједници становања могућу самоуправу, ако не и потпуно самостално рјешавати, на неке своје основне животне потребе које произлазе из заједништва становања.

4. Да би се говорило о постојању локалне самоуправе, нужно је да локална самоуправа има своју материјалну основу.

Полазећи од наведена четири увјета, као и од бити ставова Ј. Борђевића у његовим многобројним радовима, може се констатирати да он за разлику од традиционалног појма и дефиниције локалне самоуправе као друштвене организације и друштвених процеса у локалним територијалним јединицама подјеле државе у којима се путем органа државне власти уређују одређена права и обавеза грађана и различитих правних

(1) Еуген Пусић, *Локална заједница*, Народне новине, 1963, стр. 10.

(2) Јован Борђевић, *Политички систем — прилог науци о човјеку и самоуправању*, Привредни преглед, Београд 1973, стр. 438.

(3) *Ibid.*, стр. 439.

(4) Види опширније *op. cit.*

субјеката, даје појму и дефиницији локалне самоуправе далеко шире значење, битно проширује појам локалне самоуправе, тако да она не обухваћа само локалне органе власти него и организирање и функционирање свих институција и форми организирања којима се уређују односи, права и дужности у локалној заједници.

На основу тога може се закључити да постоје у нас ужи и ширји појам локалне самоуправе, односно да је Борђевић значајно допринио слиједећем дефинирању појма локална самоуправа:

Уже гледано, локална самоуправа је онај дио друштвене организације и друштвених процеса у локалним територијалним заједницама или јединицама који се односи на појаву управљања и власти, у првом реду државне власти.

Шире гледано, локална самоуправа не обухваћа само функционирање локалне власти, него организирање и функционирање свих институција и облика уређивања односа у локалној заједници. То значи да локална самоуправа обухваћа не само институције власти као један облик управљања друштвеним пословима на локалном простору, него и оне облике управљања друштвеним пословима у локалној заједници који значе подруштвљавање функције власти, то значи да је суштина локалне самоуправе у развијању непосредне демократије.

Чак би се могло рећи да је историјски гледано појам локална самоуправа више везан за различите системе самоорганизирања становника у насељу у управљању локалним пословима без посебног апарата власти и његове присиле. Тако је на примјер у нас, од *Винодолског законика* до различитих имовинских заједница на селу, управо чињеница неразвијености, изолираности села, упућивала становнике на самопомоћ, непосредност одлучивања и на бројне заједничке акције које су створиле јак осјећај зависности и емотивне припадности своје селу.

Самоуправа села настала је из потребе да се локална заједница заштити и ради рјешавања низа заједничких потреба (цесте, канали, пашњаци, шуме итд.) за које нису постојали организацијски системи. На тај начин, повијесно гледано, појам локална самоуправа у нас више се употребљавао за различите системе непосредног одлучивања и самоорганизирања становника у насељу, него за систем организирања локалне власти у насељу.

III

Борђевић је велики и жестоки критичар отуђености човјека у урбанизованим срединама, посебно у великим градовима, те између осталог пише:

„Нужна је критика производних односа, прије свега њихово мијењање, а и критика постојеће техничке и технократске концепције урбанизма — која негира људски живот, свакодневни живот и потребе човјека подређујући их техници и формама, институцијама и симболима. Оне конкретизирају претежно капиталистичку и бирократску конфузију између раста и развика, акумулације и прогреса и тиме занемарују елементе људског, друштвеног и културног идејно-политичког“⁽⁵⁾.

⁽⁵⁾ Јован Борђевић, *Опћа питања теорије и праксе комуналног система*, „Социјализам“, бр. 6/1973, стр. 699.

Борџевић с правом увиђа да без рјешавања проблематике организирања локалне самоуправе и конституирања локалних заједница новог типа у градовима, нема перспективе развоја локалне самоуправе у свршеном развијеном свијету.

Зашто?

Зато што анализирање основних тенденција развоја локалних заједница од првобитне заједнице до данас показује у процесу развоја цивилизације да су људима, што су више овладавали природним силама, то су им више из непосредне контроле измицали властити односи, то су њихове везе и заједништво на локалном простору брже слабили.

Развојем технике и технологије, развојем великих система у вријеме такозване урбане револуције, локалне заједнице захваћене су врло бурним промјенама социјалне структуре становништва и начина живота људи. Стара локална заједница у архаичним насељима постелено изумире. Све је мање насеља у којима је друштвени живот ограничен оквирима села. Све више и у та насеља продиру јавне институције и утјецај градске цивилизације. У том смислу старе локалне заједнице — у којима превладавају особни односи, осјећај сусједства, заједничка територијална припадност, локални патриотизам, у којима становници међусобно непосредно комуницирају и задовољавају велик број својих заједничких потреба — све више нестају. У скорој будућности такви ће се процеси убрзати те ће огромна већина становништва живјети у градским насељима.

Такви процеси све више град стављају у центар истраживања, односно захтијевају да се дају теоријски и практични одговори на бројне дилеме организирања града који ће бити у складу са стварним људским потребама.

Организирање града у свим системима у свијету је у кризи.

Нагли раст градова почиње првом индустријском револуцијом, тако да први велики градови настају крајем 19. столећа. Око 1930. године било је тридесет милијунских градова, данас их има више од 160. у 1980. у милијунским градовима живи око 730 милијуна људи, а од око 7 милијарди људи, колико их најављују демографи у 2000. години, око пет милијарди њих требало би да живе у градовима(6).

За разлику од традиционалне хомогене сеоске средине, град све више постаје хетерогена средина у којој су прекинуте везе човјека и његове природне околине као и сви сусједски и други особни односи карактеристични за хомогене сеоске средине. Отуђеност, економизација простора, друштвена пасивизација и осамљеност, само су неке карактеристике начина живота у граду. Што је град већи, то се у њему теже успостављају и функционирају реалне локалне заједнице, јер су прекинуте стварне везе међу људима у одређеним микрорајонима у појединим дјеловима града.

Чак се с правом може поставити питање је ли уопће могуће у великом граду постојање локалних заједница. Многи тврде да није, барем не у Велеграду, јер је — према њима — град могуће подијелити само на одређене микрорајоне у којима се, као у јединицама шире друштвене

(6) С. Шувар, *Између засеока и мегалополиса*, стр. 210—215.

организације, обављају врло сужене функције задовољавања заједничких потреба становништва и њиховог различитог организирања (културног, друштвеног, интересног, политичког). Према тим мишљењима, у граду су могући различити организацијски подсистеми, организирање различитих управних јединица, али врло тешко такве јединице могу и прерасти у истинске локалне заједнице. У том је смислу свакако један од највећих теоријских и практичних проблема данашњице, још више сутрашњице, у којој ће огроман број људи живјети у великим градовима, тражење рјешења хуманизирања живота у великом граду.

Борђевић није песимиста, јер упркос великих тешкоћа рабања новог свијета социјализма, сматра да социјализам може и мора ријешити проблематику конституирања нових заједница живљења, да ће тек социјализам моћи отклонити узроке који спречавају конституирање и развој локалних заједница и локалне самоуправе у развијеном друштву.

У тражењу одговора како да што прије и што потпуније и у нашим увјетима развоја социјалистичког самоуправљања развијемо нове локалне заједнице, Борђевић указује на потребу борбе за непосредну демократију, уноси у наш систем идеју заједнице и даје велики допринос конституирању и развоју теорије различитих заједница на територијалном принципу, како самоуправних, тако и друштвено политичких, те пише:

„Социјализму припада и једна тежња и визија које прелазе традиционални начин мишљења о држави и политичким институцијама. Приврженост социјализма локалној самоуправи и комүни лежи и у једној хуманистичкој и културној тежњи и потреби социјалистичког друштва. Ту тежњу је изразио Лењин на одлучан начин, тврдећи да нема социјализма ако се нешто суштински и битно не мења у местима у којима људи живе и раде. То не значи да за социјалистичке мутације друштва нису нужне и радикалне промене у таквим структурама као што су својина, планирање, управљање, државност и водеће политичке организације. Али овај „глобализам“ је недовољан и у принципу неефикасан, нарочито кад се апсолүтизује.

Историјско искуство свих револуција, а нарочито социјалистичких револуција, а и после њих, јесте да се старо друштво не мења и ново раба, ако се битно не мењају институције, а нарочито друштвени односи и вредности у основним ћелијама живота друштва. Ако се, као што је писао Берђ Лукач, промењени, демократски и хуманизовани свакодневни живот не подигне на ниво основног политичког принципа, и одлучује и покретне друштвене снаге.

Ови битни друштвени преображаји начелно омогућују да се историја човечанства са уздигнутог и по правилу неизвесног државног и политичког плана спусти на друштвени, животни и непосредни план људског доживљавања и учествовања. Не могу се остваривати социјалистички односи у макро друштву, ако се не постигне експериментисање „новог живота“ у друштвеном микрокозму.

Да би ови нови историјски задаци и ново место комүне у историјском кретању били остварљиви, друштвени и политички микрокозми су тешко замисливи ван социјалистичких преображаја, изван социјалистичке мутације друштва и света.

Овај однос између развика социјализма и комуне даје овој једну нову револуционарну функцију. Социјализам није само основа већ и услов нове демократске комуне, а она је услов развика социјализма(7).

Борђевић је својим укупним теоријским дјелом, али и као истакнути друштвени радник и борац за остваривање својих теоријских концепција врло много учинио у уграђивању у темеље социјалистичког самоуправљања концепције заједнице и непосредне демократије као увјета и средства остваривања хуманог, одговорног и слободног друштва. Бит његове филозофије и политичке оријентације врло лијепо илустрира слиједећи одломак:

„Непосредна демократија је истовремено и „отворена заједница“. Она је то већ по самој својој суштини, пошто она није владавина „маса“ или какве аритметичке већине, већ све више самоопредељење и самоодређење човека и његових асоцијација. У суштини и по структури, свака асоцијација претпоставља равноправност услова, акција и мишљења људи. Она се разликује од традиционалних заједница у којима се човек изражава непосредно само преко утврђених норми, традиција тј. пасивно и као део анонимног колектива. Она се разликује од институција у којима се човек изражава посредно, преко органа и у оквиру прихваћених или одобрених виших одлука. Непосредна демократија је отворено друштво већ самим тим што је она рационална и слободна заједница, заједница слободних људи.

Остварење оваквог облика социјалистичке демократије, у крајњој линији, зависи од разрешења основних друштвених противречности и неразвијености, у којима још увек у стварности држава и власт имају своје одлучно а некад и одлучујуће место. Она се не може ни елементарно манифестовати нити може да врши свој утицај на промену друштвене структуре, ако не доноси стално нова институционална решења; и ако она сама не представља и самосталну институцију, један од освојених инструмената борбе радничке класе и човека да прошире класни концепт државе и да превазилазе ограничене форме власти и политике — облицима непосредније и хуманистичке демократије. Учествовање људи и човјека у свему што је јавно али и људско у општем смислу, уз чување и неговање људске приватности, прелажење свих облика класних граница, остваривање хуманизма, као промена општег статуса али и „свакодневног живота“ људи — представљају карактеристичку отворене заједнице и особену димензију социјалистичке демократије. Тиме се социјалистичка демократија враћа једном од оригиналних и првобитних значења демократије — демократији као заједници или удружењу. Враћајући демократију на овај „грчки“ или класични појам, она га мора превазилазити и остваривати као друштвено-политичку стварност. Полис — тс је већ показано — представљао је политичко друштво, религиозну заједницу и тиме теоријски и у пракси носио је елементе тоталитаризма.

Претварање непосредне демократије у слободну заједницу претпоставља општу свест људи да ништа што је створено није дефинитивно и савршено; да нема истина које су унапред дате; да нема тврђења која се не могу проверавати; да нема „мишљења која се не могу оспоравати;

(7) Јован Борђевић, *Поливалентност комуне*, „Архив за правне и друштвене науке“, 2/1973. стр. 155.

и да нема одлука које се не могу критиковати, мењати и заменити бољим и стварнијим. Такво друштво је противно култу насиља укључујући и култ науке и истине, а пре свега култ технике и рата. Оно постаје заједница ако и уколико влада овим својим инструментима хуманизма или смањује сваку њихову тежњу да се екстериоризују и отуђе од човека и заједнице.

Најзад, отворена према себи, све више рационална, критична и никад задовољна, отворена заједница тражи сарадњу с другим, ослобађа се свих врста ускости и заосталости, свих представа о доминацији и потцењивању других. Само отворена заједница може бити носилац сарадње, коезистенције и интернационализма. Њена отвореност је и припрема за постепено удруживање и уједињавање слободних народа и људи.

Свака демократија а посебно непосредна демократија у социјализму не гради се одозго, по неком савршеном научном или политичком рецепту, нити од стране какве „више“ групе, без обзира да ли је та „елита“ партијска, научна, војна, политичка или технократска. Само људи, тј. што већи њихов број и активнији покрет, само такви људи који су стављени али и стављајући себе у одређене услове, могу градити демократске политичке институције и политичке системе. Ни данас ни сутра, у још савршенијем социјалистичком друштву него што га познајемо, нема и не може бити потпуне једнакости и сагласности о многим институцијама, облицима и правцима друштвеног и политичког конституисања и развоја. Непосредна социјалистичка демократија треба да омогући ово учествовање и да рационализира ове разлике, неуједначености и неизвесности. Само тако се друштво може обезбедити од поновних облика доминације и бирократије, као и од стагнације, грчева и од претварања разлика и противречности у конфликте и друштвене ударе. Под тим условима једино се и може тражити и постизати стварније и још слободније, свесно и добровољно јединство програма и акције у политичком систему и покрету социјализма (и уопште)(8).

IV

Теоријска визија знанственог социјализма и практична борба радничке слаке свијета за социјализам јасно потврђује да не може бити развоја стварне локалне самоуправе без мијењања односа у производњи и у систему власништва без подруштвљавања средстава за производњу.

У социјализму локална самоуправа „није противтежа централној државној власти“ ни остатак старог архичког друштва и раније хомогености насеља, него је почетак изградње нове државе на делегатском принципу. Организирано радни људи у насељу, као основној јединици, односно заједници, постају извориште изграђивања укупне власти радних људи. Локална самоуправа је једна, од основа цијелог система власти, али и битан облик подруштвљавања и одумирања власти.

У том контексту значајно мјесто заузимају и различите институције и концепције локалне самоуправе у социјалистичкој Југославији а

(8) Јован Борбевић, *Политички систем — прилог науци о човеку и самоуправању*, Београд, Привредни преглед, 1973. стр. 209 и 210.

посебно теорија мјесне заједнице и теорија комуне. Јер концепције мјесне заједнице и комуне, иако имају низ карактеристика локалне самоуправе, битно се разликују од свих других типова локалне самоуправе: њихове функције нису само рјешавање локалних проблема, него су оне и темељне институције изграђивања и функционирања глобалног друштва самоуправног социјализма.

Таква концепција даљња је разрада и конкретизација учења Маркса и Лењина.

Маркс је писао да је комунa облик организовања и најмањег села, а Лењин „да нема праве социјалистичке револуције и социјалистичке државе која није у стању осигурати да локални совјети постану највиши органи власти на свом територију и основица система власти и управљања у друштву”.

Према томе, док у класним друштвима локална самоуправа обухваћа искључиво организовање и функционирање локалног друштва, односно оне функције које се обављају у оквиру локалне самоуправе, у социјализму је локална самоуправа не само облик функционирања локалне заједнице него и облик глобалног организовања друштва, један од темеља функционирања глобалног друштва у цјелини.

Због те основне разлике битно се разликује и организација и начин функционирања локалне самоуправе. У капиталистичком систему у локалној самоуправи централно мјесто имају институције за обављање управних послова и институције за рјешавање конфликта, у првом реду системом власти у надлежности локалне заједнице.

Супротно таквој концепцији локалне самоуправе у класном друштву, у социјализму грађанин, односно радни човјек, путем механизма локалне самоуправе одлучује не само о локалним пословима него и о свим другим заједничким интересима о којима се одлучује у ширим заједницама.

Поред тога, за разлику од капиталистичког система гдје у рјешавању различитих интереса превладава метода власти, присиле, гдје су у центру пажње органи власти, у социјализму се све више различити интереси усклађују методом договарања и споразумевања. Зато су, за разлику од капиталистичких политичких система у којима се проблематика локалне самоуправе своди мање-више на функционирање органа власти, у социјалистичком систему у центру пажње самоуправна координацијска тијела. Основне функције на обавља више локални орган власти, него самоуправно локално тијело за координацију.

Управо истицање функције координације као основног задатка локалне самоуправе, а поготово настојања да се координација проводи путем самоуправљања, споразумијевања и договарања, а не путем присиле и надлежности органа локалне власти, даје битно нове карактеристике локалној самоуправи у социјализму.

Локална самоуправа није више чврсто везана за органе власти него је она облик непосредног друштвеног управљања радних људи. На тај начин долази се до још једне битне разлике између локалне самоуправе у класним друштвима и у социјалистичком друштву. У класним друштвима основна метода функционирања локалне самоуправе је метода доминације, односно и интеграција интереса и конфликти у оквиру локалне заједнице врше се путем система доминације. Супротно томе,

у социјалистичком систему превладава метода споразумјевања, увјеравања и добровољног прихватања права и обавеза.

Међутим, у различитим политичким системима социјализма, у систему државног социјализма и у концепцији локалне самоуправе те у утврђивању њеног мјеста у глобалном друштву, као и код осталих битних принципа марксистичког пројектирања будућег друштва, дошло је и долази до битних одступања од марксистичко-лењинистичке концепције, долази због ревизије улоге државе и изграђивања централистичког система до запостављања важности локалне самоуправе и локалних заједница, односно до напуштања принципа изградње глобалног друштва из базе према врху, односно долази до напуштања концепције локалне самоуправе као једног од облика одумирања државе.

Зато је југословенска теорија и пракса локалне самоуправе морала и мора рјешавати бројне проблеме без могућности „копирања“, „коришћења“ не само практичних рјешења него и теоријских модела, јер изузев одређених принципа организирања социјалистичког друштва и изграђивања опће теорије, ни марксистичка знаност ни друштвена пракса борбе радничке класе свијета, нису разрадиле моделе организирања локалне самоуправе у социјализму.

А у свему томе изузетан је допринос академика Јована Ђорђевића.

SUMMARY

NEW CONCEPTS AND IDEAS ON LOCAL SELF-RULE

In the situation of fast growth of cities, particularly big cities, in the conditions when by the end of the century the greatest majority will dwell in big cities, regardless of the social system, in the conditions when closed communities are disappearing — one of the greatest problems of contemporary mankind is the search for the new concepts of organizing local communities and local self-rule suited for living in the industrial and postindustrial society.

Academy member Jovan Đorđević, as one of the founders of the Yugoslav theory of local self-rule in conditions of the development of socialist self-management, with his new ideas and concepts — the open community, direct democracy and the responsible society — has greatly contributed to the solving of questions not only regarding the possibilities of the existance of local communities, but has given sufficient elements for the solution of the question of how to organize them.

Đorđević points to, and proves in all his theoretical opus regarding local self-rule, particularly in his theory and practice of the commune and communal system, that only in socialism with the positive elimination of private property and the elimination of the „dual“ character of power — that there are created real predispositions for the development of local self-rule and the new local communities, but at the same time points out that without the development of local self-rule and local communities it is not possible to form socialism as a new humanism.

RÉSUMÉ

NOUVELLES CONCEPTIONS ET IDÉES DE L'AUTOGESTION LOCALE

Dans les conditions de rapide croissance des villes, surtout de grandes villes dans les conditions où jusqu'à la fin de ce siècle l'énorme majorité de la population de ce monde vivra dans les grandes villes, sans égard au type de système social, dans les conditions où les anciennes communautés autarchiques disparaissent de plus en plus — la recherche de nouvelles conceptions pour l'organisation des communautés locales et de l'autogestion locale à la mesure de la vie dans une société industrielle et post-industrielle, est un des plus importants problèmes de l'humanité contemporaine.

L'académicien Jovan Đorđević, un des fondateurs de la théorie yougoslave sur l'autogestion locale dans les conditions du développement de l'autogestion socialiste, a sensiblement contribué avec ses nouvelles idées et conceptions — de communauté ouverte, démocratie directe et société responsable — à donner la réponse à la question non pas seulement si les communautés locales étaient possibles, mais il a aussi donné suffisamment d'éléments pour répondre à la question comment les organiser.

Jovan Đorđević indique et démontre dans toute son oeuvre théorique consacrée à l'autogestion locale, particulièrement à la théorie et la pratique de la commune et du système communal, que ce n'est que dans le socialisme, par l'abolition positive de la propriété privé et par l'abolition du „double" caractère du pouvoir — que les suppositions réelles sont créés pour le développement de l'autogestion locale et de nouvelles communautés locales, mais il indique, en même temps, que sans développement de l'autogestion locale et de nouvelles communautés locales il n'est pas possible de réaliser le socialisme comme un nouvel humanisme.

др Стојан Т. Томић,
професор Факултета политичких наука у Сарајеву

ПОЛИТИЧКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ И САМОУПРАВЉАЊЕ

„Рехабилитација институције омогућена је развитком теорије о самоуправљању”

(Јован Борђевић)

Теорија и пракса самоуправљања пружају нове шансе теорији и пракси институција, посебно политичким институцијама револуције и самоуправљања. Ако је „теорија институција у току посљедњих двадесет година запостављена у политикологији, социологији и у правној теорији...” (Ј. Борђевић), онда самоуправљање може да умањи теоријско запостављање укупног институционалног ансамбла савременог доба, посебно револуционарног и самоуправног доба. Револуција и самоуправљање успостављају многобројне односе између процеса и односа, између садржаја и форми, односно између револуционарних и самоуправних садржаја и институционалних облика испољавања тих садржаја. Ако политичке институције посматрамо као формализоване облике кроз које пролази одређена садржина (политичка и социјална која је политизирана), а самоуправљање као садржај, као процес који пролази и кроз политичке и кроз неполитичке институције, онда се може говорити о односу између процеса (садржине, суштине) и форме, о односу између суштине и облика испољавања суштине. Међутим, политика је такође суштина, специфична суштина, процес који пролази кроз институције — у конкретном случају кроз политичке и неполитичке или мање политизирани институције, па се може говорити о односу између два обрасца суштине — између политичке и самоуправне суштине, између два процеса — између политичког и самоуправног процеса. Све то упућује да на самом почетку одаберемо и дефинишемо јединицу анализе и посматрања.

Предмет расправе су односи између политичких институција и самоуправљања, односи између политичке суштине и форме, с једне, и самоуправне суштине и форме, с друге стране. Односе посматрамо као облике, начине формирања и испољавања једне суштине — у конкретном случају политичке и самоуправне суштине. Интересују нас она подручја, оне тачке на којима се додирује политика и самоуправљање, у ширем смислу ријечи, а у ужем дефинисању предмета расправе, анализирамо само оне тачке на којима се додирују политичке институције и

самоуправљање. Самим тим је речено да за централну јединицу анализе узимамо односе између политичких институција и самоуправљања.

Односи као форма испољавања одређеног процеса, одређене суштине могу бити разноврсни — то могу бити односи сарадње и конфликтни односи, дакле, противрјечни и хармонични, то могу бити односи доминације и равноправни односи, формални и неформални, јавни и мање јавни, инструментални и консумптивни, односи стимулације и дестимулације, антагонистички и неантагонистички односи (класни и некласни односи).

*

Између политичких институција и самоуправљања успостављају се многобројни односи и на многобројним тачкама на које (и то само на неке) овом приликом желимо да укажемо, а све у намјери операционализације најављеног предмета расправе.

1. Револуција је најзаслужнија за успостављање сложених односа између политичких институција и самоуправљања, а револуционарни концепт успостављања односа је присутан и у послеоружаној фази револуције, то јест, у савременој фази конституисања и успостављања самоуправљања као својеврсног облика перманентне револуције, као нове форме и садржине револуције. О чему се овдје ради?

Прије свега, о томе да су до сада све социјалистичке револуције започеле и предуго остале као политичке револуције, а мање као социјалне револуције којима се надао Маркс у својим прогнозама револуција. Из таквог карактера револуције дошло је до упадљиво појачане социјалне улоге политичких институција у свим областима, посебно у области политичке партиципације, политичке демократије и самоуправљања (као што смо до сада на више мјеста указивали, између наведене три категорије постоје многобројне квалитативне, битне разлике и веома мале сличности). Југословенска социјалистичка револуција је до сада најдаље отишла у трансформацији политичке револуције у социјалну, па отуда је и улога политичких институција, како у оружаном, тако и у самоуправној фази по много чему специфична, али то подручје (специфичности улоге и социјалних функција политичких институција) занемарено је у научним истраживањима, па ваља очекивати нешто већу пажњу политологије и других научних дисциплина према наведеном подручју. Познато је да су политичке институције, прије свега, политичка авангарда (КПЈ) надокнађивале многобројне мањкавости социјалне душе и димензије револуције (неразвијености радничке класе у срединама у којима је изведена револуција, неразвијеност грађанских политичких институција као што су политичка демократија, политичка репрезентација, прије свега, неразвијеност политичке културе као обрасца, стандарда и начина политичког понашања појединаца, социјалних група и политичких институција). Из свега тога је произашла појачана улога политичких институција која је у неким периодима и земљама прешла у пренаглашену улогу, при чему су абнормално расле и јачале социјалне функције политичких институција док су замирале, односно остале неразвијене социјалне функције социјалних, неполитичких институција.

Из свега реченог произлази најмање један закључак, једна генерализација, која гласи:

за онолико за колико је социјалистичка револуција политичка револуција, за колико је развијена политичка, а неразвијена социјална садржина социјалистичке револуције, најмање за толико ће постати и за дуже вријеме остати појачана, наглашена, негдје и некад и пренаглашена социјална функција и улога политичких институција. Трансформацијом политичке у правцу социјалне револуције, настаје трансформација политичких у социјалне институције.

2. Између социјалистичке револуције и самоуправљања, на свјетском плану, успостављен је суштински однос, који је на неким тачкама прекинут, ослабљен, при чему је доведена у питање и сама суштина социјалистичке револуције. О чему се овдје ради?

Ради се о трансформацији пароле револуције у самоуправну паролу, односно о егзистенцији суштине револуције у разним периодима и у разним облицима (у оружаном и каснијем периоду). Познато је да парола социјалистичке револуције гласи: ослобођење радничке класе је ствар саме радничке класе, што је у југословенској револуцији демократизовано, па се може казати да је народноослободилачка борба избацила и реализовала паролу: ослобођење народа је ствар самог народа (социјалистичка форма револуције ишла је кроз народноослободилачку форму, кроз народноослободилачке политичке институције — кроз партизанске одреде, народноослободилачку војску, кроз народноослободилачке одборе, кроз АВНОЈ, народни фронт, Антифашистички фронт жена, Уједињени Савез омладине Југославије (УСАОЈ), кроз народну милицију, народне судове и све тако редом и слично).

Класно-пролетерска Марксова и марксистичка парола о томе да је ослобођење радничке класе ствар саме радничке класе је, у југословенским условима, демократизована и уздигнута на нивоу народа, нације, на нивоу патриотизма, при чему ништа није изгубила на својој класној садржини.

Из такве пароле — о самоослобођењу развија се парола о самоуправљању (1950. године је ова парола и институционализована, тако што су конституисани раднички савјети као институције самоуправљања), а нешто касније постала је актуелна парола о самозаштити и самоодбрани (и ова је парола институционализована — комитети ОНО и ДСЗ, јединице територијалне одбране и друге институције самозаштите).

Надамо се да за аналитичке (теоријско-методолошке) потребе неће бити преоштро и нетачно ако кажемо да се све ово збивало у веома оштрим политичким конфликтима (1941—1945, 1948. и касније) и да је политика, односно политичка партија (КПЈ у виду авангарде) најзаслужнија и за извођење револуције, као и за увођење самоуправљања, да је у неку руку политика (политичка револуција) најавила социјалну револуцију у виду самоуправљања које води ка одумирању политичких институција и саме политике. На тако означеној историјској тенденцији и сама КПЈ врши сопствену трансформацију тако што редуцира неке своје политичке функције у корист самоуправљача, припрема одумирање политике и политичких институција, при чему се не смањују историјска улога и одговорност тих институција, прије свега, Савеза комуниста Југославије, који је израз трансформације КПЈ у самоуправним условима.

Све ово је ставило политичке институције, прије свега СКЈ у веома противријечну ситуацију, при чему долази неминуовно и до конфликта између неких социјалних функција — смањују се неке социјалне функције политичких институција у условима самоуправљања, али се не смањује историјска улога и одговорност тих институција.

3. Конституисано у познатим историјским условима самоуправљање не може без политичких институција, али се неће моћи дуго дружити са политичким институцијама (јер политика и политичке институције треба да одумиру да би самоуправљање расло, јачало и развијало се). Пренаглашена улога политичких институција ставља самоуправљање у политичку сјену, у сјену политичких институција, а познато је да у сјени не може да расте и да се развија млада биљка (самоуправљање) која пожути, увене и на крају угине, или не даје плодове. С друге стране, прерано повлачење политичких институција из самоуправне сфере оставља младо самоуправљање незаштићено пред класним непријатељем (пред буржоаском контрареволуцијом) што, такође, води ка уништењу самоуправљања. К тому треба додати и навалу сопствене бирократије, прије свега, политичке бирократије (као друге опасности за револуцију — Енгелс), па се пред политичке институције, прије свега, пред политичку авангарду (Комунистичку партију, у југословенском случају пред СКЈ) поставља питање како самоуправљање заштитити од политичке бирократије, односно, колико је могуће борити се политичким средствима и политичким институцијама против политичке бирократије, а да у тој борби и саме политичке институције не прерасту у политичке бирократске институције које владају у име класе, умјесто да омогућавају да сама класа влада, да сама самоуправља.

Према садашњој процјени ситуације — и свјетске и регионалне, по својој прилици ће револуцији и самоуправљању још за дуго бити неопходан политички плашт, политички заштитник, јер је и сувише велика опасност како од контрареволуције, тако и од сопствене бирократије. Али се при томе стално намеће старо питање: да ли и овдје лијек неће бити гори од болести, да ли се и одвје заштитник самоуправљања не претвори у татора над самоуправљањем, као што се и дешавало у историји социјалистичких револуција, када су се заштитници политичке демократије претворили у татора над демократијом (случај стаљинизма у раним варијантама и у разним земљама).

4. Све ово намеће питање које гласи: до којег степена, на којим тачкама и на који начин и помоћу којих институција и инструмената ће политичке институције стимулирати самоуправљање, самоуправни процес и самоуправне институције, како и на којим сегментима успостављати и задржати односе између политичких институција и самоуправљања. То је четврто наше аналитичко питање. Начелна одређења су више него позната, али су и поред тога присутне многобројне дилеме и тешкоће које не извиру само из тога што програмирано није реализовано (из несагласности између програмског и оствареног), него из других познатих и мање познатих разлога.

Усуђујемо се да укажемо на неке сегменте који нису инциденталне нарави (не остварује се програмирано, формирају се девијације), него које имају нешто другачију природу.

Ако се жели истаћи социјална, прије свега, политичка функција политичких институција у самоуправном добу, а да се при томе те функције и улоге не запоставе нити пренагласе, онда има довољно разлога да наше четврто по реду аналитичко питање лоцирамо на неколико сегмената политичке и самоуправне стварности:

а) То је подручје политичке оријентације и социјализације. Политичке институције имају изузетну улогу на овом подручју, то јест, на подручју политичке оријентације и социјализације грађана, група, институција. Револуционарна и самоуправна политика врши генералну оријентацију појединаца, социјалних група и институција према социјалистичкој револуцији као самоослобођењу и ка самоуправљању као наставку самоослобођења. Ваља казати да су не само у свијету (више) него и у земљи (мање) присутне и друге политичке оријентације, антиреволуционарне и антисамоуправне, па се од политичких институција очекује појачана улога на том подручју. Ако се уважи чињеница да је процес политичке оријентације (и политичке дезоријентације) веома сложен процес, то само по себи још више указује на појачану улогу политичких институција, прије свега, политичких организација, а у њима авангарде — комунистичке организације.

б) То је подручје заштите и самозаштите социјалистичких и у њима политичких вриједности самоуправног социјализма. Ријеч је о веома младим и још неафирмисаним и неконституисаним вриједностима које су све више објекат напада од стране снага контрареволуције и контрсамоуправљања, од стране бирократије. Политичка права и дужности, политичке слободе, међу којима се налази и самоуправна слобода, политичка одговорност, политичка смјелост и склоност ка политичком ризику, али не и авантури, политика братства и јединства, политика и други видови равноправности нација и народности, политика расподјеле према резултатима рада уз неопходни солидаризам, политика одбране, заштите, самоодбране и самозаштите, односно уставна забрана потписивања капитулације, а изнад свега човјек, у њему политички човјек и грађанин — то су само неки „објекти“ политичке самозаштите политичких вредности самоуправног социјализма. Ако се тој листи додају и многобројне људске и социјалне вриједности (поштење, једнакост, правда, добро здравље и дуг живот људи, лична срећа човјека као главни циљ социјализма), онда се лако могу сагледати поља дјелатности политичких институција без којих је немогуће заштитити наведене вриједности.

в) То је подручје усаглашавања политичких интереса, односно усаглашавање неких самоуправних интереса политичким средствима у и помоћу политичких институција. Политичке институције су, прије свега, институције за усаглашавање политичких и неких других интереса, па самим тим то нису институције за задовољавање људских потреба (као што је водовод, биоскоп, болница; школа), уколико под појам потреба не уврстимо и потребу усклађивања супротних интереса.

У заоштреним политичким, класним супротностима заштитна функција класних интереса од стране политичких институција је појачана без обзира што тај задатак преузимају на себе и друге, нарочито самоуправне институције. Али, без политичких институција остале институције нису довољно јаке за такву функцију. Надаље, политичке инсти-

туције не дозвољавају развој политичког плурализма, уз стимулацију плурализма самоуправних интереса, што још више чини сложеном социјалну улогу политичких институција.

г) Подручје усаглашавања политичких интереса није политички монопол политичких институција, али је прерано очекивати брзу демонаполизацију. И не само да је прерано, него је, по нашем виђењу, и опасно по револуцију и самоуправљање. Наше анализе стања и тенденција показују да се управо на овом *сегменту односа између политичких институција и самоуправљања* формирају многобројни штетни односи о којима желимо да кажемо коју ријеч. Мислимо на социјалне функције политичких, као и на социјалне функције осталих институција, међу њима и самоуправних. У подјели социјалних функција на политичке и на остале институције, чини се, дошло је до многих нејасноћа и неадекватних рјешења, на која ми подуже указујемо, па се излажемо опасности да неке ствари и овом приликом поновимо. О чему се ради?

Ријеч је о томе да су *неке политичке функције преузеле самоуправне и друге институције*, мада би оне (политичке функције) требало и даље да остану у домету политичких институција уз веома опрезно преношење на неполитичке институције (подјела институција на политичке и неполитичке је доста груба и неадекватна и овдје је уведена више као методолошка, а не као идеолошка категорија). Мислимо на следеће ситуације: самоуправне интересне заједнице су преузеле функцију усклађивања потреба и интереса између глобалног друштва и његових појединих сегмената што би, опет по нашем мишљењу, требало још неко вријеме задржати у надлежности политичких самоуправних институција. Тако самоуправна интересна заједница образовања преузима на себе улогу да цијени глобалне, државне и општедруштвене потребе за стручним кадровима, па у име таквих потреба (процијењених) доста грубо одређује квоте — колико ће се дјече и омладине уписати у поједине школе — факултете, односно ова заједница врши грубо професионално оријентисање дјече и омладине. Још тежа је ситуација на неким другим подручјима — у електропривреди, саобраћају, здравству, култури, науци и другдје, гдје самоуправне интересне заједнице или још уже — органи самоуправљања у СИЗ-овима преузимају улогу социјалне регулације интереса на релацији глобално — посебно — појединачно, мада за то или немају или не би требало да имају законска овлашћења. Тако ће електропривреда искључити свијетло насељима у било које вријеме и на неодређено вријеме, саобраћајне организације час укидају час уводе нове линије и станице, здравствене установе грубо ограничавају кретање болесника — они не могу да врше избор љекара и здравствене институције, иако су платили допринос за здравствену заштиту.

Шта је у свему томе спорно а шта није, или не би требало да буде?

Није ни по чему спорна потреба усклађивања, па и грубог, радикалног редуцирања потреба и интереса појединаца, група, јер друштво није у стању да све потребе задовољи. Може се у име неке потребе и интереса, у име нужде и оскудице потпуно затворити школа, факултет, ограничити лијечење људи на одређеном нивоу, може се за дуже вријеме редуцирати потрошња електричне енергије, каве, детерџента, бензина, али се питамо која институција то треба да чини. То треба да буде ин-

ституција опште, а не посебне репрезентације, опште, а не парцијалне, не појединачне репрезентације, јер се ради о несугласју интереса између општег, посебног и појединачног, а не само у оквиру посебног. То би и требало да буне критериј локације надлежности функције усклађивања супротних интереса. Кад су у питању несугласности између општег (југословенског) и посебног (као што је гранско — саобраћајно, образовно, културно, спортско), односно, као што је професионално (професори, љекари, ратари, поштари, рудари, трговци, војници) у свим тим приликама и ситуацијама супротни интерес ваља у надлежност предати општој политичкој и општој самоуправној репрезентацији, односно делегацији(збору грађана, комуни, скупштинама друштвено-политичких заједница).

И обратно. Супротне интересе унутар посебности (унутар рудника и рудара, унутар универзитета и факултета, унутар просвјете, унутар здравства, унутар поште, шумарства и слично) ваља предати у надлежност посебних институција — интересних и самоуправних. То практично значи да у оквиру друштвено дефинисаних потреба и могућности (колико дати за здравство, за науку, образовање, инвестиције, за лични доходак) посебне институције имају право да усаглашавају супротне интересе између посебног и појединачног — колика ће бити плата инжењера, а колика радника, колико у болници дати за лијечење, а колико за исхрану болесника, колико у просвјети дати за личне дохотке, а колико за опрему лабораторија. Судећи према тренутном, а и нешто подужејем трајању, стање на овом подручју је веома нејасно и недефинисано, могло би се казати на неким сегментима и конфузно (самоуправна заједница одређује колико уписати љекара, политолога, агронома, односно колико дјече уписати да изучавају руски, а колико француски, или неки други језик — ово посљедње одређује школа у име општих потреба земље, мада за то није овлашћена нити квалификована).

Када критикујемо постојеће стање и залажемо се за нешто другачија рјешења, онда смо дужни дати нека образложења, указати на неке општепознате ствари да се не би казало да то не уважавамо или не познајемо. Ријеч је о неколико ствари.

Прво. Не постоји нити може постојати груба подјела институција на политичке и неполитичке, тим прије, ако се зна да свака институција, па и институција Црвеног крста није неполитичка институција. Према томе, политиком се баве и раднички савјети, и спортски клубови и СИЗ-ови, али те институције нису ни партијске, нити државне, нису, дакле, политичке у ужем смислу ријечи посматрано.

Друго. Постоји велики број самоуправних институција којима је првенствена надлежност и дужност да се баве усклађивањем супротних политичких интереса нешто на изразито политичкој, државној, а нешто на самоуправној, дакле, на недржавној и неполитичкој основи (опет у ужем смислу ријечи казано). Такве политичке институције су зборови бирача, данас зборови радних људи и грађана, делегатске скупштине, извршна вијећа и извршни органи делегатских скупштина друштвено-политичких заједница, таква је и мјесна заједница, комуна, република, покрајина, Федерација. Све су оне или сви су они и држава и друштво, и политика и самоуправљање, и принуда (државна, политичка) и добровољност — самоуправна, самосвјесна. Стога се и залажемо за редистри-

буцију социјалних функција из области усаглашавања супротних интереса у корист друштвено-политичких као самоуправних институција, а без оштећења осталих самоуправних институција које нису институције државне, па ни политичке у ужем смислу ријечи.

Желимо да кажемо да супротне интересе између друштва као цјелине и посебних заједница (радних, производних, локалних, регионалних, интересносамуравних — СИЗ-ова и других) треба да усаглашавају друштвено-политичке заједнице и њихове институције, као што су зборови радних људи и грађана, делегатске скупштине општина, република, покрајина, Федерације, односно Савез комуниста, ССРН на линији општег усмјеравања и чувања тековина револуције и заштите самоуправљања. Судићи према нашим налазима тренутно стање је такво да су многе такве интересе преузеле институције, којима то не припада, или не би требало припадати. Које су то институције? То су самоуправне институције као што су раднички савјети (електропривреде, водовода, болнице, поште, жељезнице и онда када се ради о релацији опште — посебно), затим, то су интересне заједнице које дефинишу и општи и посебни интерес, и општу и посебну функцију, и треће, то су неке институције које ни по чему не би требало да се баве усклађивањем супротних интереса (сем у својим колективима), односно то су институције за задовољавање заједничких потреба, а које су се претвориле у институције за усклађивање супротних интереса између тих установа и друштва, односно грађана (то су болнице, школе, водоводи, аутобуска, жељезничка и поштанска предузећа, електропривреда), када саме и задовољавају заједничке потребе, али и редуцирају потребе по својој мјери и потреби (умјесто да се редукијом бави делегатска скупштина, збор радних људи и грађана, комуна, република, Федерација).

Органи самоуправљања и самоуправљање као цјелина ништа неће изгубити ако се општим усклађивањем баве институције опште политичке делегације и политичке репрезентације и самоуправљања (збор грађана, комуна, скупштина комуне, републике, федерације, а у њима и политичка вијећа), а релацијама посебно — појединачно остали органи самоуправљања. Раднички савјет у фабрици за производњу ципела може самостално одлучивати да ли ће, коју врсту и по коју цијену ће производити и продавати ципеле, али не може одлучивати о томе коме у продавници продати а коме не продати ципеле, као што сада чини електропривреда, пошта, саобраћај, СИЗ-ови и неке друге институције. Тако се самоуправљање од универзалног претвара у парцијално, гранско, сталешко, професионално. Само општа политичка и радничка репрезентација, која се приближава историјској делегацији, може развити самоуправљање као универзално, као општедруштвено који не негира посебно и појединачно, али и не своди на те гране самоуправљање. Политичке институције као историјске и општедруштвене институције имају и још дуго ће имати посебну заштиту и самоуправну функцију, коју ћемо нешто поближе објаснити.

*

На крају овог написа могуће је извести неколико закључака у виду резимеа:

1. Односи између политичких институција и самоуправљања су односи стимулације и односи негације — политичке институције стимулишу самоуправљање да би на тај начин саме себе негирале па се тај однос може исказати у виду слиједеће хипотезе: што више политичке стимулације самоуправљања, то више негације политике и политичких институција.

2. Постоје многоструки облици и садржаји политичке стимулације самоуправљања, а најбољи су они обрасци стимулације који храбре произвођаче и самоуправљаче да што више сами управљају у своје име и свом интересу, односно у интересу цјелине и дијелова и да тако потисну оне обрасце стимулације који политику и политичке институције стављају у ситуацију да оне управљају у име и у интересу класе, народа, јер такви обрасци дестимулишу самоуправљање. Ваља констатовати да постоје многобројна подручја на којима политичке институције посредују тако што саме управљају у име и у интересу класе, народа, самоуправљача и да се може брже смањивати посредничка улога политичких институција.

3. Међутим, све док је политике и политичких институција, све док постоји политичко друштво, све дотле остаје посредничка социјална и политичка функција политичких институција, па се намеће питање како систем политичког посредовања уградити у самоуправљање, а да тај систем не угрози систем непосредног самоуправљања?

Сматрамо да је то могуће, а и неопходно и то на такав начин што би се доста јасно разграничиле политичке оријентације (генералне, према социјализму, самоуправљању) и политички ставови и препоруке од политичких одлука. По правилу политичка одлука не би требало да улази у систем одлучивања органа самоуправљања, не би требало да тим органима намеће политичке ставове, или би то био заиста изузетан случај. Самоуправни органи узимају у обзир генералну политичку оријентацију, политичку сугестију и препоруку, па и политички став, али доношење конкретних одлука припада органима самоуправљања. Међутим, дешава се и не тако ријетко да политичке институције доносе сасвим конкретне одлуке и као такве само их трансформишу на органе самоуправљања, који формално одлуче онако како су то одлучили неки политички органи (на примјер, СИЗ-ови преузимају конкретне политичке одлуке неких политичких органа о томе колико на који факултет треба уписати студената, на којим факултетима треба обуставити упис студената, које катедре треба ликвидирати, које факултете са којима треба интегрисати), затим, поједини органи самоуправљања доста директно преузимају политичку одлуку неких органа о томе с ким се треба интегрисати нека радна организација. Ту су и доста грубо исказани политички ставови у виду политичке одлуке о томе колику стопу самодоприноса треба завести и у које сврхе, за колику процената треба повећати или смањити лични доходак, колику стопу доприноса увести за поједине области. Ваља казати да је најлакше директно владати, директно одлучивати, директно наређивати органима самоуправљања, директно предати политичку власт политичкој партији, организацији или некој другој политичкој институцији, али је то за самоуправљање и најопасније.

Савез комуниста се одрекао да непосредно сам врши оперативне улоге државне власти, јер то припада или државним или самоуправним

органима, а његова авангардна улога самим тим чином није ни најмање смањена када је у Програму СКЈ казано да је СКЈ све мање фактор власти. Савез комуниста својим угледом, својим примјером, снагом сугестије и аргумената може да стимулише самоуправне органе да сами доносе социјалистичке самоуправне одлуке и да пажљиво размотре сваку, па и сугестију Савеза комуниста као што пажљиво разматрају и сугестију грађана и других институција и појединаца. Све је то добро познато, па се и поставља питање откуда толика инвазија политичких одлука политичких институција, које своје ставове и одлуке доста несамоуправно преносе на органе самоуправљања. Снагу аргумената и снагу примјера, снагу авангарде никада неће моћи замијенити снага директне владавине једне политичке организације.

4. Политичке институције имају и могу имати и вршити авангардну улогу у систему самоуправљања на више начина — придобијањем самоуправљача за своје ставове, за ставове авангарде добровољним путем, изношењем аргумената који би сами по себи сугерисали политичке и самоуправне ставове, дакле, стимулисањем ставова, а не наметањем одлука. Постоји још један доста запостављен начин на који политичке институције могу да стимулишу самоуправне ставове и самоуправљање у цјелини, а то је снага личног, па и снага институционалног примјера. О снази личног примјера члана једне политичке организације да и сам буде најбољи самоуправљач и да директно кроз и помоћу органа самоуправљања и друге стимулише на заузимање социјалистичких самоуправних ставова — о тој изузетно важној улози нећемо говорити, јер је о томе довољно проговорила револуција и снага примјера комуниста, пролетера, партизана, одборника, патриота.

Желимо да укажемо на једну другу страну, на једну другу димензију снаге примјера, на снагу такозваног институционалног примјера. Политичке институције би требало да у свему и саме служе као свијетли примјер како треба уредити самоуправне односе унутар саме своје средине, некад самоуправне, а некад демократске. Био би то велики прилог самоуправљању ако би радни људи — службеници, који раде у скупштинама, у органима управе, у општинама, у извршним вијећима, у радним заједницама у политичким институцијама, као што су комитети Савеза комуниста, ССРН, Синдиката, омладине, бораца, ако би, дакле, у таквим срединама функционисало самоуправљање другима за примјер. Није наше да цијенимо стање, али, судећи према ограниченом увиду, многе политичке институције и установе не би се могле похвалити демократским и самоуправним односима у својој средини. Напротив, има и сувише примјера о томе како су баш у таквим срединама неразвијени демократски и самоуправни односи, како се расипају друштвена средства, како нема довољно самоуправне контроле. На тој релацији постоје појачана очекивања и од друштвено-политичких вијећа као политичких и самоуправних институција — самоуправљачи очекују да у том вијећу и од тога вијећа нешто више сазнају о узору самоуправљања, да им поменуто вијеће послужи као примјер политичког и самоуправног одлучивања.

Револуционарне политичке институције се нерадо прихватају насиља сем једног — то је такозвано насиље личног примјера, насиље и диктатура узорног понашања којим су се служили парнички комунари,

а на што је указивао у својим списима Антонио Грамши. Од револуционарних политичких институција се очекује да све више и саме показују, а мање другима да ријечима доказују у чему је предност самоуправног и демократског понашања, шта се све може учинити вољом, а шта се не смије чинити самовољом како политичку вољу треба сачувати од самовоље (Маркс), како вољу револуције и револуционара треба трансформисати у самопристајање, у добровољно прихватање, у самоуправно понашање. Може се казати да је револуција (оружана фаза) показала, а да се од самоуправљања очекује да и оно покаже како се формира и манифестује снага политичке институције: снага политичке институције се мјери не принудом, не насиљем (мада је и оно некада неопходно) него снагом личног и институционалног примјера. Политичке институције су носиоци политичке идеје, а не носиоци политичке принуде. По томе се и разликују политичке институције револуције и самоуправљања од бирократских и контрареволуционарних институција. Политичке институције, као носиоци политичких идеја посредују тако што идеално трансформишу у реално при чему се политика манифестује као умјетност могућег, а не као умјетност жељеног (јер су жеље често изнад реалности и могућег). Тако институције троше и хабају идеје, али их афирмишу као реалне и као видљиве.

*

У југословенској теорији и пракси највиши допринос теорији ситуација дао је професор др Јован Борђевић, мислилац, писац и васпитач многобројних генерација правника, политиколога и других професија. Скоро свако његово дјело је посвећено сучељавању политичких идеја и институција, а синтезу свега тога дао је у свом дјелу (које је он окарактерисао као политички есеј): *Идеје и институције* (Београд, Радничка штампа, 1972). У назначеном дјелу се налазе многобројне мисли које заслужују продубљену анализу, што није могуће учинити у једном пригодном прилогу као што је овај. Стога се можемо задовољити само назнакама и информацијама о неким мислима које се налазе у књизи *Идеје и институције*.

Савремена друштва запостављају или губе идеје. Постоје идеје које схватају и идеје које су схватљиве. Некритична друштвена мисао је потпомогла идеализовање одређених институција у земљама које граде социјализам. Социологија је настала као теорија институција. Самоуправна теорија је потврда и продужење дијалектичког концепта институције. „Инспирисана оригиналним Марксовим идејама о друштвено-политичким институцијама, ослобођена институционализовања и подстакнута ширењем и вредношћу самоуправне мисли, марксистичка теорија институција поново стиче централно мјесто у друштвеној критици и политичкој теорији. Настављајући самоуправну теорију, као дио марксистичког теоријског фонда, поједини млађи савремени марксистички дају драгоцјене прилоге оживљавању марксистичке мисли уопште, а нарочито у односу на институције (Кардан) и Луро нарочито“. Револуција је увијек била акт негирања и стварања институција. Институција је била и остала централни појам социологије. Институције подижу и јачају човјека који им припада, али истовремено га потенцијално или стварно

смањују, потчињавају, свдећи га на „робота“, пуког извршиоца или имагинарног члана. Оне рабају и подржавају поданика и чиновника. Лидерство прије руши него што гради институције. Институционални апсолутизам и „идиотизам“ прожима филозофску и политичку мисао у току посљедња четири вијека, он је данас у стању да затупи иначе критичке и смјеле духове. Институција је подређена императивним нормама. Рехабилитација концепта институције омогућена је развиконом теорије о самоуправљању.

Можда је најбоље и почети и завршити размишљања о политичким институцијама идејом и наведеним цитатом професора Јована Борбевића, идејом која охрабрује, још више обавезује. Развијено самоуправљање може да покаже како је могуће рехабилитовати концепт институција(1).

SUMMARY

POLITICAL INSTITUTIONS AND SELF-MANAGEMENT

The starting point of the title reads: there have been established many relations between self-management and political institutions which science has not yet researched enough and which are very complex, particularly when having in mind the contradictory relations — political institutions are withering away while self-management is developing and getting stronger. Self-management which is getting stronger cannot, for the time being, do without the assistance of political institutions, and political institutions are not only stimulating political institutions, but are frequently an obstacle to self-management. The revolution is to be most merited for the constitution of such complex relations between political institutions and self-management. This can be expressed by a hypothesis that was a topic in this article and which reads: for what the socialist revolution is a political revolution (which is predominantly so) for that is the political side developed while the social side undeveloped. Because of this, there will be, and for a longer period remain, an accented, sometimes even an over accented, social function and role of political institutions. The transformation of a political into a social revolution causes the transformation of political into social institutions. All this raised an analytical question which reads: to what degree, on which points and in which way and by means of which institutions and instruments will political institutions stimulate self-management, self-management processes and self-management institutions as an alternative to political institutions. How and in which segments establish and hold the relations between political institutions and self-management? There exist some segments of social reality in which there are established complex, frequently also incidental relations between political institutions and self-management, such as the segment and field of political orientation and socialization of the citizens, the field of protecting and self-protecting socialist and in them political values of self-management socialism and the field of achieving accord in political interests. In all this the role of violence is an attractive question — the role of administrative and other, the violence of the personal example which the Communers of Paris used.

(1) Садржај овог написа је прочитан на Округлом столу 1. новембра 1983. године у Сарајеву, у организацији Удружења за политичке науке Босне и Херцеговине и III програма Радио телевизије Сарајево, а суфинансијер овог скупа је и СИЗ за науку БиХ којој се најљепше захваљујемо.

RÉSUMÉ

INSTITUTIONS POLITIQUES ET AUTOGESTION

La thèse initiale du titre est conçu comme suit: de nombreux rapports sont établis entre l'autogestion et les institutions politiques, que la science n'a pas suffisamment recherchés et qui sont très complexes d'autant plus si l'on a en vue les exemples des rapports contradictoires — les institutions politiques dépérissent et l'autogestion se développe et se renforce. L'autogestion qui se renforce ne peut se passer, pour le moment, de l'assistance des institutions politiques, et les institutions politiques stimulent l'autogestion, mais elles sont aussi souvent même un obstacle à l'autogestion. C'est la révolution qui a le plus grand mérite pour l'établissement des rapports aussi complexes entre les institutions politiques et l'autogestion, ce qui peut être exprimé en une hypothèse qui a fait l'objet de discussion dans cet ouvrage et qui dit: pour autant que la révolution socialiste est une révolution politique (et elle est prépondérément politique) et pour autant que le contenu politique est développé, et le contenu social est sous-développé d'une révolution socialiste, au moins pour autant la fonction sociale et le rôle des institutions politiques deviendront et resteront renforcés, mis en évidence, quelque part même trop accentuée pour une plus longue période. Par la transformation de la révolution politique dans le sens de la révolution sociale, advient la transformation des institutions politiques en celles sociales. Tout ceci impose une question analytique qui est la suivante: jusqu'à quel degré, à quels points et de quelle manière et à l'aide de quelles institutions et instruments, les institutions politiques stimuleront l'autogestion, le processus autogestionnaire et les institutions autogestionnaires en tant qu'alternative aux institutions politiques, comment et sur quels segments établir et maintenir les rapports entre les institutions politiques et l'autogestion? Il existe quelques segments de la réalité sociale sur lesquels s'établissent des rapports complexes, souvent incidents, entre les institutions politiques et l'autogestion, tel que le segment et le domaine de l'orientation politique et de la socialisation des citoyens, le domaine de la protection et de l'autoprotection des valeurs socialistes et en leur sein des valeurs politiques du socialisme autogestionnaire et le domaine d'harmonisation des intérêts politiques. Dans tout ceci le rôle de la violence est une question attrayante — le rôle de la violence administrative et autre, violence de l'exemple personnel dont se sont servis les communards de Paris.

*др Хамдија Бемерлић,
професор Правног факултета у Сарајеву*

ПРОБЛЕМ ЗАБРАНЕ ПОНОВНОГ ИЗБОРА, КУМУЛАЦИЈЕ И ИНКОМПАТИБИЛИТЕТА У НАШЕМ СИСТЕМУ

Појава савременог представничког система изазвала је низ проблема везаних за мјесто, састав и правилно функционисање ове институције. У оквиру ових основно је питање у којој мјери представничко тијело изражава вољу већине бирача и у каквом односу стоје изабрани представници према бирачима за вријеме обављања своје представничке функције. Полази се од становишта да су ова два питања кључног значаја у разријешавању суштине представничког система у свијетлу реалне повезаности бирачког и представничког тијела. У том правцу истраживани су и проучавани начини избора представника као и питање њиховог односа према бирачима.

Размишљања и истраживања су се кретала око питања како и шта учинити да се пронађе начин избора који ће у што потпунијој мјери обезбјелити адекватан однос између повјерења већине бирачког тијела и састава представничког органа а затим на који начин ријешити однос изабраних према бирачима тако да, у току трајања мандатног периода, буду тијесно везани са бирачима и на тај начин у што потпунијој мјери изражавају њихову вољу приликом доношења одлука.

У погледу начина избора током времена изграђена су два основна рјешења са различитим варијантама у циљу постизања што адекватнијег односа између изборне базе и представничког тијела. Принцип већине са својим различитим варијантама полази од става да је легитимно да већина дјелује у име цјелине, а мањина да прихвати вољу већине, без обзира како је цијени. Критика принципа је да већина не даје прави одраз састава бирачког тијела, нарочито у заједницама које су национално и на други начин сложене и осуђује мањину да остане без својих представника. Као одговор на овај приговор изграђен је систем сразмјерног представништва који тежи да свака друштвена структура односно група дође до бројно адекватног израза у праву представљања и на тај начин реално одрази састав бирачког тијела. У тој тежњи изграђене су различите варијанте начина бирања у циљу постизања што адекватније сразмјере. Међутим, треба имати у виду да начин избора има одраза на формирање већине у представничком тијелу и формирање владе, њену стабилност и континуиран рад. Систем већине по правилу обезбеђује стабилне већине у парламенту, а из ове формира се и стабилна влада за

одређени мандатни период. Приговара се систему сразмјере да, омогућујући адекватну сразмеру у праву представљања у исто вријеме у парламент уводи мноштво мањих политичких група што доводи до формирања коалиционих а самим тим и нестабилних влада. Коалиционе владе се тешко споразумијевају код састава програма владе и још више у току његове реализације.

Трајање једног мандатног периода представничког тијела има одраза на степен и интензитет повезаности представника са бирачима који су их бирали. Није без значаја за демократски карактер представничког тијела односно за питање интензитета веза између бирача и њихових представника дужина трајања мандатног периода. Сувише дуг период (нпр. пет, шест и више година) удаљује представника од његових бирача, али и сувише кратак (једна или двије године), негативно се одражава на садржајнији и дугорочнији радни програм представничког тијела. Између ових крајности четворогодишњи мандатни период се сматра умјереним и у једном и у другом погледу и највећи број савремених држава се придржава овог периода.

У оквиру питања у вези са саставом представничких тијела долази и забрана кумулације мандата у разним представничким органима у једној земљи. У свакој демократски организираној земљи постоје разни степени представничких органа, од локалних до централних и у вези с тим поставља се питање да ли је основано омогућити једном лицу да буде истовремено члан у више представничких органа. Ово се питање поставља првенствено са становишта ширине учешћа грађана у раду разних представничких органа и могућности креативнијег судјеловања изабраника у раду ових тијела. Циљ је демократског система да пружи могућност што ширем броју грађана, да као представници учествују у раду и одлучивању представничких органа. У остваривању ове тежње долази до забране кумулације мандата у једној личности. Тако, једно исто лице не може бити представник у разним домовима истог представничког тијела (уколико је ово тијело организовано у два или више домова), нити истовремено бити члан различитих представничких органа, локалних, регионалних или централног органа. Свако од ових представничких тијела представља своју изборну базу са различитим проблемима и интересима и једно исто лице као представник у једном и другом представничком тијелу није у стању истовремено правилно заступати интересе различитих друштвених структура, који су често једни другим опречни.

У истом циљу долази и забрана поновног избора истом лицу у више узастопних мандатних периода. Ова забрана има за циљ да отклони монополизацију представничких функција од стране истих лица. С обзиром на које се вријеме протеже, ова забрана може бити слабија или израженија. Ако се избор ограничава само на један мандатни период, забрана је сувише оштра и штета је виша од користи, јер и обављање представничке функције изискује одређена знања и рутину, а рутина се стиче током рада у представничком тијелу. Један мандатни период је сувише кратак за стицање рутине и у том случају обављање овако значајних функција у крајњој линији осуђује на аматеризам.

Питање карактера мандата који бирачи повјеравају својим изабраницима је од великог значаја за степен интензитета везаности представника са бирачима. У разрјешавању овог питања изграђена су два

опречна становишта. По једном, бирач има директан однос према изабранику само у моменту избора у том смислу што слободно одлучује да ли ће и којем од кандидата дати свој глас. Па завршетку избора прекида се тај однос и представник је потпуно слободан да аутономно заузима став и одлучује, без икакве одговорности према бирачима све до слиједећих избора када се поново успоставља директан однос и бирач добија могућност да цијени рад свога представника и гласа за њига или неког другог. Друго, опречно овом, становиште је трајна везаност представника према његовим бирачима са последицом могућности опозива представника у току истог мандатног периода, ако бирачи нису задовољни његовим ставом и радом. Теоријско објашњење првог става је у томе, да изабрани представник не представља само бираче његове изборне јединице, већ све бираче у земљи, односно цијелу нацију и слободан је да аутономно заузима став и изналази рјешења која су од интереса за цијелу нацију. Бирачи његове изборне јединице немају правне могућности да га опозову прије истека мандатног периода. Образложење овог става састоји се у томе што се полази од становишта да право управљања земљом припада грађанима односно бирачима и да бирачи изабравши свога представника, задржавају право контроле над његовим радом и право да му одређују смјернице у коме ће правцу одлучивати, а у случају да се не придржава датих смјерница, бирачи имају право да га опозову и прије истека мандатног периода. Прво становиште је прихваћено и претежно спроведено у буржоаским представничким системима, а друго у социјалистичким, али нигдје није досљедно спроведено.

За положај представничког органа у државном систему велики значај има и питање односа извршних и управних органа према представничком органу. За обезбеђење централног положаја представничког органа неопходно је онемогућити самостаљивање извршних и управних органа према представничком органу. Питање обезбјеђења таквог односа рјешава се на тај начин да се нормативно утврди и правним инструментима обезбједи одговорност ових органа представничком, а у исто вријеме да се онемогући да се путем личног фактора тако утврђен однос не поремети. Под изразом лични фактор подразумијева се спајање двију, по својој природи различитих функција у истом лицу тј. функције представника са функцијом у извршном односно управном органу, чиме се у пракси парализује однос одговорности једних према другима. Ово се постиже забраном спајања у једној личности функције представника са функцијом у извршном, односно управном органу.

Забрана спајања различитих функција у истој личности — инкомпатибилитет — уведена је у системима многих држава. Ова забрана може бити оштрија или блажа а циљ јој је исти, да се спајањем више функција у истој личности не поремете уставом утврђени односи међу респективним органима. Образложење потребе инкомпатибилитета различито је са обзиром на полазну основу организације власти у држави. У државама чија је организација заснована на начелу подјеле власти, инкомпатибилитет се образлаже потребом обезбјеђења самог начела подјеле власти јер, у колико не би постојала забрана спајања, дошло би до поремећаја овог начела. Путем спајања двију подијељених власти односно функција у једној личности, реално се спајају двије одвојене власти и ремети само начело подјеле власти.

Код начела јединства власти овај разлог не постоји и на први поглед изгледа да не би било запрехе спајању ових функција, јер је власт у начелу јединствена и не би сметало да буде и у једној личности уједињена. Доследно овом схватању у неким системима, заснованим на јединству власти, не постоји инкомпатибилитет. У теорији и пракси ових земаља заступа се становиште да је корисно и по једну и по другу функцију да буду уједињене у једној личности, јер ће у том случају и једна и друга бити компетентније обављена. Међутим, полазећи од основног смисла и тежње јединства власти, схваћеног у демократском смислу, да власт припада народу и треба да се у свом највишем степену изражава у оном органу који произлази непосредно из бирачког тијела као носиоца народног суверенитета. Да би се ова полазна претпоставка остварила и у пракси потврдила, сви други органи треба да буду у јачој или слабијој мјери зависни и одговорни представничком органу. Уколико би функције органа који одговарају представничком органу биле повјерене самим члановима овог органа, тиме би дошло у питање остваривање одговорности носилаца ових функција пред представничким органом. Стога се и у систему заснованом на јединству власти намеће потреба увођења инкомпатибилитета, јер се овим институтом обезбеђује правилно функционисање одговорности респективних органа. Инкомпатибилитет обезбеђује да носиоци јавних функција, везани одговорношћу према представничком органу, не буду чланови овог органа и својим присуством и ставом не утичу и не ремете правилно функционисање своје властите одговорности.

Ограничење поновног избора односно именованја за више мандатних периода проширује се на носиоце извршних и управних функција. И ово ограничење може бити различитог временског обима, а разлози су исти као и код ограничења поновног избора чланова представничког органа, а и специфични с обзиром да носиоци ових функција располажу ефикаснијим средствима утицаја. Дужи период обављања ових функција од стране истог лица, буди жељу ка константном продужавању мандата и појачавању личног утицаја, што доводи до елиминисања осјећаја одговорности према онима који су га бирали, односно именовали.

Међутим, да би се постигао одређени циљ, питање је у којој мјери инкомпатибилитет треба да обухвати носиоце респективних функција. Прегледом рјешења овог питања у разним системима види се да се забрана спајања односних функција веома разнолико рјешава од једне државе до друге, без обзира на коме је принципу заснована њихова организација, на подјели или јединству власти. У неким земљама забрана је веома широка код избора чланова представничког тијела, јер се не односи само на стечени мандат већ и на кандидатуру. Од носилаца инкомпатибилних функција односно служби тражи се да се одрекну дотичне функције односно службе прије саме кандидатуре, а смисао ове забране лежи у томе да се онемогући, да помоћу обављања означене функције односно службе врше утицај на бирачко тијело у смислу формирања свог избора. Ради појачања ефекта ове забране тражи се, за службе које омогућују непосреднији утицај на бираче, да их се одрекну годину и више дана прије расписивања избора. У другим земљама инкомпатибилитет је ограничен само на већ стечени мандат тако да у моменту верификације дотично лице треба да оптира између мандата или

респективне функције, односно службе. Овакво рјешење у пунијој мјери одговара интенцији инкомпатибилитета у скупштинском систему, чији је циљ да отклони из састава скупштине оне који јој одговарају за свој рад.

У процесу развоја нашег друштвено-политичког система сва ова питања дошла су до изражаја и током времена различито рјешавана. С обзиром да се у нашој земљи од 1950. године у свему, па и у овим питањима изграђује својствен, нашим схватањима и потребама одговарајући систем, тражена су рјешења која ће на датом степену развоја омогућити што потпунију реализацију полазне претпоставке на којој је заснован цјелокупни друштвено-политички систем: да право управљања друштвеним пословима припада радним људима и грађанима и да надградња буде доведена у склад с овом полазном поставком.

У вези са разматраним питањима, први уставни — савезни и републички — нису постављали никаква ограничења у погледу кумулације мандата, инкомпатибилитета ни ограничавања реизборности. Једно лице могло је да буде истовремено одборник у разним степенима народних одбора, посланик у републичкој и савезној скупштини; могло је да се кандидује и буде бирано у неограниченом броју мандатних периода као и да уз одборничку односно посланичку функцију истовремено обавља ма коју другу функцију, односно службу. Било је постављено као услов да само одборник, односно посланик, може бити биран за члана извршног одбора у народним одборима и члана владе у савезној држави и републици.

Радикалним мијењањем положаја радног човјека у нашем друштвено-политичком систему услједили су и напори у изналажењу организационих рјешења у државном систему за обезбеђење назначеног положаја радног човјека, посебно у политичкој сфери управљања. Уставни закони савезни и републички — постављају скупштински систем управљања и, у циљу обезбеђења правилног функционисања овог система, уводе институт инкомпатибилитета у наш систем. Савезни уставни закон од 1953. године садржавао је одредбу о неспојивости функције народног посланика и судије и службеника у државној управи, а републички уставни закони и изборни закони су само пренијели ову одредбу, не уносећи никакво прецизније одређење у погледу појма службеник у државној управи, што је у примјени ове одредбе довело до линеарног искључења свих службеника државне управе и судија из свих одбора и скупштина.

У ово вријеме истицани су различити разлози увођења инкомпатибилитета, али основни је у тежњи за појачањем положаја одбора и скупштина и обезбеђењем правилног функционисања скупштинског система и то у његовом есенцијалном дијелу, обезбеђењу реалног функционисања одговорности носилаца ових функција и служби пред скупштинама односно народним одборима. У то вријеме истицани су и други разлози за објашњење потребе увођења инкомпатибилитета као на примјер омогућавање народним посланицима, односно одборницима да се, ослобођени функције у државној управи и суду, у пуној мјери посвете посланичким односно одборничким дужностима. Овај разлог је истицан с обзиром на промјењени начин рада скупштина и одбора, а наиме, умјесто ранијег периодичног сазивања засиједања, уставни закони уводе

сталност засједања, а сталност изискује већи ангажман, како у уредном присуствовању раду скупштине и одбора, тако и у солиднијој примени у вези с питањима о којима се расправља и одлучује.

Будући да је одредба о инкомпатибилитету била начелне природе и према томе сувише уопштена, поставило се питање код примјене који све службеници државне управе подлијежу инкомпатибилитету. У периоду до десет година, колико су били на снази уставни закони, учињени су напори да се разјасни и ближе одреди оквир службеника државне управе који су обухваћени инкомпатибилитетом. Законима, савезним и републичким, о органима савезне односно републичке државне управе одређено је који се органи и установе сматрају органима државне управе и у одређеној мјери сузили обим примјене инкомпатибилитета на службенике државне управе уопште.

Устави из 1963. године, савезни и републички задржавају инкомпатибилитет из истих разлога као и уставни закони, али у циљу правилнијег остваривања основног разлога увођења инкомпатибилитета у знатној мјери сужавају обим примјене овог института. Ови устави прецизније одређују категорије службеника државне управе и судија на које се односи инкомпатибилитет. То су службеници органа државне управе и судија које бирају или именују одговарајуће скупштине и пред којима треба да одговарају за свој рад, што је значило да у остале скупштине могу бити бирани и задржати звање службеника односно судије. Овом исправком инкомпатибилитет је сведен на своју праву мјеру. Осим овог начелног ограничења, устави су предвиђали и изузетке од овог правила и то у два супротна смјера. У правцу сужавања примјене инкомпатибилитета, устави су предвиђали да извјесни функционери државне управе могу кумулирати мандат и функцију и у оној скупштини којој одговарају за свој рад, а у правцу проширивања забране на све скупштине за судије уставних судова (Чл. 226 ст. 2 и Чл. 243 ст. 3 Савезног устава од 1963. год.).

Уставни амандмани уводе неке рестрикције у односу на могућност поновног избора за народног посланика, затим инкомпатибилитет за све чланове Савезног извршног вијећа и чланове Предсједништва СФРЈ. Устав од 1963. године је предвиђао да нико не може више од два пута узастопно бити биран у исто вијеће једне скупштине, а Амандман XIII од 1968. године проширује ову забрану на сва вијећа исте скупштине. По Уставу од 1963. године чланови Савезног извршног вијећа бирани су из реда чланова Савезне скупштине, Амандман XXXVIII од 1971. године уводи инкомпатибилитет за све чланове Савезног извршног вијећа, а Амандман XXXVI веома широк инкомпатибилитет за чланове Предсједништва СФРЈ. Републички уставни амандмани успостављају исте оквире забране и инкомпатибилитета.

Устав од 1974. године начелно поставља инкомпатибилитет, али не одређује функције на које се односи, већ се ограничава да утврди начело да су неспојиве функције делегата у скупштини и других законом одређених функција у органима исте друштвено-политичке заједнице (Чл. 140 ст. 2). Разлика између овог устава и претходних је у томе што данашњи устав не одређује на које се функционере, односно службенике односи инкомпатибилитет, већ препушта законодавцу да то одреди, што значи да законодавац може по својој оцјени протезање инкомпатибили-

тета ширити или сужавати у оквиру исте друштвено-политичке заједнице. Осим ове разлике постоји и осјетна разлика између данашњег и ранијих устава што данашњи устав предвиђа инкомпатибилитет за читав низ функција које раније нису биле обухваћене инкомпатибилитетом. Тако, инкомпатибилитет је уведен за чланове извршних вијећа, предсједништва република и друге. Најоштрији инкомпатибилитет је предвиђен за чланове Предсједништва СФРЈ, републике и покрајине тако да ови, за вријеме трајања мандата, не могу обављати никакву другу функцију, службу ни занимање (Чл. 326).

Ограничавање могућности поновног избора за посланике и одборнике уведено је Уставом од 1963. године. У вријеме важења овог устава за посланике и одборнике забрана се односила на поновни узастопни избор у исто вијеће једне скупштине, из чега је слиједило да једно исто лице може бити поновно бирано у друго вијеће исте скупштине, што је значило да може неограничено пута бити бирано у исту скупштину. Тешко је наћи принципијелне разлоге оваквом рјешењу, јер ако се полазило од тежње спријечавања професионализације представничких функција, оваквим рјешењем то није постигнуто. У колико се овим рјешењем тежило омогућити чешће мијењање личног састава скупштина и тиме омогућити ширем броју грађана да уђу у скупштину, оваквим рјешењем ни то није постигнуто. С обзиром да су у то вријеме скупштине биле састављене од пет вијећа и да је већина грађана испуњавала услове избора у три вијећа исте скупштине, иста лица могла су трајно да буду бирана у исту скупштину, уколико политички разлози нису интервенисали у том питању (Чл. — 227 ст. 1 Устава од 1963. године). Нема података да се види у којој је мјери ова могућност кориштена, али се може констатовати да у принципу овакво рјешење није удовољавало постављеном циљу. Данашњи устав задржава рјешење које је Амандманима уведено, тако да забрана вриједи за скупштину у цјелини.

Устав од 1963. године ограничава поновни узастопни избор члановима Савезног извршног вијећа, државним и савезним секретарима, судијама Уставног суда и другим функционерима за које закон одреди и то у различитим размјерама. За предсједника и чланове СИВ-а важи по правилу један мандатни период, а изузетно, ако за то постоје оправдани разлози, још један мандатни период. Савезно вијеће Савезне скупштине било је задужено да испитује оправданост разлога за поновни избор. За савезне државне секретаре, савезне секретаре и њима одговарајуће функционере важио је исти режим, док је за судије Уставног суда важило правило да могу још једном узастопно бити бирани (Чл. 227 ст. 2, 243 ст. 2 и 3, 82 ст. 4, 83 ст. 2 и 3 Устава од 1963. године).

Устав од 1974. године задржава забрану поновног узастопног избора, али је унио извјесне измјене у упоређењу са ранијим рјешењем. Тако, за члана Предсједништва СФРЈ да „нико не може бити биран више од два пута узастопно“, а Савезно извршно вијеће прави разлику између функције предсједника и чланова СИВ-а и то за предсједника да исто лице може бити бирано највише два пута узастопно, а за чланове проширује ову могућност, да изузетно могу бити бирани и за трећи мандатни период, али у овом случају по посебном поступку. За функционере савезне управе важи ранији режим, а за судије Уставног суда Југославије укида могућност поновног избора (Чл. 323 ст. 2, 349 ст. 2 и 3, 381 ст. 2).

У циљ предузетих мјера за јачу демократизацију нашег система улази и институт скраћивања мандатног периода за руководеће функције у државним представничким и самоуправним органима. Ово скраћивање је новија појава, а циљ јој је отклањање могућности бирократизације носилаца ових функција. Скраћивање је извршено у политичкој и друштвено-самоуправној сфери, а сведено је од стандардне четири, на једну или двије године.

Забрана поновног узастопног избора, односно именовања, инкомпатибилитета и скраћивања мандатног периода није се једновремено и једнаким интензитетом примјенивала у сфери удруженог рада. Тренд развоја примјене ових института код органа радних и других самоуправних организација заостајао је у упоређењу са развојем у политичкој сфери. Увођење ових забрана код органа самоуправних организација показало се потребним за пунију могућност остваривања самоуправних права радних људи. Могућност узастопног избора и спајања више разних функција у рукама једног лица отворила је пут формирања посебних група унутар радних организација које су дефакто монополизирале значајније функције и на тај начин онемогућиле радним људима ефективно учешће у управљању.

У основном закону о управљању привредним предузећима и вишим привредним удружењима, предвиђене су неке палијативне мјере да се сузбије неконтролисани утицај техноструктура унутар радне организације. Међутим, могућност поновног узастопног избора и кумулације отворила је могућност одређеним групама и појединцима да заузму такве позиције са којих су могли вршити значајан утицај на ток управљања и одлучивања. Тек уставима од 1974. године (савезним, републичким и покрајинским) обавезане су радне организације да досљедно спроводе начела о неспојивости извршних и руководних функција унутар организација удруженог рада. Ако се разматрају поједине забране, може се констатовати да су оне и оштрије постављене у организацијама удруженог рада него у органима власти. Устави остављају могућност законодавцу и другим друштвенополитичким факторима да путем закона односно друштвеног договора прецизирају услове и начин именовања вршилаца ових функција. У циљу спречавања да раднички савјет односно одговарајући орган буде састављен само од људи из техноструктура, устави прописују да социјални састав радничког савјета мора одговарати социјалном саставу радне заједнице основне организације удруженог рада и да у радничком савјету или одговарајућем органу радне и сложене организације мора бити заступљена свака удружена основна организација.

Тренд развоја ових института код органа радних и других самоуправних организација у новије вријеме се знатно проширио и показује тенденцију да се стално проширује. Сматрамо умјесним поставити питање да ли тај тренд треба и даље наставити и какви су ефекти овог проширивања? Ово је питање умјесно због тога што се у овим организацијама претежно ради о стручно-оперативним службама, што често у оквиру ових организација нема довољног броја чланова радне заједнице оспособљених за квалитетно и одговорно обављање ових служби, а тенденција линеарног проширивања примјене ових института може имати

за посљедицу да се руковођење значајним пословима повјерава људима чија спрема не одговара захтјевима квалитетног обављања ових послова.

На основу искуства протеклог времена, било би корисно оцијени-ти колико су и у којој мјери ови институти нужни за даљи развој система, поготово што се јасно изражава тенденција проширивања њихове примјене. Пријеђени пут показује да је развојни пут рјешавања ових питања отворен и према томе и критичко испитивање ових проблема оправдано. Као претходно питање треба истражити да ли је нормативни начин рјешавања овог питања најпогоднији за постизање постављеног циља или треба користити друга средства за његово рјешавање. Рјешавање путем државних норми, поготово путем уставних и законских, је непогодно због тога што се линеарно протеже на све, а нарочито што се један тип рјешења намеће за дужи период.

Полазећи од самог принципа демократског управљања јавним пословима, претпоставка је да грађани сами одлучују и дају своје повјерење онима који ће у њихово име одлучивати, а одузимају га када оцијене да једно лице то не заслужује. Нормирање, а поготово уставним и законским нормама је превише круто и кочи могућност прилагођавања стварним потребама у одређеним срединама. Уколико се полази од претпоставке да изборна база није довољно оспособљена да сама у томе интервенише треба тражити еластичнији начин рјешавања ових питања. Такав начин у овој фази развоја налази се у самоуправним споразумима односно друштвеним договорима, уколико нису довољни нормативни акти самих радних организација. Рјешавање путем споразума односно договора протеже се, по правилу, на уже подручје и лакше се прилагођава стварним потребама уговорних страна. У уставима треба поставити само правни основ за рјешавање ових питања не улазећи у конкретну разраду.

Процес управљања представља један комплекс различитих питања која треба имати у виду када се расправља и тражи најпогоднији начин рјешавања унутрашњих односа. Обезбјеђење права радних људи на расподјелу дохотка и личног дохотка само је једна страна сложеног комплекса и посматрање само с тога становишта било би једнострано и штетно, јер поред овог, процес управљања обухвата и питање савјесног односа према друштвеној имовини и послу који се обавља, једном ријечи питање радне дисциплине. У колико орган који је задужен за радну дисциплину сувише зависи од радних људи запослених у радној организацији немоћан је у спровођењу дисциплинских мјера према неуредним радницима. Савремена пракса обилује примјерима неуредног односа према радним обавезама. Девијације овакве врсте често заузимају такве размјере да, ако се преко њих олако прелази, могу цио систем да доведу у питање. Потребно је стога приступити детаљнијем истраживању узрока ових девијантних појава и средстава за њихово отклањање. У расправама о овим питањима претежно се полази од става да је прикрађивање радника у њиховим самоуправним правима основни узрок ових негативних појава, а да то помнијим истраживањима није утврђено. У данашњим условима ове девијантне појаве отклањају се интервенцијом друштвених фактора ван радне организације, јер радни колективи нису у стању да сами то отклоне. Мислим да би било логичније и духу друштвеног самоуправљања досљедније да у органима управљања унутар

радних организација буду заступљени и грађани изван радног колектива који на питање унутарњих односа гледају шире, са становишта општих, а не парцијалних интереса. Укључујући грађане самоуправљање би добило више на друштвеној садржини, а у исто вријеме и један коректив против злоупотреба произашлих из егоистичких интереса оних који су заинтересирани да самоуправљање искоришћују за своје уже интересе.

SUMMARY

THE PROBLEM OF RESTRICTION OF RE-ELECTION, CUMMULATION AND INCOMPATIBILITY IN OUR SYSTEM

In the inauguration lecture the author pointed out the key questions that influence the proper solution of the question of stronger ties of people's representatives with their electorate, as it is set in theory and is resolved in the practice of particular state. Further, the author has followed the process of solving these questions in our constitutional system from the first to the latest constitution. In this regard the author concludes that the question of the form of election of representatives, the prohibition of re-election, cumulation of mandates and incompatibility, has been treated differently from one constitution to the other in the effort to bring into accord the solution of these questions with the system of assembly power, which — since 1953, represents the basis of our representative system. In order to find adequate solutions, adopted to the developed assembly system, the solutions have been changed from one constitution to the other. Nevertheless, the process of change does not represent a continuous line in the way of stricter limitations, but with regard to the experience in the application of these limitations has varied the degree of limitation from one constitution to the other.

In the deliberations of these matters not only the political system has been taken into account, but also the self-management system in the economic organizations and self-management communities.

RÉSUMÉ

PROBLÈME D'INTERDICTION DE RÉÉLECTION, DE CUMUL ET D'INCOMPATIBILITÉ DES FONCTIONS DANS NOTRE SYSTÈME

Dans son introduction l'auteur a indiqué les questions clé influençant la solution opportune du problème de liaison plus ferme des représentants populaires avec leur corps d'élection telle que prévue dans la théorie et solution pratique de certains Etats. Puis dans son exposé qui suit l'auteur a poursuivi le processus de la solution de ces questions dans notre système constitutionnel, de la première à la dernière constitution. L'auteur constate que la question concernant le mode d'élection des représentants, interdiction de réélection, cumul de mandats et incompatibilité a été différemment résolue d'une constitution à l'autre tendant à harmoniser la solution de ces questions avec le système du pouvoir de l'assemblée, qui depuis 1953 représente la base de notre système représentatif. Dans le but de trouver des solutions plus adéquates, adaptées au système d'assemblée plus développé, les solutions étaient changées d'une constitution à l'autre. Cependant le processus de changement ne représente pas une ligne continue dans le but d'aggraver les limitations, mais étant donné les expériences acquises dans l'application de ces limitations, ce qui changeait d'une constitution à l'autre c'est le degré de rigueur de cette limitation.

Dans la considération de ces questions on a tenu compte non seulement du système politique mais aussi du système autogestionnaire dans les organisations de travail et dans les communautés autogestionnaires.

Винстон М. Фиск,
 профессор политических наук,
 Клермонт МакКена Коллеж, САД

Winston M. Fisk,
 Professor of Political Science,
 Claremont McKenna College, USA

CONSTITUTIONALISM AND ADMINISTRATIVE GOVERNMENT IN THE UNITED STATES: A SKETCH

One of the classic tasks of constitutionalism in all its many forms(1), and of modern constitutional law specifically in the American federal governments, is that of legal and constitutional control of the administrative system.

In the American system the task is two-fold. It is that of preventing administrative injustice to individuals. It also is that of assuring that the powers, necessarily broad, of the administrative are properly used. It is often said that „the bureaucracy is the core of modern government”(2). This vital core must be managed with alert care, and with attentive good judgment, wisdom, and consistency by the polity in general if these great powers are to do their work and to avoid derangement and loss of effectiveness, let alone actual abuse. Constitutionalism is usually an important means to this end. Certainly it is always an appropriate one particularly when it is coupled with appropriate politics and policy. This paper is a brief account of some central elements of American arrangements and American experience.

Constitutionalism and constitutional law are of course much used on problems of every kind throughout the whole of the American political order, including the problems of the constitutionalization of the bureaucracy — the administrative system.

A few words about an episode in American experience and thought may be illuminating(3).

The United States came late to being a fully industrialized and social-service state and hence late to the necessity of having a set of exten-

(1) See Graham Maddox, „A Note on the Meaning of 'Constitution,'" 76, *Amer. Pol. Sci. Review*, pp. 805—810, Dec. 1982; and Harvey Wheeler, „Constitutionalism," in Fred L. Greenstein and Nelson W. Polsby, eds. *Governmental Institutions and Processes* (Reading, Mass.: Addison-Wesley, 1975).

(2) This familiar phrase apparently originated with Professor Carl J. Friedrich. See his *Constitutional Government and Democracy — Theory and Practice in Europe and America* (4th ed., Waltham, Mass.: Blaisdell Publishing Company, 1983).

(3) There is no general history of American administrative law, but the periodical literature immense; see the *Index to Legal Periodicals*.

sive bureaucracies, a system of administrative government, and administrative Leviathan, so to speak. A fairly good date for the emergence of such a system would be not earlier than the years just before the First World War, and the system was not really completed (if it ever has been) until after the Second World War(4).

Throughout this time there was nearly continuous opposition to this development, and to government regulation in virtually any form, by industry, business, financial interests, and generally by the conservative wing of American politics. Administrative regulation was especially attacked, in part no doubt because it was quite effective. The attack fluctuated over time but reached crescendo with the coming of the New Deal.

In a substantial degree the attack was led by the powerful American Bar Association (a national association of influential lawyers), and it was a decisive event when the Association representatives and the New Deal lawyers were able at least to compose their differences to the extent of essentially agreeing upon a federal statute to state some major part of the law of federal administrative procedure. This became the Administrative Procedure Act of 1946(5).

The „APA” was expected to be a preliminary, partial, measure, soon to be amended or replaced. But the statute turned out to be a fortunate — and very artful — political settlement. It survives to this day, much interpreted and much criticised but little amended, and it seems likely to go on and on. It nearly dominates the current federal scene. However, by now it needs some reappraisal and reform, particularly in the direction of constitutionalization.

The APA provides a useful conceptual framework for a survey of American administrative law and procedure as revealed in this process of its being further constitutionalized. The APA also is a useful picture of a major American statute, and of American constitutionalism and constitutional law, at work on a complex and highly important group of constitutional and administrative problems. One goal of the process is to foster any necessary further constitutionalization.

A general point on which the American experience may be useful can be set forth at the outset. It is that administrative law is more than just a body of law (like the law of contracts or torts). It is a system of justice, and is based on fundamental views of the nature of the law and of government as an organic entity and a unified intellectual construct. This is very familiar as to constitutional law. It is much less familiar as to administrative law. Closer relations between the two must be developed here as elsewhere since they both are working on problems, and with ideas and scholarly techniques, that overlap and interact.

This can be done. But the size and difficulty of the undertaking must be recognized; many people and many things are involved. Statistics are an inadequate measure, though helpful; these matters must be sensed and

(4) However, development has been very uneven and confused, and of course much affected by ideology and politics. For the law there is Professor Kenneth Culp Davis's magnificent and indispensable work, *Administrative Law Treatise* (2nd ed., 4 vols., San Diego, CA.: K. C. Davis, Publisher, 1983).

(5) 60 Stat. 237 (1946) as amended; 5 U.S.C., Secs. 551 ff. See also the *Legislative History, Administrative Procedure Act*, 74th Congress, 2nd Session Senate Document 248 (1946).

felt And so must other things; an example is the extent, complexity, and importance of cross-flows and active interconnections the system. Certainly the difficulties are vast in the American system, and one project of the law is to rationalize them. The administrative process is not a one-way street. Indeed it is closer to being the familiar „seamless web.”

Separation of powers, federalism, decentralization make matters more complicated, both generally and in specific instances. So do other American principles and institutions, such as public opinion, the interest group system, legality, the broad jurisdictions of the courts, and so on. The administrative must deal with them all.

The system and its law are currently very much entangled in problems of recognition, approval, and reform. It is therefore especially important to get a picture of it as it stands now. We will go section by section through the APA, probably the best means of access th the system, both its law and its politics.

The first relevant section (Section 2 of the Act in the original 1946 numbering, Section 551 in the new codification in the U. S. Code Title 5) is composed of most of the important definitions used in the Act — „rule,” „order”, „rulemaking”, etc.

These definitions are carefully considered and adroitly drafted. Examples may illuminate this, thus the draftsmen silently omit any reference to the Presidency, perhaps not wishing to try at the moment to bell that ferocious constitutional cat. They say nothing directly about one of their most radical deeds, that of dividing up all „formal” proceedings into two, and just two, categories: i.e., rules and orders, these being created by „rulemaking” and „adjudication,” and saying nothing about informal adjudicatory proceedings, though these must make up at least ninety percent of what government does. The draftsmen may well have decided that what htey had done would be a start, with some things necessarily left to a later time when more consensus had developed on both problems and remedies. They were largely right in this very temperate daring. But surely something could have been done about informal adjudication.

The next section, (Section 3 in the old numbering, Section 552 in the new, that of Title 5 of the U.S. Code) embodies several Congressional attempts to cope with an intractable problem, that of government policies about information, a problem whics cuts across the whole administrative process.

It would be generally agreed that considerable citizen access to many kinds of information which the government holds is a right essential to democratic free government, and certainly essential to operating a properly constitutionalized administrative system. But what kinds, and how? The statutes are drastic, startlingly so. In essence they provide that any person may obtain access to any document any government agency possesses unless the document can be brought under one or another of eight rather limited exceptions, and in the face of a very potent scheme of judicial remedies.

This is the Freedom of Information Act, „FOIA”, completed in 1974(6), It was followed by the Privacy Act(7). Basically, this latter act limits the powers of agencies to collect or disseminate certain types of information about private individuals and organizations.

(6) See Pub. L. 93-502 (1974).

(7) See Pub. L. 93-579 (1974), 88 Stat. 1897 (1974).

The two statutes interact, and have required considerable interpretation. But a considerable jurisprudence is growing up which seems likely to endure and to provide some good policy for the subject even though strongly opposed by much of the bureaucracy.

Sections 4 and 5 (5 U. S. C. Sections 553 and 554) should be read together; Section 4 deals with what is called „rule making” and Section 5 with what is called „adjudication,” and these are related.

With these and the definitions, we can begin to see some of the system's great structural members, or principles, functioning. Specifically we can see some of the great dichotomies, and some of the great analogies, that are used by the APA and are fundamental to much of administrative law.

One such dichotomy is that between rules and orders. This is based on a radical distinction between legislative and judicial functions and powers. Another such dichotomy is the related one, which follows along with the first; it is that between the two processes of rule-making and adjudication. This in turn leads to the separation between formal and informal proceedings.

Section 4 is about rulemaking, the legislative process of the agency, and about that characteristic product of the agency, rules. Rules are defined (more or less) as agency pronouncements of „general . . . applicability and future effect.” In contrast, an order is „a final disposition . . . of an agency in a matter other than rule making . . .” On the face of it, the two groups comprise the whole of agency action. This of course is not quite accurate but it is in a sense fairly close.

A rule, properly made and within the jurisdiction of the agency, can have the force of law. So can an order.

Rule making is of two kinds, procedurally. One is „informal,” or „notice and comment,” rule making. This procedure can be relatively uncomplicated and informal. The agency (1) must simply give proper notice that it is going to „engage in rulemaking,” — is going to decide whether it wants to make a rule, (2) must give interested persons an opportunity to be heard, and (3) must publish any rules adopted together with „a concise general statement of their basis and purpose.” These are numerous qualifications and conditions but this is the essence. It has proved to be a very effective device though frequently agencies do not make enough use of it.

Formal rule-making is typically more complex, particularly in that it brings in the device, of formal procedure. Formal procedure is provided for by the APA, both in rule making and in adjudication. (Adjudication, again, is the process under the APA whereby the agency formulates an order. An order in turn is defined by the APA as „. . . a final disposition of an agency . . . in a matter other than rule making . . .”)

Formal procedure, „formal rule-making” is not very common in rule-making but it is very much alive and more than occasionally is important. It may be granted, or required, by Congress or by constitutional right. If by Congress, the magic words which trigger the use of formal procedure in rule-making are the following, when appearing in a statute: „when rules are required by statute to be made on the record after opportunity for an agency hearing, Sections 7 (556) and Section 8 (557) . . . apply . . .” And 4, 5, 7 and 8 set forth the elements of formal procedure. Briefly, formal procedure in adjudication and in rule-making is rather similar to legal, or ju

dicial, procedure. Also there are a considerable number of experimental „hybrid procedures” lying somewhere between the pure formal and pure informal.

As to adjudication. There is no pattern of framework provisions for informal adjudication as there is for informal rule making, and there is only a scattering of relevant arrangements; it would be difficult to devise a statute even if policies could be agreed upon. However this is an inevitable further step in the development of administrative law, and will come sooner or later.

Formal adjudication is to the contrary; there is a great amount indeed of materials in the literature about it, and the law is well-developed.

The basic analogy behind formality is to the judicial trial, or hearing, and this is drawn on extensively. In fact a typical criticism of many reform proposals is that they are said to „over-judicialize” the agencies’ processes.

Certainly, much of administration procedure is in truth drawn from the judicial experience. But one partial answer to the complaint about over-judicializing is that the judicial process, appropriately adapted, is in its own way and when it is used for its own proper purposes, a very effective instrument of government.

Finally, aff the foregoing leads us to a final APA topic, judicial review — the judicial control of administrative action. Here many ideas and problems come together.

Problems of relationship between the traditional three branches, the legislative, the executive, and the judicial, have existed at least as long as the separation of powers system itself(8). Any consideration of the constitutionalizing of the administrative needs to take these problems into account, both because the administrative is currently one of the main areas of interaction and also because the issues are there usually clear.

When the APA was developed and enacted, controversy over the function and value of judicial review was fundamental and intense, and it sharpened as matters went on, so it is an interesting area not only for the historian of administrative government and law but also for the student today and the reformer of law.

The APA itself had finally wound up attempting to do little more than restate the existing law with some more or less agreed-upon improvements. There were however, two more drastic lines of thought. One was that the courts and the judicial power should be kept to as narrow a field as possible, and especially that they be kept away from any power over social reform, over positive meliorist government, and over „liberal” governmental action generally. This on the grounds, not unreasonable ones at the time and under circumstances, that the courts seemed, especially to the New Deal liberalism of the time, to be both reactionary and activist, much as the Old Regime courts had seemed to the statesmen of the French Revolution.

The other line of thought was that the courts were nearly the sole defense against the constitutional dangers and the destructive economic, social, and political policies being urged from the left.

(8) M. J. C. Vile, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, (Oxford: Clarendon Press, 1967).

The draftsmen (Section 10 in the old numbering and Sections 702-706 in the new) steer between the two extremes, dexterously limiting themselves closely to procedure, where they did much real good, and avoiding as much as possible any direct impact on substantive matters.

The logically first problem is the old conundrum of standing to sue (*locus standi*) called in Section 702, the „right of review“). It was left largely as it was but was equipped some footholds for future judicial or congressional efforts in the ahape of familiar formulas to clear things up. The concept of standing is explosive. By expanding it the courts can create new classes of litigants and new causes of action; it could if so used nearly revolutionize the legal order.

Second, the Act (Section 701) largely clears up some of the troublesome problems of „form and venue“ (i. e., the legal form in which an action for judicial review can be brought and where it can be filed).

Third, having now gotten the petitioner into court, the Act (Section 10, old numbering and Section 704 new) extends its reach to virtually any action the agency takes or has taken in the matter, sweeping away a good deal of complicated law in the name of simplicity and rationality.

Fourth, in Section 10 (old numbering) and Section 706 (new), the Act addresses the great problem of „scope of review.“ That is to say, what can a reviewing court review; how far does its authority over the administrative extend; what issues may the reviewing court consider; what tests is it to apply; what relief can it give; in short, how serious is the Act about separation of powers, due process, and judicially-enforced constitutionalism in general? Section 10 and cases under it suggest that the most important formula is that of Section 706 (2) (A): the reviewing court is to set aside any agency action found to be „arbitrary, capricious, an abuse of discretion or otherwise contrary to law.“ This formulation is not magical, but it can in truth „enter into a system of jurisprudence,“ and be useful for doing so.

These questions arise, in American administrative and constitutional law, of course and are asked and answered in a special setting, the American polity and American experience and political thought. But at least in some degree the questions and the answers may be illuminating in other scenes as other systems struggle with the problem of constitutional control of their own administrative Leviathans.

When American constitutionalism and constitutional law are working in their creative mode (for example, reforming the administrative system and that system's law) they tend to function by small increments, case by case, step by slow social and doctrinal step, in good common-law style, and only occasionally by sudden gulps, sudden rushes of released energy. There are instances of something more drastic and radical, when many such steps fall together; the New Deal of the 1930s is often rightly cited as one. But these instances are rare.

These steps usually involve currents of change in ideas about the law generally, leading by stages to concrete changes in the actual law itself. Thus, the development and enactment of the APA waited upon the completion of a sufficient number of effective small steps in both doctrine and organization and also, as was pointed out above, the development of sufficient consensus.

This may be called the classical style of development. It certainly can include the reform of the administrative. Most development and reform takes place in this very commonplace and obvious way. The natural end is some form of codification, such as the APA. Or, indeed, the Uniform Commercial Code, or the Federal Code of Civil Procedure.

But things do not always work in that fashion. Indeed, they usually stop well short of at least any real codification. Examples of attempts from our field of administrative law are the extensive and ultimately unsuccessful reforms of various committees, first, committees of the American Bar Association (1955—83) and, later, (1975—1981) of committees of the U.S. House and Senate. The ABA and, largely, the congressional groups were attempting to do a second round on the APA, to carry it forward, to further revise it, largely with rather minor and specific changes, but also with some changes in general tone and with an overall improvement in legal quality. This is the underlying thrust of this present paper, that being the most central and general line hence the most convenient one for arranging the others around.

It is clear from even our extremely brief survey of the APA that it contains many small things which might well be revised (e.g. the looseness of „notice and comment“ procedure) and some broad aspects of a general or fundamental nature that might well be reformed or redirected in some identifiable ways (e.g. the scope of judicial review). There is much work here for constitutional criticism.

However, all these are largely applications of the classical style, so we should also look at some of the more drastic, more radical, approaches to widen our horizons.

One of these approaches finds important implications and potentialities in the concept of *standing*, the right to sue, mentioned above. If broadly conceived and rigidly applied, standing reduces access to official recognition by the legal system (including its administrative as well as its regular system), narrowly conceived and readily granted, it widens the legal — judicial system to allow participation to many more applicants. Like property, it is a grand principle of order(9).

Another approach(10), after an exhaustive review of the law and the politics, concludes, somewhat reluctantly, that the constitutional future of administrative law lies in its moving toward being a kind of „surrogate political process“. Its task would become that of receiving essentially political representations in the guise of legal argument and evidence, of appraising their legitimacy, and of weighing their societal merits, not that of judging in accordance with any body of rules claiming itself to be law and as law binding on the citizenry.

A much less drastic but very influential view is that of Nonet and Selznick (11). They see a three-fold structure in law generally (not just in administrative law) which they think would, if adopted, clear the air of much confusion. They see law as being of three kinds. The first is repressive law; this is law defending an existing order. The second is autonomous

(9) Joseph Vining, *Legal Identity: The Coming of Age of Public Law* (New Haven: Yale U. P., 1978), p. 1, quoting Professor Frank H. Knight.

(10) Richard B. Stewart, „The Reformation of American Administrative Law,“ 88 Harv. L. Rev., 1671—1813 (1975).

(11) Philippe Nonet and Philip Selznick, *Law and Society in Transition: Toward Responsive Law* (New York: Octagon Books, 1978).

law; this is law off by itself, pursuing its own ends. The third is responsive law, law in the service of social reform.

There is another view⁽¹²⁾. Scholarship in the leading American law schools assuredly has in general important and challenging views and analyses to offer on the uses of law in dealing with public affairs. An approach which is much discussed currently is usually called „critical legal scholarship.” It is living up to its name. One of its themes is that the methodologies of the school of legal realism have lost much of their usefulness and should be succeeded by others more effective in a period of profound changes in society and social thought. The approach has set out, bloody, bold, and resolute, to remedy this, including producing examples of how things should be done. It has gotten some striking results.

Finally⁽¹³⁾ there is the group of events and ideas identified by the phrases „Law is Dead,” or „Is Law Dead?” It can be taken to represent a great deal of the critical social theory and the political turbulences experienced by law, including administrative law, in the troubled times of the late 1960s and the 1970s.

The great political and scholarly clashes then were mainly between the group writing from the far left, evolving from revolutionary viewpoints, and the groups defending modern liberalism as an adequate set of remedies even for grave social turmoil. Most of the groups united in denouncing „bureaucracy,” often rightly. Constitutionalism in the administration has the capacity to foster there meaningful politics and significant change.

РЕЗИМЕ

УСТАВНОСТ И УПРАВНА ВЛАСТ У СЈЕДИЊЕНИМ ДРЖАВАМА: ЈЕДНА СКИЦА

Један од задатака уставности и уставнога права је успостављање надзора над управом. Проблем америчкога уставнога права је избио у први ред у доба политике новог договора. Представници Америчке адвокатске коморе ((American Bar Association), као заступници противника политике новог договора и правници који су ту политику подржавали успели су да постигну компромис о изради савезног закона о управном поступку (Administrative Procedure Act — АРА) 1946. г.

Писац је анализирао неколико најважнијих одредаба АРА. Делатност управе се, према томе закону, разврстава на доношење општих и појединачних аката управе (чл. 4. и 5. АРА). Чл. 4. закона одређује општи акт управе као норму „опште примене и будућег дејства”, а појединачни као „коначну одлуку у материји која се не односи на стварање општих аката”.

Посебан је проблем судскога надзора над управом. На томе питању се је старије и конзервативније правно мишљење сукобило са ста-

⁽¹²⁾ See Note, „Round and Round the Bramble Bush: From Legal Realism to Critical Legal Scholarship,” 95 Harv. L. Rev. 1669—1690 (1982).

⁽¹³⁾ See the thoughtful review by Professor Lester Mazor, „The Crisis of Liberal Legalism,” 81 Yale L. J. 1032 (1972), of two of the basic books in the movement, Eugene V. Rostow (Ed.) *Is Law Dead?*, (New York: Simon and Schuster, 1971) and Robert P. Wolff, (ed.) *The Rule of Law* (New York: Simon and Schuster, 1971).

вовима присталица тзв. либерализма новог договора, којима је мисао о судском надзору над управом изгледала реакционарна. АРА је у чл. 10. покушао да помири обе тежње.

У закључном делу писац је приказао и основне мисли о развоју права у учењу појединих праваца америчке науке, осврћући се посебно на радикалнија мишљења. Међу овима је врло утицајно мишљење Нанета (Nonet) и Селзника (Selznick) о троделној структури права у којој постоје репресивно, аутономно и респонсивно право. Школа критичких студија пак, полазећи од критике правног реализма, предлаже измену права како би се ово прилагодило друштвеним променама. Најзад, јавила се је и мисао која се је још током шездесетих година запитала: „није ли право мртво?“

RÉSUMÉ

LE CONSTITUTIONNALISME ET L'ADMINISTRATION AUX ETATS-UNIS UNE ESQUISSE

Une des tâches du constitutionnalisme et du droit constitutionnel est l'institution du contrôle de l'administration. Le problème du droit administratif américain s'est érigé au premier rang au temps de la politique de New Deal. Les représentants de l'Association Américaine des avocats (American Bar Association) en tant qu'adversaires de la politique de New Deal et les juristes ayant soutenu cette politique ont réussi à faire un compromis sur l'élaboration d'une loi fédérale concernant la procédure administrative (Administrative Procedure Act — APA) en 1946.

L'auteur fait l'analyse de quelques dispositions parmi les plus importantes de l'APA. L'activité de l'administration consiste, d'après cette loi, à éditer deux catégories d'actes administratifs: les règlements administratifs et les décisions individuelles (art. 4. et 5. de l'APA). L'article 4. de l'APA définit l'acte général de l'administration comme une norme de „l'application générale ayant un effet dans l'avenir” et la décision individuelle comme „décision finale en matière ne se rapportant pas à la création d'actes administratifs de caractère général”.

Le contrôle judiciaire de l'administration pose un problème particulier. C'est bien le terrain où les idées juridiques plus anciennes et plus conservatrices devaient se heurter aux attitudes des partisans du „libéralisme” de New Deal, auxquels l'idée du contrôle judiciaire de l'administration paraissait réactionnaire. Par son art. 10. l'APA a essayé de concilier ces deux tendances.

Dans sa conclusion l'auteur expose aussi les idées principales relatives à l'évolution du droit dans la doctrine américaine, en insistant particulièrement sur les opinions radicales. Parmi ces dernières spécialement influente est l'opinion de Nonet et de Selznick concernant la structure tripartite du droit dans laquelle nous constatons l'existence du droit répressif, autonome et „responsive”. L'école d'études critiques, partant de la critique du réalisme juridique, propose la réforme du droit afin de l'adapter aux transformations sociales. Finalement, durant les années soixantes, a vu jour aussi une pensée qui s'est posée la question: „le droit ne soit-il pas mort?”

др Борћи Ј. Цаца,
професор Правног факултета Универзитета у Битољу

О СЛОБОДАМА И ПРАВИМА ЧОВЕКА И ГРАЂАНИНА У ЈУГОСЛАВИЈИ

1. Слободе и права човека и грађанина одувек су представљали, а сигурно ће и у будућности представљати интерес не само теорије и науке, већ и још више политике и праксе. Овај интерес мотивишу два основна разлога: *прво*, настојање човека и грађанина да обезбеди достојно и активно место и улогу у друштвеном животу земље у којој живи и у свету, да створи услове за своје лично и колективно изражавање и да избори гаранције за ослобађање од економске експлоатације, политичког угњетавања и страха од насиља носилаца власти; *друго*, настојање сваког организованог друштва, без обзира на његово устројство и однос класа у њему, али у складу са тим устројством и класним односима, да одреди положај човека и грађанина не само у политичком животу земље, већ у свеукупном друштвеном деловању, укључујући и економски, социјални и културни развитак друштва.

Слободе и права човека и грађанина нису предмет и садржина само савремених устава. Интерес филозофа и научника за ове слободе и права јавља се још пре првих писаних уставних докумената, јер је за своју основу имао схваћену потребу да се човек проучава не само као антрополошко, већ и као друштвено биће које живи и делује у једној средини у којој комуницира и у којој се изражава. Развитак друштва и његове организације условљавао је и развитак почетних сазнања о човеку као друштвеном бићу, тако да су она израсла у теорије о слободама и правима човека.

2. Историјска, политичка и научно-теоријска ретроспективна оцена слобода и права човека и грађанина указују на неспорну истину да су се за њих бориле прогресивне снаге сваке земље посебно и човечанства у целини, у сразмери са карактером и реалним интензитетом сваког прогресивног покрета, што је у основи зависило од продукционих и класних односа у одређеним периодима. Ова борба се водила и још увек се води да би се слободе и права извојевали и утврдили у уставима или документима уставног карактера и дејства, а затим да би се остваривали у реалном животу.

3. Све велике револуције у историји, као и сви савремени напредни покрети у свету прокламују људске слободе и права као своја програмска и идејна опредељења, схватајући их као елемент политичке де-

мократије, без које нема остваривања ни људске личности нити друштвеног напретка. То је разлог што су људске слободе и права неспорна основа колико за изражавање личности толико и за друштвени прогрес. Оне су, надаље, реалан инструмент за спречавање доминације експлоататорске владајуће класе у политичком животу и економском положају човека. Њихова реалност и остварљивост отварају перспективу и човеку и друштву.

Међутим, остваривање људских права и слобода данас у највећем броју земаља карактерише изразита противуречност и несклад између уставних начела и норми, с једне и њиховог реалног остваривања, с друге стране. Овај несклад се изражава не само у томе што се прокламиране слободе и права не остварују у њиховој свеукупности и једнако и равноправно, већ се оно онемогућује или спречава било политичким средствима било репресијом. Зато се са основном констатује да се људске слободе и права налазе у кризи и поред многих декларација и прокламација, уставних принципа и норми. Ову кризу условљавају одсуство светске и општељудске солидарности; узајамне негативне и негаторске оцене стања у земљама са различитим друштвеним уређењем; неефикасност механизма Уједињених нација у остваривању њених начела, аката и докумената иако су прихваћени од свих њених чланица; недовољни интерес науке и теорије да проникну у суштину ове кризе и да научно аргументовано и теоретски основано објасне разлоге ових стања и нарочито да укажу на излаз из њих, као и одбојни однос носилаца власти и политике према захтевима маса за доследну примену и остваривање извојеваних и признатих слобода и права.

Ова стања нису и не могу бити проблем појединца, поједине земље или групе земаља. Она су проблем човечанства, јер без реалних, остварљивих и оствариваних људских слобода и права оно стагнира и назадује, враћајући се у тамне периоде историје када је свака слободоумна мисао, свака напредна идеја, сваки захтев за друштвеним прогресом били инквизиторски прогањани и кажњавани. Због свега овог кризна стања у домену слобода и права човека не могу остати трајна карактеристика човечанства. Гаранција за то је пре свега марксизам у који је његов творац Карл Маркс, унео веома лүцидне идеје о људским слободама и правима, њиховим економским и политичким основама и њиховом остваривању, а затим социјализам који је постао реалност у не малом броју земаља и према којем је усмерен највећи број земаља ослобођених колонијализма као израза економске експлоатације и политичког угњетавања.

4. Земље које су оствариле социјалистичку револуцију неопозиво стоје на поставкама марксизма да нема социјализма без људских слобода и права и да нема ових слобода и права без социјализма. Суштина ових поставки се састоји у императиву за потпуном усаглашеношћу између прокламираних и признатих слобода и права и њиховог остваривања. То значи да социјалистичко друштво мора човеку и раднику обезбедити гаранције за његову економску, политичку, социјалну и културну сигурност.

5. Однос социјализма према људским слободама и правима треба и мора највидљивије да се изрази у социјалистичком самоуправном друштву, полазећи од неспорне чињенице да нема стварног социјализма без

самоуправљања и да реалног самоуправљања нема без социјализма. У овој узајамности социјализма и самоуправљања лежи и основа за животно и делотворно остваривање људских слобода и права. Реално остварљиве и оствариване слободе и права чине суштину самоуправног социјализма, јер се само на тај начин остварује ослобођење човека.

Посебно значајна карактеристика људских слобода и права у социјалистичком самоуправном друштву је што се у њему проширују и обогаћују класичне политичке и личне слободе и социјално-економска права увођењем нових слобода и права, а затим што све слободе и права добијају нову садржину, шире димензије и обим. На ово упућује следећа мисао Едварда Кардеља: „Социјализам отвара и мора да отвори перспективе неупоредиво ширих демократских права и слобода него што их је икада успоставио буржоаски парламентарни систем. Не негирајући значај класичних, традиционалних грађанских слобода и права, наше друштво учинило је огроман корак напред у односу на та права тиме што је битно ојачало друштвени положај радног човека, тј. огромне већине људи у друштву, посебно у процесу друштвене репродукције и у управљању човека својим животом и својом судбином. Уз класичне слободе и права, социјалистичка самоуправни демократија успоставља и обезбеђује пре свега слободу човека да у највећој могућој мери он сам — у условима и односима узајамне зависности, међусобне демократске одговорности, солидарности и равноправности са другим људима — управља својим интересима, што у суштини и јесте истинска људска слобода”(1).

Ова идејна и политичка опредељења југословенског самоуправног социјализма представљају основу за остваривање људских слобода и права у објективним и реалним условима и могућностима. То је основ за закључак да се политички систем социјалистичког самоуправљања у Југославији у домену људских слобода и права одликује свеобухватношћу и садржајношћу, али и реализмом према политичким и економским условима. Зато апсолутно остваривање свих слобода и права, нарочито оних који зависе од материјалних могућности друштва, не може се очекивати у сваком моменту. Ово, између осталог, и због чињенице што самоуправљање није постигло свој крајњи домет и што су унутрашње противуречности социјалистичког друштва у изградњи и разлике у плурализму самоуправних интереса објективни параметри пуног остваривања људских слобода и права. Према томе, делимично или нецеловито остваривање извесних права човека и грађанина није резултат њиховог усклађивања или ограничавања са стране неке силе и власти отуђене од друштва и радника, већ је последица објективних услова. Превазилажење ове последице може се постићи само даљом изградњом социјалистичког друштва на основама друштвене својине средстава за производњу и развојем самоуправљања као друштвеног и продукционог односа, што води ка даљем продубљивању и развоју социјалистичких самоуправних друштвених односа. То значи да раскорак између прокламираних слобода и права и пуног остваривања појединих од њих, не произлази из антагонистичких интереса носиоца власти и народа, јер та власт реално произлази и припада народу, радним људима града и села и радничкој класи у целини.

(1) Едвард Кардељ, *Правни развој политичког система социјалистичког самоуправљања* Београд, Комunist, 1977 год., стр. 102.

6. Посебна карактеристика људских слобода и права у Југославији је њихов дубоко хуманистички карактер, који изражава суштину социјалистичке самоуправне демократије у којој је највећа вредност човек. Утврђујући основе неприкосновеног положаја човека заснованог на друштвеној својини и на самоуправљању радника у производњи и расподели друштвеног производа у друштвеној репродукцији у целини, уставни систем Југославије забрањује и проглашава противуставним и незаконитим све облике појединачног, групног и друштвеног деловања који могу угрозити или довести у питање ове основе, па према томе и људске слободе и права. То је смисао уставне гаранције да се слободе и права зајемчени уставом не могу одузети ни ограничити и да се остварују на основу устава, с тим да се само законом може прописати начин остваривања појединих слобода и права и то једино када је то уставом предвиђено или када је неопходно за њихово остваривање.

Људске слободе и права у Југославији нису апстрактне категорије и нису саме себи циљ, те не смеју бити злоупотребљаване нити се могу остваривати независно од дужности грађанина. Битан предуслов за њихово остваривање је њихова узајамност са испуњавањем дужности у зрвштву у коме се она остварују. Ове дужности у нашем систему, чак и када се указују као класичне и традиционалне дужности, карактеришу садржине које одговарају социјалистичким самоуправним друштвеним односима, што се посебно изражава преко дужности свакога да поштује слободе и права других и да свако одговара за испуњавање ове дужности. Зато, у нашем систему не могу постојати слободе и права без дужности, као што се не могу прописивати само дужности без слобода и права.

Дубоки смисао и крајњи циљ идејних опредељења и уставног израза људских слобода и права и обавеза човека и грађанина да испуњава своје дужности, јесте ослобођење рада путем којег се остварује ослобођење личности и свеукупне радничке класе. Овај смисао и циљ су основа за активни положај сваког радника, сваког радног човека и сваког грађанина у политичком систему социјалистичког самоуправљања. Због тог и таквог положаја Устав СФРЈ и републички и покрајински уставни деловима који се односе на слободе и права и дужности човека и грађанина, добијају карактер својеврсне повеље којима радни људи и грађани Југославије истовремено утврђују своје слободе, права и дужности и преузимају обавезу да сами стварају услове за њихово целовито остваривање и испуњавање.

7. Допринос академика Јована Борђевића у области људских слобода и права уопште, а посебно у уставном систему Југославије многостран је и многострук, дубоко садржајан и продуктоуљен, научно и теоретски заснован, инспиративан и усмеравајући.

Ванредан познавалац политичког и уставног система и један од њихових утемељивача у Југославији, прожет сазнањем о демократији и посебно с социјалистичкој демократији као јединој основи за признавање, поштовање и остваривање људских слобода и права, професор Борђевић је у свом ванредном научном и наставном опусу све своје идеје о слободи и социјализму и о слободи у социјализму засновао на човеку као слободном ствараоцу. Прихватајући институционалне облике друштвеног и политичког деловања као нужни инструмент организованог друштва, он их је истовремено негирао као начин ограничавања слободе деловања чо-

века. Њихову оправданост проф. Борђевић је потврђивао само под условом ако произлазе и ако потврђују демократију и демократизам.

Као непосредни и један од најактивнијих учесника у идејном и нормативном уобличавању југословенских устава, проф. Борђевић је увек уносио нове идеје о људским слободама и правима осмишљавајући њихову социјалистичку самоупавну садржину на основу марксистичке науке, што се изражава и следећим његовим ставом: „Историја устава у Југославији прихвата и потврђује Марксову идеју да је устав 'самоодрбење народа' и да су, према томе, социјализам и уставност неодојиви од положаја, улоге и вредности човека и грађанина, а тиме и од слобода и права који му морају бити не само загарантовани (правно) већ и обезбеђени у животу (социолошки). Ближа и објективна научна анализа овог подручја уставности показала би сталан напор да се политичко ослобођење и економска еманципација потврде и изразе и кроз проширивање и гарантовање индивидуалних и колективних слобода и права. У том смислу могло би се говорити да устави Југославије садрже елементе једне савремене, претежно социјалистичке демократске концепције о човеку и његовим слободама и правима”(2).

Разматрајући и политиколошки и социолошки оцењујући раскорак између опредељења појма слободе и њеног остваривања у пракси, проф. Борђевић, са њему својственом ерудицијом темељитог научника, сматра „да је слобода освојена и истицана у теорији и политици као основа вредности човека, људског друштва и цивилизације”, али истовремено истиче крајњу неопходност јединства између речи и акта, форме и садржине слободе, те констатује: „Слобода тражи искреност према њој, односно према себи и другоме. У области науке она претпоставља превазилажење вербалних нејасноћа, као и двосмислености у њеном схватању и остваривању. Двосмисленост и нејасноће нису пријатељи слободе. Када говоримо о слободи, морамо имати у виду проблем друштва и његове структуре, државе и власти, аутономије, самоуправљања и одговорности, а изнад свега, схватање и дефиницију социјализма и човека”(3).

Разматрајући Марксов прилаз слободи човека, проф. Борђевић даје темељну анализу његових схватања, да би закључио: „За превазилажење противречности које објективно настају у процесу класне борбе, људске слободе и права су нужно и политички пре средство за учвршћење основа социјалистичког друштва, него што треба да буду објект укидања и ограничавања. Само злоупотреба слободе на политички организован начин може дати повод да се слободе привремено ограниче и то не само онима који их злоупотребљавају. Ово ограничавање погађа одговорност за живот и рад у социјалистичком друштву, али и суштину и функцију слободе и права”(4).

8. Изложени општи приказ слобода и права човека и грађанина у југословенском социјалистичком самоуправном устројству, које имају своју основу у актима Другог заседања АВНОЈ-а и нарочито у декларацијама и резолуцијама земаљских антифашистичких већа народног ослобођења федералних јединица Југославије донетим у току народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције, показује истовремено посто-

(2) Јован Борђевић, *Социјализам и слобода*, Београд, Просвета, 1982 год., стр. 12.

(3) *Ibid.* стр. 14 и 15.

(4) *Ibid.* стр. 9.

јаност у њиховим основама и прогресивну еволутивност у њиховој садржини и остваривању, на основу стваралачке примене марксистичке науке саобразно особеностима социјалистичке изградње земље и идејној и политичкој, научној и теоретској мисли Југославије. Осцилације у практичном остваривању људских слобода и права не могу *a priori* бити ни осуђиване ни оправдане, јер би то било супротно реалним животним условима и стварним могућностима. Њихова објективна оцена — политичка и научна — треба да представљају допринос за целовиту усаглашеност нормативног и стварног, као циљу којем стреми социјалистичко самоуправно демократско друштво.

SUMMARY

ON FREEDOMS AND RIGHTS OF MAN AND CITIZEN IN YUGOSLAVIA

In the article *Of Freedoms and Rights of Man and Citizen in Yugoslavia* the author points out that they are a steady value and interest of theory and science, politics and practice in the past, today and the future. In regard to this, emphasis is put on the struggle of progressive forces in the world for the establishment and realization of human freedoms and rights as elements and confirmations of democracy and democratic relations in society.

Particular accent is put on the class character of human freedoms and rights based on Marx's views on socialism and freedoms, especially on the unconditional liberation of labour as a road to liberty of man.

The author deals with the incompliance between the normative and real in the realization of human freedom and rights, showing not only the subjective relations toward them, but also the objective conditions and real possibilities for their total realization, concluding that the realization of human freedoms and rights in the world are in a state of crisis.

In regard to Yugoslavia, it is pointed out that as a particular feature of human freedoms and rights their wider encircling of content, broader dimension and larger scale in comparison with the classic freedoms and rights and their deeply humanistic character, which all is the result of the socialist self-management system in which socialist self-management democracy is the form of political establishment of the country. Also, it is noted that there exist new rights which derive from social ownership and self-management as a social and reproductive relation, as well as the position of man in a society established on these values.

The article stresses the contribution of Academy member prof. dr Jovan Đorđević in the origin, formulation and theoretical, scientific and political explanation of human freedoms and rights in general, and particularly in the constitutional system of Yugoslavia.

The author concludes that the objective evaluation of the situation in Yugoslavia in the realization of human freedoms and rights should contribute to the creation of further conditions for a complete compliance of the normative and the real, which is the final goal of a socialist selfmanagement society.

RÉSUMÉ

SUR LES LIBERTÉS ET DROITS DE L'HOMME ET DU CITOYEN EN YUGOSLAVIE

Dans sa contribution sur les libertés et droits de l'homme et du citoyen en Yougoslave, l'auteur indique qu'ils représentent une valeur durable et un intérêt constant de la théorie et de la science, de la politique et de la pratique dans le passé, dans le présent et dans l'avenir. On souligne aussi la lutte des forces progressistes dans le monde pour l'établissement et la réalisation des libertés et des droits humains en tant qu'élément et confirmation de la démocratie et des rapports démocratiques dans la société.

On met un accent tout particulier sur le caractère de classe des libertés et des droits humains basé sur les points de vue de Marx sur le socialisme et la liberté, et surtout sur la libération inconditionnée du travail en tant que voie unique pour la liberté de l'homme.

L'auteur se penche sur la disharmonie entre le normatif et le réel dans la réalisation des libertés et droits humains, il témoigne outre le rapport subjectif envers eux, de même les conditions objectives et les possibilités réelles pour leur réalisation complète, disant en conclusion que la réalisation des libertés et droits humains dans le monde se trouvait en état de crise.

En ce qui concerne la Yougoslavie, on souligne comme caractéristique spéciale des libertés et droits humains, leur contenu plus large, volume et dimension plus grandes par rapport aux libertés et droits classiques et leur caractère profondément humanitaire, ce qui est le résultat du système socialiste autogestionnaire dans lequel la démocratie socialiste autogestionnaire est une forme de structure politique du pays. On indique de même les nouveaux droits qui résultent de la propriété sociale et de l'autogestion en tant que rapport social et de production, ainsi que la situation de l'homme dans la société basée sur ces valeurs-là.

Cet ouvrage souligne particulièrement la contribution du dr Jovan Đorđević, professeur et académicien, à la conception, formulation et explication théorique, scientifique et politique des libertés et droits humains en général et particulièrement dans le système constitutionnel de Yougoslavie.

En conclusion, l'auteur constate que l'estimation objective de l'état de la réalisation des libertés et droits humains en Yougoslavie doit contribuer à la création des conditions pour l'harmonisation complète du normatif et le réel, ce qui est l'ultime objectif de la société socialiste autogestionnaire démocratique.

проф. др Јон Четерки,
потпредседник Академије друштвених и политичких наука,
Букурешт, Румунија

dr. Ioan Ceterchi,
Professor, Vice-Chairman of the Academy of
Social and Political Sciences, Bucarest, Romania

THE SCIENTIFIC AND DEMOCRATIC CHARACTER OF THE LEGISLATIVE PROCESS IN ROMANIA

1. In the constitutional conception of the Socialist Republic of Romania, the law occupies the highest place in the system of normative acts, representing the legal expression of the general lines of the socialist State's domestic and foreign policies, the main directions of development in economy, science, technology, culture and social life in general. The law governs relations among citizens in their different hypostases and relations among state organs, economic and socio-cultural units, mass and public organizations within the system of political organizations of society. The juridico-political status of the citizen, his rights, freedoms and duties are equally sanctioned and guaranteed by the law.

In consequence of the principle of the supremacy of law, all the other normative acts — government decisions, orders and instructions of ministries and other central bodies, as well as the Constitution and the laws in force, must be issued on the ground of the former and for their enforcement*. Since the Grand National Assembly meets in periodic sessions, in order to ensure the legislative process the Constitution authorized the State Council to enact decrees with force of law. These decrees — which cannot modify the Constitution or approve the state plan or budget — are subject to the approval of the Grand National Assembly during its next session, after which they become laws.

It is worth noting in the evolution of the legislative system and practice of the past two decades that the Grand National Assembly's legislative attributions have increasingly stronger asserted themselves, the sphere in which social relations are regulated by law has been broadened and the normative intervention of the executive organs, particularly of the government, has been restricted, this intervention being allowed only on the ground of express provisions contained in laws and for taking measures required to

(*) When referring to the supremacy of the law, we have in view the Constitution and other laws which must all conform with it.

carry them into effect. This evolution is also reflected in statistical data of recent years which indicate that the ratio between the laws (including the decrees with force of law having been enacted as laws), on the one hand, and the decisions of the Council of Ministers, on the other, is clearly in favour of the former. Thus the ratio was 101 to 29 in 1976, 166 to 25 in 1977 and 91 to 10 in 1980. The supremacy of the legislative body — the supreme representative organ of state power — and of the law has become an essential characteristic of government in the State and society.

2. Expressing the will and the interests of the people and reflecting the decision by which society is governed, the laws have to meet, by their provisions, the complex requirements of the building of the socialist society, to be really scientific and democratic.

These two characteristics of the legislative process should not be considered in isolation, but in their close and organic unity. Thus, the measures aimed at deepening the democratism of this process, mainly through the participation of the masses are, at the same time, a guarantee for improving the solutions sanctioned by the normative act. On the other hand, the scientific substantiation of the regulation contained in the normative act requires the participation in the drafting of the laws of the most competent factors which have traditionally been excluded from the legislative mechanism i.e. experts, scientists, highly cultured people, trained cadres from the different fields subject to juridical regulation. By ensuring this scientific substantiation, the sphere of participation in the legislative process is considerably widened. The broad participation of the most diverse categories of working people in the legislative process represents a facet of the work of building the new type of democracy based upon workers' self-management, upon the participation of the working class, of the working people, in the management of all the sectors of the economic and social life. The inextricable unity between the two characteristics of the legislative process disproves of the technocratic-elitist theses that underestimates, and even rule out, the role of the masses, while holding that the latter are capable only to elect their representatives and lack the ability to take part in the debate and proposing of solutions. It also contradicts the theses worked out from the positions of formal democracy which consider that the mere participation of the masses can resolve substantial issues and ignore the importance of a scientific analysis of social processes, of the fundamental studies conducted by the most competent specialists as indispensable premisses for the preparation of the drafts of normative acts and the substantiation of the solutions put forward.

It is at the same time significant that the general development of law in the Romanian society at present, as an important factor of social management, is subject to programming and planning. Legislative programming is based upon the analysis and diagnosis of social realities, upon the findings of scientific research and upon forecasts regarding the future development of the various sectors of social life.

Consequently, it has been established, with the 1975—1980 five-year plan, that the normative activity should be conducted on the basis of the legislative programme worked out in conformity with the single national plan for the economic and social development of the country and with the Romanian Communist Party's Programme for the building of the multilate-

rally developed socialist society and Romania's advance to communism. According to the general Methodology of legislative technique concerning the preparation and systematization of the drafts of normative acts (approved by State Council Decree no. 16/1976), the legislative programmes are drawn up for a period of five years corresponding to the five-year plan and are updated every year in keeping with the annual plan targets. The legislative programme is certainly not intended and cannot exhaustively comprise the normative acts that are to be enacted during the five year plan period because the need for many of them to be adopted may arise during the fulfilment of the plan. The legislative programme is so conceived as to put in a better perspective the development and improvement of legislation, of the principles of law, and to create the framework for the development of the entire normative activity. The legislative programme includes the principal normative acts that are to be drawn up for all the sectors and fields of activity.

Taking into account the importance of the stability of normative acts, the legislative programme ensures, at the same time, the intervention of the legislative form in such cases where the normative act has to be modified, completed or repealed and replaced with new normative acts. A dialectical unity is thus achieved between the stability and the dynamics of legislation, an essential requirement for furthering and ensuring social progress.

3. The constitutional principle according to which the Grand National Assembly is the sole legislative organ, does not rule out the participation of the masses in the whole process of initiation, preparation and drafting of laws. The passing of a law by the Grand National Assembly, as the culminating moment of the legislative process, marks the transition from ascertainable to imperative, from 'le donné' to 'le construit', from 'sein' to 'sollen' thereby ensuring the configuration of norms of conduct as generally binding juridical norms.

Yet, the process of preparing and drawing up bills implies a large number of factors that concur to the finding of the best possible solutions to be included in the final form of the draft. One guarantee from attracting the masses to the legislative process is the fact that bills can be initiated not only by state organs — such as the Grand National Assembly, by its commissions, the State Council, the Council of Ministers, — and by members of the Grand National Assembly but by other organs as well, which directly reflect the will and interests of the masses. Legislative initiative has been vested, for instance, in the National Council of the Socialist Democracy and Unity Front of the Socialist Republic of Romania as the broadest standing, democratic and representative political body which unites, under the leadership of the Romanian Communist Party, trade unions, women and youth organizations, co-operative organizations, working people's councils of the coinhabiting nationalities, many social, cultural, scientific, technical, professional, sports, artistic organizations — 36 in all — the representatives of the 14 recognized denominations and individual members. Through the National Council of the Socialist Democracy and Unity Front, citizens' organizations are able to initiate and put forward ideas for the drafting of bills. At the same time, given the fact that the president of the Central Council of the General Trade Unions of Romania, the president

of the National Council of Women, the president of the National Union of the Producer Cooperative Farms and the first secretary of the Young Communist League are, as of right, members of the Council of Ministers, the normative acts required by their organizations can also be initiated through the government.

Likewise, the workers' self-management bodies, recently set up in industry, constructions, transports and agriculture, education and culture widen the sphere in which such normative acts can be initiated.

4. The preparation of any draft a normative act presupposes the participation of the most competent experts, the full use of the findings of scientific research and social practice as well as the critical examination of previous regulation.

Pursuant to the general Methodology of legislative technique drafts of normative acts are drawn up according to the importance and complexity of the social relations subject to regulation on the basis of studies and other documentation designed to ensure full agreement between juridical regulations, on the one hand, and the requirement of the development of the economic and social life, on the other. These studies and documentation are prepared by specialists with professional experience working in the branch or field of activity that falls under the regulation, with the participation of jurists, academics, researchers and experts in the respective area. They are based on scientific, and socio-economic investigations likely to supply several possible variants to the decision factors, synthesizing the elements needed for a solid substantiation of the forthcoming option.

When it comes to codes or other important laws, the fundamental theses of the future normative act are worked out first, being followed by guidelines and the major solutions to the regulation envisaged. Once these studies have approved, the working out of the respective bill gets under way.

Once the draft has been worked out and approved by the initiating body, it is submitted to a wide debate with a view to its completion and enactment.

An important role in ensuring the drawing up the drafts of enactments belongs to the Legislative Council, created in 1974 as a specialized consultative organ alongside the State Council. Its task is to assist state organs in the preparation, co-ordination and systematization of legislation and to issue advisory opinions on all bills, draft decrees of the State Councils and draft decisions of the Council of Ministers.

5. The participation of the masses in the legislative process is a regularity of the development of the socialist society which stems from the organic unity between socialism and democracy, and from the unity between the rights and freedoms of the citizens and the conscious responsibility of every individual for the implementation of the programme for the building of the new system.

To this effect, President Nicolae Ceausescu underscored at the 12th Congress of the Party: „All State organs, industrial centrals, the management of enterprises, people's councils must base their activity on a broad

consultation of the masses, setting out from the fact that socialism is built with the people and for the people”*.

A closer look at the legislative practice of recent years indicates that an increasingly larger number of bills have been submitted to public debate before being passed by the Grand National Assembly. The mechanism of people's participation in the legislative process has been continuously developed and perfected.

In an attempt to systematize and classify the forms of citizens' participation in the debate of bills in recent years, the following can be singled out:

a) The public debate of the draft normative acts by workers' collectives of socialist units, at public meetings in villages, communes and constituencies, through the mass media and through proposals and remarks made in working people's letters are by far the most wide-ranging form of attracting the citizens to the discussion and completion of the bill. This is made possible by the publication of the bill and its wide circulation.

As a rule, the proposals emerging from these debates are centralized at the Grand National Assembly. On the basis of such proposals, appropriate amendments are introduced in the bills which are subsequently submitted, in an improved version, to the Grand National Assembly for enactment.

Fifty nine bills have been published and submitted for public debate in recent years. During the public debate of the bill for the amendment of the law on remuneration according to the quantity and quality of the work performed in 1978, all socialist units held ample debates on the draft that was to modify the law. These debates enjoyed the participation of more than 4 million workers of whom over 127 000 took the floor. Of the approximately 2 900 proposals put forward in connection with the education bill during public debates, some 2 000 have been retained and included therein, a large number of these proposals referring, however, to the same issue.

b) An important form of the masses' participation in the drafting of bills is achieved by having the latter submitted for debate to people working in the branch or field of activity falling under the rules contained in the bill. We have in mind those bills which refer to fields or branches of more limited scope concerning mainly the people working in that sector of economic and social activity. Following the observations and proposals from experts in the respective field of activity, these bills are improved and presented to the Grand National Assembly in their form which represents the result of the collective thought of all those who will have to abide by those norms in the future. Such debates are often held nation-wide at periodic meetings which examine the activity carried on in a given sector of the economic and social life.

c) Some bills that are of special importance for the organization and management of social life are submitted for debate to the supreme organs of the Romanian Communist Party, the Congress and the National Confe-

(*) Nicolae Ceausescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român* (Report at the 12th Congress of the Romanian Communist Party), Bucharest, Edit. politică, 1979, p. 63.

rence. The National Conference of the Romanian Communist Party of 1972, for instance, had on its agenda the discussion of bills relating to the Labour Code, the Law on the remuneration of work according to its quantity and quality, the Law of Romania's planned economic and social development, and the Law on public finances. All these bills were publicly debated and subsequently presented — in their final form — before the supreme legislative body.

d) An especially significant role in improving the draft enactments devolves upon the bodies of workers' self-management from those in the units (enterprises, industrial centrals etc.) until national fora organized under the form of national congresses and councils. Thus, there have been already institutionalized and held the Congress of the working people's councils in industry, constructions and transports, the Congress of the working people in agriculture, the Congress of political education and socialist culture, the Congress of education and respectively the National Council of the working people in industry, constructions and transports, the National Council of Agriculture and the Council of education.

These bodies include large numbers of people working directly in production — workers, co-operative peasants, engineers, technicians, scientists, persons working in the field of culture, teaching staff as well as cadres from the management of ministries, centrals, enterprises, producer co-operative farms or state farms.

These self-management bodies have, among others, the task of analysing the bills referring to their field of activity and also the right to initiate bills concerning these sectors. Although of a relative recent date, the experience of these workers' self-management bodies has shown that they can make a substantial contribution towards preparing and improving the drafts of normative acts. In this sense, the bill on the organization of socialist units and the normative acts drafted during the implementation of the new economico-financial mechanism on the basis of the self-management and self-administration of economic units, have been debated in 1978 and 1979 by the working people's councils of enterprises and centrals, then by the National Council of the Working People and the National Council for Agriculture, after which they were presented to the state organs for enactment.

The bills on the activity of local bodies and the development of territorial administrative units have been debated by the Legislative Chamber of the People's Councils which includes all the members of the executive committees of the county people's councils and of the Municipality of Bucharest. Likewise, the Congress of the people's councils deputies, the All-Country Conference of the people's councils presidents, held once every five years, as well as the county conferences of the people's councils deputies — held once every 2 and a half years — discuss the drafts of the normative acts concerning the local administration.

e) In the context of the forms of participation examined so far, the particular importance of the citizen's participation in the preparation of the legislative acts regarding the five-year and annual plans has to be emphasized. The single national plan for economic and social development (five-year and annual) represents the outcome of an intensive activity by broad masses of people. The five-year plan indicators are made known to

all economic and social units and debated in enterprises, socio-cultural units, scientific research institutions and centrals, and then in people's councils and ministries. An important role in the process of drawing up, substantiating and finalizing the plan devolves on the High Council for Economic and Social Development, a representative party and state organ. Likewise the draft plan is debated by the leadership of the Socialist Democracy and Unity Front and the National Council of working people.

f) Romania's legislative process also includes the process of experimental law-making. Under certain circumstances, any final conclusion on the modality of regulating a given sector of activity is preceded by the adoption of a normative act which is experimentally applied for a limited period of time, say one or two years. The law in question gets its final form on the basis of the observations and opinions of those testing the experimental regulation. Thus, the law on the remuneration of the work performed in co-operative agricultural units has been applied, on an experimental basis, for one year; the decree on the establishment, organization and functioning of production, research, design and servicing units for the integration of higher education with production and scientific research has been experimentally applied for a period of two years.

g) To conclude, let us try to pinpoint some of the conclusions deriving from the masses' participation in the legislative process in Romania:

In the preparation of bills are involved experts and the most competent people from different fields of activity in drafting the bills. This makes possible the drafting of bills of high scientific stature in keeping with the objective needs of improving management by using the results of scientific investigations and research.

The forms of citizens' participation in the initiation and drafting of bills are diverse. This diversity stems from the nature and importance of the bill in question and is achieved through broadening people's right to legislative initiative, taking also the form of public debate by mass media, public meetings and other forms, discussion of the bills in social and public bodies or in the working people's self-management bodies.

The legislative process as a deeply democratic process which presupposes to involve in the preparation of bills broad masses of people who are invited to put forward their views on these bills and to contribute to their improvement so that their final form — the law — should actually represent the expression of the citizens' will and basic interests, the consensus of the entire nation, of the entire people.

Citizens' participation in the legislative process must not be viewed as ending in the adoption of the law. Being a premiss of the strict compliance with the law and its application throughout its existence, citizens' participation in the legislative process is naturally and necessarily completed by their participation in the enforcement of the law in the entire social life. Citizens' participation in the enforcement of the law, in the unabated implementation of the legality principle in government activity, gets the same measure of importance as the other preoccupations for deepening and broadening the democratism of government.

This is, of course, another form of manifestation, another facet of the democratism of social management, but I thought it advisable and necessary to point it out because it is only by completing the participation in the

drafting of the law with citizens' contribution to its enforcement, that the basic requirement for participative democracy i.e. for the masses' involvement in running society and the State, through their representative bodies or directly, can be ensured. It is only this way that the running of the State and society by the people, for the people, for every citizen, can be achieved.

РЕЗИМЕ

НАУЧНИ И ДЕМОКРАТСКИ КАРАКТЕР ЗАКОНОДАВНОГ ПОСТУПКА У РУМУНИЈИ

Полазећи од концепције да су научни и демократски карактер законодавног поступка у Румунији међусобно повезани, ова студија је углавном анализирала следеће аспекте тога питања:

— Припрема предлога нормативног акта претпоставља учешће најкомпетентнијих стручњака, коришћење научних истраживања и друштвене праксе, као и критичко испитивање претходног уређења и добијање саветодавног мишљења Законодавног савета.

— О предлогу нормативног акта води се јавна дебата у радничким колективима социјалистичких јединица, на јавним зборовима у селима, комунама и изборним јединицама, преко средстава масовних комуникација и путем предлога и примедба радних људи изнетих у писмима.

— О предлогу расправљају и људи запослени у оној грани делатности на коју се предлог односи.

— Предлог разматрају највиши органи Румунске комунистичке партије, Конгрес и Национална конференција, уколико се ради о предлозима од посебног значаја за целокупни друштвени живот.

— Посебно важну улогу у побољшавању законодавног поступка имају радничка самоуправна тела у јединицама и различити национални форуми организовани у облику националних конгреса и савета.

RÉSUMÉ

LE CARACTÈRE SCIENTIFIQUE ET DÉMOCRATIQUE DE LA PROCÉDURE LÉGISLATIVE EN ROUMANIE

En partant de la conception que les caractéristiques scientifiques et démocratiques de la procédure législative en Roumanie sont mutuellement entrelacées, la présente étude analyse en somme les aspects suivants de la question:

— La préparation du projet d'un acte normatif suppose la participation des experts les plus compétents, l'utilisation des recherches scientifiques et de la pratique sociale, ainsi que l'examen critique du régime précédent et l'obtention de l'opinion consultative du Conseil législatif.

— Le projet d'un acte normatif doit être soumis au débat public devant les collectifs travaillistes des unités socialistes, devant les réunions publiques dans les villages, dans les communes et les unités électorales, par le moyen de mass media, ainsi que par les lettres dans lesquels les ouvriers font des propositions et des remarques.

— Le projet est discuté aussi par les gens travaillant dans la branche d'activité à laquelle le projet examiné se réfère.

— Le projet est envisagé par les organes les plus élevés du Parti communiste roumain, le Congrès et la Conférence nationale, en tant qu'il s'agit des projets de portée particulière intéressant l'ensemble de la vie sociale.

— Dans l'amélioration de la procédure législative un rôle particulier est joué par les corps autogestionnaires travaillistes dans les unités, ainsi que par les différents forums nationaux organisés en forme de congrès et de conseils nationaux.

*др Милан Шаховић,
самостални саветник Института за међународну политику
и привреду у Београду*

САВРЕМЕНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У РАЗВОЈУ МЕЂУНАРОДНЕ ЗАШТИТЕ ПРАВА ЧОВЕКА

Данас више није спорно да заштита права човека и фундаменталних слобода представља један од главних задатака међународног права. Са прихватањем Повеље Уједињених нација, у Сан Франциску 1945. године, државе су се обавезале да раде на подстицању ове заштите и њеном јачању користећи у првом реду механизам деловања светске организације. Начелно узето, то је била одлука која је променила однос према заштити права човека раније прихваћен у традиционалном међународном праву. Човек, појединац, био је пре свега објект заштите који је подлегао надзору своје сопствене државе у најпунују могућој мери, а у складу са апсолутним схватањем суверенитета као битног квалитета постојања независних држава. Осим што је дозвољавало, и то у ограниченом виду, у оквиру Друштва народа, исказивање одређеног интереса за положај националних мањина, и то на основу изричитих уговорних обавеза, међународно право се фактички дезинтересовало за положај човека.

Погледамо ли шта се од 1945. године до данас догодило у сфери заштите права човека, очевидно је да се ситуација квалитативно променила. Развој није ишао праволинијски, али је довео до низа решења која представљају доказ да је заштита права човека и његових слобода постала чинилац који је створио од ње једно од заједничких добара савременог човечанства. Како у нормативној области тако и у односу на механизам контроле спровођења односно борбе против повреда и злоупотреба преузетих обавеза од стране држава, отишло се веома далеко. Постоји, пре свега на универзалном плану читав систем међународних конвенција као и мрежа органа задужених за ову област међународног права. Основни међународни инструменти, почевши од Опште декларације о правима човека УН, до пактова о правима човека који се баве политичким и грађанским правима односно економским правима човека, борбом против расне дискриминације и апартејда, као и заштитом жена, деце и других категорија лица потврђују овај закључак. Додају ли се томе органи задужени за праћење спровођења преузетих обавеза на универзалном и регионалном плану, као и постојање одређених судских јурисдикција, несумњиво је да је међународно право закорачило са усвајањем таквих решења у нову фазу свога развоја. Ово се може уколико пре закључити пошто су, у одређеној мада још увек ограниченој мери везаној за саглас-

ност држава, појединци почели да стичу право на постављање захтева за заштиту њихових права против аката сопствене државе и на међународном плану.

Постојећа ограничења чине да се не може сматрати да је овакав развој потврдио тезу о могућности признања пуног међународно-правног субјективитета човека као појединца. Овај и даље остаје објект заштите сопствене државе. Ништа мање, међутим, не треба сматрати да су државе, прихватањем одговарајућих међународноправних решења у вези са заштитом права човека, ипак пошле путем признања права међународне заједнице да поставља питање заштите појединаца. Резултат ове ситуације је заостравање одређеног броја противречности које од давних времена прате борбу за заштиту права човека на међународном плану. Долази до конфронтација које показују да је ова материја постала не само предмет правног интересовања, него да се иза ње крију витални интереси држава који опредељују њихово понашање приликом регулација ове материје.

То се види, пре свега, по једном од битних питања покренутих поводом третирања права човека на међународном плану у политичком и у међународноправном смислу. Ради се о потреби заузимања става о томе да ли интересовање међународне заједнице за стање примене права човека у границама једне одређене државе представља мешање у њене унутрашње послове или не. Без обзира на то да ли је реч о интересовању Уједињених нација или других владиних или невладиних организација односно појединих држава, сматра се да је овде реч о једном од најделикатнијих питања које је могуће поставити приликом разматрања стања које у области међународног права постоји у вези са заштитом права човека. Све зависи увек, разуме се, од конкретних околности покретања овог питања у пракси, тако да се може можда сматрати да није пожељно бити децидиран у одговору на њега. Несумњиво је, наиме, да постоји могућност злоупотребе овога права и његовог коришћења у сврхе које са становишта међудржавних односа не морају да имају много везе са стварном бригом за права човека. Међутим, ми ипак налазимо да се преко овог питања никако не би смело прелазити. Оно се тиче суштине односа успостављених у међународној заједници поводом заштите човека на садашњем ступњу развоја.

У тражењу одговора на то питање не може а да се не пође од значаја који је заштита права човека добила данас на унутрашњем као и међународном пољу. Изванредан по својој важности овај значај превазилази у многоме посебне интересе држава и као такав не би смео да буде ограничаван мерама које, водећи рачуна о потребама држава, посебно ужих владајућих групација, умањују вредност међународних обавеза које су оне преузеле на овом пољу. Систем заштите права човека прихваћен у оквиру постојећих међународноправних инструмената у довољној мери води рачуна о интересима држава као таквих и предвиђа могућност разних ограничења да не постоји никаква потреба за давањем додатних овлашћења снагама које се супротстављају поштовању права човека у њиховом интегралном виду. Према томе, аргумент о мешању у унутрашње послове држава због разматрања стања примене права човека унутар појединих држава, данас би тешко могао да буде при-

хваћен уколико се интересовање за њихово стање заснива на прихваћеним међународним обавезама и постојећим правилима међународног обичајног права. Друго је питање због чега и како долази до отпора држава које и поред тога што усвајају постојеће конвенције нису увек спремне да се подвргавају њиховим захтевима. Исто тако, треба да буде јасно да сви политички усмерени покушаји коришћења повреда људских права у борби снага на међународном плану не морају да се сматрају конструктивним доприносом борби за њихово очување.

Тешкоће везане за горње питање могу да буду изазване и другим, не само ужим, политичким мотивима. Проблем који тешко притиска спровођење заштите права човека, на бази постојећих међународноправних инструмената, тиче се могућности примене истоврсних моралних, правних и уопште узев друштвених стандарда при њиховом спровођењу. Разноврсност друштвено-политичких и економских система држава, веома различити ступањ развоја у социјалном и културном смислу, утицај разних религија и идеологија, чини да се пре може говорити у вези са заштитом права човека на универзалном плану о свему другом осим о њеној уједначености. Због постојећих разлика дошло је тек после дугогодишњих преговора до закључења пактова о правима човека и њиховог ступања на снагу. Различитост понашања је тако велика да се тешко може говорити јединственом приступу њиховом поштовању и спровођењу. Излаза нема. Међународна заједница се мора засада помирити са оваквим стањем у очекивању да општи друштвени прогрес допринесе стварању услова за уједначен приступ у поштовању права човека у свим регионима. Свест о нужности оваквог понашања је вероватно разлог што се у органима Уједињених нација, у којима седе представници држава ово питање изричито не покреће. При разматрању појединих предлога иде се редовно на тражење тзв. заједничких именитеља који, углавном, одражавају минимум стандарда на којем могу да се сложе заинтересоване стране. Реч је о објективним условима који владају у свету и са своје стране детерминишу правце заштите права човека.

Данас је неоспорно да другачије није ни могуће поступати жели ли се да се допринесе бар мало реалном јачању заштите права човека у свим деловима света. Као израз међузависности која је све јача у оквиру међународне заједнице, побољшање положаја човека као појединца није могло да се одвоји од заштите положаја ширих групација којима он припада. Њена везаност за право народа на самоопредељење дошла је до пуног изражаја у третману овога права као колективног права човека. Заштита синдикалних права представља такође својеврсно признање класних интереса радног човека. Са тиме се током времена међународна заштита права човека није могла задовољити. Период друге половине двадесетог столећа покренуо је низ питања захваљујући импулсима који су резултат новог односа снага и сазнања до којих се дошло на политичком, економском, социјалном, културном и другим пољима. Подстицаји које је дала деколонизација довели су у многе до радикалних заокрета. Проблем положаја неразвијених подручја света и захтев за побољшањем положаја земаља у развоју на светском економском плану није остао без одјека ни у области права човека. Није случајно, наиме, што се води борба за признање права на развој као једног од фундаменталних права човека нашег времена. Нити што, запостављене средином

овога века, националне и друге мањине и етничке групе инсистирају на изричитом међународном регулисању својих права. Коначно, под притиском достигнућа савремене научне и техничке револуције, која свакодневно потврђују да се налазимо на прагу једне нове цивилизације намеће се све више питање конструктивног коришћења благодети које она доноси ради јачања права човека, али и заштите од њихових злоупотреба које могу погубно да делују на очување и њихов даљи интегрални развој.

Размишљајући о ономе што је у другој половини 20. столећа постигнуто у међународној заштити права човека, може се сматрати да се заиста налазимо у једној сасвим новој фази развоја у односу на прошлост. Имајући у виду тешкоће и проблеме на које се наилази у настојању да дође до пуног остварења преузетих обавеза види се да смо још далеко од тога циља. Успехе на нормативном плану не прате одговарајући успеси у процесу спровођења општеприхваћених правних решења. Тиме се баве државе које имају дужност да унутар своје компетенције делују у томе правцу. Постојеће међународне институције су се умножиле и својим деловањем показују интерес међународне заједнице али њихов рад није још увек довољно ефикасан и познат. Боља информација о њиховој делатности помогла би несумњиво мада се поставља и питање координације и можда одређеног централизованог надзора над извршавањем постојећих међународних тела која се баве надзором над извршавањем постојећих међународних конвенција. С обзиром на досадашње искуство можда је још рано инсистирати на томе, но за нас је очевидно да ће то питање морати пре или касније да се размотри.

Време у коме живимо карактеристично је по низу нових феномена који у целини и појединачно представљају израз постојања једне нове међународне заједнице. Она се није још увек ослободила наслага прошлости, а и питање је да ли је могуће да дође до тога. Природа међународних као и, уопште узев друштвених односа диктираће будући развој тако да је боље наставити са посматрањем текућих кретања тражећи одговоре на данашње проблеме у складу са постојећим условима. То важи и за област међународне заштите права човека. Треба радити на њеном побољшању и усавршавању, али се не заносити мишљу о могућности утврђивања апсолутних гаранција у њиховој конфронтацији са потребама држава. Треба се борити за прогрес, али неузимање у обзир реалних услова може често да доведе до горких закључака, до разочарања, и самим тим да угрози остварење могућих решења. Идеали треба да постоје, без њих не може да буде напретка, али до њега ће доћи само постепено, са стварном изменом карактера друштвених односа до које се долази веома споро. То је правило које важи и за међународни живот, па и за борбу за јачање међународне заштите права човека.

SUMMARY

MODERN TENDENCIES IN THE DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

The protection of human rights and fundamental freedoms has been for some time one of the most important tasks of international law. The corresponding obligations in the UN Charter transfigured the traditional attitude towards this protection. The development since has not been straightforward but it has proved that human rights is one of the common values of contemporary mankind. States have accepted far-reaching obligations in the material and formal sense. Individuals have gained the right to challenge acts of their own governments.

This development has been accompanied by the need to solve difficult problems and contradictions. First of all, the question remains unsettled whether the interest in the human rights situation within a given country is necessarily an interference in its domestic affairs. All international obligations are simultaneously guarantees of State interests. It is therefore that the problem of interference or intervention can be posed only in very concrete form in given circumstances, and not as an obstacle to the implementation of the existing legal system of human rights protection at the international level. It is also noteworthy that present actions to widen this protection have been directed towards the regulation of collective rights, such as the right to development, minority rights etc. For the future, initiatives relating to the use or abuse of newest scientific and technological developments in the realm of human rights are of particular importance.

RÉSUMÉ

LES TENDANCES MODERNES DANS LE DÉVELOPPEMENT DE LA PROTECTION INTERNATIONALE DES DROITS DE L'HOMME

La protection des droits de l'homme et des libertés fondamentales est sans doute une des tâches principales du droit international. Les obligations correspondantes, provenant de la Charte des Nations Unies, ont transformé l'attitude traditionnelle par rapport à cette protection. Le développement n'était pas rectiligne, mais il a montré que les droits de l'homme sont devenus une des valeurs communes pour l'humanité contemporaine. Les Etats ont accepté de très amples obligations dans au le sens matériel, ainsi que formel. Des individus ont obtenu la possibilité de protéger leurs droits contre les actes de leur propre Etat.

Ce développement a été accompagné par la nécessité de résoudre des problèmes difficiles et des contradictions. Tout d'abord, la question: si l'intérêt pour la situation référante aux droits de l'homme dans un pays donné, doit nécessairement être un acte d'ingérence dans ses affaires intérieures — on n'a pas encore répondu entièrement. Toutes les obligations internationales sont suivies par des garanties pour des intérêts d'Etat. Et par cela, le problème de l'ingérence ne peut se poser que sous forme de la question concrète dans les circonstances données, et aucunement comme un obstacle pour la réalisation du système de la protection des droits de l'homme, existant au niveau international. Il faut notamment mentionner les actions pour élargir cette protection, dirigées à la régulation des droits collectifs, par exemple: le droit de développement, droits des minorités etc. Et ce qui a une importance particulière pour l'avenir, ce sont les initiatives concernant au problème de la possibilité de l'usage, même que de l'abus des plus récentes découvertes scientifiques et techniques, en faveur ou contre des droits de l'homme.

др Светомир Шкарић,
професор Правног факултета у Скопљу

ПОЈАМ, ПОРЕКЛО И РАЗВОЈ УСТАВНОГ ПРАВА

1. Појам *уставно право* има два основна значења, и то уставно право као грана правног система и уставно право као наука. Ова два значења битно одређују предмет, садржину и развој уставног права као друштвене науке како у историјској тако и у садашњој етапи њеног развоја.

Уставно право као грана правног система представља скуп правних начела и норми који имају уставни карактер или уставни значај. Уставни значај имају само оне норме које имају најјаче правно дејство и које опредељују политички облик друштва, систем и организацију власти и положај човека у њему. У правилу овај вид норми садржан је у уставу као основни правни документ. Али уставне норме могу да садрже и други правни акти као што су закони, статутути, пословници о раду појединих органа власти и други правни акти. Дакле, уставно право као грана права је шири појам од устава.

Уставно право као грана правног система има позитивно правни значај. Као такво, уставно право представља део позитивног права одређене земље, односно права које се примењује *in vivo*. Као позитивно право оно настоји да изрази и учврсти владајући положај оне класе која је на власти. Оно је инструмент класне борбе и регулатор класних односа одређеног друштва. Стога, уставно право као грана права представља посебан интерес како за владајућу класу тако и за класу која се бори против постојећег система класних односа.

Уставно право у саставу права има средишње место и матични положај. Оно је темељ правног система и правни основ свих других правних грана. Као такво уставно право представља „основ једне лепезе коју сачињавају упоредно поређење остале правне гране”(1). Символично, однос уставног права према другим правним гранама може се одредити као однос аритметике према осталим гранама математике као што су: алгебра, геометрија и интегрални бројеви(2). Или, уставно право за остале гране правног система значи исто оно што генерални идејни пројекат значи за специјализоване истраживачке пројекте.

Централно место уставног права у правном систему одређују два фактора: устав као основни извор права и као документ са најјачим прав-

(1) Јован Борђевић, *Уставно право*, Београд, Савремена администрација, 1982, стр. 26.

(2) С. И. Русинова и В. А. Рјанжин (редактори), *Советское конституционно право*, Лењинград, Лењинградски универзитет, 1975, стр. 11.

ним дејством у хијерархији правних аката и примарни значај друштвених односа који су предмет регулације уставних норми. Устав као основни конституциони правни акт и основни друштвено-политички односи као објект уставног регулације одређујуће делују на положај уставног права као основне гране права. Управо ова два фактора обезбеђују водећу и интегративну улогу уставног права у настајању, функционисању и идејно-теоријском развоју правног система. Сагласно томе, анализа осталих грана права као саставних делова правног система, редовно почиње са анализом појма и разрадом садржине уставног права(3).

Уставно право као наука представља посебну научну дисциплину која проучава стање и развој основних друштвено-политичких односа изражених и формулисаних у уставу и другим правним и неправним изворима уставног права. Помоћу научне методологије, уставно право као наука проучава функционисање и /не/остваривање уставног система, открива раскорак између друштвених односа и уставних норми и утврђује карактер друштвених противречности и тенденције друштвеног развоја. Другим речима, на основи теоријских и емпиријских истраживања уставно право као наука гради свест о степену остваривања и кршења уставних норми у конкретној друштвеној пракси. Као наука, уставно право проучава постојећи уставни систем *de lege lata* и утврђује тенденције његовог даљег развоја *de lege ferenda*.

Као свака посебна наука тако и уставно право има свој предмет и метод истраживања. Предмет и метод су конститутивни елементи сваке науке као посебне научне дисциплине. Они представљају нераздвојиву целину: предмет се пројектује у методу а метод у предмету. Заједно са теоријским концепцијама науке предмет и метод су у тесној вези са задацима и циљевима које наука ставља у центар своје научне и истраживачке делатности. Сагласно томе, они представљају динамичне категорије отворене за нова сазнања, искуства и промене.

Предмет уставног права представљају основни друштвено-политички односи који одређују темеље друштвено-економског и политичког уређења одређене земље, (посебно односе у производњи и расподели производа), положај човека у друштву и правне и друге видове норми уставног значаја којима се уређују ти односи. Дакле, предмет науке уставног права сачињавају два елемента, и то: а) основни друштвено-политички односи, и б) правне и друге норме уставног карактера. Први елемент обухвата оне друштвено-политичке односе који одређујуће делују на карактер економског, политичког и правног уређења одређене земље. Други елемент обухвата само оне норме или правила која уређују основе економског, политичког и правног система садржаних било у правним (писаним) нормама или у неправним (неписаним) нормама као што су уставни обичаји и конвенције. Први елемент предмета уставног права изражава друштвену стварност у којој се остварују уставне норме, а други елемент изражава уставне норме које произлазе из друштвене праксе и које се остварују у њој. На тај се начин успоставља дијалектичка веза између садржине и форме и обезбеђује се јединство између стварности и нормативности као конститутивних елемената уставног поретка одређене земље.

(3) Берислав Перић, *Држава и правни систем*, Загреб, ПФЗ, 1981, стр. 143.

Општи метод уставног права је историјски материјализам као општа теорија друштвених наука. На основу ове теорије као опште методе, уставно право користи и посебне методе у проучавању свог предмета. При томе оно користи како поједине методе правних наука, тако и методе политичких наука и социологије. Од правних метода уставно право најчешће користи следеће поступке: егзегезу правних норми, анализу текста, логички метод, историјски и компаративни метод. Из богатог арсенала метода политичких и социолошких наука, уставно право најчешће користи следеће технике емпиријског истраживања: посматрање, интервју, реконструкцију случаја и анкетно истраживање. По својој природи уставно право захтева активну методолошку мисао и шире теоријске опсервације предмета и метода истраживања. Оно превазилази искључивост догматског и социолошког метода на тај начин, што истовремено употребава најкреативније методе и правних, и политичких и социолошких наука.

По свом предмету и методу уставно право је друштвена наука, и то политичко-правна наука. Као таква наука оно проучава само оне основне друштвено-политичке односе који су уставно-правно нормирани. Или, наука уставног права проучава само оне друштвене односе који имају основно друштвено и политичко значење са становишта њиховог уставно-правног уређења у систем одређених односа и институција као официјелни израз њиховог постојања у друштвеној пракси.

Двојни значај појма *уставно право* све се више намеће као владајуће значење у савременом свету. Оно се све мање изучава само као грана позитивног права, а све више као теоријско-социолошка и политичко-правна дисциплина. То је евидентно и у оним земљама у којима традиционално доминира догматско-правни метод као што су Сједињене Америчке државе и Совјетски Савез. Наиме, и у овим земљама уставно право све се мање изучава као збир уставних норми лишених утицаја друштвених односа и друштвене праксе. У овим и другим земљама уставно право све се више развија као правно-политичка наука са појачаним трендовима социологизације: То важи у последње време и за Совјетски савез. У овој земљи, од стране појединих аутора појам *Совјетско уставно право* има три значења: 1) као скуп правних норми које уређују одређену област друштвених односа и које сачињавају одређену грану совјетског права; 2) као скуп научних теорија које проучавају одређену област друштвених односа; и 3) као скуп теоријских ставова и емпиријских података из ове области друштвених односа који су уграђени у систем и садржину изучаване дисциплине (4). Из овога јасно произлази да се Совјетско уставно право развија као јединство уставног права као гране позитивног права и уставног права као науке.

2 Уставно право као грана права и као наука је релативно млада научна и наставна дисциплина. Оно се у оба значења формира тек у првој половини XIX века као резултат учвршћења буржоаске државности и шире појаве писаних устава. Као наставна дисциплина уставно право јавља се први пут 1979. године у Италији, и то на правним факултетима у Ферари, Павији и Болоњи под називом *Diritto costituzionale*. У Француској као ака-

(4) С. И. Русилова и В. А. Рјанжин, *op. cit.* стр. 3.

демска дисциплина уводи се први пут 1834. године под утицајем Гизоа на Правном факултету у Паризу под називом *Droit constitutionnel*(5).

Одређени елементи уставног права, међутим, јављају се у далекој прошлости појавом првих држава и правних прописа. Тако већ у античком периоду у првим познатим државама као што су Кина, Египат, Грчка и Рим, јављају се одређени прописи уставног карактера. То су били они прописи који су регулисали основана друштвена и политичка питања као што су: организација власти, приватно власништво, привелегије и права појединаца и социјалних група и друга питања. Сва ова питања имају непосредну везу са предметом уставног права.

У овом временском периоду у оквиру опште филозофске мисли, јављају се и први елементи науке уставног права нарочито у радовима Аристотела, Улпијана и Гаја. Аристотел у својим делима *Политика* и *Атински устав* формулише одређене постулате који су релевантни за науку уставног права. Тако на пример, он прави разлику између основних закона (политеиа) и обичних закона (номои). Политеиа представља скуп основних правила за уређење државе (полиса). Номои представљају обичне законе којима се уређује начин остваривања функција државне власти у складу са основним правилима о државном уређењу. Тиме се подвлачи јасна теоријска разлика између устава и обичних закона. Улпијан је значајан по томе што утврђује граничну линију између јавног и приватног права. Према њему, јавно право регулише положај државе, а приватно право положај појединца: *ius publicum est, quod ad statum rei publicae spectat, privatum autem quod ad singularum utilitatem*. Гај указује на конститутивни карактер и најјачу правну снагу прописа императора: *constitutio principis est quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit*.

У феудализму наставља се борба за даљи развој елемената уставног права насупрот томе што постоји општи застој у развоју свих области друштвеног живота. При томе, у овој друштвено-економској формацији до већег изражаја долазе нормативни аспекти уставног права. Као резултат класне борбе феудалаца у овом временском периоду јављају се разни документи као што су: повеље, едикти, законици, декларације и други документи. Посебно значајну улогу има Велика повеља о слободама (*Magna charta libertatum*) донета 1215. године у Енглеској. Сви ови документи уређују питања положаја и организације власти, положаја класа и улоге човека у друштву. Стога, ови документи имају непосредну важност за историју и развој уставног права као правне гране.

Елементи уставне теорије у феудализму развијају се у оквиру канонског права као учење о држави. Иако је теоријска мисао у феудализму теолошка, она ипак врши одређен утицај на развој друштвених наука. У развијеном феудализму у оквиру теоријске мисли монархова развијају се елементи модерног појма устава као акта стварања механизма власти и њеног потчињавања вољи већине. У том периоду највећи утицај има мисао Борба Бјукенена и његово дело *De jure regni apud Skotos* (1579), Јоханеса Алтузијуса и његово дело *Politicae methodicae digesta* (1603) и Франка Суареса и његово дело *De legibus* (1612)(6). На ос-

(5) М. Дувреп, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris, PUF, 1960, p. 1.

(6) G. Burdeau, *Traité de science politique*, том IV, L. G. D. J. Paris, 1969, стр. 68—76.

нову њихове мисли касније настаје школа природног права чији су најистакнутији представници Џон Лок, Монтескије и Жан-Жак Русо. Дело Џона Лока *Две расправе о влади* (1698), дело Монтескијеа *Дух закона* (1748) и дело Жан-Жак Русоа *Друштвени уговор* (1762) представљају класична дела уставног права. Прво и друго дело извршили су значајан утицај на америчку револуцију и на доношење првих писаних устава у Северној Америци, док треће дело снажно утиче на француску буржоаску револуцију и Монтењарски устав од 1793. године(7).

Повољни друштвени услови за развој уставног права настају енглеском револуцијом од 1640. године, стварањем и обезбеђењем независности САД и победом француске буржоаске револуције од 1789. године. Ова три крупна међусобно идејно и садржински повезана догађаја, омогућују дефинитивну победу буржоаске државе и писане уставности.

За разлику од уставног права као гране права које настаје нешто раније, уставно право као развијена наука јавља се у другој половини XIX века појавом већег броја научних радова у области уставне теорије у Великој Британији, Француској, Немачкој, САД и Русији. Најзначајнији радови из овог периода су следећи: В. Беџот, *Енглески устав* (1867), П. Лабанд *Државно право Немачке царевине I—IV* (1880), А. В. Дајси, *Увод у проучавање права устава* (1885), В. Вилсон, *Конгресна влада* (1885), А. Есмен, *Елементи француског и упоредног уставног права* (1896) и Б. Чичерињ, *Курс науке о држави* (1896). У првој половини XX века, а нарочито после првог светског рата и октобарске социјалистичке револуције, уставно право остварује нове резултате у следећим радовима: Г. Јелинек, *Опште учење о држави* (1900), Н. Коркунов, *Руско државно право* (1909), Л. Ловел, *Систем власти у Енглеској* (1920), Р. Каре де Малбер, *Прилог општој теорији државе, I—II* (1920—1922), Л. Дити, *Расправа из уставног права, I—V* (1921—1925), Г. Гурвич, *Основе совјетског устава* (1921), В. Вилегби, *Начела уставног права Сједињених држава* (1930), Х. Ласки, *Енглеска парламентарна влада* (1948), И. Трајнин, И. Левин (ред), *Совјетско државно право* (1948)(8). У другој половини XX века са појавом преко 150 независних земаља које скоро све имају свој устав и уставно право као академску дисциплину, уставно право као наука постаје једна од најразвијенијих друштвених наука. Оно се данас изучава као посебна научна дисциплина скоро у свим земљама света. Оно се истовремено изучава и као национална и као интернационална дисциплина, јер садржи пуно компаративних елемената. Постоје већ озбиљни покушаји да се на основу паралелног проучавања уставног права више земаља и региона утврде опште законитости и тенденције развоја уставног права. Постоји и назив *Међународно уставно право* (М. Гецевич). Питање интернационализације уставног права постаје посебно актуелно формирањем *Међународног удружења за уставно право (AIDC)* 1981. године у Београду.

3. За време старе Југославије постојало је само неколико радова који су систематски разрадили Устав од 1921. и Устав од 1931. године, или су имали шири значај за предмет уставног права. То су следећи радови: С. Јовановић, *Уставно право краљевине СХС* (1924), Л. Костић, *Ко-*

(7) С. Шкарнић, *Декларацијата за правата на човекот и граѓаниног од 1789. година*, „Годишњак Института за социолошка и политичко правна истраживања,” Скопје, 1979.

(8) Р. Марковић, *Уставно право*, Београд, Савремена администрација, 1982, стр. 43—48.

ментар Устава Краљевине Југославије (1934), С. Јовановић, *О држави* (1922), и Л. Питамиц, *Држава* (1927).

У социјалистичкој Југославији нарочито после увођења самоуправљања као основног начела друштвеног уређења, стварају се веома повољни услови за развој науке уставног права. У овом периоду настаје велики број научних радова из области уставне теорије и политичких наука. Најзначајнији су следећи радови: Ј. Борђевић, *Уставно право ФНРЈ*, I—II, (1947—1948), Ј. Стефановић, *Уставно право ФНРЈ и компаративно*, I—II, (1956), М. Шнудерл, *Уставно право ФЛРЈ*, I—II (1956), Ј. Борђевић, *Уставно право и политички систем* (1961), Ј. Борђевић, *Нови уставни систем* (1964), Ј. Борђевић, *Политички систем* (1967), Ј. Борђевић, *О самоуправном и одговорном друштву* (1971), Ј. Борђевић, *Уставно право* (1972), А. Фира, *Уставно право* (1976), М. Стробл, И. Кристан, Ц. Рибичич, *Уставно право СФРЈ* (1979), В. Мратовић, М. Филиповић, С. Сокол, *Уставно право и политичке институције* (1981), Ј. Борђевић, *Уставно право* (1982), и Р. Марковић, *Уставно право* (1982).

Шири значај за развој уставног права и друштвених наука у Југославији има револуционарна мисао Ј. Б. Тита, Е. Кардеља, М. Пијаде, В. Бакарића, М. Попиваћа и В. Влаховића. Посебан значај имају научни радови Е. Кардеља, *Пут нове Југославије* (1949), *О основама друштвеног и политичког уређења ФНРЈ* (1953), *Нови устав социјалистичке Југославије* (1962), *Основни узроци и правци уставних промена* (1973) и *Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправљања* (1977).

Значајни извори уставног права представљају и колективни радови као што су: *Програм СКЈ* (1958), *Конгресни документи СКЈ* (1952, 1958, 1964, 1969, 1974, 1978 и 1982), *Политичка енциклопедија* (1975), *Правна енциклопедија* (1976) и *Енциклопедија самоуправљања* (1979).

4. Допринос професора Јована Борђевића развоју уставног права је вишеструк. Он се може назначити у следећим правцима:

1) Проширивање предмета науке уставног права, увођење нових принципа и институција уставног система и обogaћивање садржине уставног права. Професор Борђевић први у нас радикално уводи основне друштвене и политичке односе као предмет уставног права, чиме отвара процес превазилажења владајућег догматско-правног метода утврђивања предмета уставног права. У складу с тим, самоуправљање као друштвени однос и синтетичко право радног човека и грађанина први пут у историји постаје предмет уставног права и уставна материја. Као научни радник Борђевић стваралачки учествује у колективном чину увођења и теоријске разраде нових принципа и институција као што су комунални систем, кандидационе конференције, самоуправни федерализам, уставно судство и друге институције и принципи уставног система наше земље. Садржину уставног система анализира и разрађује са становишта органа повезаности уставног система са социјализмом и демократијом у социјализму и за социјализам. У вези с тим даје оригинални допринос стварању новог уставног система и нове концепције и структуре устава у социјализму.

2) Коришћење теоријског фонда као аналитичког оквира за емпијска истраживања уставног система и његових делова: теоријска мисао проф. Борђевића може да служи као полазни оквир концептуализације истраживачког проблема, односно може да представља полазну

предпоставку којом се руководи истраживање одређеног сегмента уставног система. Из богатог теоријског фонда могу се на пример формулисати теоријски модели за емпиријско истраживање политичког система социјалистичког самоуправљања, делегатски принцип одлучивања, комунални систем, одумирање државности, друштвени федерализам, бирократија и бирократизам и друго. Наша методолошка мисао посебно подвлачи допринос проф. Борђевића у стварању теоријског модела истраживања бирократије и бирократизма који представља до сада најдубљу научну критику и негацију Веберовог модела као облика организације друштва⁽⁹⁾. Његова мисао је теоријска, дијалектичка и критичка. Она је теоријска, јер превазилази конкретну емпирију и постојеће стање. Она је дијалектичка, јер повезује средства и циљеве, садашњост и будућност. Она је критичка, јер је конкретна и отворена мисао. Као таква она проширује арсенал истраживачког оруђа и савремену методолошку мисао.

3) Развој компаративног уставног права и његова интернационализација. Већ на самом почетку научног рада проф. Борђевић посвећује велику пажњу компаративном проучавању уставних система других земаља. Познати су његови радови *Савремена Кина као држава* (1937), *Контрола уставности закона и америчка демократија* (1937), *Федерални системи у свету и америчка федерација* (1939) и *Политички систем Народне Републике Кине* (1979). У својим студијама и уџбеницима проф. Борђевић широко користи компаративни метод, чиме компаративност постаје одлучујући фактор интернационализације уставног права. У светлости тога креће се његова активност у формирању и развоју Међународног удружења за уставно право чији је први председник он сам.

4) Ширење истине о Уставном праву СФРЈ у свету. Проф. Борђевић је много допринео на плану упознавања шире међународне научне јавности са карактером и садржином Уставног права СФРЈ. У функцији тога он је објавио више научних радова у иностранству међу којима значајно место заузимају радови објављени у Француској: *La Yougoslavie democratique socialiste* (1959) и *La Yougoslavie* (1967).

5) Формирање стручних и научних радника у области правних и политичких наука. Улога проф. Борђевића у едукацији правника и политолога је огромна. На том подручју он је више од три деценије водећи педагог и научни радник.

Ова општа скица доприноса професора Борђевића развоју уставног права захтева даљу разраду и конкретизацију. Њена шпра и дубља разрада значи правац и више свести о даљем развоју уставног права у нашој земљи.

(9) М. Печујлић, *Хоризонт револуције*, Београд, ФПН, 1970, стр. 158.

SUMMARY

CONCEPT, ORIGIN AND DEVELOPMENT OF CONSTITUTIONAL LAW

In this article the author deals with four groups of questions. The first group deals with the concept of constitutional law, constitutional law as a branch of the legal system and with constitutional law as legal-political science. In the second group, the author analyses the origin of constitutional law and its establishment as a separate branch of the legal system and a particular scientific and pedagogical discipline. The third group of questions deals with the historic development of constitutional law, from the appearance of the first element of constitutional law to the contemporary phases of development. Within this framework, the author particularly deals with the development of constitutional law in old and new Yugoslavia. In the fourth group of questions, the author elaborates the contribution of professor Jovan Đorđević to the development of Constitutional Law and constitutional theory. In regard to this, the author is of the opinion that the contribution of prof. Jovan Đorđević to the development of constitutional law is reflected in the following: the enlargement of the subject of constitutional law science, the introduction of new principles and institutions of the constitutional system and the enrichment of the contents of constitutional law; the forming of a theoretical fund as an analytical framework for empirical research of the constitutional system and its segments; the development of comparative constitutional law and its internationalization; the broadcast of the truth of the Yugoslav Constitutional Law to the world; forming of professional and scientific personnel in the field of legal and political sciences.

RÉSUMÉ

LA NOTION, L'ORIGINE ET LE DÉVELOPPEMENT DU DROIT CONSTITUTIONNEL

Dans cet ouvrage, l'auteur considère quatre groupes de questions. Dans le premier groupe, on considère la notion du droit constitutionnel, c'est-à-dire droit constitutionnel comme une branche du système juridique et le droit constitutionnel en tant qu'une science juridico-politique. Dans le deuxième groupe l'auteur analyse l'origine du droit constitutionnel et sa constitution dans une branche particulière du système juridique et dans une discipline scientifico-éducative. Le troisième groupe de questions est consacré au développement historique du droit constitutionnel, à partir de la parution des premiers éléments du droit constitutionnel jusqu'à son étape actuelle du développement. Dans le cadre de ces questions, l'auteur consacre une attention toute particulière au développement du droit constitutionnel dans l'ancienne et dans la nouvelle Yougoslavie. Dans le quatrième groupe de questions, l'auteur considère la contribution du professeur Jovan Đorđević au développement du Droit constitutionnel et de la théorie constitutionnelle. Par rapport à ceci, l'auteur estime que la contribution du prof. Jovan Đorđević au développement du droit constitutionnel se manifeste dans les directions suivantes: l'élargissement de la matière de la science du droit constitutionnel, l'introduction de nouveaux principes et institutions du système constitutionnel et l'enrichissement du contenu du droit constitutionnel; la création du fond théorique comme le cadre analytique pour les recherches empiriques du système constitutionnel et de ses parties; le développement du droit constitutionnel comparatif et son internationalisation; la propagation de la vérité du Droit constitutionnel de la RSFY dans le monde et la formation des travailleurs professionnelles et scientifiques dans le domaine des sciences juridiques et politiques.

Објављени радови

1933.

Les rapports entre la nation d'Etat et la nation de classes sociales. — Paris, Librairie L. Rodstein, 1933; 42 p.

1934.

Дигиева општа теорија о држави. — Архив за правне и друштвене науке, 1934, год. XXIV, књ. X, 1—2; стр. 76—85.

1935.

Дарвинизам и друштвене науке. Социолошки дарвинизам. — Правна мисао, 1935, I, 2; стр. 33—37.

Мирко Косић: Увод у општу социологију. Нови Сад, 1934. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, год. XXV, књ. XLVII, 6; стр. 548—553. [Приказ].

Румунски Социјални Институт и његова активност. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, год. XXV, књ. XLVIII, 6; стр. 645—646. [Приказ].

Теорија демократије и њена критика. — Архив за правне и друштвене науке, 1935, год. XXV, књ. XLVII, 3; стр. 219—240. Исто: Београд, Привредник, 1935; 24 стр.

1936.

Дарвинизам и социологија. — Српски књижевни гласник, 1936, н. с. XLVII, 1; стр. 53—64.

Идеја еволуције у друштвеним наукама. — Правна мисао, 1936, II, 1; стр. 1—9.

Јаша М. Продановић: Уставни развјатк и уставне борбе у Србији. Српски књижевни гласник, 1936, н. с. XLVIII, 7; стр. 544—547. [Приказ].

Један немачки социолог — Фердинанд Тениес (1855—1936). — Српски књижевни гласник, 1936, н. с. XLVIII, 4; стр. 294—300.

Општи погледи на појам државе и појам друштва. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, год. XXVI књ. L, 6; стр. 515—529.

Raymond Aron: La sociologie allemande contemporaine. Paris, 1935. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, год XXVI књ. XLIX, 6; стр. 602—604. [Приказ].

Савремена француска демократија Социолошко-правна расправа. — Београд, Штампарија „Привредник“, 1936; 36 стр.

Савремена француска демократија. — Архив за правне и друштвене науке, 1936, год. XXVI, књ. L: 1, стр. 48—61; 3, стр. 237—257.

Жак Венвил (1876—1936). — Српски књижевни гласник, 1936, н. с. XLVII, 5; стр. 408—409. [Некролог].

1937.

Божидар Марковић: Начела демократије. Београд, 1937. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LI, 3; стр. 289—290. [Приказ].

Дантон. Личности у историји и легенди. — Шабац, Штампарија Милана Н. Илића, 1937; 31 стр. (Библиотека Универзитета Шабачке књижнице и читаонице, 13).

L'évolution politique de la Yougoslavie après la grande guerre. — [Без података], 1937; 27 р. (Etudes Cetro-européennes).

F. Armand et R. Maublanc: Fourier. Paris, 1937. — Правна мисао, 1937, III, 9—10; стр. 437—442. [Приказ].

Главне идеје политичке философије у Француској. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LII, 6; стр. 500—507.

Границе између људског друштва и животињског света. — Српски књижевни гласник, 1937, н. с. LII, 2; стр. 131—135.

Henri Junod: Moeurs et coutumes des Bantout. Paris, 1936. — *Maurice Daube: La guerre dans les sociétés primitives.* Paris, 1936. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LI, 3; стр. 294—298. [Приказ].

Индивидуална и социјална психологија сељаштва. — Преглед (Са-рајево), 1937, год. XI, књ. XIII, 159; стр. 144—149.

Konrad Heiden: Hitler. Paris, 1937. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LII, 3; стр. 275—276. [Приказ].

Контрола уставности закона и америчка демократија. — Београд, Француско-српска књижара А. М. Поповића, 1937; 68 стр. (Библиотека „Политка и друштво“, 6).

Léon Blum: L'exercice du pouvoir. Paris, 1937. — *Jean Richard Bloch: Španija. Polit.* — *Auguste Vistel: Regards sur le monde indo-latin.*

Paris 1937. — Правна мисао, 1937, III, 5—6; стр. 265—269. [Приказ].

Љубомир Радовановић: Народна скупштина и изборни закон. Београд, 1937. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LII, 5; стр. 470—471. [Приказ].

Међународни социјалистички конгрес. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LI, 5; стр. 493—494. [Белешка].

Милан Жујовић: *Економски и социјални основи Декларације права*. Београд, 1937. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LI, 6; стр. 576—578. [Приказ].

Pierreville: *L'inégalité humaine devant la mort ou la maladie*. Paris, 1937. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LII, стр. 363—365. [Приказ].

Појединац према друштву. — Српски књижевни гласник, 1937, н. с. L, 1; стр. 36—47.

„Поратна држава“ г. Слободана Јовановића. — Летопис Матице српске, 1937, CXI. књ. 347, 2; стр. 176—184.

Преглед савремене француске социологије. — Летопис Матице српске, 1937, CXI, књ. 347, 2; стр. 199—207.

Психоанализа и социологија. — Правна мисао, 1937, III, 1—2; стр. 1—23.

Предавање проф. Борћа Тасића на Париском Правном факултету. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LI, 5; стр. 492—493. [Белешка].

Ralph Korngold: *Saint Just*. Paris, 1937. — Правна мисао, 1937, III, 9—10; стр. 442—445. [Приказ].

Религиозност у делу Живојина Перића. — Правна мисао, 1937, III, 11—12; стр. 504—513.

Рузвелтова реформа Врховног суда. — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LI, 4; стр. 358—367.

Савремена Кина као држава. — Београд, Француско-српска књижара, 1937; 45 стр. (Библиотека „Политика и друштво“, 12).

Село и сељаштво. Студије и чланци. Сарајево, 1937, — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LII, 4; стр. 368—370. [Приказ].

Смрт Elie Halevy — Архив за правне и друштвене науке, 1937, год. XXVII, књ. LII, 5; стр. 473—474. [Белешка].

Социологија села и сељаштва. — [У књизи]: Село и сељаштво, Сарајево, Издавање културно политичке ревије „Преглед“, 1937; стр. 85—92. Исто: Преглед, 1937, XI, 163—164; стр. 458—465.

Социологија вођства у политичким странкама. — Београд, 1937; 12 стр.

1938.

Др Александар Гавела: *Преглед постанка и развитак друштва и државе*. Унгарија, Нови Сад. — Социолошки преглед, 1938, I; стр. 336—337. [Приказ].

Андреја Штамтар: *Здравствене и социјалне прилике у Кини*. Загреб, 1938. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIV, 3; стр. 278—279, [Приказ].

Арон Алкалај: *Мојсије*. Београд, 1938. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIII, 6; стр. 642—643. [Приказ].

Les convergences des sciences sociales et l'esprit international. Paris, 1938. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIV, 3; стр. 275—277. [Приказ].

Да ли је човек затаио? — Српски књижевни гласник, 1938, н. с. LIV, 8; стр. 554—560.

Два велика губитка за социологију. (Антоан Меје и Фердинанд Брино). — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIII, 3; стр. 358—359. [Некролог].

Б. Фрезер: Златна грана. Београд, 1937. — Социолошки преглед, 1938, I, стр. 337—338. [Приказ].

Ц. и М. Кол: Основи савремене политике. Београд, 1935. — Социолошки преглед, 1938, I, стр. 391—392. [Приказ].

Е. Спекторски: Држава и њен живот. Београд, 1933. — Социолошки преглед, 1938, I, стр. 379, [Приказ].

Франз Боркенау: Парето, Лондон. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIV, 6; стр. 563—565. [Приказ].

Јаша М. Продановић: Уставни развитак и уставне борбе у Србији, IV, V и VI књига. Српски народ у XIX веку. Београд, 1936. — Социолошки преглед, 1938, I, стр. 389—390. [Приказ].

К. Кауцки: О савременој држави. Београд, 1938. — Социолошки преглед, 1938, I, стр. 379—380. [Приказ].

Karl Mannheim: Ideology and Utopia. London. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIV, 6; стр. 565—566. [Приказ].

Kingsley Martin: The Magic of Monarchy. London. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIV, 6; стр. 566—567. [Приказ].

Милан Владисављевић: Развој уставности у Србији, Београд, 1938. — Социјалистички преглед, 1938, I, стр. 389 [Приказ].

Наша Чехословачка. (Преглед, Сарајево, јуни—август 1983). 20 година Чехословачке републике. (Књижевник, Загреб, 7—8, 1938). — Правна мисао, 1938, IV, 7—8; стр. 354—355. [Приказ].

Наука према кризама у друштву. — Летопис Матице српске, 1938, год. CXII, књ. 350, 1—3; стр. 90—99.

О. Шпенглер: Пропаст Запада. Београд, 1936. — Социолошки преглед, 1938, I, стр. 348 [Приказ].

Палестина и њени савремени проблеми. — Летопис Матице српске, 1938, год. CXII, књ. 349, 1; стр. 1—13.

Приручници и колективне публикације за социологију. — Социолошки преглед, 1938, I, стр. 285—295.

Расматрање о проблему оправдања државе. — Правосуђе, 1938, VII, 1—2; стр. 67—73.

П.О.: Београд, Штамп. „Напредак“, 1938; 7 стр.

Реферат о смерницама удружења писаца, научника и уметника. — Српски књижевни гласник, 1938, н. с. LIII, 2; стр. 147—151.

С. Делајл Бернс: Политички идеали. Београд, 1937. — Социолошки преглед, 1938, I; стр. 391 [Приказ].

Слободан Јовановић: Поратна држава. Београд, 1936. — Социолошки преглед, 1938, I; стр. 378 [Приказ].

Слободан Јовановић: Гледстон. „Биографије знаменитих људи“. Београд, 1938. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIII, 6; стр. 641—642. [Приказ].

Слободан Поповић и сарадници: Другарство код сеоске младежи. Београд, 1937. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIII, 3; стр. 346—347. [Приказ].

Социологија и етнологија. — Преглед, 1938, год. XII, књ. XIV. 170; стр. 76—82.

Социологија и историја. — Социолошки преглед, 1938, I; стр. 83—91.

Социологија и право. — Социолошки преглед, 1938, I; стр. 141—152.

Теодор Балк: Сумрак науке (Београд, 1935) — *Н. Поповић: Постоје ли расе.* (Београд, 1936) — *Др. Љ. Живковић: Људско друштво и расна теорија.* (Загреб, 1937) — *Др. Д. Недељковић: Расе и расизам.* (Скопље, 1937). — Социолошки преглед, 1938, I; стр. 338—340. [Приказ].

Универзитетски проблеми на међународној конференцији за вишу наставу. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIV, 3; стр. 253—256. [Универзитетска хроника].

Устав савремене Француске. — Летопис Матице Српске, 1938, CXII, књ. 349, 6; стр. 385—394.

Уставни поредак Чехословачке. — Преглед, 1938, XII, књ. XIII, 175—176; стр. 380—385.

Вредност Диркемове методе за научну социологију. — Архив за правне и друштвене науке, 1938, год. XXVIII, књ. LIII, 1—2; стр. 113—119.

1939.

Амерички федерални устав и федерализам у свету. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, год. XXIX, књ. LVI, 4; стр. 318—339.

Америка 1939. и прослава Линколна. — Српски књижевни гласник 1939, н. с. LVI, 7; стр. 516—523.

Федерални систем у свету и америчка федерација. — Београд, Штампарија „Привредник“, 1939; 24 стр.

I. Haines: The Doctrine of Judicial Supremacy. New York, 1939. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, год. XXIX, књ. LIV, 4; стр. 375—376. [Приказ].

Јавно мњење. — Београд, Издавачка задруга Политика и друштво, 1939; 120 стр. (Политика и друштво, 33—34).

Коста Милутиновић: Светозар Милетић. Загреб, 1939. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, год. XXIX, књ. LVI, 4; стр. 376. [Приказ].

Председнички систем. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, год. XXIX, књ. LV, 5—6; стр. 514—520.

Социологија код Срба од 1918—1938. — [У књизи]: Педагошка Југославија 1918—1938. Београд, Југословенско учитељско удружење, 1939; стр. 161—166. (Педагошка библиотека Југословенског учитељског удружења, 9).

150 година савременог федералног Устава Америке. — Летопис Матице српске, 1939, СХІІІ, књ. 352, 6; стр. 385—393.

Шта је федерална држава. — Архив за правне и друштвене науке, 1939, год. ХХІХ, књ. LVI, 1—2; стр. 58—65.

1940.

Доситеј Обрадовић као социолог — Летопис Матице српске, 1940, СХІV, књ. 354, 5—6; стр. 312—322.

Драгољуб Трајковић: У чему је тајна појаве и развика индустрије у Лесковцу. Ужице, 1940. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. ХХХ, књ. LVII, 4; стр. 336—337. [Приказ].

Кушеј (д-р. Горазд): Главни основ и значај као и главна начела уредбе о изборима народних посланика за Народну скупштину. Београд, 1940. — Правна мисао, 1940, VI, 11—12; стр. 395—596.

Либерална држава, држава регулатор, корпоративна држава и планска држава. — Правна мисао, 1940, VI, 7—8; стр. 321—332.

Љубомир С. Дуканац: Привредно уређење федералних држава. Београд, 1940. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. ХХХ, књ. LVIII, 5; стр. 418—419. [Приказ].

Мјесечник. — Правна мисао, 1940, VI, 11—12; стр. 604. [Приказ].

Мјесечник (јануар—октобар 1940). — Правна мисао, 1940, VI, 9—10, стр. 513—516. [Приказ].

Наука о државном и уставном праву. Предавања Јована Борђевића у 1939/40. години. Средили Мићун Петровић и Милош Самарџија. — [Београд], Умножио „Ројал”, [б. г.]; 86 стр. [Литографисано].

Новица Краљевић: Предмет и смисао права. Београд, 1940. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. ХХХ, књ. LVIII, 6; стр. 504—505. [Приказ].

Основна питања федералне државе. — Београд, Издавачка задруга „Политика и друштво”, 1940; 191 стр. (Библиотека „Политика и друштво”, 44—46).

Расправа г. Живојина Перића о југословенској савезној држави. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. ХХХ, књ. LVII, 3; стр. 268. [Приказ].

Рузвелтова реформа и савремена Америка. — Летопис Матице српске, 1940, СХІV, књ. 353, 3—4; стр. 214—225.

Слободан Јовановић: Примери политичке социологије: Енглеска, Француска, Немачка. — Летопис Матице српске, 1940, СХІV, књ. 354, 3—4; стр. 246—249. [Приказ].

Смрт Селестена Буглеа. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. ХХХ, књ. LVII, 2; стр. 170—171. [Некролог].

Stoyan Pribichevich: The Saga of Southeastern Europe. New York, 1940. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. XXX, књ. LVII, 5—6; стр. 518—519. [Приказ].

Стварање нације у америчкој федерацији. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. XXX, књ. LVII, 3; стр. 206—216.

Судство у федерацији. — Народни календар „Напред“ за годину 1940; стр. 104—109.

Шарл Сењобос: Упоредна историја европских народа. Београд, 1939. — Архив за правне и друштвене науке, 1940, год. XXX, књ. LVII, 3; стр. 260—262. [Приказ].

Waller (Willard) and others: War in the Twentieth Century. New York, 1940. — Правна мисао, 1940, VI, 9—10; стр. 503—504. [Приказ].

Значај Буглеове социологије. Предговор. — [У књизи]: Бугле, Селстен: Шта је социологија. Београд, Штампарија „Драг. Поповић“, 1940; стр. 5—8.

1941.

Америчке политичке странке. — Архив за правне и друштвене науке, 1941, год. XXXI, књ. LIX, 1; стр. 9—15.

Georges Tassitch: La conscience juridique internationale. Paris, 1939. — Архив за правне и друштвене науке, 1941, год. XXXI, књ. LIX, 1; стр. 68—70. [Приказ].

Смисао и значај трећег Рузвелтовог избора. — Народни календар „Напред“ за годину 1941; стр. 95—98.

1945.

Борис Зихерл: Стара и нова Југославија. Чланци и расправе. Београд, 1945. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 3—4—5; стр. 241—242 [Приказ].

D. W. Brogan: The Free State, London, 1945. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 3—4—5; стр. 248—249. [Приказ].

Државна организација нове Југославије. — Правна мисао, 1945, XI, 1—4; стр. 1—16.

Федеративна Југославија и њен значај. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 1—2; стр. 18—30.

Лице Србије данас. Св. I. Београд, 1945. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 1—2; стр. 100—101. [Приказ].

О нацрту Устава Федеративне Народне Републике Југославије. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 6—7—8; стр. 265—271.

Упутства за студирање и спремање Уставног (државног) права на Правном факултету школске 1945/6 г. По предавањима Др Јована Борђевића. — Београд, Одбор за издавање предавања на Правном факултету, 1945; 47 стр.

Уставотворна скупштина и нови изборни систем. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 3—4—5; стр. 105—133.

Велика Антифашистичка народно-ослободилачка скупштина Србије. Београд. — Архив за правне и друштвене науке, 1945, XXXII, 1—2; стр. 99—100. [Приказ].

1946.

О општем закону о државним службеницима. — Архив за правне и друштвене науке, 1946, XXXIII, 7—8; стр. 207—214.

Предговор [књизи]: Збирка кривичних закона. Са објашњењима, 3. изд, Београд, Службени лист ФНРЈ, 1946; стр. V—XIX. 4. изд. 1948; стр. V—XIX.

La Skupština constituyente et le nouveau système électoral. — *Sociologie et Droit slaves*, 1946, II, 2; pp. 122—148.

Упутство за студирање и спремање Уставног (државног) права на Правном факултету школске 1945/46 г. по предавањима др. Јована Борђевића. — Београд, Одбор за издавање предавања на Правном факултету, 1946; 45 стр.

Значајна садржина Општег закона о народним одборима. — Архив за правне и друштвене науке, 1946, XXXIII, 1—6; стр. 41—68.

1947.

Четврто заседање Народне скупштине ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 4; стр. 488—496.

Нове измене и допуне Устава СССР-а. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 1; стр. 121—126.

Уставно право ФНРЈ. Св. 1—2. — Београд.
Св. 1: Издање Одбора за уџбенике Удружења студената права, 1947; 133 стр.
Св. 2: *Материјал за проучавање.* — Београд, Научна књига, 1948; 272 стр.

Законодавство у Федеративној Народној Републици Југославији у 1946. год. — Архив за правне и друштвене науке, 1947, XXXIV, 1; стр. 86—90.

1948.

Двогодишњица Устава ФНРЈ и прва годишњица Устава народних република. — Архив за правне и друштвене науке, 1948, XXXV, 1; стр. 89—93.

Устав чехословачке Републике. — Архив за правне и друштвене науке, 1948, XXXV, 2; стр. 258—265.

Закони донети на Трећем ванредном заседању Народне скупштине ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1948, XXXV, 4; стр. 550—560.

1949.

Народни одбори и народни судови. — Народни правник, 1949, IV, 4—6; стр. 169—193.

Наши народни одбори — локални органи државне власти социјалистичке државе. — Београд, Удружење правника НРС, 1949; 80 стр.

О систему Посебног дела Кривичног дела Кривичног законика ФНРЈ. Ј. Борђевић и Никола Срзентић. — Архив за правне науке, 1949, XXXVI, 4; стр. 571—626.

VIII редовно заседање Народне скупштине ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, XXXVI, 4; стр. 627—631.

Питање геноцида као међународног злочина. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, XXXVI, 1; стр. 137—141.

Прилог питању надлежности народних одбора. — Народна држава, 1949, III, 6—7; стр. 21—58.

Законодавни рад Народне скупштине ФНРЈ на Четвртном ванредном заседању. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, XXXVI, 1; стр. 41—46.

Законодавни рад Народне скупштине ФНРЈ на Седмом редовном заседању. — Архив за правне и друштвене науке, 1949, XXXVI, 2; стр. 299—308.

1950.

Essential Characteristics of the New System of Managing State Economic Enterprises and Higher Economic Associations. — New Yugoslav Law, 1950, I, 2—3; pp. 13—18.

Isto: *Traits caractéristiques essentiels du nouveau système de l'administration des entreprises économiques supérieurs.* — Le nouveau droit yougoslave, 1950, I, 2—3; pp. 14—30.

Два заседања Народне скупштине. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 2; стр. 208—231.

Избори народних одбора и непосредни задаци новоизабраних одбора. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 4; стр. 630—634.

Изградња наше социјалистичке државе. — Политика, 23. III 1950, XLVII, 13507.

Наше државно уређење. — Београд, Народни фронт Југославије, 1950; 48 стр. (Политичка библиотека Народног фронта Југославије, 8).

Нека питања о проблему бирократије и бирократизма. — Народни правник, 1950, V, 3—4; стр. 116—137.

The New Electoral System for the National Assembly. — New Yugoslav Law, 1950, I, 1; pp. 9—12.

Isto: *Le nouveau système électoral dans l'élection de l'Assemblée populaire de la République Fédérative Populaire de Yougoslavie.* — Le nouveau droit yougoslave, 1950, I, 1; pp. 9—12.

Нови изборни систем за Народну скупштину ФНРЈ. — Политика, 6. II 1950, XLVII, 13468.

О идеолошком и стручном уздизању наставе на правним факултетима ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 1; стр. 105—107. [Дискусија].

О неким правним проблемима у вези са реорганизацијом управљања нашом привредом. — Универзитетски весник, 6. XII 1950, III, 39.

О уставима и праву земаља народне демократије. — Рад, 4. II 1950, VI, 30.

Исто: Глас рада, 9. II 1950, VI, 6.

Пето ванредно заседање Народне скупштине ФНРЈ првог сазива. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 1; стр. 65—74.

Политички рад у основним организацијама Народног фронта. — Борба, 16. V 1950, XV, 116.

Прилог питању система социјалистичког права ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 1; стр. 7—64.

Припрема Кривичног законика ФНРЈ. — Борба, 17. XII 1950, XV, 300.

Систем посебног дела Кривичног законика. — [У књизи]: Збирка материјала из Кривичног права. Општи део. — Београд, Научна књига, 1950; стр.

600 годишњица Душановог Законика. — Југославија, зима, 1950; стр. 64—66.

Исто:

Sixcentenary of Czar Dušan's Codex. — Yugoslavia, 1950, Winter; pp. 64—67.

600-ème anniversaire du Code du Tzar Douchan. — Yugoslavie, 1950, hiver; pp. 64—66.

Шестсотлетие Законика Душана. — Југославија, зима, 1950; стр. 64—65.

Уставно право. I део. (По предавањима Др Јована Борђевића). — Београд, Научна књига, 1950; 49 стр.

Збирка постојећих националних устава у свету. — Архив за правне и друштвене науке, 1950, XXXVII, 4; стр. 693—703. [Приказ књиге „Constitutions of Nations” by Amos I. Peaslee, књ. I—II].

Значај кандидовања научних радника за народне посланике. — Универзитетски весник, 20. III 1950, III, 24.

1951.

Четврто редовно заседање Народне скупштине ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 4; стр. 604—609.

Два заседања Народне скупштине ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 1; стр. 136—147.

Елементи Уставног права Федеративне Народне Републике Југославије. Приручник за кратки курс. — Београд, НО Новинарске и дипломатске високе школе, 1951; 307 стр.

Јачање правосућа и законитости — нужна прогресивна мера развојта социјалистичке демократије. — Политика, 13. VI 1951, XLVIII, 13888.

Кривични законик и заштита радних људи. — Синдикати, 1951, III, 4; стр. 3—13. [Исто и латиницом.].

Народна скупштина ФНРЈ и њен досадашњи развој (1942—1951). — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 4; стр. 533—564.

Nouvelle organisation du gouvernement fédéral et des gouvernements des Républiques Populaires Fédérés en Yougoslavie. — Le nouveau droit yougoslave, 1951, II, 2—3; pp. 30—43.

Исто:

The Organization of the Yugoslav Federal and Republican Government after the Reorganisation of April 1951. — New Yugoslav Law, 1951, II, 2—3; pp. 26—37.

Нове промене и организације наших влада и правни проблеми у вези са овим променама. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 2; стр. 219—242.

Новоизабране републике народне скупштине. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 3; стр. 382—385.

О новом Кривичном законнику. — Универзитетски весник, 12. IV 1951, IV, 48.

О претстојећој реорганизацији народних одбора. — Борба, 25. X 1951, XVI, 254.

Општити значај новог Кривичног законика. — Борба, 6. V 1951, XVI, 106.

Осврт на прве преднацрте нових правосудних закона. — Архив за правне и друштвене науке, 1951, XXXVIII, 3; стр. 421—436.

Послератни устави. — Борба, 23. I 1951, XVI, 19.

Поводом објављивања „Опште теорије права и државе“ од Ханса Келсена. — Предговор [књизи]: Ханс Келсен, Општа теорија права и државе. Београд, „Архив за правне и друштвене науке“, 1951; стр. 1—11.

Поводом одлуке Четвртог пленума ЦК КПЈ о јачању правосућа и законитости. — Народни службеник, 14. VI 1951, III, 37.

La préparation des nouvelles lois en Yougoslavie. — Le nouveau droit yougoslave, II, 4; pp. 45—62.

Исто:

The Preparation of new Laws in Yugoslavia. — The New Yugoslav Law, 1951, II, 4; pp. 49—62.

Претрес новог Кривичног законика у законодавним одборима Народне скупштине ФНРЈ. — Борба, 25. II 1951, XVI, 47.

Прилог питању система социјалистичког права ФНРЈ. — Београд, „Архив за правне и друштвене науке“, 1951; 44 стр.

Проблем правних нацрта правосудних органа. — Борба, 19. VIII, 1951, XVI, 196.

Проблеми законитости у социјалистичкој законитости. — Борба, 1. VII 1951, XVI, 154.

Развитак демократских принципа народне власти и десет година Народне револуције. — НИИ, 25 XI 1951, I, 47.

Удео Кривичног законика у борби против бирократије. — Народна држава, 1951, V, 2—3; стр. 1—11.

Улога правосуђа и законитости у Југославији и нове мере за њихово
јачање. — Међународна политика, 1951, III, 16; стр. 13—14.
Исто:

*Judiciary and Law in Yugoslavia and New Measures to Promote
Them.* — Review of International Affairs, 1951, II, 16; pp. 13—14. *Le rôle de
la justice et la légalité en Yougoslavie et les nouvelles mesures propres
à leur renforcement.* — Revue de la politique mondiale, 1951, II, 16; pp. 13—14.

Уставно право ФНРЈ. Део I. (Средила Иванка Бошковић). — Бео-
град, Научна књига, 1951; 134 стр.

Значај промена у привреди Југославије. — Међународна политика,
1951, II, 18; стр. 15—16.

1952.

Додатак уставном праву. Белешке по предавањима Др Јована Бор-
бевића. Средио М. Букловић. — Београд, [Научна књига], 1952; 94 стр.
[Литографисано].

Друго ванредно заседање Народне скупштине ФНРЈ. — Архив за
правне и друштвене науке, 1952, XXXIX, 1; стр. 40—43.

Федерација и народне републике. — Борба, 4. XII 1952, XVII, 291.
[Поводом дискусије о нацрту Уставног законика].

Интервју поводом пројекта Уставног законика. — НИН, 18. V 1952,
II, 72.

Јавна дискусија о нацрту Уставног закона. — Народни службеник,
12. XII 1952, V, 69. [Реч у дискусији].

Јединство власти. — НИН, 27. IV 1952, II, 69.

Једнопартијски систем и демократија. — Међународна политика,
1952, III, 22; стр. 19—21.

Исто:

One-party System and Democracy. — Review of International Affairs,
1952, III, 22; pp. 19—21.

Parti unique et démocratie. — Revue de la politique mondiale, 1952,
III, 22; pp. 19—21.

Место и улога администрације и службеника народних одбора. —
Народни службеник, 14. IV 1952, V, 55.

Место и улога највиших органа у социјалистичкој демократији. —
Народна армија, 21. VIII 1952, VIII, 683 и 28. VIII 1952, VIII, 684.

Начелни значај новог изборног система за народе одборе. — На-
родни службеник, 15. V 1952, V, 67.

Народни одбори као представнички органи народног самоуправља-
ња. — Народни одбор, 1952, V, 2; стр. 30—36.

Настањак и развитак нашег правног система. — Народна армија,
27. XI 1952, VIII, 697.

Нека начелна питања у вези с реорганизацијом народних одбора. —
Народни службеник, 9 I 1952, V, 9.

Le nouveau système de gouvernement de la Yougoslavie. — *Le nouveau droit yougoslave*, 1952, III, 3—4; pp. 9—17.

Исто:

Some Principles of Socialist Democracy in Yugoslavia. — *The New Yugoslav Law*, 1952, III, 3—4; pp. 10—19.

Нови Закон о народним одборима и његов значај за даљи развитак социјалистичке демократије. — *Народна армија*, 27. III 1952, VIII, 662.

Нови закон о народним одборима и проблеми његовог остваривања. — *Народна држава*, 1952, VI, 3—4; стр. 117—140.

О измени неких уставних начела у систему народне власти. — *Народна армија*, 1952, VIII, 687. 18. IX 1952.

О настави и наставним плановима на Правном факултету. — *Универзитетски весник*, 12. XII 1952, IV, 73 и 29. XII 1952, IV, 74.

О општем значају предстојећих уставних промена. — *Наша законитост*, 1952, VI, 7; стр. 241—246.

О организацији и правима врховног органа власти наше федерације. — *Политика*, 23. V 1952, XLIX, 14184.

О проблему утврђивања надлежности федерације народних република и народних одбора. *Народна држава*, 1952, VI, 9—10; стр. 411—422.

Општи поглед на нову организацију народних одбора. *НИН*, 17. II 1952, II 59.

Основни принципи и организациони облици социјалистичке демократије. — *Војно-политички гласник*, 1952, V, 3; стр. 8—40.

Пето редовно заседање Народне скупштине ФНРЈ. — *Архив за правне и друштвене науке*, 1952, XXXIX, 2; стр. 241—244. [Осврт на заседање].

Пред значајним уставним промена у Југославији. — *Међународна политика*, 1952, III, 19; стр. 12—14.

Исто:

A la veille d'importantes modification de la Constitution yougoslave. — *Revue de la politique mondiale*, 1952, III 19; pp. 12—14.

Important Constitutional Changes Forthcoming. — *Review of International Affairs*, 1952, III, 19; pp. 12—14.

Проблеми локалне самоуправе и наши народни одбори. — *Војнополитички гласник*, 1952, V, 6; стр. 9—39.

Радничка класа и нови Закон о народним одбранама. — *Синдикати*, 1952, IV, 4—5; стр. 27—51.

Смисао и значај предстојећих уставних промена. — *Ослобођење*, 29 и 30 XI 1952, IX, 1905.

Суштина и значај Већа произвођача. — *НИН*, 6. VII 1952, II, 79.

Шест година Устава Федеративне Народне Републике Југославије, *Радио Београд*, 1952, 120; стр. 1.

Шесто редовно заседање Народне скупштине. — *Архив за правне и друштвене науке*, 1952, XXXIX, 4; стр. 493—495.

Шта је тзв. економска демократија. — НИН, 22. VI 1952, II, 77.

Уређење наших судова. — Борба, 6. I 1952, XVII, 4. [Поводом мишљења и дискусије у вези с предстојећом реорганизацијом правосудног система].

Уставна реформа у ФНРЈ и њен значај. — Међународна политика, 1952, III, 24; стр. 13—16.

Исто: *Constitutional Reform in Yugoslavia.* — Review of International Affairs, 1952, III, 24; pp. 15—17.

La réforme constitutionnelle en Yougoslavie et son importance. — Revue de la politique mondiale, 1952, III, 24; pp. 15—18.

Уставни закон и његов значај. — Народни студент, 17. XII 1952, XVII, 27.

Уставни закон и социјалистичка демократија. — Политика, 26. XII 1952, XLIX, 14376.

Веће произвођача — нови дом наших претставничких тела. — НИН, 29. VI 1952, II, 78.

1953.

L'autonomie en Etat fédéral yougoslavie. — Le nouveau droit yougoslave, 1953, IV, 1—2; pp. 30—41.

Исто: *Autonomy in the Yugoslav Federal State.* — New Yugoslav Law, 1953, IV, 1—2; pp. 25—35.

Die Bedeutung des neuen jugoslawischen Verfassungsgesetzes in jugoslawischer Sicht. — Europa Arshiv, 1953, VIII, 14—15; pp. 5851—5854.

Демократија и политичке партије. — Вјесник, 12 XI 1953, XIV, 2704.

Два нова savezna zakona i njihov značaj. — Међународна политика, 193, IV, 11; str. 17—18.

Исто: *Neux nouvelles lois constitutionnelles et leur portée.* — Revue de la politique mondiale, 1953, IV, 11; pp. 15—17.

Two New Federal Laws ad Their Significance. — Review of International Affairs, 1953, IV, 11; pp. 15—17.

29 novembar 1943—29 novembar 1953. — Међународна политика, 1958, IV, 23; str. 9—11.

Исто: *29 novembre 1943—29 novembre 1953.* — Revue de la politique mondiale, 1953, IV, 23; pp. 9—11.

November 29, 1943—November 29, 1953. — Review of International Affairs, 1953, IV, 23; pp. 9—11.

Историско место Другог заседања АВНОЈ-а. — Архив за правне и друштвене науке, 1953, XL, 4; стр. 413—320.

Изборни систем и социјалистичка демократија. — Борба, 25. VII, 1953, XVIII, 187.

Изборни систем — образ нашег друштвеног и политичког живота. — Борба, 28. VII 1953, XVIII, 190.

Југословенски устав и одвојеност цркве од државе. — Међународни проблеми, 1953, V, 2—3; стр. 3—10.

Михаило Илић (1888—1944). — Анали Правног факултета у Београду, 1953, I, 1; стр. 113—114. [Nekrolog].

The New State Organisation in the FPRY. — Yugoslav Trade Unions, 1953, 1; pp. 1—9.

Исто:

Le nouveau système de gouvernement en RPFY. — Syndicats yougoslaves 1953, 1; pp. 1—9.

Die neue Staatsordnung der FVRJ. — Jugoslawische Gewerkschaften, 1953, 1; pp. 1—9.

New Yugoslav Code on Criminal Procedure. — Review of International Affairs, 1953, IV, 19; pp. 19—20.

Исто:

Le nouveau Code de procédure criminelle yougoslave. — Revue de la politique mondiale, 1953, IV, 19; pp. 21—22.

Nova shvatanja o položaju i upravljanju univerzitetima. — Međunarodna politika, 1953, IV, 17; str. 16—17.

Исто:

New Conceptions of the Status of Universities. — Review of International Affairs, 1953, IV, 17; pp. 17—18.

Les nouvelles conceptions de la position et de l'administration des universités. — Revue de politique mondiale 1953, IV, 17; pp. 19—20.

Нове стваралачке снаге. — Политика, 29. и 30. XI и 1. XII 1953, L, 14677.

Novi izvršni organi jugoslovenske federacije. — Međunarodna politika, 1953, IV, 4; str. 17—19.

Исто:

New Executive Organs of the Yugoslav Federation. — Review of International Affairs, 1953, IV, 4; pp. 17—20.

Les nouveaux organes exécutifs de la fédération yougoslave. — Revue de la politique mondiale, 1953, IV, 4; pp. 17—21.

Über die freie Selbstverwaltung. Internationale Politik, 1953, IV, 4; pp. 17—20.

Novi skupštinski dom. — Vjesnik, 24. VIII 1953, XIV, 2636.

Нови Уставни закон и устави других земаља. — Дневник, 8 II 1953, XII, 2560; Нова Македонија, 5. II 1953, X, 2549, Glas Slavonije, 11. II 1953, XI, 2417.

O poslovnicaма Народне скупштине. — Борба, 24. XII 1953, XVIII, 318.

O socijalističkoj demokratiji. — Međunarodna politika, 1953, IV, 1; str. 17—19.

Исто:

About Socialist Democracy. — Review of International Affairs, 1953, IV, 1; pp. 16—18.

La démocratie socialiste. — Revue de la politique mondiale, 1953, IV, 1; pp. 18—20.

O važnijim principima i ustanovama novog jugoslovenskog izbornog zakona. — Međunarodna politika, 1953, IV, 18; str. 13—16.

Исто:

Quelques principes fondamentaux de la nouvelle Loi électorale yougoslave. — *Revue de la politique mondiale*, 1953, IV, 18; pp. 12—15.

Some Basic Principles and Institutions of the New Yugoslav Electoral Law. — *Review of International Affairs*, 1953, IV, 18; pp. 13—16.

O већу произвођача. — *Побједа*, 29. XI 1953, X, 96.

Олука о предаји зоне „А“ СТТ и међународно право. — *НИН*. 18. X 1953, III, 146.

Права човека и грађана и кривични поступак. — *Борба*, 6. VII 1953, XVIII, 198.

Поговор [књизи]: Нови устав Федеративне Народне Републике Југославије. Уставни закон од 13. I 1953. и Устав од 31. I 1946 (делови) који нису укинүти). Београд, Службени лист ФНРЈ, 1953; стр. 73—130.

2. изд. 1955; стр. 77—142. (Збирка савезних прописа 126).

3. изд. 1956; стр. 75—134. (Збирка савезних прописа 140).

4. изд. 1957; стр. 79—146. (Збирка савезних прописа 145).

5. изд. 1960; стр. 77—142. (Збирка савезних прописа 193).

Предговор [књизи]: Коментар закона о правима и дужностима, избору и опозиву савезних народних посланика. Са законом, упутством и обрасцима. Под ред. Др Јована Борђевића, Београд, Службени лист, 1953; стр. IV—XX.

2. изд. 1957; стр. IV—XX. (Збирка савезних прописа 155).

Princip federalizma i jugoslovenska federacija. — *Pregled*, 1953, XLIV, 1; str. 9—16.

Развитак друштва и слобода човека. — Београд, „Рад“, 1953; 37 стр. (Библиотека „Раднички Универзитет“).

Sloboda i prava čovjeka i građana. — *Vjesnik*, 1953, XIV, 2720, 3. XII 1953.

Socijalistička demokratija. — *Vjesnik*, 1. XI 1953, XIV, 2695.

Улоги и лик савезног народног посланика. — *Омладина*, 9. IX 1953, VIII, 37.

Уставни закон и елементи нове Декларације права. — *Архив за правне и друштвене науке*, 1953, XL, 1—2; стр. 23—54.

Уставно право ФНРЈ. — Београд, *Архив за правне и друштвене науке*, 1953; 436 стр.

2. доп. изд. *Савремена администрација*, 1958; стр. 510 (Библиотека друштвених наука).

Веће произвођача — непосредно политичко и економско претставничко тело произвођача. — *Народни одбор*, 1953, VI, 1; стр. 1—17.

Вијеће произвођача — нови дом Народне скупштине — *Народни лист*, 25. VIII 1953, IX, 2542.

Заштита људског достојанства. — *Борба*, VII 1953, XVIII, 199.

Завршетак рада и распуштање Народне скупштине ФНРЈ. — Архив за правне и друштвене науке, 1953, XL, 3, стр. 277—283.

1954

Analiza izbora za Saveznu narodnu skupštinu. — Архив за правне и друштвене науке, 1954, XLI, 1; стр. 8—30.

Cetiri godine radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji. — Међународна политика, 1954, V, 103, стр. 13—15.

Исто:

Four Years of Workers Self-management in Yugoslavia. — Review of International Affairs, 1954, V, 103; pp. 11—13.

Quatre années de gestion ouvrière. — Revue de la politique mondiale, 1954, V, 103; pp. 13—16.

Vier Jahre Arbeiterselbstverwaltung. — Internationale Politik, 1954, V, 103; pp. 13—16.

Четири године самоуправљања произвођача. — Побједа, 27. VI 1954, XI, 44 и 4. VII 1954, XI, 45.

Исто:

Јединство, 13. VII 1954, X, 27.

Државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије. — Београд, Савез удружења правника Југославије, 1954; 132 стр. (Популарна правно-политичка библиотека, 4).

The Electoral System and the Result of the Elections for the Federal People's Assembly. — New Yugoslav Law, 1954, V, 1—2; pp. 3—20.

Исто:

Le système électoral et les résultats des élections à l'Assemblée populaire fédérale. — Le nouveau droit yougoslave, 1954, V, 1—2; pp. 3—22.

Јачање улоге и значај суда у социјалистичкој демократији. — Борба, 10. V 1954, XIX, 164.

Konstituisanje i početak rada Savezne narodne skupštine. — Архив за правне и друштвене науке, 1954, XLI, 1; стр. 82—94.

Механизам скупштинске владавине и његова прва примена. — Народни службеник, 28. IV 1954, VII, 101.

The Law on Universities and Social Management. — New Yugoslav Law, 1954, V, 3—4; pp. 12—23.

Исто:

La loi générale sur les universités et la gestion sociale. — Le nouveau droit yougoslave, 1954, V, 3—4; pp. 12—24.

Načelo zakonitosti i njegov značaj. — Narodna milicija, 1954, VII, 6; стр. 1—10.

Narodne skupštine i njihov rad. — Oslobođenje, 1, 2. i 3. I 1954, XI, 2260.

Наше право и улога Првог конгреса правника. — Политика, 3 X 1954, LI, 14942.

Novi oblici društvenog upravljanja. — Међународна политика, 1954, V, 111; стр. 13—15.

Исто:

Neue Formen der gesellschaftlichen Verwaltung. — *Intranationale Politik*, 1954, V, 111; pp. 5—7.

New Forms of Social Management. — *Review of International Affairs*, 1954, V, 111; pp. 8—10.

Nouvelles formes de gestion sociale. — *Revue de la politique mondiale*, 1954, V, 111; pp. 12—14.

Novi zakoni u oblasti pravosuđa. — *Međunarodna politika*, 1954, V, 133; pp. 11—12.

O komunalnim statutima. — *Naša stvarnost*, 1954, VIII, 11; str. 24—26.

O комуни. — *Рад*, VIII 1954; стр. 13—16.

O комуни. — *Побједа*, 13. VII 1954, XI, 46. — *Јединство*, 20. и 27. VII 1954, X, 28. и 29.

O nekim aktuelnim pitanjima dalje izgradnje našeg pravnog sistema. — *Nova administracija*, 1954, II, 3; str. 197—213.

O statutih skupnostih komun in komun. — *Slovenski poročevalec*, 16. X 1954, XV, 243.

O statutima факултета. — *Универзитетски весник*, 24. VI 1954, V, 97.

O значају и примени Савезног општег Закона о универзитетима. Предговор (књизи): Општи закон о универзитетима. Београд, „Службени лист“, 1954; стр. 3—54. (Збирка Савезних закона, 119). 2. изд. 1958; стр. 3—48. (Збирка савезних закона, 163).

Od lokalne samouprave do komune. — *Međunarodna politika*, 1954, V; 108, str. 14—15; 109; str. 15—16.

Исто:

From Local Self-Government to Communes. — *Review of International Affairs*, 1954, V: 109, pp. 13—15; 110, pp. 13—14.

La commune et les collectivités communales. — *Revue de la politique mondiale*, 1954, V: 108, pp. 19—21; 109, pp. 16—17.

Von der lokalen Selbstverwaltung zur sozialistischen Selbstverwaltungskommune. — *Internationale Politik*, 1954, V, 108; pp. 15—18.

Pravni režim zemljišta i zgrada u Jugoslaviji. — *Međunarodna politika*, 1954, V, 101; str. 11—12.

Исто:

Le régime juridique des biens immobiliers en Yougoslavie. — *Revue de la politique mondiale*, 1954, V, 102; pp. 13—15.

Regulations Governing Real Estate in Yugoslavia. — *Review of International Affairs*, 1954, V, 102; pp. 11—12.

Zum neuen Gesetz ueber dn Verkehr mit Land- und Hausbesitz. — *Internationale Politik*, 1954, V, 102; pp. 15—16.

Pravo zakonitosti i obrazovanja pravilnika u socijalizmu. — *Nova administracija*, 1954, II, 6; str. 477—488.

Predsjednik republike i predsjednik skupštine. — *Glas Slavonije*, 17. I 1954, XII, 2702. — *Slovenski poročevalec*, 18. I 1954, XV, 14.

Предговор (књизи): *Породично право*. Београд, Службени лист ФНРЈ, 1954; стр. III—XLI. (Збирка савезних закона, 117).

3. изд. 1957;

4. изд. 1959;

5. изд. 1960;

6. изд. 1962; стр. 13—36

Предговор (књизи): *Закон о промету земљишта и зграда*. Београд, „Службени лист ФНРЈ”, 1954; стр. 3—40.

Prilog teoriji o drzavnom suverenitetu. — *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, 1954, I, 2; стр. 3—22.

Проблем суверенитета држава и однос међународно националног права на саветовању Међународног комитета за упоредно право у Мин-лену. — *Анали Правног факултета*, 1954; II, 3; стр. 379—382.

Prvi izveštaj Saveznog izvršnog veća Saveznoj narodnoj skupštini i njegov značaj. — *Nova administracija*, 1954, II, 1; стр. 1—8.

Rad Savezne narodne skupštine. Od 8 do 11 marta. — *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1954, XLI; 2; стр. 219—227.

Rad Savezne narodne skupštine. Od marta do oktobra. — *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1954, XLI, 3—4; стр. 473—481.

Savezni ustavni zakon i dalji ustavni razvitak Jugoslavije. — *Oslobođenje*, 1, 2. i 3, I 1954, XI, 2363.

Socijalistička demokratija pobeđuje i jača. — *Krila armije*, 25. I 1954, VII, 255.

Socijalizam i humanizam. — *Narodna milicija*, 1954, VII, 12; стр. 1—16.

Sodišća v socialistične demokraciji. — *Borba—Ljudska pravica*, 8. VII 1954, XIX, 162.

Uloga prava i pravnika u našem društvenom uređenju. — *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1954, XLI, 3—4; стр. 277—308.

Улога Вијећа произвођача Савезне народне скупштине. — *Глас рада*, 1. I 1954, X, 1.

Универзитет и његов закон. — *Универзитетски весник*, 11. II 1954, V, 90.

Veća proizvođača. — *Međunarodna politika*, 1954, V, 107; стр. 16—18.

Исто: *Le Conseil des producteurs*. — *Revue de la politique mondiale*, 1954, V, 107; pp. 15—18.

Entwicklung und Funktion der Produzentenräte. — *Internationale Politik*, 1954, V, 107; pp. 14—16.

Producers Councils. — *Review of International Affairs*, 1954, V, 108; 17—19.

Zakon o univerzitetima. — *Međunarodna politika*, 1954, V, 99; стр. 4—6.

Исто: *La loi sur les universités*. — *Revue de la politique mondiale*, 1954, V, 99; pp. 4—6.

The University Bill. — Review of International Affairs, 1954, V, 99; pp. 4—6.

Zum neuen jugoslawischen Universitätsgesetz. — Internationale Politik, 1954, V, 99; pp. 7—9.

1955.

Борба новог друштва за права грађана и законитост. — Омладина, 23. XI 1955, 939—940.

Deset godina Republike i njene uprave. — Narodni službenik, 27. XI 1955; VIII, 135.

Le droit constitutionnel de la RPF de Yougoslavie et son évolution. — Revue internationale de Droit comparé, 1955, VII, 3; pp. 351—559.

Друштвено-политички и уставни развитак. — (У књизи): Нова Југославија, Београд, „Задруга“, 1955; стр. 25—29.

Društveni i lični interesi u komunizaciji. — Narodna armija, 18. XI 1955, XI, 856.

Факултетска скупштина и њен значај. — Универзитетски весник, 2. XI 1955, VI, 104.

Javno mnjenje i socijalistička demokratija. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 4; str. 339—365.

Jedinstvo društva i sistem društvene samouprave. — Međunarodna politika, 1955, VI, 136; str. 4—6.

Исто:

Einheit der Gesellschaft und gesellschaftliche Selbstverwaltung. — Internationales Politik, 1955, V, 136; pp. 4—7.

Social Unity and the System of Social Self-government. — Review of International Affairs, 1955, VI 136; pp 11—13.

L'unité de la société et la système de la gestion sociale directe. — Revue de la politique mondiale, 1955, VI 136; pp. 6—7.

Како ради Савезна народна скупштина. — Београд, Омладина, 1955; 106 стр. (Библиотека како и шта, 8).

Карактер и значај статута општина и срезова. — Народни одбор, 1955, VIII, 7; стр. 393—396.

Karakteristike i značaj društvenog samoupravljanja. — Nova administracija, 1955, III, 6; 563—573.

Локалната заедница општественото управување и политички живот. — Стопански весник, 3. VIII, 1955, III, 129.

Međunarodna diskusija o doprinosu političkih nauka proučavanju problema miroljubive koegzistencije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1955, XLII, 3; 320—321. [Prikaz].

Narodni odbor općine. — Slobodna Dalmacija, 18. VIII 1955, XIII, 3268.

Nova faza u razvitku lokalne samouprave u Jugoslaviji. — Glas Slavonije, 15 i 19 VII i 9. VIII 1955. XIII, 5160, 5164, 5182. — Slobodna Dalmacija, 16. VII 1955, XIII, 3285.

Novi mehanizam naše samouprave. — Vjesnik, 22. XI 1955. XVI, 3336.

Novi sistem lokalne samouprave. — *Međunarodna politika*, 1955 VI, 133; str. 11—13.

Исто:

Das neue System der lokalen Selbstverwaltung. — *Internationale Politik*, 1955, VI, 134; pp. 15—17.

The New System of Local Self-government. — *Review of International Affairs*, 1955, VI, 134; pp. 11—13.

Le nouveau système d'autonomie locale. — *Revue de la politique internationale*, 1955, VI, 134; pp. 17—20.

Novi status opštinske samouprave u Jugoslaviji. — *Nova administracija*, 1955, III, 3; str. 217—230.

Odgovori na pitanja urednika lista. — *Narodni službenik*, 14. IV 1955. VIII, 122. [Intervju].

Općina — osnovna političko-teritorijalna organizacija samoupravljanja. — *Glas Slavonije*, 31. V 1955, XIII, 3122.

Organizacija lokalne uprave u Francuskoj. — *Komuna*, 1955, II, 2; str. 50—53.

Пола године оруштвеног управљања на универзитетима. — *Универзитетски весник*, 27. IV 1955, VI, 99.

Pred donošenje Zakona o novim opštinama i srezovima. — *Narodni službenik*, 15. VI 1955, VIII, 126.

Predgovor [knjizi]: Opšti zakon o upravljanju školama. Beograd, Službeni list FNRJ, 1955; str. 3—29. (Zbirka saveznih propisa, 130).

Predgovor [knjizi]: Savezni zakon o uređenju i nadležnosti novih opština i srezova. Beograd, Službeni list FNRJ, 1955; str. 3—29. 2. izd. 1959.

Прелаз на ново уређење општина и срезова. — *Дневник*, 8. VIII 1955, XVI 3335.

Prilog pitanju komuna. — Beograd, Savez udruženja pravника Jugoslavije, 1955; 108 str. (Popularna pravno politička biblioteka, 6).

Prilog pitanju odnosa društvenih klasa i političkih partija. — *Međunarodna politika*, 1955, VI, 122; str. 15—17.

Isto:

Classes sociales et partis politiques. — *La revue de la politique internationale*, 1955 VI, 124; pp. 6—9.

A Contribution to the Discussion of Social Classes and Political Parties. — *Review of International Affairs*, 1955 VI, 124; pp. 8—10.

Klassen und politische Parteien. — *Internationale Politik*, 1955, VI, 124; pp. 8—10.

Le principe de l'égalité et l'Etat socialiste. — *Le nouveau droit yougoslave*, 1955, VI, 1—2; pp. 12—25.

Исто:

The Principles of Lawfulness and the Socialist State. — *New Yugoslav Law*, 1955, VI, 1—2; pp. 11—24.

Пут у комуњу. — *Ослобађање*, 1, 2. и 3. V 1955, XIII, 2673.

Rad Savezne narodne skupštine. — *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1955, XLII: 1—2, str. 111—118; 3, str. 277—282; 4, str. 430—434.

Развитак локалне самоуправе у Југославији. — *Задруга*, 29. XI, 1955, XI, 561.

Le régime de la gestion sociale: constitutionnelle et juridique. — Le nouveau droit yougoslave, 1955, VI, 4; стр. 3—10.

Исто:

The System of Social Management and its Constitutional and Legal Importance. — New Yugoslav Law, 1955, VI, 4; pp. 3—10.

Самоуправљање у локалним заједницама. — Побједа, 29. X 1955, XII, 48.

Socijalizam i humanizam. — Међународна политика, 1955, VI, 117; стр. 11—12 i 118; стр. 6—8.

Исто:

Socialism and Humanism. — Review of international Affairs, 1955, VI, 117; pp. 11—12 i 118; pp. 10—12.

Socialisme et humanisme. — Revue de la politique internationale, 1955, VI, 117; pp. 11—12 i 118; pp. 13—15.

Sozialismus und Humanismus. — Internationale Politik, 1955, VI: 117, pp. 13—14; 119, pp. 14—15; 120, pp. 12—13.

Socijalizam i pravo. — Међународна политика, 1955, VI: 124, стр. 13—15; 125, стр. 13—14; 126—128, стр. 33—35; 132; стр. 10—12.

Исто:

Socialisme and Law. — Review of International Affairs, 1955, VI, 133; pp. 13—15.

Sozialismus und Recht. — Internationale Politik, 1955, VI: 125, pp. 13—15; 126—128, pp. 31—32; 129—132, pp. 21—23; 133, pp. 13—16.

Statuti i uprava — Vjesnik, 26. XII 1955, XVI, 3364.

Школовање кадрова за државну управу и друге јавне службе. — Народни службеник, 18. X 1955, VII, 132.

L'université et la nouvelle Loi. — [U knjizi]: L'université en Yougoslavie socialiste. Beograd, Kultura, 1955; pp. 27—36.

Исто:

The University and its New Law. — [In:] The University in a Socialist Yugoslavia. Beograd, Kultura, 1955; pp. 26—36.

1956.

Битне карактеристике локалне самоуправе у Југославији. — Побједа, 29. X 1956, XIII, 49 и 9. XII 1956, XIII, 50.

La Constitution de la Yougoslavie et le Droit international. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1956, III, 1; стр. 5—11.

Deset godina Saveznog ustava. — Vjesnik, 31. I 1956, XVII, 3395.

Доношење првог Устава и државно уређење по Уставу из 1946. године. — Београд, (без изд.) 1956; 33 стр. (Умножено).

Друштвено политички и уставни развитак Југославије у периоду између Устава од 1946 и Уставног закона од 1953 године. — Београд, (без изд.), 1956; 32 стр.

Filozofski i sociološki osnovi koegzistencije. — Међународна политика, 1956, VII, 152—153; стр. 11—14.

Исто:

Les fondements de la coexistence. — Revue de la politique internationale, 1956, VII, 152—153; pp. 16—22.

Philosophical and Sociological Bases of Coexistence. — Review of International Affairs, 1956, VII, 152—153; pp. 11—16.

Philosophische und soziologische Grundlagen der Koexistenz. — Internationale Politik, 1956, VII, 152—153; pp. 12—16.

Јавно мњење и политички живот. — НИИ, 1. I 1956, VI, 261.

Jugoslovenska revija za međunarodno pravo. Posebni broj posvećen teoriji i praksi međunarodnog prava u Jugoslaviji. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 3; str. 402—403. [Prikaz].

Konferencija „Okolo okruglog stola“ međunarodnog udruženja za političke nauke. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 4; str. 539—542. [Prikaz].

Local Self — Government in the Federal People's Republic of Yugoslavia. — Belgrade, Standing Conference of Towns of Yugoslavia, 1956; 96 p. + 3 pril.

Исто:

Локално самоуправление в Федеративной Народной Республике Югославии. — Белград, Постоянная конференция городов Югославии, 1956; 95 стр. + 5 прилога.

Lokalna samouprava u svetu i kod nas. — Međunarodna politika 1956, VII, 150; pp. 11—14.

Исто:

L'autonomie local dans le monde et en Yougoslavie. — Revue de la politique internationale, 1956, VII, 150; pp. 14—17.

Local Self — government in the World and in Yugoslavia. — Review of International Affairs, 1956, VII, 150; pp. 13—16.

Lokale Selbstverwaltung in Jugoslawien und anderswo. — Internationale Politik, 1956, VII, 150; pp. 14—17.

Местное самоуправление в мире и в Югославии. — Международная политика, 1956, VII, 150; стр. 10—13.

Međunarodne organizacije udruženih nauka (na engleskom, francuskom i španskom), izd. Unesco, br. 5, 1956. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1956, XLIII, 4; str. 536—538. [Prikaz].

Medusobni odnosi organa uprave — centralno pitanje sistema uprave u Jugoslaviji. — Narodni službenik, 25. IV 1956, IX, 145.

Наука и социјализам. — НИИ, 20. IV 1956, VI, 278.

Neka osnovna pitanja naše lokalne samouprave. — Hrvatska riječ, 29. VI i 6. VII 1956, XII, 25 i 26.

Неки проблеми наше локалне самоуправе. — Наша заједници, 21. XII 1956, II, 24.

Novo u političkom sistemu Jugoslavije. — Međunarodna politika, 1956, VII, 142; str. 12—13.

Исто:

Neuerungen im politischen System Jugoslawiens. — Internationale Politik, 1956, VII, 142; pp. 9—11.

New Features in the Yugoslav Political System. — Review of International Affairs, 1956, VII, 142; pp. 10—11.

Le système politique yougoslave et son contenu nouveau. — Revue de la politique internationale, 1956, VII, 142; pp. 13—15.

O nalogah v nadaljnjem proučevanju našega prava. — Ljudska pravica, 21. I 1956, XXII, 16.

O pojmu komune. — [U knjizi]: Zbornik o radničkom samoupravljanju. Beograd, „Rad”, 1957; str. 149—156.

Odgovori na pitanja redakcije lista „Narodni službenik”. — Narodni službenik, 31. X 1956, IX, 155. [O uvođenju novih upravnih škola].

Organizacija i rad Soveznog izvršnog veća. — Međunarodna politika, 1956, VII, 156; str. 17—19.

Исто:

Организация и работа Союзного исполнительного веча. — Международная политика, 1956, VII, 156; стр. 17-20.

Organizacija državne uprave. — Međunarodna politika, 1956, VII, 144; str. 12—14.

Исто:

L'organisation de l'administration d'Etat. — Revue de la politique internationale, 1956, VII, 145; pp. 16—20.

Основи државног уређења ФНРЈ. — Београд, Полит, 1956; 43 стр. (Штампано као рукопис).

Петнаест година борбе за народну власт и социјалистичку демократију. — Радник, 5. VII 1956, VII, 324.

Плодна сарадња. — Борба, 1, 2 и 3. V 1956. XXI, 110. (О научној сарадњи у области друштвених наука између Француске и Југославије).

Političko i državno uređenje Jugoslavije. — Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1956; 212 str. (Popularna pravno politička biblioteka, 7).

Положај општине у нашем друштвеном и државном уређењу. — Народни одбор, 1956, IX, 1; 1—7.

Položaj i uloga uprave u socijalističkoj državi. — Međunarodna politika, 1956, VII, 143; str. 11—13.

Исто:

The Place and Role of Administration in a Socialist State. — Review of International Affairs, 1956, VII: 143—144, pp. 15—17; 145 pp. 11—13.

La position et le rôle des organes de direction dans l'Etat socialiste. — Revue de la politique internationale, 1956, VII, 143—144 pp. 18—21.

Stellung und Rolle der Verwaltung im sozialistischen Stat. — Internationale Politik, 1956, VII: 143—144, pp. 14—18; 145, pp. 14—16.

Pravni sistem FNRJ i problemi njegovog razvitka. — Međunarodna politika, 1956, VII, 161; str. 12.

New Yugoslav Legal System. — Review of International Affairs, 1956, VII, 162; pp. 23—25.

Le système juridique yougoslave. — Revue de la politique internationale, 1956, VII, 161; pp. 19—20.

Pravo in položaj ki ga ima človek in državljan v socialistični družbi — Naši razgledi, 1956, V 12/107/; str. 292—293. [Iz „Međunarodne politike” br. 148, 1956].

Pravo i položaj čoveka i građanina u socijalizmu. — Međunarodna politika 1956, VII, 148; str. 10—12.

Исто:

Le droit et la position de l'homme et du citoyen dans le système

socialiste. — *Revue de la politique internationale*, 1956, VII, 148 pp. 13—16.

Human and Civil Rights in Socialism. — *Review of International Affairs*, 1956, VII, 148; pp. 8—11.

Recht und Stellung von Mensch und Bürger in der Sozialistischen Gesellschaft. — *Internationale Politik*, 1956, VII, 148; pp. 13—15.

Предговор (књизи): Нови устав Народне Републике Србије. Београд, „Народни одбор“, 1956; стр. III—IX. (Збирка прописа НР Србије, 1).

Предговор (књизи): Закони о државној управи са Уредбом о организацији и реду Савезних органа управе. Београд, „Службени лист ФНРЈ“, 1956; стр. 3—37. (Збирка савезних прописа, 169). 2. изд. 1959; стр. 3—8.

Promene u državnoj upravi Jugoslavije. — *Informativni bilten*, 1956, V, 598.

Исто:

The Changes in the State Administration of Yugoslavia. — *Informativni bilten*, 1956, V, 598.

Promene u državnoj upravi Jugoslavije. — *Jugopres*, 1956, II, 54; стр. 1—7.

Исто:

The Changes in the State Administration of Yugoslavia. — *Jugopres*, 1956, II, 54; pp. 1—8.

Rad Savezne narodne skupštine. — *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1956, XLII: 2, str. 250—259; br. 3, str. 382—384; br. 4, 520—523.

Razgovor sa saradnikom lista „Glas Slavonije“. — *Glas Slavonije*, 7. III 1956, XIV, 3360.

Razvitak i nova zakonodavna obrada državne uprave u Jugoslaviji. — *Narodna milicija*, 1956, IX, 4; стр. 1—10, br. 7—8; стр. 7—19.

Sistem državne uprave u Jugoslaviji. — *Nova administracija*, 1956, IV, 2; стр. 134—172.

Skupštinski odbori i njihov rad. — *Međunarodna politika*, 1956, VII, 138; стр. 12—13.

Исто:

Ausschüsse der Bundesnationalversammlung und ihre bisherige Tätigkeit. — *Internationale Politik*, 1956, VII, 138; pp. 16—19.

Les comités de l'assemblée nationale fédérale. — *Revue de la politique internationale*, 1956, VII, 138; pp. 16—19.

The Committees of the Federal People's Assembly. — *Review of International Affairs*, 1956, VII, 138; pp. 14—17.

Уставно право ФНРЈ. — Београд, Архив за правне и друштвене науке, 1956; 130 стр.

Три године Уставног закона. — *Борба*, 14. I 1956, XXI, 11

Значај закона о општем управном поступку. — *Nova administracija*, 1956, VI, 6; стр. 645—650.

1957.

Аутономне јединице у државном уређењу Југославије. — *Народни одбор*, 1957, X, 2; стр. 97—112.

Државна управа и радничко самоуправљање. — *Народни службеник*, 30. VI 1957, X 171.

Godišnji kongres Američkog udruženja za političke nauke. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1957, XLIV, 4; str. 523—524. [Prikaz].

Градска самоуправа у свету. — Прогрес, 1957, 4; стр. 13—16.

Личности у социјализму. — Београд, Централни комитет Народне омладине Србије, 1957; 21 стр.

Моша Пијаде и наша правна мисао. — Политика, 17. III 1957, LIV, 15750.

Narodna skupština i njen zakonodavni rad. — Jugopres — Nedeljni feljton, 1957, I 44; str. 1—12.

Исто:

The Peopl's Assembly and its Legislative Work. — Jugopres, Weekly Features, 1957, I, 44; pp. 1—12.

Novine u izgradnji komunalnog sistema. — Međunarodna politika, 1957, VIII, 176—177; str. 19—20.

Исто:

Changes and New Trends in Yugoslav Local Selfgovernement. — Review of International Affairs, 1957, VIII, 176—177; pp. 17—19.

Innovations dans l'édification du système communal yougoslave. — Revue de la politique internationale, 1957, VIII, 176—177; pp. 17—20.

Перемены в местном самоуправлении — Международная политика, 1957, VIII, 176—177; стр. 17-19.

Weiterentwicklung der lokalen Selbstverwaltung. — Internationale Politik, 1957, VIII, 176—177; pp. 2—326.

О социјалистичкој демократији. — Историјски записи, 1957, X, књ. XIII, 1—2; стр. 1—16.

О јавном мњењу. — Београд, „Рад“, 1957; 40 стр. (Раднички универзитет. Социологија, Предавање 8).

О значају нацрта закона о јавним службеницима. — Narodni službenik, 28. IV 1957, X, 167.

Organizacija lokalne samouprave u stranim zemljama. — Nova administracija, 1957, V, 1; str. 1—49.

Osnovni tipovi lokalne samouprave. — Београд, „Nova administracija“, 79).

Politika i društvena tehnika u socijalističkoј демократији. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1957, XLIV, 1; str. 23—42.

Postavke društvene teorije u Jugoslaviji. — Međunarodna politika, 1957, VIII: 179, str. 16—18; 180, str. 13—15.

Исто:

Положения общественной теории в Югославии. — Международная политика, 1957, VIII: 180 стр. 17—18; 179 стр. 14—16.

Social Theory in Yugoslavia. — Review of International Affairs, 1957, VIII: 180, pp. 13—15; 179, pp. 14—15.

La théorie sociale yougoslave. — Revue de la politique internationale, 1957, VIII: 179, pp. 14—16; 180, pp. 16—18.

Thesen der Gesellschaftstheorie in Jugoslawien. — Internationale Politik, 1957, VIII: 179, pp. 18—19; 180, pp. 16—18.

Предговор (књизи): Милан М. Милутиновић, Географски материјализам. Титоград, Историски институт НР Црне Горе. Одељење за проучавање државе и права, 1957; стр. 3—5.

Предговор (књизи): Живан Митровић, Карактер и значај Закона о новинским предузећима и установама. Београд, Седма сила, 1957; стр. 3—8.

Predgovor [knjizi]: Ustav Republike Urugvaj od 1952. godine. Beograd, Institut za uporedno pravo, 1957; str. 1—9. (Institut za uporedno pravo, Serija E, br. 2).

Le problème de l'opinion publique dans la démocratie socialiste. — In: L'opinion publique. Paris, Presses Universitaires de France, 1957; pp. 387—429. (Bibliothèque des Centres d'Etudes supérieures spécialisée, 2).

Проблеми у вези са укидањем срезова у Црној Гори. — Побједа, 1. V 1957, XIV, 18.

Promene Ustava SSSR (1947—1957). — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1957, XLIV, 4; str. 426—429.

Razgovori u Institutu Gramši. — Međunarodna politika, 1957, VIII 170; str. 13—14.

Исцо:

Die Besprechungen im Institut Gramsi. — Internationale Politik, 1957, VIII, 170; pp. 14—15.

Discussion in the Gramsci Institute. — Review of Interational Affairs, 1957, VIII, 170; p. 15.

Les discussions à l'Institut Gramsci. — Revue de la politique internationale, 1957, VIII, 170; p. 14.

Преговори в институте Грамши. — Международная политика, 1957, VIII. 170; стр. 16—17.

Samoupravljanje proizvođača i političko uređenje Jugoslavije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1957, XLIV, 2—3; str. 182—192.

Le self-gouvernement des producteurs et l'organisation politique de la Yougoslavie. — Le nouveau droit yougoslave, 1957, VIII, 2—4; pp. 10—18.

Исцо:

The Self-government of the Producers and the Political Organisation of Yugoslavia. — New Yugoslav Law, 1957, VIII, 2—4; pp. 10—19.

Sistem lokalne samouprave u Jugoslaviji. — Београд, „Savremena administracija“, 1957; 250 str. (Priručna biblioteka za pravna i društvena pitanja, 2).

Udeo Moše Pijade u izgradnji socijalističke Jugoslavije. — Privredni pregled, 18. III 1957, VII, 686.

Uloga i značaj Saveznog izvršnog veća. — Narodni službenik, 25. XI 1957, X, 179.

Uloga Moše Pijade u stvaranju našeg zakonodavstva. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1957, XLIV, 1; str. 15—17.

Уставно право Југославије. — Београд, Виша управна школа за унутрашње послове, 1957; 440 стр.

1958.

Четврти конгрес Међународног удружења политичких наука. — Анали Правног факултета у Београду, 1958, VI, 3; стр. 376—378. (Приказ).

Delo i značaj Savezne narodne skupštine. 1953—1957. J. Đorđević i sarad. — Београд, Savez udruženja pravника Југославије, 1958; 36 стр. (Popularna pravno-politička biblioteka, 10).

Drugi kongres jugoslovenskih pravника. — Међународна политика, 1958, IX, 195; стр. 15—16.

L'Etat des sciences juridiques et politiques en Yougoslavie et les problèmes qui se posent à leur sujet. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1958, V, 1; стр. 181—192.

Извори и значај Програма Савеза комуниста. — Народни службеник, 25. XI 1958, XI, 201.

Конгрес правника. — Народни службеник, 18. V 1958, XI, 190.

Međunarodni sastanak predstavnika političkih nauka o problemima miroljubive međunarodne saradnje. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1958, XLV, 1; стр. 170. [Prikaz].

Nacrt novog francuskog ustava. — Vjesnik, 4. i 5. IX 1958, XIX, 4273 i 4274.

Nacrt novog francuskog ustava. — Међународна политика, 1958, IX, 202; стр. 4—7.

Исто:

De Gaulles Entwurt für die neue Verfassung. — Internationale Politik, 1958, IX, 202; pp. 6—10.

Draft of New French Constitution. — Review of International Affairs, 1958, IX, 202; pp. 5—8.

Le projet de Constitution français. — Revue de la politique internationale, 1958, IX, 202; pp. 4—7.

Прозект новой французской Конституции. Международная политика, 1958, IX, 202; стр. 5—8.

Народна скупштина и њен законодавни рад. — Крајина, 19. I 1958, VI, 98.

Naš pravni sistem in njegov razvoj. — Slovenski poročevalec, 26. I 1958, XIX, 21.

Нашиот правен систем и неговиот натамошен развој. — Нова Македонија, 6. IV 1958, XIV, 4255.

Novi fracuski ustav. — Naša stvarnost, 1958, XII, 12; стр. 624—640.

Od narodnooslobodilačkih odbora do socijalističke samoupravne komore. — Vjesnik, 29, 30. XI i 1. XII 1958, XIX, 4847.

Odnos teorije i prakse u političkim naukama. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1958, XLIV, 1; str. 71—83.

Пет година Уставног закона Југославије. — Борба, 13. I 1958. XXXII, 11.

Исто:

Oslobođenje, 21. i 22. XI 1958- XVI, 3877 i 3878.

Politique et technique sociale et démocratie socialiste. — In: *Politique et technique.* Paris, Presses Universitaires de France, 1958; pp. 275—309 (Bibliothèque du Centre d'Etudes supérieures, 3).

Положај и улога извршних органа у Југославији. — Анали Правног факултета у Београду, 1958, VI, 2; стр. 171—183.

Prilog pitanja kontrole ustavnosti i zakonitosti propisa u Jugoslaviji. — Narodna milicija, 1958, XI, 12; str. 1—4.

Rad i uloga Savezne narodne skupštine (trećeg saziva). — Jugopres, Nedeljni feljton, 1958, II, 45; str. 1—5, 46; str. 1—5.

Исто:

Jugopres, Weekly Features, 1958, II, 45; pp. 1—6 i 46; pp. 1—6.

Razvitak i problemi društvenog samoupravljanja u oblasti školstva. — Press service — Weekly Features, 1958, II, 78; pp. 1—5.

Исто:

Development and Problems of Social Self-government in the Domain of Education. — Press-service — Weekly Features, 1958, II, 78; pp. 1—6.

Skupština i izvršni organi vlasti. — Oslobođenje, 15. do 18. I 1958, XV, 3599—3602.

Skupština i pravo. — Pravni život, 1958, VII, 1—2; str. 1—5.

Le système électoral de la Yougoslavie. — Le nouveau droit yougoslave, 1958, IX, 1; pp. 16—24.

Исто:

The Yugoslav Election System. — New Yugoslav Law, 1958, 1; pp. 15—24.

Yougoslavie, place et rôle des organes executifs au cours de la première phase de l'évolution politique et constitutionnelle de la Yougoslavie. — Bulletin international des sciences sociales, 1958, X, 2; pp. 276—287.

Значењето на Сојузната народна скупштина од Третото свикнување. — Нова Македонија, 5. I 1958, XIV, 4164.

1959.

The Communal System in Yugoslavia. — [In]: *Collective Economy in Yugoslavia.* Geneva, (The Review: Annals of Collective Economy). — Beograd, Beogradski grafički zavod, 1959 [1961].

ИСТО:

Das jugoslawische Kommunalsystem. — [In]: Die Gemeinwirtschaft in Jugoslawien. Geneva, (Annalen der Gemeinwirtschaft) — Beograd, Beogradski grafički zavod, 1959 [1961].

Diskusija. — [U članku]: Diskusija o državi i socijalizmu. Arhiv za pravne i društvene nauke, 1959, XLVI, 2—3; str. 358—359, 370.

Društveno-političko i državno uređenje Jugoslavije. — Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1959; 350 str. (Popularna pravno-politička biblioteka, 12).

Kongres Međunarodnog udruženja za političke nauke. J. Đorđević i sarad. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1959, XLVI, 1; str. 73—78.

Lični i opšti interesi u socijalizmu. — Međunarodna politika, 1959, X, 227; str. 13—14.

ИСТО:

Individual and General Interests in Socialism. — Review of International Affairs, 1959, X, 227; pp. 13—15.

Les intérêts personnels et généraux dans le socialisme. — Revue de la politique internationale, 1959, X, 227; pp. 11—13.

Личные и общие интересы во социализме. — Международная политика, 1959, X, 227; стр. 12—14.

Die persönlichen und die Allgemeininteresse im Sozialismus. — Internationale Politik, 1959, X, 227; pp. 15—16.

Ljudska prava u socijalizmu. — Vjesnik, 12 i 13. IV 1959, XX, 4459 i 4460.

О комуналној самоуправи у Југославији. — Комуна, 1959, VI, 5; стр. 4—7.

О научној проучавању и појму државе. — Naša stvarnost, 1959, XIII, 10; str. 339—362.

О политичком систему социјализма. — Vjesnik, 1. i 2. III 1959, XX 4422 i 4423.

О социјалистичким друштвеним односима у Југославији. О социјалистичкој демократији. Нешто скраћено и редиговано предавање одржано активу СК у Нишу. — Ниш, Среска подружница Удружења правника НРС, Катедра за правна и политичка питања, 1959; 39 стр.

О социјализму. — Vjesnik. 15 i 16. II 1959. XX, 4410 i 4411.

Organisation politique de la Yougoslavie. — Beograd, Centre universitaire international des sciences sociales de l'Université de Beograd, 1959; 23 p. (Les problèmes actuels du progrès social).

Organisation politique de la Yougoslavie. — Jugoslovenska advokatura, 1959, VI, 3; pp. 29—40.

Основне карактеристике и савремени проблеми правног система и методи израде прописа. — (У књизи): О изради правних прописа. Београд, Завод за јавну управу, 1959; стр. 7—18.

Основни принципи политичког уређења Југославије. — Народни одбор, 1959, XI, 4; стр. 152—165.

Parimet themelore të rendit politik të Jugosllavis. — Përparimi, 1959, V, 10; p. 651—658.

Politički sistem Jugoslavije. — Vjesnik, 29. i 30. III 1959, XX, 4446 i 4447.

Predgovor [knjizi]: Dr. Milan Ćuković, Princip zakonitosti u Jugoslaviji. Beograd, Ćasopis Narodna milicija, 1959; str. 1—4. (Mala stručna biblioteka, 6).

Sastanak Svetskog udruženja za političke nauke u Opatiji. — Međunarodna politika, 1959, X, 226; str. 12—13.

ИСТО:

Meeting of the World Association for Political Science in Opatija. — Review of International Affairs, 1959, X, 226; pp. 10—11.

Le self-gouvernement local ou la système communal de la Yougoslavie. — In: Le régime et les institutions de la République Populaire Fédérative de Yougoslavie. Bruxelles, Institut de sociologie Solvay, 1959; pp. 102—139.

Šest godina Ustavnog zakona i savremeni ustavni problemi. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1959, XLVI, 1; str. 1—10.

Teze i antiteze o socijalističkoj državi. — Međunarodna politika, 1959, X, 220; str. 5—7. Naši razgledi, 1959, VIII, 12; str. 282—283.

ИСТО:

Tezi u antitezi za socijalističката држава. — Нова Македонија, 1959, 2. VIII 1950, XV, 4663.

Thesen und Antithesen vom sozialistischen Staat. — Internationale Politik, 1959, X, 220; pp. 4—7.

Theses and Antitheses about the Socialist State. — Review of international Affairs, 1959, X, 220; pp. 6—8.

Thèses et antithèses sur l'Etat socialiste. — Revue de la politique internationale, 1959, X, 220; pp. 6—8.

Тезиси и антитезиси о социјалистичком государстве. — Международная политика, 1959, X, 220; стр. 6—9.

La Yougoslavie, démocratie socialiste. — Paris, Presses Universitaires de France, 1959; XV + 227 p. (Bibliothèque des Sciences politiques, Série 3e: Les institutions politiques).

ИСТО:

Yugoslavia, democracia socialista. — Mexico, Fondo de cultura economica, 1966; 266 p. (Colección popular).

1960.

Prilog. — [U knjizi]: Jugoslawien. Wirtschafts und Reiseführer. — Beograd, Privredni pregled, 1960.

Predgovor [knjizi]: Jean Meynaud, Uvod u političku nauku, Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1960; str. 1—44. (Popularna pravno-politička biblioteka 14).

Principes généraux du système politique et constitutionnel de la Yougoslavie. [Predgovor knjizi]: La Constitution de la République Populaire Fédérale de Yougoslavie, Beograd, Union des associations des juristes de Yougoslavie, 1960; pp. 5—42.

Les problèmes de la constitutionnalité en Yougoslavie. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1960, VII, 2; str. 363—370.

Progrès technique et systèmes politiques. — Revue internationale des sciences sociales, 1960, XII, 2; pp. 202—214.

Radničko samoupravljanje i društvene nauke. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1960, XLVII, 1—2; str. 4—10.

Radničko samoupravljanje i naš društveno politički sistem. — Nova administracija, 1960, VIII, 6—7; str. 531—544.

Teorije o birokratiji i birokratizmu. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1960, XLVII, 3—4; str. 207—238.

Уставност и социјализам. — Глас САНУ, 1960, CCXXXIX, Одељење друштвених наука, 8; стр. 169—179.

Visokoškolsko obrazovanje u SAD. — Narodni službenik, 27. VI 1960. XIII, 237 i 11. VII 1960, XIII, 238.

Zakonodavna služba kod nas i u svetu. — Narodni službenik, 25. IV 1960, XIII, 233.

1961.

Constitutionality and Socialism. — Bulletin de l'Académie serbe des sciences et des arts, 1961, XXVIII, Section des Sciences sociales, n. s. 8; pp. 69—71.

The Contemporary Constitutional Problems of Yugoslavia. — New Yugoslav Law, 1961, XII, 4; pp. 22—42.

Исто:

Les problèmes constitutionnels contemporains de la Yougoslavie. — Le nouveau droit yougoslav, 1961, XII, 4; pp. 23—43.

Маргиналије о уставном развоју и савременом уставном питању Југославије. — Анали Правног факултета у Београду, 1961, IX, 4; стр. 473—479.

Neposredna demokratija. — Delo, 8 in 9 XI 1961, III, 306 i 307.

Novi Ustav. — Vjesnik u srijedu, 1. I 1961, 452—453.

O metodima izučavanja problema na sektoru političkih nauka. — Beograd, Visoka škola političkih nauka, 1961; 13 str.

O temi „Marksizam i miroljubiva koegzistencija“. — Gledišta, 1961, II, 1; str. 99—106. [Diskusija].

Општи поглед на бирократијата и бирократизмот. — Правна мисла, 1961, XI, 1; стр. 1—30.

Osnovna pitanja političkih nauka. — Beograd, Savez udruženja pravika Jugoslavije, 1961; 56 str.

Problemi obrazovanja i tehnološka revolucija. — Gledišta, 1961, II, 2; str. 14—18. [Diskusija].

Predgovor [knjizi]: Zoran Vidaković, Uređenje odnosa u preduzeću samoupravnim normama. Beograd, Institut društvenih nauka, 1961; str. 7—10.

Revolucija i humanizam. — Gledišta, 1961, II, 2; str. 39—49.

Savremeni ustavni problemi Jugoslavije. — Naša stvarnost, 1961, XV, 3; str. 251—270.

Le système de self-gouvernement comunal en Yougoslavie. J. Đorđević en colab. — Revue internationale des sciences sociales, 1961, 3; pp. 411—430.

Tehnokracija in vloga strokovnjakov. — Vprašanja naših dni, 1961, II, 18; str. 536—568.

Uloga stručnjaka, tehnokratija i socijalistička demokratija. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1961, XLVIII, 1—2; str. 170—182.

Ustav i država. — Vjesnik, 22. X 1961, XXII, 5269.

Устав и политике науке. — Глас САНУ, 1961, CCL, Одељење друштвених наука, 10; стр. 39—62.

Ustav i socijalistička demokratija. — Vjesnik, 5, XI 1961, XXII, 5283.

Ustavno pravo i politički sistem Jugoslavije. — Beograd, Savremena administracija, 1961; 787 str. (Biblioteka društvenih nauka).
2. skraćeno izd. 1962; 535 str. (Biblioteka društvenih nauka).

Уставност и устав у социјализму. — НИИ, 8. X 1961, XI, 561.

Zašto novi Ustav? — Vjesnik, 8. X 1961, XXII, 5255.

1962.

Carta costituzionale dello stato in estinzione. — Panorama, 1962, XI, 19; pp. 4—5.

Човек и друштво. — Побједа, 29. IV 1962, XIX, 18.

Le développement et les principes fondamentaux du droit pénal yougoslave. — In: Le droit pénal nouveau de la Yougoslavie. Paris, Les éditions de l'Épargne, 1962; pp. 9—33. (Les grands systèmes de droit penal contemporain, 2).

Društveno politički sistem u Prednacrta ustava Jugoslavije. — Nova administracija, 1962, X, 12; str. 935—940.

Koncepcija i značaj Prednacrta novog ustava Jugoslavije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1962, XLIX, 3—4; str. 209—220.

Novi Ustav prema socijalizmu i njegovim perspektivama. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1962, XLIX, 1—2; str. 1—7.

Ogled o birokratiji i birokratizmu. — Beograd, Kultura, 1962; 130 str. (Društveno političke studije, Kolo II, knj. 1).

Osnovne novine Prednacrta ustava. — Nova administracija, 1962, X 10—11; str. 780—783.

Predgovor [knjizi]: Aleksandar Baltić, Radni odnosi u teoriji i praksi. Beograd Savremena administracija, 1962, str. III—V. (Biblioteka društvenih nauka).

2. izd. 1968; str. III—V.

Predgovor [knjizi]: Le self-gouvernement local. Beograd, Institut de droit comparé 1962; pp. 3—12. (Recueil des lois de la RFP de Yougoslavie, vol. II).

Prednacrta Ustava i princip društvenog samoupravljanja. — Naša stvarnost, 1962, XVI, 11; str. 419—459.

Prednacrta ustava i prosveta. — Naša stručna škola, 1962, X, 10.

Rad na pripremi teza i nacrtu novog Ustava FNRJ. — Privredni pregled 1. I 1962, XII, 1811.

Sloboda, prava i dužnost građana. — Beograd, Visoka škola političkih nauka, 1962, 28 str.

Socijalistička federacija i republika. — Pravni život, 1962, XI, 6; str. 3—13.

Socijalizam i demokratija. — Beograd, „Savremena administracija”, 1962; VIII+536 str. (Biblioteka društvenih nauka).

Tri periona të randësisime në zhvillimin e jetës Kushtetues në Jugosllav — Rilindija 7. X 1962, XVIII, 1266.

Tri ustava. — Međunarodna politika, 1962, XIII, 284; str. 21—23.

Исто:

Drei Verfassungen. — Internationale Politik, 1962, XIII, 284; pp. 20—22.

Three Yugoslav Constitutions. — Review of International Affairs, 1962, XIII, 285; pp. 16—18.

Tres Constitucions yugoslavas. — Politica internacional, 1962, XIII, 285; pp. 15—18.

Три Конституции Югославиин. — Международная политика, 1962, XIII, 285; стр. 14—16.

Trois Constitutions yougoslaves. — Revue de la politique internationale, 1962, XIII, 285; pp. 21—24.

Ujit ások az alkotmány alapelveiben és jogi meghatarozásaiban. — Magyar Szo, 21. X 1962, XIX, 291.

Ustav i društveno-ekonomsko uređenje. — Knjigovodstvo, 1962, VII, 10; str. 1—3.

1963.

Les caractéristiques fondamentales de la nouvelle Constitution yougoslave. — Revue internationale de droit comparé, 1963, XV, 4; pp. 689—703.

The Constitutional Court of Yugoslavia. — New Yugoslav Law, 1963, XIV, 4; pp. 6—19.

Истро:
Les Cours constitutionnelles en Yougoslavie. — Le nouveau droit yougoslave, 1963, XIV, 4; pp. 9—24.

Diskusija. — [U članku]: Konceptije i značaj novog ustava u razvitku ustavnosti. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1963, L, 1—2; str. 81—83.

La Fédération socialiste et les républiques. — Le nouveau droit yougoslave, 1963, XIV, 1—3; pp. 3—24.

Истро:
The Socialist Federation and the Republic. — The New Yugoslav Law, 1963, XIV, 1—3; pp. 3—20.

Narodna vlast i socijalistička demokratija 1943—1963. Tekst u knjizi. — Beograd, Novinsko izdavačko preduzeće Mladost, 1963; str. 212+XXI.

Novi jugoslovenski ustav i međunarodni odnosi. — Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, 1963, X, 1; str. 1—6.

Нови Устав и социјалистичка демократија. — Ниш, Среска организација удружења правника НРС, 1963; 32 стр.

O novom izbornom sistemu. — [Predgovor knjizi]: Zakon o izboru saveznih poslanika i Zakon o izbornim jedinicama za izbor poslanika za Saveznu skupštinu. Beograd, Savremena administracija, 1963; str. 73—87.

Od Prednacrtu do novog Ustava Jugoslavije. — Nova administracija, 1963, XI, 3—44; str. 205—215.

Odnos Saveznog ustava i Ustava republika. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1963, L, 1—2; str. 1—10.

Општина у новом уставном систему. — Београд, „Рад“, 1963; 54 стр. (Раднички универзитет. Комуна, коло 1).

Osnovne karakteristike Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. — Mladost, 27. XI 1963, VIII, 372.

Položaj i uloga federacije i socijalističkih republika u našem političkom sistemu. — Beograd, Visoka škola političkih nauka, 1963; 16 str.

Predgovor [knjizi]: Milan Bulajić, Pravo na samoopredeljenje u Društvu naroda i Ujedinjenim Nacijama. Beograd (izd. autora), 1963, str. I—III.

Preface. — In: Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Beograd, Institute of Comparative Law, 1963; pp. III—XIV. (Collection of Yugoslav Laws, Vol. VII). Isto i na francuskom.

Predgovor [knjizi]: Miodrag Jovičić: Sistem lokalne samouprave u Engleskoj, Švedskoj i Švajcarskoj. Beograd, Savremena administracija, 1963; str. III—IV. (Biblioteka za uporedno pravo).

Prednacrt ustava Jugoslavije i socijalistička demokratija. — Gledišta (Niš), 1963, I; str. 49—67.

Prilog daljem proučavanju idejno-političkog značaja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije. — [U knjizi]: Značenje drugog zasedanja AVNOJ-a za socijalističku revoluciju u Jugoslaviji, Zagreb, Informator, 1963; str. 21—26.

Принципи и новине изборног система. — Борба, 2. IV 1963, XXVIII, 91.

Принципи и новине изборног система. — Наш весник, 1963, 5 стр. 6. (Писано Braille-вом азбуком).

Проблеми даљег проучавања права. — Анали Правног факултета у Београду 1963, XI, 3—4; стр. 468—472.

Прво и друго заседање АВНОЈ-а 26. и 27. новембра 1942. у Бихаћу, 29. и 30. новембра 1943. у Јајцу. Загреб 1963. — Политика, 8. XII 1963, LX, 18023. Култура и уметност, VII, 346.

Суштина и смисао новог изборног система. — Борба, 30. III 1963, XXVIII, 87.

Ustav Jugoslavije i društvene delatnosti. — Društvena delatnost, 26. IV 1963, I, 3.

Ustavno pravo. Uvodni deo. Iz knjige: „Ustavno pravo i politički sistem Jugoslavije. — Beograd, Savez studenata Pravnog fakulteta, 1963; 113 str.

Ustavnost i zakonitost. — Beograd, Visoka škola političkih nauka, 1963; 13 str.

1964.

Basic Characteristics of the New Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. — In: Two Decades of Socialist Yugoslavia, Beograd, Međunarodna politika, 1964; pp. 37—41 (Documents).

Conception of Socialism and Democracy in the New Yugoslav Constitution. — Beograd, University International Centre for Social Sciences of the University of Beograd, 1964, 21 pp. (Session VI).

Demokratija mora prevazilaziti nespোরазume širim i boljim sporazumima. — Socijalizam, 1964, VII, 1; str. 104—112. [Diskusija].

Diskusija. — [U članku]: Savetovanje o političkim naukama. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1964, LI, 1—2; str. 82—84, 96—100, 102, 126—128, 131, 143—145, 146.

Die Grundmerkmale der Verfassung der Sozialistischen Föderativen Republik Jugoslawien. — In: Zwei Jahrzehnt sozialistischen Jugoslawiens, Belgrad, Međunarodna politika, 1964; pp. 44—49. (Dokumente, 2).
Isto:

Caractères généraux de la Constitution de la RSF de Yougoslavie. — In: Deux décennies la Yougoslavie socialiste. Beograd, Međunarodna politika, 1964. str. 39—43.

Една нова порака од Југославија. — Нова Македонија, 29. и 30. XI и 1. XII 1964, 6512.

Neka pitanja ostvarivanja i razvitka socijalističke demokratije. — Politička misao, 1964, 2; str. 153—182.

Novi ustavni sistem. — Beograd, Savremena administracija, 1964; 1046 str. (Biblioteka društvenih nauka).
2. iz 1964; XIII + 1042 str.

Odnos između političke teorije i ustava. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1964, LI, 3; str. 163—173.

VIII Kongres Saveza komunista i socijalistička demokratija. — Politička misao, 1964, 3; str. 67—79.

Основные черты новой Конституции Югославии. — Советское государство и право, 1964, XXXIV, 5; стр. 129—135.

Položaj i uloga države u društveno političkom sistemu. — Beograd, Visoka škola političkih nauka, 1964; 59 str.

Predmet mesto i značaj političkih nauka. — [U knjizi]: Problemi političkih nauka. Materijali sa savetovanja o političkim naukama. Beograd, Institut političkih nauka Pravnog fakulteta, 1964; str. 77—79. Diskusija: str. 80, 81, 93—97, 99, 122—123, 124, 127, 138—140, 142.

Процес одлучивања. — Комунист, 6. II 1964, XXII, 353.

Les rapports entre la théorie politique et le constitution. — Le nouveau droit yougoslave, 1964, XV, 1—3; pp. 3—20.

Исто:

The Relationship Between Political Treory and the Constitution, — The New Yugoslav Law, 1964, XV, 1—3; pp. 3—19.

Savremenost Marksovog shvatanja komunizma. — [U knjizi]: Marks i savremenost, I deo. Beograd—Arandelovac, 17—21. decembra 1963. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1964; str. 381—385.

Социјализам отворено друштво. — Побједа, 1. V 1964, XXII, 2406.

Teorija o masovnom društvu i državi blagostanja i savremena društvena stvarnost. — Međunarodni problemi, 1964, XVI, 4; 13—25.

Značaj 29. novembra i razvitak socijalističke republike u Jugoslaviji. — Dnevnik, 29. n 30. XI i 1. XII 1964, XXIII, 6492.

1965.

Anatomija političkih institucija u savremenom, a posebno socijalističkom društvu. — Politička misao, 1965, II, 2; str. 180—199.

Apects politiques et juridiques de la planification yougoslave. — Revne de droit contemporain, 1965, XII, 2; pp. 53—64.

Les institutions politique de la démocratie socialiste et de la société contemporaine. — Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1965; pp. 1—48.

Naša komunalna samouprava i politička teorija. — Komuna, 1965, XII, 7; str. 4—7.

Научни скуп „Усмеравање друштвеног развоја у социјализму. — НИН, 6. н 13. VI 1965, XV, 752 н 753. (Изводи из излагања).

О концепту својине и о друштвеној својини. — Београд, Српска академија наука и уметности, 1965; 22 стр. (Симпозијум о друштвеној својини).

О значају и улози универзитета данас. — *Univerzitet danas*, 1965, VI, 4; стр. 15—22.

Predgovor [knjizi]: Miodrag Zečević, *Društvene organizacije i udruženja građana u komuni.* Београд, Републички завод за јавну управу, 1965; стр. I—III.

2. izd. 1968; стр. I—III.

Planiranje i pravo. — *Međunarodna politika*, 1965, XVI, 364 стр. 21—23.

Исто:

Planning and Law. — *Review of International Affairs*, 1965, XVI, 364;

Planung und Recht. — *Internationale Politik*, 1965, XVI, 364;

Prema samoupravnoj legislativi. — *Vjesnik*, 4. II 1965, XXVI, 6452. [Razgovor vođen sa saradnikom lista].

Princip većine u političkoj teoriji i praksi. — *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 1965, XV, 1—2; стр. 50—56.

Protivrečnosti društvene svojine u socijalizmu. — *Gledišta*, 1965, VI, 11; стр. 1465—1471.

Savetovanje o političkim naukama i njegovi rezultati. — *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1956, LII, 1—2; стр. 139—141. [Prikaz].

Le système de planification en Yougoslavie. — *Revue de science financière*, 1965, LVII, 3; pp. 418—445.

Teorijska i ustavna pitanja planiranja u Jugoslaviji. — [U knjizi]: *Usmeravanje društvenog razvoja u socijalizmu.* Београд, *Sedma sila*, 1965; стр. 2—28. (Politička dokumentacija, Kolo II, knj. 10).

Teorijska i ustavna pitanja planiranja u Jugoslaviji. — *Gledišta*, 1965, VI, 6—7; стр. 849—865.

Uprava u novom ustavnom sistemu i problemi njenog razvitka. — *Radna i društvena zajednica*, 1965, VIII, 8—9; стр. 481—492.

Uvod u ustavno pravo. — Београд, *Savez udruženja pravnika Jugoslavije*, 1965; 83 стр.

2. izd. 1966; 84 стр.

Значај појма структуре у теорији и истраживању. — *Побједа*, 28. XI 1965, XXII, 2466.

Yugoslavia's Communal Self-government and Political Theory. — *Komuna-Special Issue*, 1965, XII; pp. 6—9.

1966.

Аутономно право и самоуправљање. — *Побједа*, 27. XI 1966 XXIII, 2569.

Birokratija i savremeno društvo. [Predgovor knjizi]: *Birokratija i tehnokratija.* Београд, *Sedma sila*, 1966, стр. IX—XXXIII. (Biblioteka „Savremeno društvo”. *Izbor tekstova*; 3).

Birokratija i demokratija. — *Međunarodna politika*, 1966, XVII, 398; стр. 23—25.

Исто:

La burocracia y la democracia. — *Politica internacional*, 1966, XVII, 399; pp. 23—27.

Bürokratie und Demokratie. — *Internationale Politik*, 1966, XVII, 398; pp. 24—27.

Bureaucracy and Democracy. — Review of International Affairs, 1966, XVII, 398; pp. 24—27.

Бюрократия и демократия. — Международная жизнь, 1966, XVII, 398; стр. 26—29.

Birokratija i moderno društvo. — Međunarodna politika, 1966, XVII, 363; str. 17—21.

Исто: *Biurokratie und moderne Gesellschaft.* — Internationale Politik, 1966, XVII: 396 pp. 18—21; 397, pp. 24—27.

Bureaucratie et la société moderne. — Revue de la politique internationale, 1966 XVII: 396, pp. 20—24; 397, pp. 22—24.

Бюрократия и современное общество. — Международная политика, 1966, XVII, 396; стр. 17—22.

Bureaucracy and the Modern Society. — Review of International Affairs, 1966, XVII, 396.

Birokratija i višak rada. — Međunarodna politika, 1966, XVII, 397; str. 21—23.

Исто: *Bureaucracy and the Surplus of Work.* — Review of International Affairs, 1966, XVII, 397; pp. 21—24.

La burocracia y la plusvalia. — Politica internacional, 1966, XVII, 397; pp. 21—24.

Бюрократия и прибавочный труд. — Международная политика, 1966, XVII, 397; стр. 18—21.

Conception générale et structure de la nouvelle constitution de la Yougoslavie. — In: La Constitution yougoslave de 1963. Paris, Edition Cujas, 1966; pp. 1—16. (Centre français de droit comparé. Étude sur les Constitution actuelles).

Contribution à la théorie de la propriété sociale. — Questions actuelles du socialisme, 1966, 2; pp. 77—118.

Исто: *Contribution a la teoria de la propiedad social.* — Questions actuelles del socialismo, 1966, 2; pp. 77—106.

A Contribution to the Theory of Social Property. — Socialist Thought and Practice, 1966, 24; pp 73—110.

К теории об общественной собственности. — Социалистическая мысль и практика, 1966, 12; стр. 74—116.

La démocratie socialiste directe. — Documents du Centre universitaire de sciences sociales de l'Université de Beograd; Huitième Session, 1966. Beograd, Institut des collaborations internationales de l'Université, 1966; 47 p.

Demokratski politički život i izbori. — Informator, 26. i 30. XI, 1966, XIV, 1327 i 1328.

Droit et devoirs de la fédération. — In: Le fédéralisme yougoslave. Paris, Dalloz, 1966; pp. 61—110. (Annales de la Faculté de droit et des sciences politiques et économiques de Stasbourg, 18).

La fédération en Yougoslavie socialiste. — In: La féédralisme yougoslave, Paris, Dalloz, 1966; pp. 9—31 (Annales de la Foculté de droit et des sciences politiques et économiques de Stasbourg, 18).

Mala politička enciklopedija. — Beograd, Savremena administracija, 1966; str. XX+1532.

Текстови: *Демократија*, стр. 157—163; *Друштвено економско уређење*, стр. 228—230; *Друштвено самоуправљање*, стр. 232—238; *Држава благостанја*, стр. 247—249; *Дуžности грађанина и човека*, стр. 263—264; *Економска демократија*, стр. 273—249; *Формална демократија*, стр. 327—328; *Комунизам*, стр. 523—529; *Либерална демократија*, стр. 583—584; *Личне слободe и права*, стр. 586—589; *Манџина*, стр. 609—613; *Масовно друштво*, стр. 624—626; *Непосредна демократија*, стр. 728; *Одговорност*, стр. 757—764; *Отворено друштво*, стр. 807; *Политичка наука*, стр. 862—866; *Политичке слободe и права*, стр. 872—876; *Право на друштвено самоуправљање*, стр. 921; *Право на рад*, стр. 921—922; *Самоуправа*, стр. 1066—1067; *Слобода и права човека и грађанина*, стр. 1123—1128; *Сociјалистичка демократија*, стр. 1137—1141; *Сociјализам*, стр. 1147—1158; *Структура*, стр. 1190—1191; *Управљање*, стр. 1255—1256; *Већина*, стр. 1292—1295.

Наука о политичком систему. — Анали Правног факултета у Београду, 1966, XIV, 3—4, стр. 281—299.

О друштвеној својини. — Архив за правне и друштвене науке, 1966, LII, 2; 107—129.

Предговор [knjizi]: *Мала политичка енциклопедија*. Београд, Савремена администрација, 1966; стр. IX—XX.

Предговор [knjizi]: *Moris Diverže, Uvod u politiku*. Београд, Савремена администрација, 1966; стр. V—VII. (Библиотека друштвених наука).

Прилог класификацији политичких система. — Међународни проблеми, 1966, XVIII, 2; стр. 29—44.

Прилог теорији социјалистичке самоуправне демократије. — [U knjizi]: *Zbornik radova o stranom i uporednom pravu*. Београд, Институт за упоредно право, 1966, св. IV; стр. 79—107.

Прилог теорији о социјалистичком saveзу радног народа Југославије. — [U knjizi]: *Sociјалистички savez i radni човек*. Београд, Сociјализам, 1966; стр. 5—19.

Прилог теорији о Сociјалистичком saveзу. — Сociјализам, 1966, IX, 1; стр. 6—22.

La république socialiste. — In: *Le fédéralisme yougoslave*. Paris, Dalloz, 1966; pp. 111—140. (Annales de la Faculté de droit et des sciences politiques et économiques de Strasbourg, 18).

Самоуправна демократија и изборни систем. — Архив за правне и друштвене науке, 1966, LII, 3—4; стр. 253—273.

Симпозијум о изборном систему у условима самоуправљања значајан допринос теорији и пракси политичког живота. — *Комунист*, 13. X 1966, XXIV, 495. (Одговори на питања сарадника листа).

Симпозијум: „Сociјалистички савез радног народа Југославије и радни човек у борби за развијање социјалистичке демократије”. — *Комунист*, 20. I 1966. XXIV, 457 (Изводи из излагања).

Le système de planification en Yougoslavie. — *Le nouveau droit yougoslave*, 1966 XVII, 1—4; pp. 3—27.

Исто:

The Yougoslav Planning System. — *The New Yougoslav Law*, 1966, XVII, 1—4; pp. 3—25.

Устав Југославије и његово остваривање. — *Побједа*, 20. I 1966, XXIII, 2479.

Vlast, autoritet i моć. — *Gledišta*, 1966, VII, 8—9; стр. 1051—1061.

1967.

Autonomne pokrajine u našem političkom sistemu. — Socijalizam, 1967, X, 7—8; str. 921—929.

Autonomne pokrajine u savremenom političkom sistemu socijalističke Jugoslavije. — [U knjizi]: *Autonomne pokrajine u Jugoslaviji. Društveno politički i pravni aspekti.* Beograd, Institut za uporedno pravo, Novi Sad, Pravni fakultet, 1967; str. 17—23.

Аутономно право и друштвено самоуправљање. — Општина, 1967, XX, 2; стр. 3—26.

Autonomno pravo i društveno samoupravljanje. — Pravni život, 1967, XVI, 1; str. 19—34.

Дан Банковић. (In memoriam). — *Анали Правног факултета у Београду*, 1967, XV, 1; стр. 127—128.

Demokratija i izbori. — Zagreb, Informator, 1967; 101 str. (Pravna biblioteka).

Demokratizacija Saveza komunista i političke strukture društva. — Zagreb, Fakultet političkih nauka, 1967; 14 str. (Simpozijum Savez komunista u uslovima samoupravljanja).

Društveni i materijalni položaj univerziteta. — Univerzitet danas, 1967, IX, 2; str. 34—39. (Diskusija).

The First constitutional Amendments. — *The New Yugoslav Law* 1967, XVII, 1—4; pp 3—19.

Исто:

Sur les premiers amendements constitutionnels. — *Le nouveau droit yougoslave*, 1967, XVIII, 1—4; pp 3—20.

Хуманиста на делу. — Политика, 15. III 1967, LXIV, 19196. (О Моши Пијаде).

Лењиново схватање диктатуре пролетаријата и демократије. Одломци из књиге у припреми „Политички систем”. — *Анали Правног факултета у Београду*, 1967, XV, 4; стр. 489—512

Мањина и демократски политички систем. — Побједа, 13. VII 1967, XXIV, 2632.

O diktaturi proletarijata. — [U knjizi]: *Marks i savremenost. Treći naučni skup. Knj. 4.* Beograd, 22. do 25. maja 1967. Beograd, Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1967; str. 287—300.

O diktaturi proletarijata. — *Međunarodni radnički pokret*, 1967, X, 3; str. 106—119.

O prvim ustavnim amandmanima. — *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1967, LIII, 1—2; str. 46—56.

Od nacionalizacije do pravilne naknade. — *Večernje novosti*, 8. V 1967, XV, 4229. [Odgovori na pitanja saradnika lista].

On the Classification of Political Systems. — *International Problems*, 1967; pp. 71—89.

Polu veka sovjetskog društvenog i političkog sistema. — *Arhiv za pravne i društvene nauke*, 1967, LIII, 3—4; str. 197—204.

Politički sistem. Prilog nauci o čoveku i samoupravljanju. — Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1967; 1050 str. 2. izd. 1971; 1050 str.

Novo dop. izdanje: Beograd, Privredni pregled, 1973; 941 str.
4. novo dop. i izm. izd. — Beograd, Savremena administracija 1977;
V + 1016 str.

Novo dop. i izm. izd. — Beograd, Savremena administracija 1980;
VI + 1018 str.

Предговор (књизи): Станоје Аксић, Положај аутономних покрајина у уставном систему Социјалистичке Федеративне Републике Југославије са посебним освртом на положај и развој Аутономне Покрајине Косова и Метохије, Београд, Научна књига, 1967; стр. 3—6.

Predgovor [knjizi]: Slavoljub Popović i grupa autora: Priručnik o normativnim aktima radnih organizacija, Beograd, Književne novine, 1967; str. III—XI.

2. izd. 1968; str. V—XI

3. izd. 1970; str. 5—11.

4. izd. 1972—73; str. 9—16.

5. izd. 1973;

6. izd. 1974; str. 7—14

7. izd. 1977; str. 15—22.

Le rôle de l'exécutif dans l'Etat moderne: Yougoslavie. — Les pouvoirs de décisions dans l'Etat moderne, Paris, Unesco, 1967; pp. 105—199. (Etudes sociales d'actualité).

Savetovanje jugoslovenskih pravnika o kodifikaciji i usavršavanju pravnog sistema. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1967, LIII, 1—2; str. 165—167. [Diskusija].

Stavovi savremene nauke o rasi i rasizmu. — Međunarodni problemi, 1967, XIX, 3; str. 9—28.

Unošenjem amandmana Ustav postaje potpuniji, određeniji i savremeniji. — Informator, 29. IV i 3. V 1967, XV, 1371 i 1372.

Ustavno pravo. — Beograd, Savremena administracija, 1967; XII+669 str. (Biblioteka društvenih nauka).

2. izd. 1969; XVI+708 str.

3. izd. 1972; XX+767 str.

[novo izd] 1975; VII+856 str.

2. dop. izd. 1976; XI+930 str.

3. izd. 1978; VIII+926 str.

Уставност и мањина. — (У књизи): Симпозијум о основним облицима уставности и законитости у социјализму. Београд, Српска академија наука и уметности, 1967; стр. 23—33.

La Yougoslavie. — Paris, Librairie général de droit, 1967; 438 p. (Comment ils sont gouvernés, t. 15).

Живот Устава и његове промене. — Комунист, 16. III 1967, XXV, 517.

1968.

La conception des libertés humaines et les nouveaux droits de l'homme dans la Constitution de la Yougoslavie. — Revue de droit contemporain, 1968, XV, 1; pp. 101—132.

Delegatski i neposredni izbori. — Informator, 1. i 4. V 1968, XVI, 1476—1477.

Diskusija. — [U knjizi]: Politička vlast i preobražaj etatiističke u samoupravnu strukturu društva. Političko savetovanje 3—5. IV 1968. Beograd, Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka, 1968; str. 80—88 i 231—241. (Zbornik radova Instituta za političke studije Visoke škole političkih nauka, Političke sveske, 2).

Društveno-političke zajednice u ustavnom i političkom sistemu. — [U knjizi]: Društveno-političke zajednice, tom I, Beograd, Međunarodna štampa, Interpres, 1968; str. 47—54. (Politička biblioteka, 1943—1968, 1).

Интелигенцијата и самоуправовањето. — Нова Македонија, 30. V 1968, XXIV, 7769.

Ljudska prava i osnovni dokumenti o njima. Predgovor. — [U knjizi]: Ljudske slobode i prava. Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1968; str. 9—14.

Истро:

Arhiv za pravne i društvene nauke, 1968, LIV; str. 471—476.

Načelni stavovi i pitanja o Sindikatu. — Gledišta, 1968, 5; str. 747—770.

O ponovnom izboru i značaju ovog principa za imenovanje i ulogu direktora radne organizacije u Jugoslaviji. — [U knjizi]: Ponovni izbor direktora u radnim organizacijama. Beograd, Privredni pregled, 1968; str. 1—11.

O prirodi normativne funkcije samoupravnih organizacija. — Rad i pravo, 1968, I, 4; str. 261—269

O studentima, univerzitetu i samoupravljanju. — Međunarodna politika, 1968, XIX, 437; str. 23—27.

Истро:

Estudiantes, universidad, autogestion. — Politica internacional, 1968, XIX, 437; pp. 19—23.

Les étudiants, l'université et l'autogestion. — Revue de la politique internationale, 1968, XIX, 437; pp. 19—24.

On Students, Universities and Self-Administration. — Review of International Affairs, 1968, XIX, 437; pp. 24—28.

Studenten, Hochschulen und Selbstverwalt. — Internationale Politik, 1968, XIX 437; pp. 19—24.

Odgovornost vlade i личности. — НИИ, 16.VI 1968, XVIII, 910. (Уводно излагање на Саветовању Удружења правника и Удружења политиколога Југославије).

Odgovornost i samoupravljanje. — [U knjizi]: Odgovornost u radnim posebno privrednim organizacijama u sistemu društvene svojine i samoupravljanja. Tom 1. Beograd, Institut za uporedno pravo, 1968; str. 9—20.

Odgovornost i самоуправљање. — Побједа, 26. и 30. V 1968, XXV, 2722 и 2723.

Opšta teorija i praksa federalizma. — [U knjizi]: Karakter i funkcije federacije u procesu konstituisanja samoupravnog društva. Političko savetovanje 15—16 XI 1968. Beograd, Institut za političke studije Visoke škole političkih nauka, 1968; str. 16—47. (Zbornik radova Instituta za političke studije, Političke sveske, IV/1).

Predgovor [knjizi]: Miodrag Jovičić, Odgovornost nosilaca javnih funkcija. — Beograd, Institut za uporedno pravo, 1968; str. 1—5. (Institut za uporedno pravo, Monografije, 33).

Predgovor [knjizi]: Milivoje Kovačević, Komunalni sistem i komunalna politika. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1968; str. VII—IX.

Predgovor [knjizi]: Lazar Đurovski, Organizacija i funkcionisanje opštinske skupštine. Beograd, Republički zavod za javnu upravu. 1968; str. 5—6.

Položaj, funkcije i struktura uprave posebno u Jugoslaviji. [Sa diskusijom]. — Samoupravljanje u državnim organima, 1968, IV, 3—4; str. 5—9.

Princip izbornog sistema. — [U knjizi]: Društveno-političke zajednice, I. Beograd, Međunarodna štampa, Interpres, 1968; str. 69—76.

Проблемите на одговорноста и одговорноста општество. — Погледи, 1968, V, 3; стр. 3—36.

Savez komunista i problem njegovog demokratizma i „centralizma“. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1968, LIV, 1; str. 3—12.

Sindikat — autentična organizacija radničke klase. — Socijalizam, 1968, XI, 5; str. 547—556.

Социјалистичко друштво и друштвене науке. — (У књизи): Споменаца посвећена 50. годишњици Октобарске социјалистичке револуције. Beograd, Српска академија наука и уметности, 1968; стр. 27—31. (САНУ, Посебна издања, CDXXIV, Споменаца, 38).

Studenti na političkoj sceni. — Mladost, 28. III 1968, 598. [O studentima, Univerzitetu i samoupravljanju].

Transformacije ustavnog sistema. — Međunarodna politika, 1968, XIX, 442; str. 25—26.

1969.

Амандман (XV) у пракси. — Борба, 5. VI 1969, 182.

The Case for a New Modern University. — Socialist Thought and Practice, 1969, 36; pp. 141—155.

Федерализам и нација у социјализму. — Побједа, 1. V 1969, XXV, 2819.

Federativna i samoupravna osnova ravnopravnosti. — [U knjizi]: Bratstvo i jedinstvo. Beograd, Mladost, 1969; str. 65—108.

Напомена о проблемима научне и техничке револуције у самоуправљању. — [U knjizi]: Научно технолошка револуција и самоуправљање. Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1969; str. 33—53. (Političke sveske Instituta za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1969, 3).

O principu odgovornosti. — [U knjizi]: Opšti problemi odgovornosti. Materijal sa savetovanja održanog 16. i 17. maja 1968. Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1969.

O утопизму и реализму данас. — Побједа, 28 XI 1969, XXV 28—29.

Plaidoyer pour une université nouvelle et moderne. — Questions actuelles du Socialisme, 1969, 95; pp. 149—165.

Pledoaje za novi, moderni univerzitet. — Politika, 20—26. II 1969, LXVI, 20040—20046.

Por una universidad nueva y moderna. — Questiones actuales del socialismo, 1969, 14; pp. 153—171.

Исто:

Тезиси о новом, современном универзитете. — Социалистическа мисль и практика, 1969, 24, стр. 156—173.

Potrebno je da se odmah sistematski i kompetentno analizira postojeća struktura i funkcionisanje samoupravnih tijela i organa. — Informator, 27. i 31. X 1969, XII, 1649—1650.

Predgovor [knjizi]: Dimitrije Kulić, Ustavno sudstvo u svetu. Niš, Univerzitet, 1969; str. III—VII.
2, izd. 1972; str. 3—7.

Prilog [knjizi]: Yugoslavia and Her Republics. Belgrade Interpres, 1969; p. 339.

Savremeno društvo i univerzitet. — Međunarodni problemi, 1969, XXI, 3; str. 23—32.

Savremenost samoupravljanja. — [U knjizi]: Savremeno rukovođenje i samoupravljanje. Beograd, Pravni fakultet, Redakcija lista „Savremena praksa“, 1969 str. 7—22.

Le système politique et constitutionnel de la yougoslavie. — In: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1969; pp. 3—20.

1970.

Contemporary Society and the University. — International Problems, 1970; pp. 21—31.

Društvena osnova prava studenta na samoupravljanje. — Ideje, 1970, I, 2; str. 11—20

Еволуција и современи проблеми федерализма. — Комунист, 26. XI, 1970, XXVIII, 714. (Одговори на питања уредника).

Federalizam i njegovi problemi. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1970, LVI, 3—4; str. 191—203.

Granice čoveka i samoupravljanje. — Privredni pregled, 1, 2. i 3. V 1970, XX, 4254.

Integracija, aktuelan problem teorije i prakse. — Socijalizam, 1970, XIII, 7—8; str. 865—874.

Izvodi iz diskusije na savetovanju „Samoupravljanje u preduzećima“. — Ekonomika preduzeća, 1970, 11; str. 731—730.

Lenjin — mislilac savremene epohe. — [U knjizi]: Lenjin izvan mitova. Zagreb, Fakultet političkih nauka Sveučilišta „Liber“, 1970, knji.; str. 13—37. (Biblioteka „Politička misao“).

Међународни научни симпозијум „Лењин и савременост“ 7—9. V 1970. у Загребу. — Борба, 18. V 1970, XXXV, 134.

Округли сто: Дијалог о реформи високошколског образовања. — Политика, 4. и 11. IV 1970, LXVII, 20294 и 20301.

Predgovor [knjizi]: J. Radulović i Lj. Popović, Zbirka propisa o privrednim i drugim radnim organizacijama. Beograd, Književne novine, 1970; str. 7—9.

Samoupravljanje u političkom sistemu socijalističke demokratije. — Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1970; 27 str.

Samoupravna radna organizacija kao snaga društvenih promena — Socijalizam, 1970, XIII, 10; str. 1309—1316.

Ustavni problemi amandmana XV iz Ustava Jugoslavije. — Pravni život, 1970, XIX, 2; str. 3—9.

Ustavni sudovi i problemi primene amandmana XVI. — [U knjizi]: Aktuelna pitanja podele normativne funkcije između federacije i republika. Materijal sa savetovanja održanog 11. i 12. maja 1970. u Beogradu. Beograd, Institut za uporedno pravo, 1970; str. 9—13.

Ustavni sudovi i problemi primene ustavnih amandmana. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1970, LVI, 1—2; str. 3—16.

The Yugoslav Constitution and New Individual Rights and Freedoms. — Estratto da Scritti in Onore di Gaspare Ambrosini, vol. I. Giuffrè Editore, 1970; pp. 597—605.

1971.

Federalizam i nacionalno pitanje. Simpozijum održan u Novom Sadu, 26—28. maja 1971. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1971, LVI, 2—3; str. 318—319, 330—331, 365—367. [Diskusija].

Federalizam, nacija, socijalizam. Prilog javnoj debati o ustavnim promenama. — Beograd, Privredni pregled, 1971; 92 str.

Izlaganje na svečanoj sednici Ustavnog suda Srbije. — Pravni život, 1971, XX, 11; str. 7—18.

Križa „odgovorne vlade“ u свету и проблеми одговорног друштва у социјализму. — Глас САНУ, 1971, CCLXXX, Одељење друштвених наука, књ. 15; стр. 131—144.

Место и улога Уставног суда Србије. — Општина, 1971, XXIV, 11; стр. 3—20.

Место и улога Уставног суда Србије јуче, данас и сутра. — Правни живот, 1971, XX, 11; стр. 7—18.

О самоуправном и одговорном друштву. — Beograd, Službeni list SFRJ, 1971; 536 str.

О неким основним политичким и уставноправним питањима уставних промена. — Анали Правног факултета у Београду, 1971, XIX, 3; стр. 207—214.

Perspektive političke avangarde — Savez komunista danas i sutra. — Gledišta, 1971, XII, 7—8; str. 1008—1017. [Diskusija].

Politički sistem i kultura. — Student, 30. XI 1971, XXXV, 21—22.

Predgovor [knjizi]: Federalizam i nacionalno pitanje, Beograd, Savez udruženja za političke nauke, 1971.

Predgovor [knjizi]: Solidarnost i samoupravljanje. — Novi Sad, Centar za političke studije, 1971.

Predgovor [knjizi]: Zlatija Đukić-Veljović, Sovjetski federalizam i njegov razvitak. Beograd, Institut za uporedno pravo 1971; str. 3—4. (Monografije, 55).

Savremeno nacionalno pitanje i federalizam u socijalističkoj Jugoslaviji. — [U knjizi]: Ustavna reforma. Saopćenja sa Kolokvija na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Zagreb, Centar za aktualni politički studij, 1971; str. 33—38. (Političke teme. Biblioteka savremene političke misli).

Судство је установа друштвене заједнице, а не пуки орган државе. Судство би морало да буде ближе човеку него поретку, ближе слободи него власти и ближе објективној истини него државном разлогу. Политика, 1971, 20815. (Надаслов: Анкета, Правосуђе и политика).

La théorie et la pratique de l'autogestion en Yougoslavie. — In: Le socialisme dans le théorie et la pratique yougoslave, 1971, 3; pp. 3—23.

Učestvovati ili pljeskati. — [U knjizi]: Savez komunista Srbije u razvoju društveno političkog sistema Beograd, Komunist, 1971.

Устав, Амандмани и уставни суд. — Борба, 1. III 1971, 57. (Одговори на питања редакције).

Ustavne promene pod lupom nauke. — Student, 30. III 1971, XXX, 9. [Odgovori na pitanje redakcije].

Varijacije na temu o federalizmu i nacionalnom pitanju danas. — [U knjizi]: Federalizam i nacionalno pitanje. Beograd Savez udruženja za političke nauke; 2 str. 42—48.

Znanost in nacionalno vprašanje v sodebnem svetu. — Teorija in praksa 1971, 8, 3; str. 361—369.

Koncept Ustava republike. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1972, LVIII, str. 115—137.

Марксистичко образовање студената и васпитни утицај наставника. — Комунист, 15. и 22. VI 1972, XXX, 796 и 797.

Марксизам и универзитет. — [U knjizi]: Марксистичко образовање студената и васпитна улога наставника. Beograd. Komunist, 1972; str. 53—94.

Марксизам, образовање, универзитет. — [U knjizi]: Марксизам и марксистичко образовање. Beograd, Komunist, 1972; str. 33—47.

Mesto i uloga Ustavnog suda Srbije, juče, danas i sutra. — [U knjizi]: Ustavnost i zakonitost. Beograd, Ustavni sud Srbije, 1972; str. 11—24. (Problemi ustavnosti i zakonitosti, 1).

Nauka prema društvenim nejednakostima. — [U knjizi]: Kritike socijalnih razlika. Beograd, Komunist, 1972; str. 19—30.

О политичком есеју. — Зборник Матице српске за друштвене науке, 1972, св. 57; стр. 29—35.

Political Power in Yugoslavia. — In: Political Opposition in One-Party States, London, Macmillan, 1972; pp. 58—71. (Studies in Comparative Politics).

Položaj i uloga republika u jugoslovenskoj federaciji i u međunarodnim odnosima. — Међународна политика, 1972, XXXII, 522; 30—33.

Исто:

Положение и роль республик в югославской федерации и в международных отношениях. — *Международная политика*, 1972, XXIII, 522; стр. 32—35.

Posicion y cometido de les republicas en la federacion yugoslava y en las relaciones entre las naciones. — *Politica internacional*, 1972, XXIII, 522; pp. 32—35.

La Yougoslavie: vers un socialisme autogère. — In: *Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave* — *Recueil des conférences*, 1971, 2; pp. 3—25.

1972.

Анкета „Политике“. *Политички систем, Држава, грађанин.* — *Политика*, 6, 13, 20. и 27. II 1972, LXIX, 20954.

Bez novih ideja društvo se zatvara. — [U knjizi]: *Aktuelna idejna kretanja u Savezu komunista Srbije.* Sa savetovanja CKSKS 26. novembra 1971. Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1972, str. 45—61.

Les changements dans la structure du fédéralisme et la gestion nationale en Yougoslavie. — In: *Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave* *Recueil des conférences*, 1972, 4; pp. 3—36.

Contribucion a la moderna teoria sobre el sindicato. — *Questiones actuales del socialismo*, 1972, 106; pp. 4—8.

Исто:

Contribution à la théorie moderne des syndicats. — *Questions actuelles du socialisme*, 1972, 106; pp. 4—8.

A contribution to the Contemporary Theory of Trade Unions. — *Socialist Thought and Practice*, 1972, 47; pp. 4—8.

К современной теории о профсоюзах. — *Социалистическая мысль и практика*, 1972, 35; стр. 4—8.

E drejta kushtetuese. — Prishtinë, Universiteti, Rilindja, 1972; XVI+866 str.

Društveno politički sistem Jugoslavije. [U knjizi]: *Aktuelni problemi samoupravnog društva.* Beograd, Komunist, 1972; str. 55—140.

Društveno samoupravljanje. — [U knjizi]: *Veliki pravni priručnik*, 1. Beograd, Privredni pregled, 1972; str. 31—75. (Biblioteka Veliki priručnici).

Еволуција федерализма у социјалистичкој Југославији. — 4. јул, 4. I 1972, XI, 498.

Ideje i institucije. — Beograd, Radnička štampa, 1972; 356 str. (Ideje).

The Position and Role of the Republics within the Yugoslav Federation and in International Relations. — *Review of International Affairs*, 1972, XXIII, 522; pp. 29—32.

Исто:

Les républiques; la fédération et les relations internationales. — *Revue de la politique internationale*, 1972, XXIII, 522; pp. 35—38.

Stellung und Rolle einer Republik in Föderation und Aussenpolitik. — Internationale Politik, 1972, XXIII, 522; pp. 35—38.

Predgovor [knjizi]: Miodrag Zečević, Skupština Socijalističke Republike Srbije u periodu 1963—1969. godine. Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1972; str. 5—21.

Prilog kritici teorije institucije. — Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1972, VI; str. 161—170.

Profesionalizam i politika. — [Predgovor knjizi]: Dr Stojan Tomić, Politički profesionalizam, Sarajevo, Univerzitet, Fakultet političkih nauka, 1972; str. 11—15.

Reč pozdrava za politikološki časopis mladih. — Politeja, 1972, I, 1; str. 3—6. [Povodom prvog broja časopisa „Politeja“].

Samoupravna misao i institucionalizam. — Socijalizm. 1972, XV, 9; str. 941—963.

A Szakszervezet az öniszervezetek társadalomben. — Létünk, 1972, II, 3—4; old. 15—31.

Teorija socijalizma i samoupravna „empirija“ u Jugoslaviji. — [U knjizi]: Teorija i praksa samoupravljanja u Jugoslaviji. Beograd, Radnička štampa, 1972; str. 98—120.

Vrednost prava u jugoslovenskom društvu. — Gledišta, 1972, XIII, 5—6; str. 730—735. sa pril.

1973.

Anketa „Pogled-a“ na temu „Sociologija prava u Jugoslaviji. — Pogledi (Split) 1973, IV, 9; str. 93—109.

AVNOJ i savremeni samoupravni politički sistem SFRJ. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1973, LIX, 4; str. 597—602.

Ekološka kriza sveta i samoupravljanje. — Sinteza, 1973, 8; str. 17—21.

Fédéralisme constitutionnel et législatif dans la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie. — In: L'influence des structures fédérales sur la source législative du droit. Travaux du Colloque de Beograd, juillet, 1973. Beograd, Association yougoslave de droit comparé, 1973; str. 101—115.

Интереси и социјализам. — Политика, 4. I 1973, LXX, 21281.

Jugoslovensko savetovanje na temu: „Interesi: teoretični koncepti oblike izražavanja in boja interesov v našem političnem sistemu. Ljubljana 1972. — Naši razgledi, 1973, XXII, 2; str. 26—27. [Odlomki iz referatov].

Klasna suština ustavnih promena. — Student, 26. XI i 10 XII 1973. 22. i 23.

Концепт и структура статута општине. — Општина, 1973, XXVI, 9; стр. 5—20.

Koncept i značaj sloboda, prava, dužnosti i odgovornosti čoveka i građanina. — Socijalizam, 1973, XVI, 9; str. 923—929.

Marksizam, obrazovanje, univerzitet. — Novi svet, 1973, V. 29—30.

O biti samoupravljanja. — Student, 3. X 1973, XXXVII, 7—8.

O nacionalizmu. — Međunarodni problemi, 1973, XXV, 3; str. 35—43.

Исто:

On Nationalism. — International Problems, 1974, pp. 61—70.

O samoupravnom političkom sistemu. — Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1973; 40 str. [Škola samoupravljača Milentije Popović].

2. izd. 1974; 52 str.

O ustavnim promenama. Prilog pretresu i proučavanju Nacrta ustava. — Beograd, Prosvetno pedagoški zavod, Centar za društveno političko obrazovanje RU Đuro Salaj, 1973; 37 str.

Opšta pitanja teorije i prakse komunalnog sistema. — Socijalizam, 1973, XVI, 6; str. 648—701.

Pogovor [knjizi]: Anri Lefevr, Antisistem. Beograd, Radnička štampa, 1973, str. 183—188. (Biblioteka „Ideje“).

Politička nauka i interesi. — Samoupravljanje, 1973, I, 1; str. 44—49.

Predgovor [knjizi]: Upravno pravo. Studije i članci. Slavoljub Popović Beograd, Književne novine, 1973; str. V—VII.

Predgovor. — [U knjizi]: Ratko Marković, Pokretanje ustavnog spora o ustavnosti normativnih akata. Beograd, Institut za uporedno pravo, 1973; str. 5—6. (Monografije 73).

Predgovor [knjizi]: Pavle S. Nikolić, Skupštinski sistem. Beograd, Institut za uporedno pravo, 1973; str. 1—2, (Monografije, 71).

La problématique de l'Etat dans la communauté fédérative yougoslave. — Le socialisme dans le théorie et pratique yougoslave, 1973, 5; pp. 23—50.

Самоуправљање је она идејна снага која одликује двадесети век. — Политика, 25. XII 1973, LXX, 21632.

Smisao i idejne osnove novog Ustava. — Međunarodna politika, 1973, XXIV, 556; str. 4—7.

Исто:

Razon y fundamentos conceptuales de la nueva constitucion de la RSFY. — Politica internacional, 1973, XXIV, 557; pp. 28—32.

The Significance and Ideological Bases of the New Yugoslav Constitution. — Review of International Affairs, 1973, XXIV, 557; pp 25—28.

Signification et concepts fondamentaux de la nouvelle Constitution yougoslave. — Revue de la politique internationale, 1973 XXIV, 557; pp. 31—34.

Sinn und ideelle Grundlagen der neuen jugoslawwischen Verfassung. — Internationale Politik, 1973, XXIV, 557; S. 32—36.

Сушност и идејне основе нове конституције СФРЈУ. — Међународна политика, 1973, XXIV, 557; стр. 32—36.

Самоуправњето како основен општествен однос и како основен принцип на нашиот политички систем. — Скопје, Работнички универзитет „Кочо Рацин“, 1973; 51 стр.

Socijalizam i kultura. — Меѓународна политика, 1973, XXIV, 553; стр. 30—32.

Исто:

Socialisme et culture. — Revue de la politique internationale, 1973, XXIV, 553; pp. 33—36.

El socialismo y la cultura. — Politica internacional, 1973, XXIV, 554; pp. 33—36.

Социализм и култура. — Меѓународна политика, 1973, XXIV, 554; стр. 33—36.

Sozialismus und Kultur. — Internationale Politik, 1973, XXIV, 553; S. 32—35.

Statuti-akti samokonstituisanja opština. [Iz diskusije]. — Komuna, 1973, XX, 4; стр. 30—33.

Стваралаштво и стабилност. Једно виђење актуелних друштвених послова у 1973. години. — Комунист, 11 I 1973, XXXI, 826.

Ustavni i zakonodavni federalizam u SFRJ. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1973, LIX, 2—3; стр. 205—216.

Уставни положај и друштвена функција великог града. — Комунист, 4. I 1973, XXXI, 825.

Уводна реч у јавној дискусији о нацрту Устава СФРЈ, одржаној на Правном факултету 2. и 3. јула 1973. г. — Анали Правног факултета у Београду 1973, XXI 3—4; стр. 1—12.

Вештачка је дилема да ли је Синдикат потребан самоуправном друштву. Она је заснована на површном и немарксистичком схватању самоуправљања. — Рад, 23. III 1973, XXXIX, 12. (Одговори на питања редакције).

Značaj ustavnih promena u strukturi jugoslovenskog federalizma. — Jugoslavija, Merkur pres, 1971—1972. Industrija, spoljna trgovina, turizam, međunarodni transport, investicioni radovi. Beograd, 1973; стр. 25—36.

1974.

ABHOJ — први политички акт самоуправљања. — Борба, 4. II 1974, LIII, 33.

Az öngazgatási politikai rendszerrel. — Ujvidek, Forum, 1974; 44 стр. (Milentije Popović öngazgatoí iskola).

Crisis of Responsible Government and Responsible Society under Socialism. — Bulletin de l'Académie serbe des sciences et des arts, 1974, LIII, Classe des sciences sociales, 12; pp. 56—57.

Delegatski sistem — oblik samoupravne integracije političkog sistema Jugoslavije. — Gledišta, 1974, XV, 1; стр. 62—68. [Diskusija].

Демократија. Политичка енциклопедија. — Политика, 27. III 1974 LXXI, 21722.

Marginalije o problemu vrednosti u savremenom društvu. — Pregled, 1974, LXIV, 4; str. 341—353.

Marksizam — teorija kritike, misli i prakse. — Student, 15. I 1974, XXXVIII, 2—3. Odgovori na pitanja saradnika lista.

Минули рад. Политичка енциклопедија. — Политика, 10. V 1974, LXXXI, 21764.

Од АВНОЈ до новиот устав на СФРЈ. — Трудбеник, 29. XI 1974, XXVIII, 49—50.

Исто: Рад, 1974, XXX, 48.

Predgovor [knjizi]: Ernesto Če Gevara, Socijalizam i čovek. Beograd, Radnička štampa, 1974; str. 185—217.

Појам државе у науци и уставном систему Југославије. — Глас САНУ, 1974 CCLXXVII, Одељење друштвених наука, 19; стр. 1—21.

Predgovor [knjizi]: Đorđ Čaca, Ustavnost i zakonitost u Socijalističkoj Republici Jugoslaviji i uloga ustavnih sudova u njihovoj zaštiti. Beograd, Institut za uporedno pravo, 1974; str. 5—6. (Monografije 80).

Prilog za teoriju o samoupravnom pravu. — Samoupravno pravo, 1974, I, L; str. 5—6.

Revolucija i radnička klasa. — [Predgovor knjizi]: Sava Živanov i Blažo M. Perović, Socijalistička revolucija i radnička klasa — osnovni istorijski subjekt socijalističke revolucije. Beograd, Centar za društveno političko obrazovanje Radničkog univerziteta „Đuro Salaj“, 1974; str. 3—37, sv. 5.

Самоуправни политички систем. — Борба, 21. II 1974, LIII, 49

Социјализам. — Политика, 21. III 1974, LXXI, 21716.

La structure fédérative contemporaine de la constitutionnalité en Yougoslavie. — Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1974, 6; pp. 31—48

Улога и значај права и правника у систему самоуправног социјализма. — Анали Правног факултета у Београду, 1974, XXII, 4; стр. 397—402.

1975.

Les caractéristiques fondamentales de la nouvelle constitution de la RSF de Yougoslavie. — Droit yougoslave, 1975, 1; pp. 7—12.

Le concept du système politique autogestionnaire. — Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1975, 7; pp. 3—20.

Човек, политичар и правник. — Политика, 11. I 1975, LXXII, 22006. (О Владимиру Симићу).

Човек у самоуправном друштву. — Beograd, Delta pres, 1975; 23 str. (Mala marksistička biblioteka, 6 kolo 35).

Đušan Petrović Šane: Radnička klasa, sindikat samoupravljanje, Beograd, 1974. — Међународна политика, 1975, XXVI, 594; str. 34—35. [Prikaz].

Исто:

Internationale Politik, 1975, XXVI 595; pp. 27—28.

Международная политика, 1975, XXVI, 595; стр. 41—42.

Politica internacional, 1975, XXVI, 594; pp. 39—40.

Review of International Affairs, 1975 XXVI, 594; pp. 39—40.

Revue de la politique internationale, 1975, XXVI, 595; pp. 30—31.

(*Elementi političke teorije i društveno-politički sistem samoupravnog socijalizma.* — Beograd, Izdavačko-informativni centar studenata, 1975; 159 str.

A Jugoszlav szocialista szovetségi köztársaság új alkotmányának alapvető jellegzetességei. — Letünk, 1975, 5—6; old. 7—14.

Konceptija i oblici političkog sistema. — [U knjizi]: Društveno politički sistem SFRJ. Beograd, Radnička štampa, 1975; str. 6—47. III izd 1979; str. 9—53.

Milivoje Andrejević: Samoupravne mesne zajednice. Beograd, 1974. — Ekonomika uslužnih delatnosti, 1975, XI, 2; str. 60—61. [Prikaz].

Momčilo Dimitrijević: Samoupravna interesna zajednica, Beograd, 1975. — Ekonomika uslužnih delatnosti, 1975, XI, 5; str. 57—59. [Prikaz].

Nastava marksizma na univerzitetu. — Gledišta, 1975, XVI, 2; str. 130—140. [Interuniverzitetsko savetovanje na temu: Marksistički sadržaji u nastavi na fakultetima i višim školama u SR Srbiji].

O pojmu i funkcijama avangarde. — Marksistička misao, 1975, I, 1; стр. 136—148.

Партиципација и самоуправљање — прилог теорији о модернизацији политике. — Глас САНУ, 1975, ССХСIV, Одељење друштвених наука, књ. 19; стр. 41—46.

Participacija in samoupravljanje kot dejavnika modernizacije političnega sistema. — Teorija in praksa, 1975, XII, 10; str. 955—959.

Партиципацијата и самоуправувањето како фактори на модернизацијата на политичките систем. — Погледи, Скопје, 1975, XII, 6—7; стр. 135—141.

Politička enciklopedija. — Beograd, Savremena administracija, 1975; (XV)+1447.

Текстови:

Demokratija, str. 139—144; *Depolitizacija*, str. 147—149; *Društveno samoupravljanje*, str. 200—205; *Društveno-ekonomsko uređenje*, str. 207—208; *Država blagostanja*, str. 217—219; *Dužnosti građana i čoveka*, str. 228—229; *Ekologija*, str. 239—240; *Federacija u Jugoslaviji*, str. 268—273; *Federalizam*, str. 273—276; *Ideje*, str. 324—325; *Komunizam*, str. 456—461; *Lične slobode i prava*, str. 510—513; *Manjina*, str. 531—534; *Masovno društvo*, str. 543—544; *Odgovornost*, str. 658—663; *Politička nauka*, str. 752—755; *Političke slobode i prava*, str. 767—770; *Pravo na društveno samoupravljanje*, str. 812—813; *Pravo na rad*, str. 814; *Slobode i prava čoveka i građanina*, str. 980—984; *Socijalistička demokratija*, str. 992—995; *Socijalizam*, str. 1001—1009; *Socijalna prava*, 1011 str.; *Socijalno-ekonomska i kulturna prava*, str. 1013—1015; *Solidarizam*, str. 1017—1018; *Struktura*, str. 1034—1036; *Svakodnevni život*, str. 1048—1049; *Većina*, str. 1133—1136.

Polivalentnost komune. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1975, LXI, 2; str. 153—158.

Предговор (књизи): Миливоје М. Андрејевић, Самоуправна месна заједница. Београд, ЗИК Издавачки центар, 1975; стр. 5—9. (Самоуправне теме, 2).

Предговор [књизи]: Мiodrag Зећевић, Уставно право СФРЈ према систему Уставног права Јована Ђорђевића приредио Мiodrag Зећевић. Београд, Виша школа унутрашњих послова, 1975; стр. III—IV.

Предговор [књизи]: Политичка енциклопедија. Београд, Савремена администрација, 1975; стр. IX—XV.

Предговор (књизи): Момчило Димитријевић, Самоуправна интересна заједница. Београд, ЗИК Издавачки центар, 1975; стр. 5—10. (Самоуправне теме, 3).

Предговор [књизи]: Slavoljub Popović, *Zaštita voda i vazduha od zagađivanja.* Београд, Књижевне новине, 1975; стр. VII—XI.

Prilog konceptu samoupravnih sudova. — Arhiv za pravne i društvene nauke 1975. LXI str. 9—16.

Prilog teoriji socijalističkog saveza. — Socijalizam, 1975, XVIII, 2; str. 131—141.

Prispevek k teoriji avangarde. — Teorija i praksa, 1975, XII, 1—2; str. 107—116.

Разговор на тему: Марксизам и настава на факултету. — Политика, 1. и 8. II 1975, LXXII, 22027 и 22034. (Изводи из излагања на саветовању „Марксистички садржаји у настави на факултетима и вишим школама у СР Србији“)

Револуција и авангарда. — Политика, 22. II 1975, LXXII, 22048.

Samoupravni politički sistem i njegova struktura u SFRJ. — Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1975; 95 str. (Škola samoupravljača Milintije Popović).

Slobode, prava i odgovornost čoveka i građanina u samoupravnom socijalizmu. — [U knjizi]: Društveno politički sistem SFRJ. Београд, Радничка штампа, 1975; стр. 442—465.

3. izd. 1979; str. 592—604.

Смисао теоријског дела Светозара Марковића. — Анали Правног факултета у Београду, 1975, XXIII, 5—6; стр. 479—482.

Ustavno pravo. — Београд, Савремена администрација, 1975; XVIII + 856 str.

2. dop. izd. 1976; XI+930 str.

2. dop. izd. 1977; VII+926 str.

3. dop. izd. 1978; VII+926 str.

Ново Допуњено изд. 1982; III + 875 стр.

Zensko pitanje Antologija marksističkih tekstova. Pripredio i predgovor napisao Jovan Đorđević. — Beograd, Radnička štampa, 1975; 278 str. (Ideje, Kolo III).

1976.

Cetvrt veka samoupravljanja u SFRJ, Kontinuitet socijalističke revolucije i uspostavljanje i razvitak samoupravljanja. — Samoupravno pravo, 1976, II, 1; str. 3—9.

Digijeva opšta teorija o državi. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1976, LXII, 1—2; str. 95—103. [Članak objavljen u br. 1—2, 1934].

Le fédéralisme et le règlement de la question nationale en Yougoslavie et dans le monde. — Revue internationale des sciences administratives, 1976, XLII, 2; pp. 111—118.

Континуитет социјалистичке револуције и политички облици друштва прелазног периода у СФР Југославији. — Зборник Матице Српске за друштвене науке, 1976, 61; стр. 175—183.

Kontinuiteta socialistične revolucije. Politične oblike družbe prehodnega obdobja v SFR Jugoslaviji. — Delo, 10. I 1976, XIX, 7.

Marković prema demokratiji i kulturnoj revoluciji. — [U knjizi]: Socijalistički pokret u Srbiji i Crveni barjak. Simpozijum „Crveni barjak” 17. i 18. decembra 1976. u Kragujevcu. Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1976; str. 187—192.

Марксизам и самоуправљање. — Правни зборник 1976, XXV, 3—4;

Модернизација, партиципација и самоуправање. Марксистичка мисао, 1976, 1; стр. 29—33.

Moša Pijade kao graditelj skupštinskog sistema i zakonodavstva socijalističke Jugoslavije. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1976, LXII, 4; str. 479—483.

О партиципацији и самоуправљању као факторима развоја савремена законитост, 1976, XXX, 3; стр. 14—21.

О партиципацији и самоуправљању као факторима развоја савремених политичких система. — Марксистичка мисао, 1976, стр. 7—18.

Пет питања о женском питању. — НИН, 22. II 1976, XXVI, 1311.

Politički sistem. — Viša škola za socijalne radnike, 1976; 299 str.

Predgovor [knjizi]: Lazar Đurovski, Evolucija koncepcije opštine u Jugoslaviji, Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1976; str. 5—10.

Predgovor [knjizi]: Edmon Mer, Samoupravljanje — sutrašnjica, Beograd, Radnička štampa, 1976; str. 5—24.

Рад и самоуправни политички систем. — Борба, 10. и 11 III 1976, LV, 68. и 69.

Radničko samoupravljanje. — Međunarodna politika, 1976, XXVII, 619, str. 12—14.

Исто:

Arbeiterselbstverwaltung. — Internationale Politik, 1976, XXVII, 619; pp. 11—14.

L'autogestion ouvrière. — Revue de la politique internationale, 1976, XXVII, 619; pp. 7—9.

Рабочее самоуправление. — Международная политика, 1976, XXVII 619; стр. 12—14.

Worker Self management. — Review of International Affairs, 1976, XXVII, 619; pp. 8—10.

Revolution socialiste et fondement d'un système socio-politique autogestionnaire. — Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1976, 8; str. 3—9.

Удружени рад и самоуправни политички систем. — Борба, 10. и 11. III 1976, LV, 68 и 69.

Улога правосудних органа и кадрова у остваривању уставности и законитости. — Општина, 1976, XXXIX, 5—6; стр. 5—11.

Уставне основе стварања права у СФРЈ. — Анали Правног факултета у Београду, 1976, XXV, 5; стр. 358—363.

Ustavni sistem SFRJ. [U knjizi]: Reči i dela. Beograd, Privredni pregled, 1976; str. 17—24.

1977.

L'autogestion: un concept polyvalent et multidimensionnel. — Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1977, 9; pp. 13—27.

Le concept de l'Etat et le système constitutionnel de la Yougoslavie. — Bulletin de l'Académie serbe des sciences et des arts, 1977, LIX, Classe des sciences sociales, 13; pp. 9—13.

La constitutionnalité dans le socialisme et la pratique constitutionnelle yougoslave. — [U knjizi]: Le socialisme dans la théorie et la pratique yougoslave, 1977, 10; pp. 13—22.

Geneza i razvitak političkog sistema socijalističke Jugoslavije. — Socijalizam, 1977, XX, 9; str. 1499—1516.

Генезис и развитие политической системы социалистической Югославии. — Социалистическая мысль и практика, 1977, XIV, 9; стр. 44—69.

The Origins and Development of the Political System of Socialist Yugoslavia. — Socialist Thought and Practice, 1977 XVII, 9; pp. 39—62.

La genèse du système politique yougoslave. — Questions actuelles du socialisme, 1977, XXVII, 9; pp. 44—69.

Genesi e sviluppo del sistema politico della Jugoslavia socialista. — Questioni attuali del Socialismo, 1977, II, 9; pp. 42—64.

Genesis und Entwicklung des politischen Systems des Sozialistischen Jugoslawiens. — Sozialistische Theorie und Praxis, 1977, IV, 9; pp. 46—73.

Genésis y desarrollo del sistema político de la Yugoslavia socialista.

— Questions actuelles del socialismo, 1977, XII, 9; pp. 44—68.

Генезата и развитокот на политическиот систем на социјалистичка Југославија. — Погледи (Скопје), 1977, XIV, 7—8; str. 5—30.

Idejni i institucionalni razvitak samoupravljanja u Jugoslaviji. — [U knjizi]: Marksizam i samoupravljanje, knj. 2 Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1977; str. 11—31.

Како доћи до вреднијих часописа. — Комунист, 1. VIII 1977. XXXV, 1063.

Kontinuitet socijalističke revolucije. — Međunarodna politika, 1977, XXVIII, 664; str. 1—4.

Исто: *Continuidad de la revolucion socialista.* — Politica internacional, 1977, XXVIII, 664; pp. 1—4.

La continuité de la révolution socialiste. — Revue de la politique internationale, 1977, XXVIII, 664; pp. 1—4.

The Continuity of the Socialist Revolution. — Review of International Affairs, 1977, XXVIII, 664; pp. 1—4.

Kontinuität der sozialistischen Revolution. — Internationale Politik, 1977, XXVIII, 664; pp. 1—5.

Последовательность социалистической революции. — Международная политика, 1977, XXVIII, 664; стр. 1—4.

Ljudske slobode u savremenom svetu. — Međunarodna politika, 1977, XXVIII, 650; str. 1—5.

Исто: *Human Rights and Freedoms in the Contemporary World.* — Review of International Affairs, 1977, XXVIII, 650; pp. 1—5.

Les libertés et les droits de l'homme dans le monde d'aujourd'hui. — Revue de la politique internationale, 1977, XXVIII, 650; pp. 1—6.

Человеческие свободы в современном мире. — Международная политика, 1977, XXVIII, 650; стр. 1—5.

Los derechos humanos en el mundo actual. — Politica internacional, 1977, XXVIII, 650; pp. 1—6.

Menschenfreiheiten in der zeitgenössischen Welt. — Internationale Politik, 1977, XXVIII, 650; 1—6.

Марковићев прилог теорији државе „која то више није“. — (У књизи): Научни скуп Светозар Марковић — живот и дело. Београд, Српска академија наука и уметности, 1977; стр. 15—22.

О одговорности. — Општина, 1977, XXX, 11—12; стр. 26—45.

Омладина и револуционарна етика. — Комунист, 28. II 1977, XXXV, 1041 и 14. III 1977, XXXV, 1043.

Ostvarivanje ustava. — Ustavnost i zakonitost, 1977, 4; str. 9—14.

Pojedinačni i zajednički opšti interesi. — Samoupravno pravo, 1977, IV, 3; str. 5—9.

Predgovor [knjizi]: Miodrag Višnjić, Delegatski sistem. Beograd, Zajednica klubova samoupravljača, 1977; sr. IX—XIV.

Predgovor [knjizi]: Politika i politički sistem. Antologija tekstova Marksa, Engelsa i Lenjina. Beograd, Naučna knjiga, 1977; str. 1—19.

Rad, (dez)alijenacija i država. Država i (dez)alijenacija političke moći — [U knjizi]: Marksizam i samoupravljanje. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1977, 1 knj.; str. 503—524.

Razvoj teorijske misli i prakse samoupravljanja i njegova kritika u nekim teorijskim pravcima. — [U knjizi]: Marksizam i samoupravljanje. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, kn. 2; str. 625—644.

Революција у устав ФНРЈ од 1956. године. — Борба, 1. XI 1977, LV, 301.

Sloboda stvaranja. — Dijalog, 1977, 3; str. 7—15.

Socijalistička revolucija i ostvarivanje projekta samoupravnog preobražaja društva. — [U knjizi]: Marksizam i samoupravljanje, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1977, knj. 2; str. 1—11.

Stanje i problemi političkih nauka. — Gledišta, 1977, XVIII, 6; str. 503—515; 539—540. [Diskusija].

Стварање у утицај самоуправне мисли. — Марксистичка мисао. 1977, 1; стр. 141—158.

Svetozar Marković i naše vreme. — Beograd, Radnička štampa, 1977; 112 str.

Uloga i značaj prava i pravne nauke za ostvarivanje ustava. — Ustavnost i zakonitost, 1977, 4; str. 15—37.

Univerzitet i ideje samoupravljanja. — [U knjizi]: Marksizam i samoupravljanje. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1977, knj. 1; str. 151—163.

Višedimenzionalnost samoupravne ideje i praksa. — Socijalizam, 1977, XX, 6; str. 1060—1072.

Značaj teorije i stvaralačke misli za upravljanje društvom. — Obeležja, 1977, 5; str. 935—943.

1978.

Aktuelni problemi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. — Marksistička misao, 1978, 1; str. 21—39.

Društvena svojina i samoupravljanje. — Socijalizam, 1978, XXI, 12; str. 24—34.

Društvena svojina i samoupravljanje. J. Đorđević i sarad. Deo 1—2. — Beograd. Centar za publikacije Pravnog fakulteta, 1978; 143 str i 285 str. 2. izd. Privredna štampa, 1980; 621 str.

Држава и политички систем. — Борба, 14. III, 1978, LVII, 71.

Etika, politika i pravo. — Advokatura Bosne i Hercegovine, 1978, IV, 4; str. 82—89.

Исто:

Arhiv za pravne i društvene nauke, 1978, LXIV, 2; str. 181—189.

Geneza i razvitak političkog sistema socijalističke Jugoslavije. — Socijalizam u svetu, 1978, I 5; str. 24—43.

Geneza i razvitak političkog sistema socijalističke Jugoslavije. — Dubrovnik, 1978, XXI, 1; str. 33—36.

Informacija i komunikacija. — Argumenti, 1978, 1; str. 13—21.

Марксистичка политичка теорија. — Борба, 1978, 17. III, LVII, 74.

The Notion of Pluralism and the Pluralism of the Self-Managing. — Socialism in the World, 1978, II, 5; pp. 250—252.

O knjizi E. Kardelja: Pravci razvoja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. — Gledišta, 1978, XIX, 1—2; str. 87, 94, 95, 99, 100. [Razgovor na tribini Kolarčevog narodnog univerziteta].

O odgovornosti. [U knjizi]: Sistem i oblici odgovornosti u funkciji i zaštiti samoupravnih odnosa. Savetovanje održano u Cavtatu 10. i 11. II 1978. Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka; str. 7—20.

The Origin and Development of the Political System of Socialist Yugoslavia. — Socialism in the World, 1978, II, 5; pp. 26—47.

Pojam pluralizma i pluralizam samoupravnih interesa. — Socijalizam u svetu, 1978, II, 5; str. 228—229.

Predgovor [knjizi]: Miodrag Zečević, Proces stvaranja opštih akata. Beograd, Privredni pregled, 1978; str. 3—7.

Predgovor [knjizi]: Slavoljub Popović, Organizacija i funkcionisanje uprave u samoupravnom sistemu. Beograd, Književne novine, 1978; str. III—VI.

Samoupravni politički sistem i njegova struktura u SFRJ. — Beograd, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka, 1978; 110 str. (Škola samoupravljača Milentije Popović).

Samoupravljanje i politički sistem. — Rijeka, Marksistički centar, 1978; 404 str. (Biblioteka Znanje)

Sećanja prvih saradnika „Sociološkog pregleda“. — Sociološki pregled, 1978, XII, 3; str. 7—9.

Sistemi politik: kontribut shkeces mbi njerium dhe vetëqerisjen. — Prishtinë, Enti i Feksteve dhe Mjeteve Mësimore i Krahinës Socialistez Autonome të Kosovës, 1978; 1158 str.

Савез комуниста и политичка власт. — Борба, 31. X 1978, LVII, 300.

Socializmi dhe sistemi politik. — Përparimi, 1978, XXIV, 1; fq. 1—11.

Socijalizam i ljudske slobode. — Beograd, Borba, 1978; 65 str. (Aktuelna politička biblioteka, kolo 1, sv. 4).

Socijalizam i politički sistem. — Treći program radio Beograda. 1978, III, 30; str. 30—39.

A szocialista öngazgatas politikai rendszerenek vazlata es időszerű kerdesci. — Létünk, 1978, VIII, 2; old. 175—185.

Stanje i pravci razvitka političkih nauka u Jugoslaviji. — Treći program radio Beograda, 1978, III, 38; str. 45—55.

Stanje in tokovi razvoja političkih znanosti v Jugoslaviji. — Teorija in praksa, 1978, XV, 1—2; str. 54—63.

Uzajamnost i solidarnost u samoupravnom socijalističkom društvu. Prilog samoupravnoj teoriji i tumačenju ustavnih tekstova. — Komuna, 1978, XXV, 12; str. 8—15.

Uprava i samoupravljanje. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1978, LXIV, 1; str. 17—21.

Vloga in pomen teorije in politične ustvarjalnosti. — Teorija in praksa, 1978, XV, 7—8; str. 783—790.

1979.

Administration and Self-Management. — Yugoslav Law, 1979, 1; pp. 3—8.

L'autogestion la libération du travail et les inégalité sociales. — Socialism in Yugoslav Theory and Practice, 1979, 12; pp. 11—19.

Državnik i mislilac savremene epohe. — [U knjizi]: Tito i revolucija. Beograd, Eksport pres, [1979]; str. 17—19.

Едвард кардељ (27. јануар — 10. фебруар). — Годишњак САНУ, LXXXVI за 1979. Београд, 1980; стр. 565—567

Edvard Kardelj — tvorac komunalnog sistema. — Opština, 1979, XXXII, 1—2; str. 5—8.

Enciklopedija samoupravljanja. — Beograd, Savremena administracija, Izdavački centar Komunist, 1979.

Tekstovi:

Socijalizam, str. 24—30; *Komunizam*, str. 35—38; *Diktatura proleterijata*, str. 50—55; *Sloboda*, str. 56—57; *Pojedinačni, zajednički i opšti interesi u sistemu samoupravnog interesnog pluralizma*, str. 575—578; *Principi pravnog sistema*, str. 676—679; *Politika kao društvena funkcija*, str. 929—931; *Kultura i civilizacija*, str. 1059—1063; *Kulturna revolucija i kultura*, str. 1064—1066; *Stvaralaštvo i sloboda stvaranja*, str. 1067—1069; *Etika i moral*, str. 1077—1079; *Sistem vrednosti i moralni odnosi*, str. 1080—1086; *Istina i istinito*, str. 1087—1089.

Idejni tvorac političkog i ustavnog sistema. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1979, LXV, 1—2; str. 161—165. [O Edvardu Kardelju].

Individualna i kolektivna odgovornost. — Samoupravno pravo, 1979, VI, 1; str. 7—15.

КПЈ и државно-правно конституисање нове Југославије. — Борба, 1979, V, LVIII, 128.

Kardeljevo delo, — Gledišta, 1979 XX, 3—4; str. 3—8.

Komentar krivičnog zakona Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1979, LXV, 1—2; str. 247—250 [Prikaz].

Личност епохе. — НИН, 18. II 1979, XXIX, 1467. (O Едварду Кардељу).

Maks Snuderl (1895—1979). — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1979, LXV, 4; str. 645—646. (In memoriam).

Mnogostruki aspekti odgovornosti. — *Komunist*, 19. III 1979, XXXVII, 1149.

Nema socijalističke demokratije bez razvijenog javnog mnjenja. (Iz diskusije) — *Borba*, 17. XII 1979; LVII, 345.

O federalizmu i regionalizmu. — [U knjizi]: Zbornik radova posvećen dvadesetogodišnjici Pravnog fakulteta u Novom Sadu. Novi Sad, Pravni fakultet, 1979; str. 7—16.

Округли сто „Комуниста“: Одговорност у социјалистичком самоуправном друштву — *Комунист*, 9. до 30. III 1979, XXXVII, 1149—1152. (Учесник у разговору).

Осматрачница друштвених процеса. (*Интервју*). — *Политика*, 27. V 1979, LXXVI, 23576.

Остваривање одговорности — егзистенцијално питање нашег друштва. *Комунист*, 30. III 1979, XXXVII, 1152.

Плурализам самоуправних интереса и колективно одлучивање. — *Борба*, 29. I 1979, LVIII, 27.

Politički sistem Narodne Republike Kine. — Beograd, Radnička štampa, Savremena administracija, 1979; 190 str.

Predgovor [knjizi]: Dimitrije Kulić, *Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.* Beograd, Privredna štampa, 1979; str. V—VI.

Predgovor [knjizi]: Vjekoslav Žnidaršić, *Borba za ustavnost i demokratiju u Jugoslaviji.* Beograd, Radnička štampa, 1979; str. 5—9. (Biblioteka Ideje, kolo V).

Prilog pitanju marksističke pravne teorije i marksističkog pravnog metoda. — *Gledišta*, 1979, XX, 2; str. 29—37.

Prilog pitanju sistema i klasifikacije pravnih nauka u SFRJ. — [U knjizi]: *Jugoslovenski pravni sistem i pravne nauke.* Novi Sad, Pravni fakultet, 1979, str. 23.

Proces kolektivnog odlučivanja u samoupravnoj socijalističkoj demokratiji. — [U knjizi]: *Kolektivno odlučivanje i odgovornost.* Beograd, Radnička štampa, 1979; str. 269—279.

Революција у Устав ФНРЈ од 1946. — *Борба*, 20. VII 1979, LVIII, 192.

Прилог теорији комуналног система. — *Општина*, 1979, XXXII, 3—4 стр. 11—15.

Revolucija i ustavnost. — [U knjizi]: Zbornik radova o sudstvu i zakonitosti u Prvom srpskom ustanku. Beograd, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, 1979; str. 17—26.

Савез комуниста и Социјалистички савез. — *Комунист*, 10. VIII 1979, XXXVII, 1171. (Излагање на седници ЦКСК Србије).

Саветовање: Проблеми развоја и остваривања улоге организација ССРН у Србији. — *Борба*, 28. и 29. V 1979, LVIII, 150. [Извод из дискусије].

Slobode i odgovornosti čoveka u samoupravljanju. — *Marksistička misao*, 1979, 3; str. 7—17.

Socijalističko samoupravljanje i slobode čoveka i njegova zaštita. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1979, LXVI, 3; str. 275—295.

The State and Course of Development of Political Sciences in Yugoslavia. — (U knjizi): Political Science in Yugoslavia. Beograd, Union of Political Science Associations of Yugoslavia, 1979; pp. 5—18.

Творац модерног устава. — Политика, 13. II 1979 LXXVI, 23475. [О Едварду Кардељу].

Творац политичког система социјалистичког самоуправљања. — Комунист. 12. II 1979, XXXVII, 1145. [О Едварду Кардељу].

Ustavni sistem SFR Jugoslavije. — Titograd, Marketing-centar za masovne komunikacije, 1979; 400 str. (Biblioteka zemlje u razvoju).

Zemlje u razvoju i modernizacija političkog sistema i političke nauke. — Socijalizam, 1979, XXII, 11; str. 3—10.

1980.

Contribution de Marković a la theorie de l'Etat „Qui n'en est plus un“. — Bulletin de l'Academie serbe des sciences et des arts. Classe des sciences sociales, Beograd, 1980, T. LXX, No 14; str. 123—124.

Čovek u samoupravnom društvu. — [U knjizi]: Marksizam i samoupravno socijalističko društvo. Knj. 2. Beograd, Delta press, 1980; str. 489—508.

Функција и остваривање уставности и законитости. — Адвокатура, 1980, VI, 4; стр. 7—16.

Истраживање делегатског система. — Марксистичка мисао, 1980, 6; стр. 254—259. [Дискусија].

Ка друштву и човеку. — Борба 1980, 15. XI 1980, LVIII. Наднаслов: Политичка култура социјалистичког самоуправљања.

Kolektivni oblik upravljanja i odlučivanja. — Marksističke teme (Niš), 1980, IV, 3; str. 26—37.

Kolektivno odlučivanje i kolektivna odgovornost. — Naša zakonitost, 1980, XXXIV, 2; str. 7—12.

Koncept i aktuelni problemi političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. — Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1980, XIV; str. 7—16.

Kontrola u sistemu socijalističkog samoupravljanja. — Ekonomika, Beograd, 1980, XVI, 6; str. 11—14.

O samoupravljanju. — Opredeljenja, 1980, XI, 12; Na pitanja Opredeljenja odgovaraju Jovan Đorđević i dr.

Okrugli sto o temi: „Delegatski sistem u teoriji i praksi“. održan 22 i 23. V 1980. u Dubrovniku. — Zbornik Trećeg programa Radio Zagreba, 1980, 4—5; str.

Okrugli sto posvećen tridesetogodišnjici samoupravljanja u Jugoslaviji. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1980, LXVI, 4; str. 783, 801.

Omladina nosilac antipotrošačke ideologije. — Glas omladine (Novi Sad 7, 31. III 1980, V, 197 [Intervju].

Politička nauka i terorizam. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1980, LXVI, 1—2, str. 3—22.

Politička nauka i terorizam. — 13. maj 1980, XXXIII, 1; str. 8—19.

Pravo na zajednicu или слобода од усамљености. — Политика, 31. XII 1979. и 1 и 2. I 1980, LXXVI, 23792.

Predgovor [Knjizi]: Balša Špadijer: Savremeno predstavništvo u političkom sistemu SAD. Beograd, Savremena administracija, 1980; str. VII—XI.

Predgovor [Knjizi]: Ratko Marković: Izvršna vlast. Beograd, Savremena administracija, 1980, III—V.

Predstavljanje i delegatstvo. — Treći program Radio Beograda, 1980, 45; str. 261—273.

Представувањето и делегатството. — Трета програма на Радио Скопје, 1980, 2—3; стр. 99—108.

Проблеми остваривања уставног концепта општине. — Општина, 1980, XXXIII, 12; стр. 5—12.

Самоуправљање ученика и друштвено-морално васпитање. — Зборник Матице српске за друштвене науке, 1980, 68; стр. 63—82.

Social Ownership and Workers Self Management. — Indio-Yugoslav Symposium on Workers' Self-Management and Participation, New Delhi, 1978. New Delhi, Indian Institute of Management, 1980.

Tehnologija, humanizam i samoupravljanje. — [U knjizi]: Socijalističko samoupravljanje i humanizacija rada. Beograd, Savremena administracija, 1980; str. 21—25.

Titova misao i delo. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1980, LXVI, 3; str. 247—253.

Titova misao o klasnom i nacionalnom principu. — Međunarodna politika, 1980, XXXI, 723; str. 25—26.

Исто:

Мисль Тито о классовом и национальном принципах. — Международная политика, 1978, XXXI, 723; стр. 4—6.

Pensamiento de Tito sobre el principio de clase y el principio nacional. — Politica internacional, 1980, XXXI, 723; pp. 4—6.

La pensée de Tito sur les principes de classe et national. — Revue de politique internationale, 1980, XXXI, 723; pp. 4—6.

Titov's Concept of the Class and National Principles. — Review of International Affairs, 1980, XXI, 723; pp. 4—5.

Titos Gedanken zum Klassen- und Nationalprinzip. — Internationale politik, 1980, XXXI, 723; pp. 4—6.

Titova misao o samoupravljanju. — Socijalizam, 1980, XXIII, vanrednan broj; str. 200—214.

Trideset godina samoupravljanja. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1980, LXVI, 4; str. 431—438.

Za antidogmatsku i imaginativnu samoupravnu misao. — Socijalizam, 1980, XXIII, 12; str. 78—85.

Život u družavi i van nje. — Oslobođenje, 15. IV 1980, XXXVII, 11447.

1981.

A kisebbsegek helyzete es vedelme Jugoszlavia alkotmanyos es politikai rendazereben. — *Létünk*, 1981, XI, 2; old. 255—266.

Alkotmanyosság es torvenyesseg. — *Létünk*, 1981, XI, 1; old. 19—31.

Аутономне покрајине и њихово место и функција у републици и федерацији. — *Општина*, 1981, XXXIV, 10—11; стр. 11—16.

Делегатско-изборни систем. — *Општина*, 1981, XXXIV, 1—2; стр. 15—17.

Екологија, човекова средина и улога науке у савременом друштву. — (У књизи): *Човек, друштво, животна средина*, Београд, САНУ, 1981; стр. 49—55.

Функција и остваривање уставности и законитости. — (У књизи): *Актуелни проблеми остваривања уставности и законитости у социјалистичком самоуправном друштву*. Београд, Комунист, 1981; стр. 21—34.

Функција и примјена права у социјализму. — *Пракса* [Титоград], 1981, 3; стр. 49—51.

Kardeljev koncept narodnooslobodilačkih odbora i njegov doprinos razvoju političkog sistema samoupravne socijalističke demokratije. — *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 1981, XV; str. 17—29.

Diskusija. — [У књизи]: *Комунистичке општине Србије (1920—1980)*. — Ниш, Универзитет у Нишу, 1981; стр. 613—616 631—634.

Кардељево теоретско дело. — *Погледи*-Скопје, 1981, XVIII, 1; стр. 17—27.

Култура, моралот и одговорноста во социјалистичкото самоуправно општество. — *Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања*, Скопје, 1981, VII, 1; стр. 18. Разговор со соработниците и постдипломците во Скопје.

Марксист нашег времена. — *Политика*, 10. II 1981, LXXVIII, 24191. О Едварду Кардељу.

Misao i smisao samoupravljanja danas. — *Samoupravno pravo*, 1981, VIII, 1; str. 5—8.

Научна расправа о „Enciklopedijskom rečniku marksizma. — *Međunarodni radnički pokret*, 1981, XXIV, 1; str. 115—119.

Ostvarivanje Ustava. Pojam i oblici ostvarivanja. — *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 1981, XV, 2; str. 1—12.

Политичка култура. — *Дневник*, 7. V 1981, XL, 12398.

Политичке науке и политички систем социјалистичког самоуправљања. (У књизи): *Политичке науке и пракса социјалистичког самоуправљања*. Београд, Центар за марксизам Универзитета у Београду, 1981; стр. 13—20.

Politička kultura. — *Savremenost*, 1981, XI, 75—76; str. 33—43. (Diskusija).

Položaj i zaštita manjina u ustavnom i političkom sistemu Jugoslavije. *Razprave in gradivo*, 1981, 13—14; str. 163—169.

Pravo, pravosuđe i ustavnost u jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1981, LXVIII, 2—3; str. 307—324.

Pravo, pravosuђе и уставност у југословенској социјалистичкој револуцији. — Обележја, 1981, XI, 6; стр. 109—118.

Predgovor [knjizi]: Stefan Sušić: Pravna znanost i ostvarivanje samoupravljanja u organizacijama udruženog rada, Šibenik, Štampa, 1981; str. 7—11.

Predgovor [knjizi]: Milutin Srdić: Razvoj i ostvarivanje samoupravljanja. Beograd, Službeni list, 1981; str. 3—4.

Револуција и уставност. — Зборник Историјског музеја Србије, 1981, 17—18; стр. 108—118.

Socijalističke nauke i politički sistem socijalističkog samoupravljanja. — [U knjizi]: Političke nauke i praksa socijalističkog samoupravljanja. Beograd, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1981; str. 13—20.

Социјалистичко и самоуправно право. — Марксистичка мисао, 1981, 2; стр. 170—177.

Social Ownership and Self-Management. — Yugoslav Law, 1981, VIII, 1; pp. 3—13.

Titov odnos prema pravu и socijalizmu. — Pravni život, 1981, XXX 5; str. 31—34.

Uloga i značaj ideje komune и razvitku progresivne teorije и političke prakse. — [U knjizi]: Komunističke opštine u Srbiji (1920—1980). Niš, Univerzitet u Nišu, 1981; str. 27—30.

Устав, Закони, прописи. — Политика. 21 X 1981. LXXVIII, 24442.

Yugoslavia's Constitutional Development. — Zbornik radova o stranom i uporednom pravu, 1981, 6; pp. 51—66.

1982.

Државник и мислилац савремене епохе. — Јединство, 4. V 1982, XXXVIII, 105. О Јосипу Брозу Титу.

Federalism. — [U knjizi]: Self-Management, the Yugoslav Road to Socialism. Belgrade, Jugoslovenski pregled, 1982; str. 357—383.

Federalizam i regionalizam. — Marksistička misao, 1982, 2; str. 3—27.

Introduction. — [U knjizi]: The Contemporary Problems of the Political System of Socialist Self Management in Yugoslavia. Beograd, Union of Political Science Associations of Yugoslavia, 1982; pp. 3—5.

Ljudska prava i objektivno право. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1982, LXVIII, 3; str. 297—305.

Mislilac i humanist. — [U knjizi]: Titova misao i delo. Beograd, radnička štampa, 1982; str. 73—81.

O odgovornosti. — [U knjizi]: Dogovaranje i odgovornost. Beograd, Bizg; str. 252—255.

Odnos birokratije i samoupravljanja. — [U knjizi]: Za novu društvenu organizaciju. Beograd, Naučna knjiga, 1982; str. 518—523.

Pravni sistem SFRJ s posebnim osvrtom na samoupravno (autonomno) pravo. — [U knjizi]: Politički sistem i problemi društvene svesti. Beograd, Institut za političke studije FPN, 1982; str. 113—144.

Pravo, pravosuđe i ustavnost u jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji. — [U knjizi]: Nastanak i razvoj ustaničkog pravosuđa u SR Srbiji. Beograd, Savez pravnika SR Srbije, 1982; str. 9—16.

Predgovor [Knjizi]: Mijat Damjanović: Organizacija i upravljanje. Beograd, Institut za političke studije FPN, 1982; str. 3—6.

Predgovor [knjizi]: Miodrag Zečević: Proces stvaranja opštih akata. 2. izd. — Beograd, Savremena administracija, 1982; str. III—V.

Прилог теорији синдиката у самоуправном социјалистичком друштву. — Обележја, 1982, XII, 3; стр. 49—65.

Proces kolektivnog odlučivanja u samoupravnoj socijalističkoj demokratiji. — [U knjizi]: Dogovaranje i odgovornost. Beograd, Bigz, 1982; str. 256—257.

The Process of Colective Decisionmaking in the Self-Management Socialist Democracy. — [U knjizi]: The Contemporary Problems of the Political System of Socialist Self-Management in Yugoslavia, Belgrade Union of Political Science Association of Yugoslavia, 1982; str. 55—65.

Samoupravljanje traži nove oblike i sadržaje odlučivanja. — [U knjizi]: Za novu društvenu organizaciju, Beograd, Naučna knjiga, 1982; str. 524—535.

Самоуправна политичка култура. — Пракса-Титоград, 1982, 1; стр. 49—54.

Self-Management and Human Freedoms. — [U knjizi]: Self Management: The Yugoslav Road to Socialism. Belgrade, Jugoslovenski pregled, 1982; str. 261—282.

Smisao kolektivnog odlučivanja i njegovo ostvarivanje. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1982, LXVIII, 1; str. 5—12.

Socijalizam i sloboda. — Beograd, Prosveta, 1982; 265 str. (Susret svetova).

Sociološki leksikon. — Beograd, Savremena administracija, 1982; 784. str.

Текстови:

Birokratija, str. 27—32; *Birokratizam*, str. 32; *Centralizam*, str. 42; *Decentralizacija*, str. 60; *Deetatizacija*, str. 60—61; *Etatizacija*, str. 170; *Etatizam*, str. 170; *Institucionalizacija*, str. 231; *Komunizam*, str. 287—293; *Konfederacija*, str. 293; *Socijalizam*, str. 598—602; *Ustanova*, str. 719—720.

Структура наставе и одговорност правних факултета. — Пракса-Титоград, 1982, 5; стр. 65—69.

Struktura nastave i odgovornost pravnih fakulteta. Referat na naučnom skupu: Uloga i odgovornost pravника u primjeni i stvaranju prava u socijalističkom društvu. Titograd, Univerzitet Veljko Vlahović, Pravni fakultet, 1982; 8 str.

Uloga Kardelja u konstituisanju i razvijanju komune posebnog, samoupravnog socijalističkog tipa. — Komuna, XXIX, 4; str. 21—22. Rasprava u Ljubljani na radnoj promociji slovenačkog izdanja knjige Edvard Kardelj o komuni”.

Весник будућности. — Политика, 21. VII 1982. LXXIX, 24709. Наднаслов: Пет година од смрти Душана Петровића Шанета.

1983.

Demokratizacija Saveza komunista i političke strukture društva. — [U knjizi]: Klasa i avangarda. Zagreb, Globus 1983. Knj. 1—2. Knjiga 1; str. 531—540

Demokratija i demokratije. — [U knjizi]: Uporedni politički sistemi. Beograd, Savremena administracija, 1983; str. 229—235.

Двадесет пет година програма СКЈ. — Социјализам, 1983, XXVI, 1—2; стр. 1730—1732.

Izbori u socijalizmu. — [U knjizi]: Skupštinski izbori u Jugoslaviji 1942—1982. Beograd, Institut za političke studije, 1983; str. 9—14.

Kardeljev koncept narodnooslobodilačkih odbora i njegov doprinos razvoju političkog sistema samoupravne socijalističke demokratije — [U knjizi]: Od narodnooslobodilačkih odbora do komune. Titovo Užice [etc], IIRO Vesti, 1983; str. 24—35.

Marksova politička misao. — Arhiv za pravne i društvene nauke, 1983, LXIX, 1—2; str. 9—16.

Oblici političkih sistema. — [U knjizi]: Uporedni politički sistemi. Beograd, Savremena administracija, 1983; str. 30—45. [Sa Pavlom Jovanovićem].

Predgovor [Knjizi]: Branislav Ivanović: Društvena svojina i samoupravljanje. Beograd, Poslovna politika, 1983; str. 5—6.

Politički sistem i uporedni metodi. — [U knjizi]: Uporedni politički sistem. Beograd, Savremena administracija, 1983; str. 3—29. [Sa Pavlom Jovanovićem].

Самоуправљање и јавност. — Пракса, Титоград, 1983, 1—2; стр. 85—93.

Слобода и једнакост. — Анали Правног факултета у Београду, 1983, XXXI, 1—4; стр. 312—317.

Стање и проблеми политичког система Југославије. — Општина, 1983, XXXVI, 11—12; стр. 11—16.

Stvaranje Ustava Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije iz 1974. — Socijalizam, 1983, XXVI, 9; str. 1318—1346.

Социјализам и уставност. — Глас САНУ, 1983, CCCXXXVI. Одељење друштвених наука, књ. 23; стр. 55—65.

ИЗВОРНИ ЧЛАНЦИ

др Борислав Т. Благојевић, Несагласности уставних одредби о нормативној надлежности за регулисање облигационих односа —	13
др Вучина Васовић, Држава и социјалистичка демократија — —	21
др Зоран Видаковић, Круцијални проблеми политичке теорије социјалистичког самоуправљања — — — — —	31
др Златија Буквић-Веловић, Нови устав НР Кине — значајан корак у развоју социјалистичке уставности — — — — —	39
Станислав Ерлих, Нека теоретска размишљања о федерацијама и федерализму — — — — —	48
др Вјекослав Жнидаршић, Рабање науке уставног права — — —	58
др Александар Ивић, Методолошка питања изучавања друштвене својине у Југославији — — — — —	63
др Павле Јовановић, Четири напомене о појму интереса — — —	69
✓ др Миодраг Јовичић, Утицај појединих уставних система на развој уставности у свету — — — — —	77
Питер Е. Квинт, Подела власти у америчком уставном праву — перспективе и скорашње тенденције — — — — —	86
Шигеру Кидо, Члан 9. јапанског Устава — — — — —	94
✓ др Димитрије Кулић, Револуција и федеративни поредак — — —	101
Салвадор Мариа Лосада, Страх и право у Латинској Америци —	107
др Радомир Лукић, Прилог расправи о кризи нашег друштва — —	114
✓ др Славко Лукић, Идеје уставности у дјелима професора Јована Борђевића — — — — —	120
Елизабет Ман Боргезе, Друштвени подухват човечанства — —	129
др Милан Магић, Нове концепције о људским слободама, правима и одговорностима — — — — —	134
др Гашио Мијановић, Релативизирање хијерархије правних аката у уставном систему СФРЈ — — — — —	145
✓ др Павле Николић, Парламент и представљање федералних јединица Фред Ворнер Нил, Један амерички поглед на америчко-југословенске односе — — — — —	153
др Радован Павићевић, Самоуправљање и држава — — — — —	170
✓ др Најдан Пашић, Проблеми уставно-судске заштите устава — —	179
др Радослав Ратковић, Начелни програмски и уставни ставови о држави у систему социјалистичког самоуправљања — — — —	187
Сјао Веијун, Најновији развитак система народних конгреса у Народној Републици Кини — — — — —	194
др Војислав Становчић, Права и слободе као Елеменат уставности и социјализма — — — — —	200
др Здравко Томац, Нове концепције и идеје о локалној самоуправи	214
др Стојан Т. Томић, Политичке институције и самоуправљање —	226
др Хамдија Кемерлић, Проблем забране поновног избора, кумулације и инкомпатибилитета у нашем систему — — — — —	239
Винстон М. Фиск, Уставност и управна власт у САД: једна скица	249
✓ др Борћи Ј. Цаца, О слободама и правима човека и грађанина у Југославији — — — — —	258
др Јоан Четерки, Научни и демократски карактер законодавног поступка у Румунији — — — — —	265
др Милан Шаховић, Савремене тенденције у развоју међународне заштите права човека — — — — —	273
др Светомир Шкарић, Појам, порекло и развој уставног права — —	278
БИБЛИОГРАФИЈА — — — — —	286

CONTENTS

ORIGINAL ARTICLES

<i>dr Borislav T. Blagojević</i> , Nonaccordance of Constitutional Provisions Regarding Normative Competence for the Regulation of Civil-Obligations Relations — — — — —	13
<i>dr Vučina Vasović</i> , The State and Social Democracy — — — — —	21
<i>dr Zoran Vidaković</i> , Crucial Problems of the Political Theory of Socialist Self-Management — — — — —	31
<i>dr Zlatija Đukić-Veljović</i> , New Constitution of P. R. of China — A Significant Step in the Development of Socialist Constitutionality — — — — —	39
<i>Stanislav Ehrlich</i> , Some Theoretical Reflections on Federations and Federalism — — — — —	48
<i>dr Vjekoslav Žnidaršič</i> , The Birth of Constitutional Law Science — — — — —	58
<i>dr Aleksandar Ivić</i> , Methodological Questions of Research of Social Ownership in Yugoslavia — — — — —	63
<i>dr Pavle Jovanović</i> , Four Comments on the Notion of Interests — — — — —	69
<i>dr Miodrag Jovičić</i> , Influence of Particular Constitutional Systems on the Development of Constitutionality in the World — — — — —	77
<i>Peter E. Quint</i> , The Separation of Powers in American Constitutional Law — Perspectives and Recent Trends — — — — —	86
<i>Shigeru Kido</i> , The Article 9 of the Japanese Constitution — — — — —	94
<i>dr Dimitrije Kulić</i> , The Revolution and the Federal Order — — — — —	101
<i>Salvador Maria Lozada</i> , Fear and the Law in Latin America — — — — —	107
<i>dr Radomir Lukić</i> , A Contribution to the Discussion on the Crisis in Our Society — — — — —	114
<i>dr Slavko Lukić</i> , The Idea of Constitutionality in the Works of Professor Jovan Đorđević — — — — —	120
<i>Elisabeth Mann Borgese</i> , The Social Enterprises of Mankind — — — — —	129
<i>dr Milan Matić</i> , New Concepts of Human Freedoms, Rights and Responsibilities — — — — —	134
<i>dr Gašo Mijanović</i> , The Relativization of the Hierarchy of Legal Acts in the Constitutional System of the SFRY — — — — —	145
<i>dr Pavle Nikolić</i> , The Parliament and the Representation of the Federal Units — — — — —	153
<i>Fred Warner Neal</i> , An American View of U.S. — Yugoslav Relations — — — — —	164
<i>dr Radovan Pavičević</i> , Self-Management and the State — — — — —	170
<i>dr Najdan Pašić</i> , Problems of the State Protection by Constitutional Courts — — — — —	179
<i>dr Radoslav Ratković</i> , Principle Programme over Constitutional Attitudes on the State in the System of Socialist Self-Management — — — — —	187
<i>Xiao Wei Yun</i> , Recent Development of the People's Congress System of the People's Republic of China — — — — —	194
<i>dr Vojislav Stanovčić</i> , Rights and Liberties As an Element of Constitutionality and Socialism — — — — —	200
<i>dr Zdravko Tomac</i> , New Concepts and Ideas on Local Self-Rule — — — — —	214
<i>dr Stojan T. Tomić</i> , Political Institutions and Self-Management — — — — —	226
<i>dr Hamdija Čemerlić</i> , The Problem of Restriction of Re-Election, Cummulation and Incompatibility in Our System — — — — —	239
<i>Winston M. Fisk</i> , Constitutionalism and Administrative Government in the United States: A Sketch — — — — —	249
<i>dr Đorđi Caca</i> , On Freedoms and Rights of Man and Citizen in Yugoslavia — — — — —	258
<i>dr Ioan Ceterchi</i> , The Scientific and Democratic Character of the Legislative Process in Romania — — — — —	265
<i>dr Milan Šahović</i> , Modern Tendencies in the Development of the International Protection of Human Rights — — — — —	273
<i>dr Svetomir Škarić</i> , Concept, Origin and Development of Constitutional Law — — — — —	278
BIBLIOGRAPHY — — — — —	286

ARTICLES DE FOND

<i>dr Borislav T. Blagojević</i> , Le désaccord des dispositions constitutionnelles concernant la compétence normative pour le règlement des rapports d'obligation — — — — —	13
<i>dr Vučina Vasović</i> , L'Etat et la démocratie socialiste — — — — —	21
<i>dr Zoran Vidaković</i> , Problèmes cruciaux de la théorie politique de l'autogestion socialiste — — — — —	31
<i>dr Zlatija Đukić-Veljović</i> , Nouvelle Constitution de la R. P. de Chine — Important pas dans le développement de la constitutionnalité socialiste — — — — —	39
<i>Stanislav Ehrlich</i> , Réflexions théoriques sur les fédérations et le fédéralisme — — — — —	48
<i>dr Vjekoslav Žnidaršić</i> , Naissance de la science du droit constitutionnel — — — — —	58
<i>dr Aleksandar Ivić</i> , Questions méthodologiques de l'étude de la propriété sociale en Yougoslavie — — — — —	63
<i>dr Pavle Jovanović</i> , Quatre remarques concernant la notion d'intérêt — — — — —	69
<i>dr Miodrag Jovičić</i> , Influence de certains systèmes constitutionnels sur le développement de la constitutionnalité dans le monde —	77
<i>Peter E. Quint</i> , La séparation des pouvoirs en droit constitutionnel américain — Les perspectives et les tendances récentes — — —	86
<i>Shigeru Kido</i> , L'art. 9. de la Constitution japonaise — — — — —	94
<i>dr Dimitrije Kulić</i> , La révolution et le système fédératif — — —	101
<i>dr Salvador Maria Lozada</i> , La terreur et le droit en Amérique Latine	107
<i>dr Radomir Lukić</i> , Une contribution à la discussion sur la crise de notre société — — — — —	114
<i>dr Slavko Lukić</i> , L'idée de la constitutionnalité dans les oeuvres du professeur <i>dr Jovan Đorđević</i> — — — — —	120
<i>Elisabeth Mann Borgese</i> , Les entreprises sociales de l'humanité	129
<i>dr Milan Matić</i> , Nouvelles conceptions sur les libertés, droits et responsabilités humains — — — — —	134
<i>dr Gašo Mijanović</i> , Relativisation de la hiérarchie des actes juridiques dans le système constitutionnel de la RSFY — — — — —	145
<i>dr Pavle Nikolić</i> , Le parlement et la représentation des unités fédérales — — — — —	153
<i>Fred Warner Neal</i> , Un aperçu Américain sur les rapports entre les Etats — Unis et la Yougoslavie — — — — —	164
<i>dr Radovan Pavičević</i> , L'autogestion et l'Etat — — — — —	170
<i>dr Najdan Pašić</i> , Problèmes de la protection de l'Etat devant les Cours constitutionnelles — — — — —	179
<i>dr Radoslav Ratković</i> , Positions de principe du Programme et de la Constitution sur l'Etat dans le système d'autogestion socialiste —	187
<i>Xiao Wei Yun</i> , Le développement récent du système des congrès populaires en République Populaire de la Chine — — — — —	194
<i>dr Vojislav Stanovčić</i> , Droits et libertés en tant qu'élément de constitutionnalité et de socialisme — — — — —	200
<i>dr Zdravko Tomac</i> , Nouvelles conceptions et idées de l'autogestion locale — — — — —	214
<i>dr Stojan T. Tomić</i> , Institutions politiques et autogestion — — —	226
<i>dr Hamdija Čemerlić</i> , Problème d'interdiction de réélection, de cumul et d'incompatibilité des fonctions dans notre système. — — —	239
<i>Winston M. Fisk</i> , Le constitutionnalisme et l'administration aux Etats-Unis: une esquisse — — — — —	243
<i>dr Đorđi Caca</i> , Sur les libertés et droits de l'homme et du citoyen en Yougoslavie — — — — —	258
<i>dr Ioan Ceterchi</i> , Le caractère scientifique et démocratique de la procédure législative en Roumanie — — — — —	265
<i>dr Milan Sahović</i> , Les tendances modernes dans le développement de la protection internationale des droits de l'homme — — —	273
<i>dr Svetomir Škarić</i> , La notion, l'origine et le développement du droit constitutionnel — — — — —	278
BIBLIOGRAPHIE — — — — —	286

Уредништво „Анала” моли своје сараднике да рукописе достављају, придржавајући се следећих правила:

1. Све радове (чланке, прилоге, дискусије, приказе, судску праксу итд.) куцати на пуном папиру (не на пелиру) и то на једној страни, са проредом и са довољно белине са стране (27 редова на страни и 60 словних места у реду).

2. Уз рад намењен рубрици „чланци” истовремено доставити резиме највише до 25 редова, куцан на исти начин као што је предвиђено под тачком 1.

3. Уз сваки рад доставити следеће податке: тачну адресу, потпуне податке о звању, број жиро-рачуна, телефон на радном месту и у стану.

4. Сваки рад доставити потписан.

5. Прикази књига које су мање од 200 страна не треба да буду дужи од 8 куцаних страна. Прикази књига које су по обиму веће од 200 страна могу се сразмерно повећати и то за по једну куцану страну на сваких додатних 100 штампаних страна. Уколико је приказ књиге по природи аналитичан, редакција ће толерисати повећање обима приказа за 20%.

6. Фусноте треба куцати на крају рада (не испод текста на страни), такође са проредом и са довољно белине са стране, и то тако да нумерација фуснота иде од броја 1 па надаље за цео рад (не правити посебну нумерацију за поједина поглавља).

7. Цитирање треба да обухвати следеће податке и то следећим редом: аутор (прво име, па онда презиме), назив дела, место издања, година издања, број цитиране стране или тачке пасуса. ПРИМЕР: Живојин Перић, *Стварно право*, Београд, 1922, стр. 141; Raymond Saleilles, *De la déclaration de volonté*, Paris, 1929, str. 93.

8. За радове објављене у часописима, као и за прописе објављене у службеним гласилима, навести, после података о аутору и о раду, податке о: називу часописа (службеног гласила), броју и години издажења часописа (службеног гласила), броју цитиране стране. ПРИМЕР: Радомир Лукић, *Субјективни фактор и непосредна демократија*, „Анали Правног факултета у Београду”, бр. 2—3/1964, стр. 153; чл. 7. Закона о шумама СР Србије, „Службени гласник СРС”, бр. 19/1974.

9. За радове објављене у зборницима, енциклопедијама и сл. навести: име и презиме аутора, назив дела, назив зборника односно енциклопедије, име и презиме редактора (уколико је означено на зборнику), место издања, годину издања, број цитиране стране. ПРИМЕР: Божидар Јелчић, *Пораст и разлози пораста порезног оптерећења*, „Финанције и финансијско право”, ред. Божидар Јелчић и Владимир Срб, Осиејек, 1982, стр. 37; Владимир Капор, *Купопродаја*, п. 37, „Енциклопедија имовинског права и права удруженог рада”, том први, Београд, 1978, стр. 805.

10. Навођење судских одлука треба да садржи податке о врсти одлуке, суду, броју одлуке, датуму када је донесена и публикацији у којој је објављена, односно назначење да је коришћена из судске архиве. ПРИМЕР: Решење Уставног суда СР Србије III У бр. 82/72, од 31. маја 1972, „Зборник судске праксе”, бр. 7—8/1982, одл. бр. 29; пресуда Врховног суда СР Хрватске Гзз бр. 58/75, од 18. јуна 1975, „Збирка судских одлука”, књ. I, св. 4, одл. бр. 462.

11. Уколико се једно дело истог аутора цитира у више фуснота (које нису непосредно једна иза друге), после имена и презимена аутора други и сваки следећи пут употребити скраћеницу *op. cit.* Уколико се једно дело истог аутора цитира у фуснотама које непосредно следе једна за другом, после првог навођења потпуних података о аутору и о делу употребити скраћеницу *ibid.*

12. Сви библиографски подаци требало би у начелу да буду даги у фуснотама. Изузетно, пре свега при помињању неких законских одредби, то би се могло учинити и у самом тексту. ПРИМЕР: Из пореске основце је, као што предвиђа одредба чл. 3 Закона о порезу из дохотка организација удруженог рада СР Србије, искључен износ дела дохотка у висини 55% просечног месечног нето личног дохотка радника у привреди СР Србије исплаћеног у претходној години.

13. Пошто се часопис „Анали” штампа ћирилицом, црвеном оловком треба подвући речи или реченице које треба да буду штампане латиницом. Овај захтев односи се и на фусноте.

14. Речи и реченице које треба да буду штампане курсивом подвући црном или плавом оловком. Сви наслови цитираних радова треба да буду штампани курсивом.

15. Речи и реченице које треба да буду штампане латиницом и курсивом истовремено подвући и црвеном и црном (плавом) оловком. ПРИМЕР: Jan Tinbergen, *Does Self-management Approach the Optimum Order?*, „Yugoslav Workers Self-management”, ed. by M. J. Brockmeyer, Dordrecht, 1970.

16. Места која се желе истакнути штампају се искључиво курсивом, а не шпационирано (размакнутим словима). Због тога у рукопису ништа не треба куцати размакнутим словима.

17. Поднасловe највишег реда обележавати римским бројевима и куцати великим словима. Уже поднасловe обележавати арапским редним бројевима и куцати малим словима, а још уже словима азбуке и такође куцати малим словима. ПРИМЕР: III УТИЦАЈ ПОРЕСКЕ ПОЛИТИКЕ НА ПОНУДУ ЧИНИЛАЦА ПРОИЗВОДЊЕ; 1. Ефекти пореске политике на штедњу; (а) Ефекти пореске политике на штедњу становништва.

18. Умољавају се сарадници да после прекуцавања рукописа пажљиво прочитају текст и отклоне евентуалне дактилографске грешке.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1983. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин 900.—
2. За појединце	„ „ 600.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 300.—
4. За један примерак	„ „ 200.—

Претплата за иностранство износи н. д. 1.200.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-030-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501